Dr. Delil YÜKSEKDAĞ

ADİL YARGILANMA HAKKI:

TÜRKİYE ve AİHM KARARLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

sonçağ akademi

Kitabın Adı : ADİL YARGILANMA HAKKI:
TÜRKİYE ve AİHM KARARLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME
Yazar : Dr. Delil YÜKSEKDAĞ

1. Baskı : Mayıs 2025 ANKARA

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLİOĞLU
Yayın Yönetmeni : Selva ALİM
e-ISBN : 978-625-5585-42-4
Yayın No : 2853

© Dr. Delil YÜKSEKDAĞ

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64
www.soncagyayincilik.com.tr
soncagyayincilik@gmail.com
Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
www.uzundijital.com
uzun@uzundijital.com

SUNUŞ

Hukuk devleti ilkesinin temel unsurlarından biri olan adil yargılanma hakkı, bireylerin yargı süreçlerinde eşitlik, şeffaflık ve hakkaniyet ilkelerine uygun şekilde muamele görmesini güvence altına alır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları, bu hakkın korunması ve geliştirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Türkiye'de adil yargılanma hakkının uygulanışı ise iç hukuk ile uluslararası hukuk arasındaki dinamik ilişki çerçevesinde ele alınması gereken çok boyutlu bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede elinizdeki çalışma, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) adil yargılanma hakkına ilişkin içtihatlarının Türkiye'deki hukuki ve yargısal düzenlemeler üzerindeki etkilerini incelemektedir.

Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Ali Erdem danışmanlığında, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Programı kapsamında hazırlanmış ve 04.02.2025 tarihinde savunma jürisi önünde başarıyla savunularak oybirliğiyle kabul edilen 'AİHM KARARLARI EKSENİNDE TÜRKİYE'DE ADİL YARGILANMA HAKKI' başlıklı doktora tezimin genişletilmiş ve akademik bir perspektifle kitap formatına uyarlanmış hâlidir. Çalışmada, mahkeme kararlarının iç hukuka etkileri, yargısal denetimin sınırları ve uygulamada karşılaşılan sorunlar kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Amacım, hem akademik camiaya hem de uygulayıcılara bu alanda kapsamlı ve faydalı bir kaynak sunmaktır.

Bu eserin ortaya çıkmasında büyük emeği olan, doktora sürecimde bana rehberlik eden danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ali Erdem'e içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, akademik gelişimime katkı sağlayan Prof. Dr. Faruk Ataay, Doç. Dr. Ramazan İzol ve her aşamada desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Emre Aydilek hocalarıma şükranlarımı ifade etmek isterim.

Bu kitabın, hukuk camiasına, akademisyenlere, araştırmacılara ve adil yargılanma hakkı üzerine çalışan tüm ilgililere faydalı olmasını temenni ediyorum.

Dr. Delil YÜKSEKDAĞ

Nisan, 2025

İ Ç İ N D E K İ L E R

SUNUŞ ii

ÖZET viii

KISALTMALAR LİSTESİ ix

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM 5

ADİL YARGILANMA HAKKININ KAVRAMSAL VE TARİHSEL GELİŞİMİ 5

1.1. Adalet, Hak ve Adil Yargılanma Kavramları 5

Adalet Kavramı 5

Hak Kavramı 8

Yargılama Kavramı 10

Adil Yargılanma Kavramı 10

1.2. Batı'da ve Türkiye'de Adil Yargılanma Hakkının Evrimi 13

1.2.1. Batı Hukukunda Adil Yargılanma Hakkının Gelişimi 13

Klasik Hukuki Metinlerde Adil Yargılanma 14

Magna Carta Libertatum 14

Köylülerin Mektupları 16

Haklar Dilekçesi (Petition Of Rights) 17

Habeas Corpus Yasası 17

Haklar Bildirisi (Declaration Of Rights) 18

İhanet Suçu Yargılaması Yasası (Treason Trials Act) 19

Act Of Settlement 20

1816 Habeas Corpus Yasası 20

Post Klasik Metinlerde Adil Yargılanma Hakkı 20

Virginia Haklar Bildirisi 21

Amerikan Bağımsızlık Bildirisi 22

1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi 22

1791 Fransız Anayasası 23

Uygun Hukuki Usul (Due Process Of Law) Kavramı 23

Çağdaş İnsan Hakları Belgeleri 26

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 26

İkiz Sözleşmeler 28

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 28

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Belgesi ve Paris Şartı 30

Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi 30

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi 31
Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi 32
1.2.2. Adil Yargılanma Hakkının Türk Hukuk Sisteminde Gelişimi 32
Osmanlı Hukuk Düzeninde Adil Yargılanma Hakkı 32
Cumhuriyet Döneminde Adil Yargılanma Hakkı 37
1924 Anayasası 37
1961 Anayasası 38
1982 Anayasası 40
İKİNCİ BÖLÜM 42
AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE ADİL YARGILANMA HAKKI 42
2.1. AİHS ve Adil Yargılanma Hakkı Üzerine Genel Bir İnceleme 42
2.2. Adil Yargılanma Hakkının Kapsamı 44
Başvurunun Niteliği 45
Medeni Hak ve Yükümlülük 47
Suç İsnadı 50
2.3. Adil Yargılanma Hakkının Unsurları 52
2.3.1. Mahkemeye Başvurma Hakkı 53
Hakkın Kapsamı 53
Mahkemeye Başvurma Hakkına Yönelik Sınırlamalar 55
Mahkemelerin Yetki Alanına İlişkin Kısıtlamalar 56
Mahkeme Kararlarının Uygulanmaması 57
Dava Hakkından Feragat ve Tahkim 58
2.3.2. Kanunla Kurulmuş, Bağımsız, Tarafsız Mahkemede Yargılanma Hakkı 58
Yasa ile Kurulmuş Olmak 58
Mahkeme Tanımı 59
Mahkemenin Kesin Karar Verme Yetkisi 60
Mahkemenin Kanun ile Kurulmuş Olması 60
Bağımsız Olmak 61
Hakimlerin Atanması 61
Hakimlerin Nitelikleri 62
Hakimlerin Görev Süreleri ve Sona Ermesi 62
Tarafsız Olmak 62
Hakimin Rolü 63
Mahkemenin Rolü 64
Hakimlerin Dava ile Bağlantılı Olması 65

Bozma Kararını Takiben Aynı Mahkemenin İncelemesi....65
Hakka İlişkin Özel Durumlar....66
Tarafın Feragat Etmesi....66
Kanun Yolu Aşaması....67
2.3.3. Aleni Yargılama ve Aleni Hüküm....68
AİHM İçtihadında Aleni Yargılama ve Aleni Hüküm....68
Yargılamanın Aleni ve Duruşmalı Olması....68
Aleni Yargılanma Hakkının İstisnaları....71
Feragat....72
Aleni Hüküm....73
2.3.4. Makul Sürede Yargılanma Hakkı....73
Yargılama Süresinin Hesaplanması....74
Yargılama Süresinin Değerlendirilmesi....76
Davanın Karmaşık Olması....77
Tarafların Tutumu....78
İlgili Makamların Yargılama Süresince Tutumu....80
Başvurucunun Menfaatinin Etkisi....82
Taraf Devletin Yargılama Sürecine Müdahalesi....83
2.3.5. Silahların Eşitliği ve Çelişmeli Yargılama İlkeleri....84
Silahların Eşitliği İlkesi....84
Delillerin Mahkemeye Sunulması Bakımından Silahların Eşitliği İlkesi....84
Tanık Dinlenilmesi Bakımından Silahların Eşitliği İlkesi....85
Silahların Eşitliği İlkesi ve Bilirkişi Başvuru....86
Yargılama Sürecindeki Usul İşlemlerinde Silahların Eşitliği İlkesi....87
Dava Dosya Bilgilerine Erişimde Silahların Eşitliği İlkesi....87
Yasama Sürecinde Gerçekleştirilen İşlemler Bakımından Silahların Eşitliği İlkesi....88
Davada Taraf Olmayan Kamu Görevlilerinin Görevleri ve Silahların Eşitliği İlkesi Bağlamında İncelenmesi....89
Çelişmeli Yargılanma İlkesi....89
2.3.6. Hakkaniyete Uygun Yargılanma Hakkı....91
Genel Olarak....91
Delillerin Değerlendirilmesi....92
Hukuka Aykırı Delil Bakımından....92
Delillerin Ulaşılabilir Olması....93
Delillerin ve Hukuki Yorumların Değerlendirilmesi Bakımından....94
İçtihat Farklılığının Etkisi Bakımından....94

2.3.7. Gerekçeli Karar Hakkı 96
Gerekçeli Karar Hakkının Önemi 96
Tarafların İddialarının Karşılanması 97
Mahkeme Kararındaki Gerekçenin Yeterliliği 97
Mahkeme Kararının Gerekçesinin Mevzuata Uygunluğu 98
2.3.8. Duruşmalı Yargılanma Hakkı 98
Duruşmalı Yargılanma Hakkının İçeriği 98
Duruşmalı Yargılanma Hakkından Feragat Etme 100
Duruşmalı Yargılanma Hakkını Gerektirmeyen Durumlar 100
2.3.9. Masumiyet Karinesi ve Sanığa Tanınan Asgari Hak ve Güvenceler 101
Masumiyet (Suçsuzluk) Karinesi 101
Sanığa Tanınan Asgari Hak ve Güvenceler 104
Sanığa Suçlamaların Niteliği ve Sebeplerinin Hızlı, Ayrıntılı ve Anlayacağı Şekilde Bildirilmesi 104
Savunmayı Hazırlamak için Yeterli Süre ve İmkânların Sağlanması 106
Sanığın Bizzat veya Müdafii Aracılığıyla Savunma Hakkı 108
İddia Tanıklarını Sorguya Çekmek veya Çektirmek ve Tanıkların Dinlenmesinde Hak Eşitliği 110
Ücretsiz Tercüman Hakkı 111
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 113
AİHM KARARLARI VE İÇ HUKUKA ETKİSİ 113
3.1. AİHM Karar Türleri 113
3.1.1. İdari Ret Kararı 114
3.1.2. AİHM'nin Yargısal Kararları 116
Kabul Edilebilirlik İncelemesi 116
Esas İncelemesi 116
Eski Hale İade 118
Adil Tazmin 126
3.1.3. Alternatif Çözümler 127
Dostane Çözüm 127
Tek Taraflı Deklarasyon 128
3.1.4. Pilot Karar Usulü 129
3.1.5. Geçici Tedbir Kararı 130
3.1.6. İhlâl Davası 130
3.1.7. Danışma Görüşü 131
3.1.8. Diğerleri 131

Revizyon Kararı 131
Tashih Kararı 132
Yorum Kararı 132
3.2. Kararların İcrasında Taraf Devlet Sorumluluğu 133
3.3. AİHM Kararlarının Yerine Getirilmemesi Durumunda Uygulanabilecek Yaptırımlar 137
3.3.1. Bakanlar Komitesi'nin Sahip Olduğu Yaptırım Araçları 137
Genel Olarak 137
Ara Kararların Alınması 138
Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8. Maddesinin Uygulanması 139
3.3.2. AİHM Tarafından Kullanılan Kontrol Araçları 140
3.3.3. 14 No.lu Protokol ile Getirilen Yenilikler 140
Kararın "Yorumlanmasının Zorluğu" Halinde Mahkemeye Başvuru 140
Devletin Kararı Yerine Getirmedeki İhmali Halinde Mahkemeye Başvuru 141
3.3.4. Parlamenterler Meclisi 141
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 143
AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI VE TÜRKİYE 143
4.1. Taraf Ülkelerin Anayasa Değişiklikleri 143
4.1.1. Türkiye Açısından Anayasa Değişiklikleri 147
4.1.2. Adil Yargılanma Açısından Mevzuat Değişiklikleri 149
4.1.3. Adil Yargılanma Açısından Türkiye'de Mevzuat Değişiklikleri 150
SONUÇ 154
KAYNAKÇA 164

ÖZET

Bu çalışma, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) adil yargılanma hakkına ilişkin içtihatlarının Türkiye'deki hukuki ve yargısal düzenlemeler üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Adil yargılanma hakkı, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruma amacı taşıyan ve demokratik hukuk devletlerinin temel ilkeleri arasında yer alan bir hak olarak kabul edilmektedir. Çalışmada, adil yargılanma hakkının tarihsel ve kavramsal gelişimi ele alınarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi çerçevesinde bu hakkın unsurları detaylı bir şekilde incelenmiştir. AİHM'nin bireysel başvurular sonucunda verdiği kararların, Türkiye'nin yargı sistemi üzerindeki etkileri değerlendirilmiş ve sözleşme standartlarına uyum sağlamak amacıyla gerçekleştirilen anayasal ve yasal reformlar tartışılmıştır. Ayrıca, AİHM içtihatlarının Türk hukuk sistemine yansımaları, iç hukuk düzenlemelerinin uluslararası insan hakları normlarıyla uyumu bağlamında ele alınmıştır. Çalışma, AİHS'nin öngördüğü adil yargılanma standartlarının uygulamadaki önemine dikkat çekerek bu standartların Türkiye'deki yargı süreçlerine etkisini çok yönlü bir bakış açısıyla ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, AİHS'e taraf olmanın ulusal hukuk sistemlerinde yarattığı dönüşümleri anlamak ve adil yargılama hakkının etkili bir şekilde uygulanmasını değerlendirmek açısından katkı sunmayı hedeflemektedir.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKBK	Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi.
AYİM	Askeri Yüksek İdare Mahkemesi
AYM	Anayasa Mahkemesi
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CMK	Ceza Muhakemesi Kanunu
CMUK	Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu.
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri.
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
HMK	Hukuk Muhakemeleri Kanunu
İHD	İnsan Hakları Derneği
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

GİRİŞ

Kişisel haklar, genel kabulün aksine yalnızca ulusal yasalarla korunamaz. Öyle olsaydı, insanlık tarihi boyunca farklı zaman ve coğrafyalarda örneğine sıkça rastlandığı gibi milli güvenlik veya toplumsal düzen gibi gerekçelerle vatandaşların en temel hakları ihlal edilmezdi. Başlangıçta, bu olumsuz durumun sadece normatif hukuk yoluyla engellenebileceği düşünülmekteydi. Ancak uygulamadaki gerçek farklıdır. J.J. Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi" adlı ünlü eserindeki «İnsan özgür doğar; ancak her yerde zincire vurulmuş durumdadır" ifadesi, bir yandan insan doğasının özgürlük arayışını vurgularken, aynı zamanda bireylerin çeşitli araçlar ve mekanizmalarla her yerde sınırlandırıldığını vurgular. Dolayısıyla hukuk, tek başına bu sınırlamaları ortadan kaldırmakta yetersiz kalabilmektedir.

Kölelik olgusu, bu tezi desteklemek için bir örnektir. İnsanların bir mal gibi alınıp satıldığı günler, insanlık tarihine bakıldığında görece yakın bir geçmişe sahiptir. Ne yazık ki, bu sistemin, hatta hümanist felsefeyi benimseyen dini inançların bile pozitif hukukun bir parçası olduğu birçok hukuk düzeninde kabul edildiği görülmektedir. Aynı şekilde, Nazi Almanya'sı döneminde, yalnızca Yahudi kökenli oldukları için insanlara uygulanan korkunç muameleler de bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu çerçevede, düşünme yetisine sahip ve sosyal bir varlık olan insan, kendisine bahşedilen kabiliyetleri kullanmak suretiyle toplumsal düzeni sağlama arzusunu daima ön planda tutmuştur. Bu arayışta, adaleti en yüce değerlerden biri olarak benimseyen insan, tarih boyunca bu ideale erişme, onu keşfetme ve geliştirme gayreti içinde olmuştur.

İnsan haklarının uluslararası alanda tanınması, korunması ve yeni hak taleplerinin gündeme gelmesi, modern dönemin önemli kırılma noktalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan bu hakların sınırlandırılması ya da kullanımının askıya alınmasına yönelik kriterlerin net ve somut bir şekilde belirlenmesi, ayrıca bu ilkelere aykırı hareket eden devletlerin uygun yaptırımlara tabi tutulması da aynı oranda hassas dinamikler içeren ve sıkça tartışılan meselelerdendir. Bu nedenle, hukuki temellerin ve kazanımların ötesinde, insan haklarına özgü alanların oluşturulması ve korunması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Elbette böylesine geniş kapsamlı bir insan hakları alanının ontolojik varlığını sistemli bir şekilde inşa etmek ve geliştirmek kolay bir süreç değildir. Bununla birlikte, bu meselenin dinamik bir karakter taşıdığı ve sürekli gelişim gösterdiği de bir gerçekliktir. Dolayısıyla toplumsal değişimlerin sürekliliği düşünüldüğünde, insan haklarının da bu dönüşüme paralel olarak gelişmeye devam etmesi hayatın doğal akışına uygundur. Nitekim, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 4 Aralık 1950'de imzalanmasından bu yana insan haklarının kapsamının sürekli genişlemesi ve taraf devletler tarafından tanınan hakların artış göstermesi, bu sürecin dinamik bir gelişim izlediğinin kanıtıdır. Ancak burada altı çizilmesi gereken en önemli nokta, adil yargılama hakkı sağlanamazsa; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve ek protokollerinde tanınan hakların, etkisiz hale gelebilme, uygulanmama da ciddi şekilde kısıtlanma riskleridir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan en temel yaşam hakkından, güvenliğe, ifade özgürlüğünden düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne kadar tüm hakların, öncelikle sözleşmeye taraf olan devletlerce güvence altına alınması ve bu korumanın bağımsız ve tarafsız yargı organları tarafından sağlanması önemlidir. Bu bağlamda temel hak ve özgürlüklerin, özellikle devlet gibi mutlak otoriteyi temsil eden güçlere karşı korunmasını sağlayacak etkili bir güvence mekanizmasının varlığı, tartışılmaz bir gerekliliktir. Bu güvence, adil yargılama hakkının sağlanmasıyla temellenmektedir. Hukukun üstünlüğü ilkesinin önemli unsurlarından ve demokratik hukuk devletlerinin temel ilkelerinden biri olarak kabul edilen adil yargılama hakkı; bireyin belirlenmiş hukuk kuralları çerçevesinde adil bir yargı sürecinden geçirilmesini sağlarken, aynı

zamanda gerçek ve tüzel kişiler arasındaki özel hukuk ilişkilerinin çözümünü de mümkün kılar.

Adil yargılanma hakkı, yalnızca suçlanan bireyin haklarını korumakla kalmaz; aynı zamanda diğer temel hak ve özgürlüklerin istikrarlı ve etkin bir biçimde kullanılmasını da güvence altına alır. Bu nedenle adil yargılama hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki diğer hakların kullanılabilmesinin ön koşullarındandır. Bu hak, sadece yargılama sürecinin teknik bir unsuru olarak değil, aynı zamanda bireylerin devlete karşı güven duyabilmesinin ve hukuk devleti ilkesinin hayata geçirilebilmesinin bir aracı olarak değerlendirilir. Adil yargılanma hakkının ihlali, yalnızca bireyin hak arama özgürlüğünü sınırlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal güvenin sarsılmasına ve hukukun üstünlüğü ilkesinin zedelenmesine yol açabilir. Bu bağlamda, adil yargılanma hakkı, hukukun üstünlüğü ilkesinin sağlanmasında bir mihenk taşı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 6. maddesi, adil yargılanma hakkını koruma altına alan temel uluslararası düzenlemelerden biridir. AİHS, taraf devletlerin yargı sistemlerini uluslararası standartlara uygun hale getirmeyi hedeflemektedir. Sözleşmenin uygulanmasını denetleyen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), adil yargılanma hakkının içeriğini ve kapsamını içtihatlarıyla sistematize etmiş, geliştirmiş ve zenginleştirmiştir. Bu bağlamda, "mahkemeye başvurma hakkı", "kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkı", "aleni yargılama ve aleni hüküm", "makul sürede yargılanma hakkı", "silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ilkesi", "hakkaniyete uygun yargılanma hakkı", "gerekçeli karar hakkı", "duruşmada hazır bulunma hakkı", ve "masumiyet karinesi ve sanığa tanınan asgari hak ve güvenceler" gibi ilkeler, adil yargılanma hakkının temel unsurları arasında yer almaktadır.

Türkiye, 1954 yılında AİHS'i onaylayarak Sözleşme hükümlerini iç hukukunun bir parçası haline getirmiştir. AİHS'nin Türk hukuk sistemine etkileri, bireysel başvuru hakkının 1987 yılında kabul edilmesi ve AİHM'nin zorunlu yargı yetkisinin 1990 yılında tanınmasıyla belirgin hale gelmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin yargı sisteminde önemli dönüşümlere yol açmış, anayasal ve yasal düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle AİHM'nin Türkiye aleyhine verdiği ihlal kararları, Türk hukuk sisteminde adil yargılanma hakkının uygulanmasına ilişkin eksikliklerin giderilmesi açısından bir katalizör görevi görmüştür. Buna rağmen adil yargılanma hakkının tam anlamıyla hayata geçirilmesi ve AİHS standartlarının eksiksiz uygulanması konularında Türkiye'nin karşılaştığı zorluklar devam etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, AİHM'nin adil yargılanma hakkına ilişkin içtihatlarının Türkiye'deki hukuki ve yargısal düzenlemeler üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Çalışma, hem Türkiye'deki yargı sisteminin Sözleşme standartlarına uyum düzeyini değerlendirmeyi hem de adil yargılanma hakkının uygulanmasında karşılaşılan yapısal ve uygulamaya dayalı sorunları ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde adil yargılanma hakkının kavramsal ve tarihsel çerçevesi ele alınmıştır. Adil yargılanma hakkı, tarihsel olarak bireylerin hak arama özgürlüğünü garanti altına alan en temel insan haklarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu hakkın kökleri, hukukun üstünlüğü ilkesinin temellerini atan Antik Roma hukukuna kadar uzanmaktadır. Roma hukukunda, bireylerin eşit muamele görmesi ve yargılama süreçlerinin hakkaniyete uygun şekilde yürütülmesi önemli bir prensip olarak benimsenmiştir. Ortaçağ'da ise bu hak, Magna Carta (1215) gibi belgelerle şekillenmiş ve yönetimlerin keyfi uygulamalarına karşı bireylerin korunması amacıyla güvence altına alınmıştır. Modern anlamda adil yargılanma hakkının uluslararası alanda kabulü, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. Savaş sırasında yaşanan insan hakları ihlalleri ve soykırım suçları, uluslararası toplumu bireylerin temel haklarını güvence altına almak için bağlayıcı mekanizmalar oluşturmaya sevk etmiştir. Bu doğrultuda,

1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB), adil yargılanma hakkını temel bir insan hakkı olarak tanımlayarak uluslararası hukukta, bu hakkın temelini oluşturmuştur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 6. maddesi, bireylerin tarafsız ve bağımsız bir mahkeme önünde adil ve hakkaniyete uygun bir yargılanma sürecine tabi tutulma hakkını ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 6. maddesi çerçevesinde adil yargılanma hakkı detaylı bir şekilde incelenmiştir. İlgili madde, bireylerin bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde hakkaniyete uygun bir şekilde yargılanma hakkını güvence altına almaktadır. Bu bağlamda, adil yargılanma hakkının temel unsurları detaylandırılmıştır. Ayrıca, bu unsurların uygulamada nasıl hayata geçirildiği, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) içtihatları doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde AİHM karar türleri derinlemesine ele alınmıştır. Kararlar; idari ret, yargısal inceleme, dostane çözüm, tek taraflı deklarasyon ve pilot karar usulü gibi türlere ayrılarak açıklanmıştır. Türkiye'nin, AİHM kararlarına uyum sürecinde gerçekleştirdiği reformlar arasında, makul sürede yargılama hakkını sağlamak için çıkarılan 6384 sayılı Tazminat Kanunu ve yeniden yargılamanın önünü açan düzenlemeler önemli yer tutmaktadır. Bununla birlikte, bazı AİHM kararlarının uygulanmasında yaşanan gecikmeler ve eksiklikler, Türk hukuk sisteminde süregelen sorunları gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu bölümde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarının taraf devletlerin iç hukuk sistemine etkileri de incelenmiştir. AİHM'nin verdiği kararlar, bireysel ve genel tedbirler bağlamında analiz edilerek taraf devletlerin hukukundaki reform süreçlerine ışık tutulmuştur. Bireysel tedbirler kapsamında, mağdurun ihlal nedeniyle uğradığı zararların tazmini ve gerektiğinde yeniden yargılama süreçlerinin başlatılması gibi çözümler ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünde hem taraf devletlerin hem de Türkiye'nin AİHM kararlarını uygulama süreci değerlendirilmiş, Türkiye'nin AİHS'e uyum sürecinde gerçekleştirdiği anayasal ve yasal değişiklikler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Türkiye'nin AİHM kararlarını uygulama süreci, ulusal yargı sisteminin Sözleşme standartlarına uyum sağlama çabasını yansıtmaktadır. AİHM kararları doğrultusunda yapılan anayasal değişiklikler ve yargı reformları, adil yargılanma hakkının ulusal düzeyde daha etkin bir şekilde korunmasını hedeflemiştir. Ancak, bu süreçte Türkiye, uygulamada çeşitli yapısal ve sistemsel sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca Türkiye'nin AİHM kararlarını uygulama konusundaki başarıları ve eksiklikleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin AİHS'e uyum sürecinde karşılaştığı yapısal ve uygulamaya yönelik sorunlara da dikkat çekilmiştir. AİHM kararlarının Türk hukuk sistemine entegrasyonu, zaman zaman yargı organları ve yasama süreçlerinde tartışmalara yol açmıştır. Özellikle anayasa değişiklikleri ve reform süreçlerinde AİHS standartlarının benimsenmesi, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı gibi temel ilkelerin güçlendirilmesi açısından kritik bir rol oynamıştır.

Bu çalışmada metodolojik olarak nitel araştırma yöntemi, veri toplama sürecinde ise doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmada, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) verdiği kararlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiş; bu kararların Türkiye'deki anayasal ve yasal düzenlemeler üzerindeki etkileri ile yargısal uygulamalardaki yansımaları analiz edilmiştir. Doküman analizi sürecinde, AİHM kararlarının gerekçeleri, Türkiye'nin bu kararlar doğrultusunda gerçekleştirdiği reformlar ve bu reformların uygulamada nasıl hayata geçirildiği sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye'deki hukuki düzenlemelerin AİHS standartlarıyla uyumu, kararların ışığında karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Araştırmada, geniş bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Adil yargılanma hakkının

teorik temelleri, literatürdeki akademik çalışmalar, ulusal ve uluslararası hukuk metinleri ile AİHM içtihatları üzerinden kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu süreçte, adil yargılanma hakkının uygulanmasındaki başarılar ve eksiklikler, karşılaştırmalı analiz yöntemiyle başka ülkelerle kıyaslanarak ele alınmıştır. Böylece, adil yargılanma hakkının yalnızca ulusal düzeydeki işleyişi değil, aynı zamanda uluslararası insan hakları hukukundaki yerini de anlamaya yönelik kapsamlı bir perspektif sunulmuştur.

Bu çalışmanın sonuçları, Türk yargı sisteminin AİHS standartlarına uyum sürecine ışık tutmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, AİHM kararlarının yargı sistemindeki reform süreçlerine etkisi analiz edilerek, insan hakları standartlarının geliştirilmesine yönelik çözüm önerileri sunulmuştur. Araştırma, adil yargılanma hakkının sadece hukuki bir hak olarak değil, aynı zamanda demokratik hukuk devleti ilkelerinin işleyişindeki rolünü de çok yönlü bir şekilde ele almıştır. Çalışma neticesinde AİHM kararlarının Türkiye'deki yargı sistemine etkilerini detaylı bir şekilde değerlendirerek adil yargılanma hakkının uygulanması örnek olaylar üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ADİL YARGILANMA HAKKININ KAVRAMSAL VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Bu bölümde, adil yargılanma hakkının kavramsal çerçevesi, hukuki temeli ve tarihsel gelişimi incelenmektedir. Adalet, haklar ve yargı kavramları teorik ve normatif olarak tanımlanmakta ve bağımsız yargının bir devlet organı olarak rolü ile maddi ve usuli adalet prensipleri birlikte açıklanmaktadır. Adil yargılanma hakkının tarihi, klasik ve modern hukuki metinler, hukukun evrimi ve bu hakkı ilan eden uluslararası insan hakları belgeleri çerçevesinde irdelenmiştir. Türk hukuk sisteminde ise, Osmanlı ve Cumhuriyet anayasaları referans alınarak, hak kavramının tarihsel evrimi ve hukuki reformlar ele alınmaktadır. Bu bölüm, çalışmanın hipotezinin doğrulanması/yanlışlanması için gerçekleştirilen analizlere altyapı oluşturmaktadır.

1.1. Adalet, Hak ve Adil Yargılanma Kavramları

Adalet Kavramı

Adalet kavramı, etimolojik köken olarak Arap dilindeki "adl" sözcüğünden Türkçeye geçmiştir (Çeçen, 2007: 7). "Adl" kelimesinin anlamları arasında "bir nesneyi yerine koymak", "hakkaniyet", "bir nesneyi bir diğeriyle eşleştirmek", "dâd" ve "adalet" gibi anlamlar bulunurken, bu kavrama karşılık gelen birçok Arapça kelime de vardır. Bunlar arasında kısaca "kasd", "kıst", "hisse", "vasât", "nasib" ve "mizan" sayılabilir."Ajl" kavramına karşılık gelen kavramlarsa "zulüm" ve "cevr"dir ve ikisi de "adaletsizlik" anlamına gelir (Hadduri, 1991: 24). Adalet, diğer dillerdeki karşılıklarında olduğu gibi hak, hukuk ve haklılık kavramlarıyla derin bir bağ içinde ele alınan temel bir kavramdır. Adalet, hakkın teslim edilmesi ve hukukun işlerlik kazanması anlamında tanımlanabilir. Bunun yanı sıra toplumda barış, uyum, eşitlik ve hakkaniyetin temin edilmesi görevlerini de kapsar. Bu bağlamda hukukun özünü ve nihai amacını, adaletin sağlanması ve toplumsal düzenin korunması oluşturur.

Adalet kavramı, diğer dillerde de benzer anlamlarla ifade edilmekte ve kültürlere özgü hukuk anlayışlarını yansıtan terimlerle karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Yunanca "dikē" terimi, "hak, adalet, muhakeme, karar, mahkûmiyet ve ceza" anlamlarına gelirken, daha soyut bir boyut taşıyan "doğruluk" ve "dürüstlük" anlamlarını "dikaiosynē" terimiyle içermektedir (Schmidtz, 2010: 21). Latince "justitia", İngilizce " equity", "justice " ve "fairness"; Fransızca "justice" ve "équité"; Almanca "Justiz" ve "Gerechtigkeit" terimleriyle ifade edilen adalet, farklı dillerde ortak köklerden türeyerek anlam bütünlüğünü koruyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Hünler, 2004: 67-72).

Günümüz dünya dillerde "hak" kavramı, farklı anlamlar içeren bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu kavramın çok geniş bir anlam dairesi içerisinde kullanılabildiği görülmektedir ve bu özelliği, kavramın bağlamına ilişkin yorum yapmayı zorlaştırdığı gibi aynı zamanda kolaylık sağlamaktadır. Zira, kavrama dair manaların geniş bir yelpazede tekrarlandığı gözlemlenebilmekte; örneğin "hak" ve "kişiye hakkını verme" gibi anlamların farklı dil ve kültürlerde de yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle adalet kavramının tüm dillerde "hak" temelli bir anlam çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Bu durum, kavramın farklı lügatlerde benzer tanımlara

sahip olmasını ve evrensel bir anlam taşımasını sağlamaktadır. "Hak" merkezli bu tanımlama ve yorumlama yaklaşımı, adalet kavramını yalnızca bireyler arası ilişkilerde değil, aynı zamanda siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlar gibi geniş bir bağlamda anlamlı kılmaktadır. Ancak sözlüklerde yer alan ve toplumun kolektif hafızasında yer etmiş olan bu tanımlar, uygulamada her zaman somut bir karşılık bulamayabilir. İnsanlar, haklarını talep etmeye devam edeceklerdir ancak, hak kavramına yüklenen anlamlar ve bireylerin hak ettiklerine ilişkin algıları, kültürel normlar, sosyal dinamikler ve bireysel değerler gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak farklılık gösterebilir. Bu nedenle insanların neyi hak ettikleri konusunda fikir beyan etmek, adaletle ilgili bir konu hakkında yorum yapmak anlamına gelir. Bu nedenle adalet kavramı, farklı tanımların merkezinde sürekli olarak yer almıştır ve bu çabalar, kavramın içeriğini zenginleştirmiştir. Aynı zamanda, kavramın bu merkezi konumu, farklı tartışmalara da kapı aralamıştır.

Adalet kavramı, felsefe alanında önemli bir tartışma konusu olarak ele alınmıştır. Bu tartışmalar, kavramın pratikteki ve maddi anlamı üzerine yoğunlaşmıştır. Felsefenin ontolojisinde sorulan soruların cevaptan daha öncelikli olduğu düşüncesi hakimdir ve bu çerçevede "adalet nedir?" sorusu anlamlıdır. Antik Yunan filozofları, adaleti ahlak ve hukuk kavramlarına dayalı olarak açıklama yolunu benimsemişlerdir. Platon'a göre adalet, 'kişinin kendine düşeni yapması ve hakkını vermesi'yle ilgilidir. Aristoteles, adaleti 'bir devletin temel taşı, amacı ve egemen unsuru' olarak değerlendirmiş; Thomas Aquinas ise, 'kanunlara uygunluk' ekseninde ele almıştır. Hobbes, adaleti 'toplumsal sözleşme' bağlamında açıklamış ve bu sözleşmeye uymamanın adaletsizlik anlamına geleceğini ileri sürmüştür. Kant, 'zamandan ve koşullardan bağımsız, nesnel' bir adalet ilkesinin varlığını savunmuş ve bu ilkeyi evrensel bağlayıcılık temelinde 'yasa' ile ilişkilendirmiştir. Rousseau ise 'adaletin ilahi bir kaynaktan geldiğini ancak insanların bu ilahi kavrayışa ulaşamayacağı için kanunlara ihtiyaç duyduğunu' belirtmiştir. Adaletin temel özelliğinin karşılıklılık olduğunu düşünen Rousseau'nun aksine, Mill adaleti 'faydacılık ilkesi' ile ilişkilendirmiştir (Güriz, 2001a: 7-8).

Günümüzde de adalet kavramının tanımı üzerine tartışmalar devam etmektedir. Avusturyalı hukukçu Hans Kelsen, adaleti "karşılıklı insan ilişkilerini düzenleyen toplumsal düzenin mümkün ancak zorunlu olmayan bir niteliği" olarak tanımlamıştır ve bu kavramı görece somut bir çerçeveye oturtmuştur. Kelsen'e göre bir davranışın adil olarak değerlendirilmesi, toplumsal düzeni meydana getiren normların adil olarak kabul edilmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda bir davranışın adil sayılması, söz konusu normlara uyum derecesine göre değerlendirilmelidir. Kelsen, adalet kavramının bu şekilde normlarla düzenlenmiş bir toplumda mutluluk arzusuyla eşdeğer olabileceğini savunmuştur. Bu açıdan adalet, toplum içinde aranan ve toplumsal mutlulukla özdeşleşen bir anlam taşımaktadır (Schmidtz, 2010: 21). Batı felsefesinde temel bir erdem olarak kabul edilen adalet kavramı, Türk kültüründe de (örneğin siyasetnamelerde), benzer bir perspektifte 'hükümdarın adaleti tüm topluma yayması gereken bir erdem' olarak ele alındığı görülmektedir.

Hukukun uygulanmasında adaletin sağlanması, zaman, mekân ve düşüncelerdeki farklılıkların yanı sıra hukuki ilişkiye taraf olanların durum ve özelliklerine bağlı olarak farklı ölçütlerin dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Adalet hizmetinin yalnızca yasal düzenlemelerle sınırlı kalmayıp, sosyal ilişkilerin derinliklerine inmeyi gerektiren zorluğu, zaman zaman sorunsal alanlar yaratmaktadır. Tarihsel ve sosyal gelişmenin ürünü olan bir hukuk düzeninin, zamanla beliren yeni koşullara uygunluğu ve ilgi derecesi kuşkulu hale gelebilir ve bu da toplumsal devrimlere, yani hukuk düzeninin zorla değiştirilmesine yol açabilir. Bu nedenle kavramı yalnızca hukuki bir terminoloji olarak ele almak yeterli değildir.

Adalet kavramına getirilen bir diğer sınıflandırma, toplumsal değişimlerin neticesinde yapılan çeşitli ayrımlardan en temel olanı, sübjektif adalet ile objektif adalet arasındaki ay-

rımdır. Sübjektif adalet, kişisel bir erdem olarak tanımlanır ve kişinin haklı olana yönelmesi ve hakkı yerine getirme konusunda uygun tutum sergilemesiyle ilgilidir. Ancak bu erdem, bir kişinin diğer kişilere karşı sergilediği somut davranışın adaletli olup olmadığına dair bir ölçüt sunmaz. Bu nedenle objektif adalet kavramı daha önceliklidir ve kişinin özelliği yerine, somut durumlarda uygun ilişki biçimini sergilemesiyle ilgilidir (Çeçen, 1975: 98-100).

Adalet kavramı, yasal adalet, yasa dışı adalet ve yasaüstü adalet şeklinde üç farklı düzeyde ele alınabilir. Yasal adalet, hukuki kararların anayasa, yasa ve diğer hukuk kurallarına uygunluğuyla ilgilidir. Bu tür bir adalet, yasalar çerçevesinde alınan kararlarla gerçekleştirilir. Ancak adalet kavramının kapsamı yasalarla sınırlı tutulamayacak kadar geniştir (Çağıl, 1971: 39-40). Yasaların düzenlemediği alanlarda uygulanan adalet, yasa dışı adalet olarak adlandırılır. Buna karşılık, adaletin yasalar tarafından düzenlenmeden önce var olması gereken hali yasa öncesi adalet olarak tanımlanır. Yasaüstü adalet ise somut yasa metinlerinin ötesinde yer alır ve tüm hukuk sistemine yön veren en yüksek değer olarak görülür. Bu bağlamda adalet, yalnızca bir hukuk normu olmanın ötesinde, evrensel bir ideal olarak da ele alınmaktadır.

Adalet, maddi ve şekli olmak üzere iki temel başlık altında ele alınabilir. Maddi adalet, temel ilkelere dayalı bir düzenin tesis edilmesini ve bu kapsamda insan haklarının korunmasını, ayrıca sosyal adaletin sağlanmasına yönelik düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir. Bu yaklaşım, hukuk kurallarının içeriğinin adaletin gerekliliklerine ne derecede uygun olduğunu sorgulamaktadır. Öte yandan şekli adalet, hukuk kurallarının içeriklerinden ziyade, bu kuralların tarafsız ve tutarlı bir şekilde uygulanması ile ilgilidir. Her iki adaletin anlamları ve ilkeleri birbirinden farklıdır (Uygur, 2004: 29-30). Adil olmayan bir kuralın adil bir şekilde uygulanmasının anlam ifade etmemesi gibi adil bir kuralın adil olmayan bir şekilde uygulanması da adaletsizliklere yol açabilir. Bu durum, adaletin sağlanabilmesi için yalnızca kuralların içerik bakımından adil olmasının değil, aynı zamanda bu kuralların uygulama süreçlerinin de adil bir şekilde gerçekleştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, adaletin tam anlamıyla sağlanabilmesi için maddi adalet ile şekli adaletin bir arada bulunması zorunludur.

Maddi ve şekli adalet birbirleriyle bağlantılı oldukları kadar farklılık da gösterirler. Öncelikle, her iki adaletin anlamları ve ilkeleri birbirinden farklıdır. Ayrıca bir kuralın adil veya adaletsiz olmasıyla uygulamasının adil veya adaletsiz olması arasında bir ayrım bulunabilir (Özkök, 2002: 35-36). Yani, bir kuralın adil olup olmadığı ile uygulamasının adil olup olmadığı arasında bir fark olabilir. Bu nedenle her iki adalet arasındaki ilişki de rastlantısal olabilir. Maddi ve şekli adaletin birbirinden bağımsız değerlendirilemeyeceği, sonuçların adil olup olmaması açısından bu iki kavramın birbiriyle yakından bağlantılı olduğu söylenebilir. Maddi adalet olmadan, şekli adaletin anlamını yitirebileceği açıktır. Örneğin adil olmayan bir kuralın tarafsız bir şekilde uygulanması, sonuçta adaletsiz bir duruma yol açacaktır. Benzer şekilde, maddi adaletin sağlanabilmesi de şekli adaletin varlığını gerektirir. Bu bağlamda adil bir sonuca ulaşmak için hem maddi hem de şekli adaletin bir bütünlük içinde ele alınması gerektiği vurgulanabilir.

Maddi ve şekli adalet arasındaki ilişki, özellikle hukuk sisteminin işleyişi açısından kritik bir öneme sahiptir. Maddi adalet, hukuk kurallarının içerik bakımından adaletin temel ilkelerine uygun olmasını zorunlu kılar. Buna karşılık, şekli adalet, bu kuralların eşitlik, tarafsızlık ve tutarlılık ilkeleri çerçevesinde uygulanmasını hedefler. Bu iki adalet türü birbiriyle tamamlayıcı bir nitelik taşır; çünkü adil bir sonuca ulaşabilmek, yalnızca hukuk kurallarının adil olmasına değil, aynı zamanda bu kuralların uygulama süreçlerinin de adil bir şekilde gerçekleştirilmesine bağlıdır. Dolayısıyla hem maddi hem de şekli adaletin bir arada sağlanması, adaletin bütünselliği açısından vazgeçilmezdir (Özkök, 2002: 40). Aksi takdirde, adil bir kural bile adaletsiz bir uygulama sonucu haksızlığa neden olabilir. Tom Campbell, maddi adaleti ahlaki ve politik bir kavram olarak tanımlarken, şekli adaleti hukukla ilişkilendirmektedir (Campbell, 1988: 23).

Bu ayrım da gösteriyor ki, maddi ve şekli adalet arasındaki farklılıkların nedenleri ve etkileri birbirinden farklıdır. Sonuç olarak, adalet kavramı oldukça geniş bir konudur ve farklı alanlarda farklı şekillerde ele alınabilir. Maddi ve şekli adalet de bu alanlardan biridir ve her ikisi de hukuk sistemi için önemlidir. Maddi adalet, hukuk kurallarının içeriğiyle ilgili iken, şekli adalet hukuk kurallarının uygulanmasıyla ilgilidir.

Hak Kavramı

Adalet kavramını anlamadan önce, sık sık bir arada kullanılan ve genellikle karıştırılan "hak, eşitlik ve özgürlük» kavramlarına da kısaca değinmek önemlidir. Bu kavramlar arasında, en tartışmalı olan "hak" kavramıdır. Çünkü bir kişiye hakkını teslim etmek, adaletin temel ilkesi olarak kabul ediliyorsa, bu durumda bireyin hangi şeylere hak sahibi olduğunu belirleme sorunu ortaya çıkar. Siyasal haklar, eğitim, çalışma ve yaşama gibi haklar, adaletin açıklanması bağlamında önemlidir (Gündoğan, 2004: 82). Adaletle ilgili tanım ve yorumlar arasındaki en önemli ortak nokta, hak kavramı üzerinde temellenmeleridir. Adalet tasavvurunda hak kavramının yer almaması, kavramın anlamını önemli ölçüde zayıflatır. Hak ile adalet arasında güçlü bir içsel bağ bulunduğu açıktır. Bu bağlamda hakkın, adaletin temel bir ön kabulü ya da vazgeçilmez bir unsuru olduğu söylenebilir.

Hak kavramı, Arapça "hakk" kelimesinden gelmektedir ve sözlük anlamı olarak adaleti, hukuku ve gerekliliklerini ifade eden şeyler, kazanç, dava veya iddialarda doğruluk, gerçeklik, geçmişte harcanmış emek, pay, emek karşılığı ücret ve doğruluk gibi anlamlar içermektedir (TDK, erişim tarihi: 21.05.2022). Bu tanıma göre bir kişi hak sahibi olduğunda, belirli bir şeyi talep etme ya da bir şey yapma yetkisine sahip olur (Emini, 2004: 204-205). Hak, sahibine belirli bir yetki tanırken, aynı zamanda diğer bireylere bu yetkinin kullanılmasını engellememe ve bu hakka saygı gösterme yükümlülüğünü de yükler.

Bireyler, hukuki çerçeve içinde doğuştan veya sonradan kazandıkları haklara sahiptir. Bu haklar, insanların sağlıklı ve tam olarak doğmalarıyla birlikte ortaya çıkar ve edinilir. Bu haklar, bireylerin isteklerini ifade etmeleri ve bu haklara erişim talepleriyle harekete geçmeleri için olanak sağlar. Dolayısıyla hak kavramı, geniş bir tanıma göre bireylerin kanunlarla verilen irade gücü ve talep yetkisi anlamına gelir. Haklar kavramı, bireylerin devletlerle örgütlü toplumlara dahil oldukları durumlarda ortaya çıkar. Devlet, bireylerin doğuştan sahip oldukları hakları ve özgürlükleri koruma görevini üstlenmiştir. Bireylerin, haklarının korunmasını ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını kabul ettikleri söylenebilir. Dolayısıyla bireylerin devletin getirdiği sınırlamaları kabul ettikleri ileri sürülebilir. Hak kavramı, devlet ile toplum arasındaki pozitif hukuk ilişkisi çerçevesinde, zaman ve mekâna bağlı olarak farklılık gösterebilir. Sosyal yaşamda, insanların özgürlükleri ve haklarının korunmasının yanı sıra devletle birey arasında adaletin sağlanabilmesi için kişilere tanınmış statü ve görevlerin belirlenmesi zorunludur. Kişilerin sahip olduğu haklar, belirli bir düzen çerçevesinde şekillendirilmeli, her türlü bireysel girişime karşı belirli kurallarla sınırlandırılmalı ve uygulamalar, yine belli kurallar dahilinde belirlenerek güvence altına alınmalıdır. Bu durum, adaletin tesis edilmesi açısından büyük öneme sahiptir.

Hak, hukuk tarafından tanınan ve korunan bir yetkidir. Bireye çeşitli ayrıcalıklar ve özgürlükler sağlar. Hak kavramı, insanların kusursuz doğmalarıyla birlikte elde ettikleri kazanımları ifade eder (Gözübüyük, 1992: 136). Bu kazanımlar, belirli koşullarda kişinin istediği şeyleri yapma yetkisini içerir.

Hak, yöneticiler veya yasalar gibi otoriteler tarafından verilen özgürlükler ve ayrıcalıklardır. Ancak hak kavramı, toplumsal bir bağlamda var olabilmek için toplumun varlığını gerektirir. Gündoğan'a göre hak kavramı dört farklı anlam içerir (2004: 13):

- Ahlaki Açıdan: Belirli eylem veya faaliyetlerin, başkalarına zarar vermeden ha yata geçirilmesidir.
- Siyasi Açıdan: Vatandaşların seçme ve seçilme haklarından oluşur.
- Hukuki Açıdan: Hukuk sistemi içerisinde savunma, düşünce özgürlüğü ve yasalar önünde eşitlik sağlanmasıdır.
- Ekonomik Açıdan: İş sahibi olma, mülk edinme ve ticaret yapma gibi ekonmik haklardır.

Hak kavramına ilişkin ilk sınıflandırma ya da ayrım, ahlaki ve hukuki haklar temelinde yapılmıştır. Hukuki haklar, kanunlar tarafından belirlenen ve ilgili hukuki kurumlar tarafından uygulanan haklar olup, pozitif hukuk anlayışı temelinde şekillenmektedir. Diğer yandan ahlaki haklar, hukuki bir niteliği olmayan ancak ahlaki ilkelerle sıkı bir şekilde ilişkili olan haklardır. Genellikle "ideal" haklar olarak tanımlanan ahlaki haklar, bir bireyin sahip olması gereken veya ihtiyaç duyduğu faydayı temsil etmektedir (Heywood, 1994: 138-139). Bu bağlamda ahlaki haklar, belirli bir ahlaki ya da dini sistemin bireye atfettiği ve sahip olması gerektiğini öngördüğü değerleri temsil etmektedir.

Günümüzde "hak" terimi, bireylerin belirli davranışlarda bulunabilmesini veya çeşitli ayrıcalıklardan yararlanabilmesini sağlamak amacıyla hukuki düzenlemelerle tanınan bir özgürlük veya yetki anlamında kullanılmaktadır (Kabaoğlu, 2003: 12). Hak kavramı, insanın ruhsal yaşantısında doğal olarak yer bulan bir düşünce ya da bilinç durumunu temsil eder. Hukuk düşünürlerinden Delvecchio, "hak fikrini mutlak olarak tasavvur etmek, insan bilincinin temel bir gereksinimidir" ifadesiyle hak kavramının insan psikolojisindeki köklü yerini ve düşünsel boyutunu net bir şekilde ortaya koymaktadır (Vecchio, 1952: 264).

Kişiyi hak sahibi yapan yetkinin kaynağı farklı şekillerde ortaya çıkabilir; bu yetki, taraflar arasında akdedilen bir sözleşmeden doğabileceği gibi hukuk kurallarının kişiye sağladığı bir imtiyaz olarak da ortaya çıkabilmektedir. Tüzük, kanun, yönetmelik ve anayasa gibi hukuki düzenlemeler, bireye yetki tanıma ya da taleplerini meşru kabul etme yoluyla hakların oluşumuna zemin hazırlar. Bunun yanı sıra bir isteğin veya davranışın objektif etik ölçütlere göre doğru ve haklı görülmesi de hakka dayanak teşkil edebilir. Bu bağlamda isteğin ahlaki meşruiyeti öncelikli hale gelir. Hakların sözleşmelere, hukuki düzenlemelere veya ahlaki ilkelere dayanarak varlık kazanmasının yanı sıra bu hakların korunması ve sahibine kazandırılması da büyük bir öneme sahiptir. Tarih boyunca insanlık, bu hakların tanınması ve korunması için büyük mücadeleler vermiş, bu konular toplumsal düzenin şekillenmesinde merkezi bir yer tutmuştur.

Yargılama Kavramı

Türk Dil Kurumu'na (TDK) göre 'yargı' terimi; "kavrama, karşılaştırma ve değerlendirme gibi yöntemler aracılığıyla kişi, durum veya nesnelerin eleştirel bir şekilde incelenmesi ve bu değerlendirme sonucunda bir hükme varılması"; 'yargılama' ise "karşılıklı iki tarafın dinlenmesi ve bu süreç sonunda bir karara varılması" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2022).

Devletin yargılama faaliyeti, hukuki anlaşmazlıkların çözülmesi ve hukuka aykırılık iddialarının karara bağlanması anlamına gelir. Yargılama, bağımsız ve tarafsız kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen özel yargılama usulleriyle hukuki anlaşmazlıkların ve hukuka aykırılık iddialarının kesin bir hükme bağlanmasıdır. Yargı fonksiyonu, idare fonksiyonundan ayıran en temel ölçüt bağımsızlık ve tarafsızlıktır (Teziç, 2019: 471). Yargılama sürecinde, uyuşmazlık taraflarından bağımsız merciler, adil ve tarafsız bir şekilde karar vermektedir.

Adil Yargılanma Kavramı

Âdil kelimesi, Arapça kökenli bir terim olup, adaletle ilişkilendirilen anlamları içerir. Adaleti sağlayan, hakları yerine getiren, adaletten sapmayan, adil davranan anlamlarını taşır (Güriz, 2001b: 172). "Adil olmak" kavramı için kesin bir tanım olmamasına rağmen adaletin nesnel bir durum değil, kişisel bir davranış şekli olarak kabul edilmesi önemlidir. Hukuk kurallarının uygulanmasında, tarafsızlık ve eşitlik ilkesinin gözetilmesi gereklidir. Bir hukuk devleti olabilmenin temel şartlarından biri adil yargılamaların varlığıdır. Adil bir yargılamanın gerçekleşebilmesi için toplumda adaletin varlığına ilişkin güveni pekiştiren ve taraflar açısından güvenilirliği sağlayan bir yargı sisteminin bulunması zorunludur.

Adil yargılama kavramı, İngilizce›de "fair trial" olarak adlandırılmakta ve kökenleri Amerikan ve İngiliz hukukuna dayanmaktadır. Amerikan Anayasası'na 1791 yılında eklenen Haklar Bildirisi'nde bu kavram, "due process of law" ifadesiyle yer almıştır. Adil yargılama kavramı, Birleşmiş Milletler'in "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi" (İHEB) ile birlikte Avrupa hukuk sistemine de entegre edilmiştir. Bildiri'nin 10. maddesinde bu hak, "right to a fair trial" ifadesiyle açıkça tanımlanmıştır (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2004: 265). Adil yargılanma İHEB'nin 10. maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir[1];

> "Herkes, haklarının, vecibelerinin veya kendisine karşı cezai mahiyette herhangi bir isnadın tespitinde, tam bir eşitlikle, davasının bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil bir şekilde ve açık olarak görülmesi hakkına sahiptir."

Bir bireyin, yaşadığı anlaşmazlık sonucunda haklarını doğru bir şekilde elde edebileceğine olan inancı, adaletin tesisinde temel bir gerekliliktir. Hukuk devleti ilkesi gereği, hak sahibinin hakkını alması ve haksız durumda olan kişinin yargı organları tarafından haksızlığının tespit edilip gerekli yaptırımlara tabi tutulması zorunludur. Adil yargılama, devletin adaleti sağlamadaki en temel unsurlarından biri olarak öne çıkar. Birleşmiş Milletler İHEB'nin 10. maddesi, kişiler arasındaki anlaşmazlıkların bağımsız ve tarafsız mahkemelerce adil, açık ve ayrımcılığa tabi tutulmadan ele alınmasını ve bireylerin tam bir güven ortamında yargılanma hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir.

Devletin asli görevi, bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktır. Anayasalar ile güvence altına alınan hak ve özgürlükler, bireylerin devlet müdahalelerine karşı korunmasında önemli bir hukuki zemin teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra anayasaların temel hedefi, devlet ve yüksek mahkemeler aracılığıyla bu hak ve özgürlüklerin etkin bir şekilde korunmasını sağlamaktır. Bu bağlamda bireysel başvuru mekanizması, temel hak ihlallerine karşı bireyleri koruyan, etkili ve tamamlayıcı bir iç hukuk yolu olarak işlev görmekte; böylece hukuk devleti ilkesinin somut biçimde uygulanmasına katkı sunmaktadır.

Bireysel başvuru sistemi, Anayasa ve ilgili yasal düzenlemelerle koruma altına alınmış temel hak ve özgürlüklerin, kamu gücünün işlemleri, ihmalleri veya eylemleriyle ihlal edilip edilmediğini inceleyerek, hak ihlali tespit edilmesi durumunda bu ihlalin giderilmesini hedeflemektedir (Bahar, 2022: 254-255). Anayasa Mahkemesi (AYM) kararlarında, bireysel başvurunun Anayasa'da güvence altına alınan ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile Türkiye'nin taraf olduğu protokoller çerçevesinde tanınan temel hak ve özgürlüklerin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasını ileri sürebilmek için etkili bir başvuru yolu olduğu açıkça ifade edilmektedir (Bahar, 2022: 254-255).

Adil yargılanma hakkı hem ulusal hem de uluslararası hukuki belgelerde koruma altına alınmış olup, birçok farklı unsuru içeren ve bireylerin haklarını güvence altına alan önemli bir

[1]Tam metin için bkz. 'İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 10. Madde'

hak ve özgürlük olarak öne çıkmaktadır. Bu hak, hukuk devletinin tesisi ve bireylerin haklarının güvence altına alınması amacıyla düzenlenmiştir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2004: 264). Anayasa Mahkemesi'ne yapılan birçok bireysel başvuru, adil yargılanma hakkı çerçevesinde incelenmekte ve Yüksek Mahkeme, bağımsız ve tarafsız bir şekilde değerlendirme yaparak kararlarını vermektedir.

Adil yargılama hakkı, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne temel alınarak Avrupa Konseyi tarafından geliştirilen ve 1950 yılında kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde yer alacak şekilde hukuki bir temele oturtulmuştur. Sözleşme, bu hakkın tanımını doğrudan yapmamakla birlikte her durumun özelliklerine göre adil yargılama hakkının varlığını değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Genel olarak bireylerin adaletin sağlıklı bir şekilde yönetilmesine yönelik talebiyle ilişkilendirilen bu hak, AİHM ve "Avrupa İnsan Hakları Komisyonu" kararlarında "adil yargılanma hakkı" olarak ifade edilmiştir (Gölcüklü, 1994: 201). Adil yargılama hakkı, her bireyin bağımsız ve güvence altındaki yargı organları önünde hak arama talebini içerir. Bu hak, yargılama süreçlerinin usul ve esas ilkelerine uygun şekilde başlatılmasını, yürütülmesini ve sonuçlandırılmasını gerektirmektedir. Ayrıca yargılama sürecinin şeffaflığını, kararların gerekçeli olarak açıklanmasını ve tarafların iddia ve savunmalarını eşit koşullarda sunabilmesini sağlamaktadır. Adil yargılama hakkı, taraflar arasında fiili ve hukuki ayrım yapılmaksızın, gerçeklerin dürüst ve tarafsız bir şekilde değerlendirildiği bir yargılama sürecini ifade etmektedir.

AİHS'nin 6. maddesi, adalet kavramına karşılık olarak 'justice' kelimesinden ziyade 'fairness' kelimesini tercih ederek adil yargılanma kavramını tanımlar. Maddede fairness kelimesine karşılık olarak Türkçe'de hakkaniyet kullanılmıştır. Resmi çeviriye göre fair hearing kavramı ise Türkçe'de hakkaniyete uygun dinlenme olarak ifade edilir. Ancak fair hearing kavramı sadece 6. maddeye dahil edilen hak ve ilkelerden biridir. Bu nedenle genellikle İngilizce yayınlarda fair trial veya fair hearing kavramları kullanılmaktadır (İnceoğlu, 2013: 2-7). Fair trial veya fair hearing kavramlarını karşılayan haklar AİHS'nin 6. maddesine 4 Kasım 1950 tarihinde dahil edilmiştir. Türkiye, AİHS'i 10 Mart 1954 tarihli kanunla kabul ederek, iç hukukun bir parçası haline getirmiştir (Kartal, 2005: 11). Adil yargılanma kavramı, usul hukukunun temel koşullarını bünyesinde barındırmakta ve doğru, dürüst ve hakkaniyetli bir yargı sürecinin gerçekleştirilebilmesi için anayasal bir teminat sağlamaktadır.

Adil yargılanma hakkının temel unsurlarını, sözleşmenin 6. maddesinin 1. fıkrası ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaktadır (Turan, 2009: 223). Bu unsurlar arasında davaların makul bir süre içinde tarafsız ve bağımsız bir mahkemece, hakkaniyet ölçütlerine uygun olarak görülmesi, hükümlerin açık bir oturumda açıklanması yer almaktadır. Ayrıca adil yargılanma hakkı kavramı, Sözleşme'nin belirttiği unsurların yanı sıra zımni unsurları da içermektedir (Turan, 2009: 223). Bu unsurlar arasında, taraflar arasında eşit silahlarla mücadele, mahkeme önünde hak arama özgürlüğü ve yargılama sürecindeki çelişki ilkesi önemli örneklerdir.

Adil yargılanma hakkı, demokratik bir devletin vazgeçilmez şartlarından biridir ve insan haklarının korunması ile hukuk devleti ilkesinin gerçekleştirilmesinde büyük öneme sahiptir. Bu hak, ulusal mevzuatlarda yer alsın ya da almasın, hukuk sistemlerinin temel bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Pek çok uluslararası ve bölgesel sözleşmede yer alması nedeniyle evrensel ve temel bir hak olarak değerlendirilebilen bu hak, yargılamanın insan haklarına uygun, hukuka bağlı ve adil bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayarak insan haklarının korunmasını garanti altına almaktadır. Adil yargılanma hakkının, hukuk devletine bağlılık ve adaletin sağlanması açısından en önemli unsurlardan biri olduğu söylenebilir (Günay, 2014: 235). Devletler, adil yargılanma hakkını, anayasalarında ayrı bir bölümde veya hukuk devleti ilkesinin geniş yorumlanmasıyla güvence altına almaktadırlar. Ülkemizde adil yargılanma hakkını güvence

altına alan hukuk devleti ilkesi, Anayasa›nın 2. maddesinde düzenlenmiş olup, devletin temel işlevlerinin adalet ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde yerine getirilmesini öngörmektedir. Anayasa'nın farklı maddelerinde düzenlenmiş birçok hakkı içeren adil yargılanma hakkı, bağımsız bir hak olarak sadece "hak arama hürriyeti" başlığını taşıyan 36. maddeyle 2001 yılında Anayasa'ya eklenmiştir (Günay, 2014: 235). Anayasalarda güvence altına alınan temel haklar ve insan hakları, devletin tüm organları tarafından korunmalıdır. Bu çerçevede, yargı organlarının da bu hakları koruyarak yargılamaları bu haklara uygun şekilde gerçekleştirmesi gereklidir. Adil yargılanma hakkı, Anayasa'da açıkça düzenlenmiş olsa da hukuk devleti ilkesi, bu temel hakkın esasları çerçevesinde hukuk sisteminin şekillendirilmesini zorunlu hale getirmektedir (İnceoğlu, 2013: 2-7). Bireyin keyfi uygulamalardan korunarak etkili bir hukuk güvencesine sahip olması ise zaman içerisinde gelişmiştir.

1.2. Batı'da ve Türkiye'de Adil Yargılanma Hakkının Evrimi

1.2.1. Batı Hukukunda Adil Yargılanma Hakkının Gelişimi

İnsan haklarına dair kazanımlar, günümüzdeki konumuna kolay ve zahmetsiz bir süreçte ulaşmamıştır. İnsanlık, tarihin başlangıcından bu yana, zorlu mücadeleler ve fedakârlıklarla temel hakların gelişimini sağlamıştır. Bu nedenle insanlık tarihi, haklar ve özgürlükler tarihinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. İnsan, adalet duygusunu doğasında taşıyan tek varlık olarak öne çıkmakta ve bu duygu, toplumsal düzenin temelini oluşturma çabalarında merkezi bir rol oynamaktadır (Kapani, 1993: 17). İnsanlar, tarihsel süreç boyunca adalet duygusunu geliştirmek ve pekiştirmek için sürekli bir çaba içinde olmuşlardır. Ancak bu çabanın adil sonuçlarla neticelendiğini söylemek her zaman mümkün olmayabilir. Çünkü insanlar, kendi çıkarlarını düşündükleri durumlarda kendi tarafını tutarlar. Benzer şekilde devletler de çıkarlarını ilgilendiren konularda kendi lehlerinde davranma eğilimindedir. Bu durum, adaletin geri planda kalmasına ve önemini yitirmesine neden olabilir. Bireyi devlet karşısında daha güçlü bir şekilde korumak amacıyla tarih boyunca amansız çabalar sarf edilmiştir. İnsan haklarına yönelik arayış ve çabaların, insanlık tarihi boyunca süregelen bir olgu olduğu söylenebilir (Kaşıkara, 2009: 33).

İnsan haklarına yönelik ilk düşünsel izlere, Antik Yunan felsefesinde ve Roma döneminde rastlanır. Sofistler, M.Ö. 5. yüzyılda, doğal hukuk ile insan yapımı hukuk arasında önemli bir ayrım ve anlaşmazlık olduğunu fark etmişlerdir. Bu nedenle insanlar tarafından üretilen hukuku reddederek doğal hukuk dışında bir hukukun var olmaması gerektiği savunmuşlardır. Örneğin Antiphon, olayların göz önüne alınarak ortaya çıkan hukukun zayıflayarak yok olmaya mahkûm olduğunu ileri sürmüştür (Mumcu & Kuzeci, 2019: 35). Doğal hukukun temel alınması gerektiğini savunan Antiphon, insanların doğuştan eşit bir konuma sahip olduklarını vurgulamıştır. Bu eşitliğin yalnızca Yunanlılar arasında değil, Yunanlılar-Yunanlı olmayanlar arasında da geçerli olduğunu belirterek, toplum tarafından oluşturulan ayrıcalıkların ve sınıf ayrımlarının kaldırılmasını talep etmiştir. Ancak sofistlerin bu görüşü o tarihlerde geniş bir destek bulamamıştır. Bunun temel nedeni, tarımın o dönemde en önemli geçim kaynağı olması ve köleliğin vazgeçilmez bir kurum olarak kabul edilmesidir. Bu sebeple, doğal hukuk temelli eşitlik söylemi dönemin toplumunda karşılık bulamamıştır (Mumcu ve Kuzeci, 2019: 35).

Eşitlik kavramına karşı çıkan düşünürlerden Platon, toplumu üç sınıfa ayırmış ve ilk sınıfı filozoflar, ikinci sınıfı askerler, üçüncü sınıfı ise çiftçiler, tüccarlar ve köleler gibi insanlardan oluşan bir grup olarak tanımlamıştır. Platon'un öğrencisi Aristoteles de benzer biçimde, kölelerin hak sahibi olamayacağı görüşünü savunmuştur. Ona göre köleler akıl yürütme yetisinden yoksun oldukları için -tıpkı hayvanlar gibi- hak sahibi olmaları mümkün değildir

(Mumcu ve Kuzeci, 2019: 38).

Roma İmparatorluğu döneminde, farklı ırk, dil ve dini kökenlere sahip bireyler, özgürlükçü bir yaşam anlayışı çerçevesinde bir arada varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Ancak kölelik en özgürlükçü dönemlerde dahi toplumsal pratiklerde ve hukuki zeminde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Çünkü Roma ekonomisi, antik Yunan'da olduğu gibi kölelik sisteminden beslenmiştir. Bunun da ötesinde özgür bireyler arasında dahi sosyal farklılıklar ve eşitsizliklere dayanan bir toplumsal yapı söz konusudur. Roma'daki eşitsizlikçi yapıya karşın, özgürlükçü bir düşünce anlayışının da (görece) varlığından bahsetmek mümkündür. Ancak bu özgürlükçü yaklaşımın sınırlarının, dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel koşulları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Roma'da özgürlük düşüncesine en fazla katkı sağlayanlar ise Stoacılar olmuştur. Stoacılardan Zenon, insanların erdemli olmaları koşuluyla eşit olduklarını savunmuştur. Bir başka Stoacı Seneca, kölelerin de insanlık onuruna sahip bireyler olduklarını ifade etmiş, köleleri "can yoldaşı" olarak tanımlayarak, kader karşısında kölelerin özgür bireylerle aynı statüde olduklarını vurgulamıştır. Ona göre kader karşısında tüm insanlar, köle-hür ayrımı olmaksızın eşit bir konumdadır. Seneca'nın bu ileri görüşlü düşünceleri, köleliğin doğal bir kurum olarak kabul edildiği dönemin koşullarına meydan okuyan bir anlayış sunmaktadır (Mumcu ve Kuzeci, 2019: 38-40).

Klasik Hukuki Metinlerde Adil Yargılanma

Yunan site ve polis devletlerinden başlayarak, egemenliğin Tanrı'dan türediği ve hükümdarın onun adına egemenlik kullandığı Ortaçağ'a kadar uzanan süreçte, yöneticilere karşı ortaya çıkan tepkilerin sonucunda kaleme alınan metinler, bu dönemin en önemli yazılı belgeleri arasında yer almaktadır. İnsanlık tarihinin en eski metinlerinden olan Magna Carta ve Petition of Rights, dönemin özgün dinamikleri ve hızla yayılan Hristiyanlık anlayışının etkisiyle, yalnızca belirli sosyal statülere sahip bireyler için geçerli olmuş, tüm insanlık için evrensel nitelikte söylemler geliştirememiştir. Bununla birlikte adil yargılanma hakkının ortaya çıkış nedenleri ve ilk şekilleniş biçimlerinin anlaşılması açısından bu klasik metinlerin taşıdığı önem tartışmasızdır.

Magna Carta Libertatum

Literatürdeki tartışmalara rağmen çoğunluğun Magna Carta'yı insan haklarına ilişkin metinlerin ilk örneği olarak kabul etmesi, adil yargılanma hakkı açısından bu belgenin önemini pekiştirmektedir. 1215 tarihli Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Şartı), sanıklara ceza soruşturması sırasında belirli haklar ve güvenceler sunmuş, böylece insan haklarıyla ilgili ilk hükümlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İngiltere İmparatorluğu'nun Kral John (Yurtsuz John) döneminde dört büyük krizle karşılaşıldığı bilinmektedir (Özkiraz ve Hamdemir, 2009: 68-69). İlk kriz, Fransızların saldırısı sonucunda Norman Dükalığını ve tüm mal varlığını kaybetmesidir. İkinci kriz, Papa ile yaşadığı anlaşmazlık ve sürekli çatışma halinde olmasıdır, ki bu çatışmalarda Kral John başarısız olmuştur. Mali kaynakların yetersizliği ve Fransızların uyguladığı ağır mali yükler, üçüncü büyük krizin patlak vermesine neden olmuştur. Dördüncü ve en kritik kriz ise İngiliz baronlarının Kral John'a karşı başlattığı ayaklanma olayıdır. Bu krizlerin ardından, 1215 yılında İngiltere Kralı Yurtsuz John ile baronlar arasında imzalanan Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Şartı), Ortaçağ'ın en önemli hukuk metinlerinden biri olarak tarihe geçmiştir (Özkiraz ve Hamdemir, 2009: 70).

Gemalmaz'a göre Magna Carta, "kralın yetki ve otoritesini, feodal aristokrasinin çıkar-

larını yansıtan talepler doğrultusunda sınırlandıran bir belgedir". 1215 yılında İngiltere Kralı tarafından imzalanan ve 63 maddeden oluşan Magna Carta, geniş halk kesimlerinin taleplerini içermek ya da hak ve özgürlüklerin teminatı olmak amacıyla tasarlanmamış; kralın papa ile olan mücadelesini kaybetmesinin ardından, dönemin siyasi iktidarını diğer güç odaklarıyla kısmen paylaşmayı ve sınırlandırmayı hedeflemiştir (Gemalmaz, 2005: 20-23). Magna Carta, özgürlük fermanı olarak adlandırılmasına rağmen esasen yetki paylaşımını düzenleyen bir belgedir. Kral, sahip olduğu mutlak yetkileri, din adamları ve derebeylerinin lehine sınırlamıştır. Bu çerçevede baronların yargılanma yetkisi kraldan alınmış; özgür bir bireyin, kendi eşitleri tarafından verilmemiş bir mahkeme kararı olmadıkça özgürlüğünün kısıtlanamayacağı, bireylerin mahkeme kararı olmaksızın haklarının ihlal edilemeyeceği ve sürgüne gönderilemeyeceği hüküm altına alınmıştır (Ünal, 1997: 27-28).

Bu çerçevede Magna Carta'nın ilk aşamada (İngiltere›deki feodal beylerin kendi çıkarları doğrultusunda düzenlediği, yani kendi gibi baronlardan oluşan bir mahkemede yargılanma imkanı sağlama amacı taşıdığı için) dar kapsamlı bir düzenleme gibi görünse de zaman içinde feodal unsurlarının ötesine geçerek krala karşı etkili bir muhalefetin sembolü haline geldiği söylenebilir (Plucknett, 2001: 25). Günümüzde modern ceza yasalarında yer alan tutuklama, hapis cezası, sürgün ve mal müsaderesi gibi uygulamaların, mahkeme kararı olmaksızın gerçekleştirilemeyeceği ve cezaların suçun ağırlığına uygun olması gerektiği ilkeleri, Magna Carta'nın önemini daha da pekiştirmektedir. Bu bağlamda Magna Carta, ceza hukuku açısından hukukun üstünlüğü ve adil yargılama hakkı konularında temel bir referans noktası olarak kabul edilmektedir.

İlk anayasal belge niteliğinde olan Magna Carta' nın yargılama kapsamındaki hükümlerinden sayabileceğimiz maddeler şöyledir (Gemalmaz, 2005: 25-26):

> "Kontlar ve baronlar ancak kendi eşitleri tarafından verilen ve suçlarına orantılı olan para cezalarına çarptırılabileceklerdir (Bölüm 20).
>
> Krallık yargıçlarının gördükleri davalara, hiçbir şerif, adli memur, memur ya da diğer bir memurumuz bakamayacaktır (Bölüm 24).
>
> İleride hiçbir memur, bu amaç için inandırıcı tanıklar bulunmadıkça, sadece kendi açıklamasına dayanarak mahkeme önüne çıkmayacaktır (Bölüm 38).
>
> Hiçbir özgür kişi, ülkenin yasaları ya da kendi eşitlerinin hukuka uygun kararı bulunmadıkça, yakalanmayacak, hapsedilmeyecek, mallarından ya da yasal haklarından yoksun bırakılmayacak ya da sürgüne gönderilmeyecek yahut herhangi bir biçimde kötü muamele görmeyecektir ve ne biz onun üzerine gideceğiz ne de onun üzerine birilerini göndereceğiz (Bölüm 39).
>
> Hakkı ya da adaleti hiç kimseye satmayacak, kimse için reddetmeyecek ya da geciktirmeyeceğiz (Bölüm 40).
>
> Yargıç, bölge amiri, şerif ve diğer memurları, ülkenin yasalarını bilen ve bu yasalara tümüyle uyacak kişiler arasından atayacağız (Bölüm 45) "

Magna Carta'nın içeriği, 63 maddeden oluşmaktadır ve ayrıntılı bir anlayışla hazırlanmıştır. Dokuz maddesi özgürlüklerle ilgili konulara odaklanmakta olup, bireylerin can ve mal güvenliğinin keyfi müdahalelere karşı korunmasını vurgulamaktadır (Başçı, 2021: 232-233). Özellikle 39. madde, çağdaş hukuk sistemlerinin temelini oluşturan bir öneme sahiptir. Bu hüküm doğrultusunda, Magna Carta, Ortaçağ'da oluşturulan bir düzenleme olmasına rağmen etki-

sini günümüze dek sürdürmüş ve bireysel özgürlükler ile insan haklarının hakim olduğu hukuk devletlerinin oluşumuna kaydadeğer bir katkı sağlamıştır (İlal, 1968: 234-235).

Adil yargılanma hakkı açısından önemli bir diğer hüküm, Magna Carta'nın 24. Bölümünde yer almaktadır. Bu bölümde, davaların yalnızca krallık yargıçları tarafından görülmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu düzenleme, adil yargılanma hakkı bakımından kırılma noktası olarak görülebilir. İmzalandığı 1215 yılını takiben, imzalayan kral tarafından amacından saptırılmaya ya da ortadan kaldırılmaya çalışılmış olsa da ilk kez yazılı bir belgeye adil yargılanma hakkının dahil edilmesi gerçeğini değiştirememiştir (Akıllıoğlu, 1995: 122).

Magna Carta Libertatum, kralın yetkilerini sınırlayan ve kişi hak ve özgürlüklerini genişleten ilk cesur ve etkileyici adımlardan biri olarak insan hakları alanında büyük bir öneme sahiptir (Başçı, 2021: 232-233). Bu belge, adil yargılanma hakkının temelini oluşturmuş ve zamanla gelişerek AİHS'de kendine yer bulmuştur.

Köylülerin Mektupları

11.-15. Yüzyıllar arasında Avrupa'da yaşanan köylü ayaklanmalarının nedenleri üzerine farklı tarihsel yorumlara rastlanır. Bazı araştırmacılar, bu ayaklanmaların toprak sahipleri ve soylular tarafından köylülere dayatılan artan yükümlülükler ve taleplerin yol açtığı gerilimlerden kaynaklandığını öne sürerken, diğer tarihçiler ise bu ayaklanmaları, günümüz toplumsal hareketlerine benzeterek 'grev' niteliğinde değerlendirmişlerdir (Gemalmaz, 2005: 30).

Tarihsel olayların gelişimine bakıldığında, başlangıçta dini ayrışma ve tartışmaların tetiklediği bu olayların, zamanla kontrolden çıkarak, taleplerin dini temelden uzaklaşıp sosyal ve siyasal boyutlara evrildiği gözlemlenmektedir. Luther ve Müntzer arasındaki tartışmalar, "tanrıtanımaz" olarak nitelendirilen Müntzer'in yakalanma emriyle sonuçlanmış ve bu süreçte Müntzer, kaçak durumuna düşerek kısa sürede köylülerden oluşan radikal bir parti kurmuştur (Timur, 2017:107-108). Kurulan bu parti, olayların sebeplerini oluşturan temel bir unsur haline gelmiştir. Bu süre zarfında Müntzer, Anabaptistlerle tanışmış ve düşünceleri ve söylemleri değişmiştir. Müntzer'in vaazları devam ederken, köylüler arasında devrim fikirleri yayılmaya başlamıştır (Timur, 2017:107-108). Müntzer'in esasen bir devrim yapma niyeti olmadığı, hatta kendisine ait olmadığı iddia edilen "Suabiya'nın On İki Maddesi"nin yayımlanmasıyla birlikte köylülerin talepleri harekete geçmiş, devrimci eylemler başlamış ve bazı yerleşim birimlerinde "ebedi meclis" adıyla yeni meclisler oluşturulmuştur (Timur, 2017: 107-108).

Alman köylüleri, bu ayaklanmaların sonucunda 1525 yılında demokrasi ve toprak reformu taleplerini içeren mektuplar yazmışlardır (Engels, 2021: 79-80). Tarihe "köylülerin mektupları" olarak geçen ve Stockach Mahkemesi'ne sunulmak üzere toplamda 12 madde (bazı kaynaklarda 16 madde olduğu da iddia edilmiştir) içeren bir belge oluşturulmuştur (Engels, 2021: 79-80). Belgenin 9. Maddesi, yargılama ve cezalandırma konularına ilişkin talepleri içermektedir.

İlgili madde şu şekildedir (Gemalmaz, 2005: 31-32):

> ".Bugün bize artık mevcut şartlara dayanılarak ceza verilmemektedir. Ama cezalandırılmamızın sebebi, kimi zaman bize duyulan nefret kimi zaman da bazı insanların korunması ve bu korunmadan cesaret almalarıdır. Bundan böyle bize ceza verilirken otoritelerin himayesi altında olmaktan değil, yazılı yasalara dayanmaktan ve koşulları göz önünde tutmaktan hareket edileceğini tahmin ediyoruz"

Alman köylülerinin, dönemin zorlu koşulları altında maruz kaldıkları haksızlıklara karşı isyan etmeleri ve keyfi tutuklamalar ile adil olmayan yargı süreçlerine karşı dile getirdikleri itirazlar, kanunun üstünlüğü ilkesinin adil yargılama hakkının bir parçası olduğunu vurgulamalarının, tarihsel açıdan önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir.

Haklar Dilekçesi (Petition Of Rights)

İngiltere'de 1215'te Magna Carta'nın kabulüyle başlayan ve kralın yetkilerini sınırlama amacını taşıyan hareketler, 7 Haziran 1628 tarihinde kabul edilen "Haklar Dilekçesi"yle sürmüştür. Parlamento ile Kral I. Charles arasında yaşanan yetki ve çıkar anlaşmazlıklarını çözmek amacıyla hazırlanan bu belge, Magna Carta'ya atıfta bulunmuş ve hem kendisinden önceki hem de sonraki birçok belgeyle benzerlik göstermiştir (Akad vd., 2020: 271).

1628 yılında İngiliz Parlamentosu, insan haklarının önemli bir mihenk taşı olarak kabul edilen bu sivil özgürlükler beyannamesini, İngiltere Kralı I. Charles'a göndermiştir. Daha önce, İngiliz Parlamentosu, kralın savaşlarını finanse etmek istememiş ve bu nedenle kralın savaş politikalarını onaylamayarak talep ettiği mali desteği sağlamayı reddetmiştir (Akad vd., 2020: 271). Bu durumun yarattığı gerilim sonucunda kral, parlamentoyu birden fazla kez feshetmiştir. Ancak her feshin ardından seçilen yeni parlamento üyeleri, krala karşı direnç göstermiş, bunun sonucunda Kral I. Charles, parlamentoyla uzlaşmak, parlamentonun taleplerini kabul etmek ve böylelikle 1628'de Haklar Dilekçesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır (Akad vd., 2020: 271).

İngiltere'nin I. Charles döneminde, zorlu mücadeleler sonucunda kabul edilen Haklar Dilekçesi, günümüzdeki anlamıyla adil yargılanma hakkının korunduğu temel kişisel özgürlüklerden biri olan "keyfi olarak kişilerin hapsedilemeyeceği" ya da "suç ve cezaların kanuniliği" ilkesini ilk kez kurumsallaştıran önemli bir metindir (Gemalmaz, 2005: 33-34). İngiliz Haklar Dilekçesi, öncelikle vergi ödemek zorunluluğunun olmadığı ilkesine dayansa da adil yargılama hakkıyla ilgili hükümleri, özellikle "kararların gerekçeli olması" ilkesi açısından önem taşımaktadır (Gözler, 2020: 830).

Kralın, yaklaşan savaşın maliyetinin parlamentonun sorumluluğunda olduğunu ancak haklar konusunda parlamentonun herhangi bir yetkisinin bulunmadığını öne sürmesine karşılık, İngiliz Parlamentosu, yargıçlar ve halkın güçlü muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu muhalefet sonucunda, halkın haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle kapsamlı bir şikayetler listesi hazırlanmıştır (Akad vd., 2020: 271-272).

Adil yargılanma hakkıyla ilgili 7 Haziran 1428 tarihli belgede aşağıdaki açıklamalar bulunmaktadır (Akad vd., 2020: 271-272):

> "Hiç kimse, bağlı olduğu hakimin ülke yasalarına uygun bir kararı bulunmadıkça, mal ve can güvenliğinden yoksun bırakılmayacak, yasal bir hüküm olmadan kişiler tutuklanmayacak, hapsedilmeyecek, mallarına el konulmayacak ve miras haklarından mahrum bırakılmayacaktır."

Kral ile parlamento arasındaki mücadele, söz konusu dilekçenin kabul edilmesiyle birlikte hemen tamamlanmamıştır. Ancak kralın trajik şekilde ölümüne yol açan bu anlaşmazlık, adil yargılanma hakkının en temel ilkelerinden birinin kurumsallaşması adına "önemli bir adım" olarak görülmüştür.

Habeas Corpus Yasası

Kesin ortaya çıkış tarihi belirsiz olmakla birlikte, tarihsel gözlemler Habeas Corpus kurumunun Magna Carta'dan daha önce var olduğunu göstermektedir. İlk dönemlerinde, mahkemede hazır bulunması gereken bir kişinin, kraliyet memurlarına verilen bir emirle mahkemeye getirilmesini sağlamak amacıyla, yargılama öncesi süreçlerde belirleyici bir mekanizma olan Habeas Corpus, Magna Carta'nın etkisiyle dönüşerek "kimsenin hukuka aykırı şekilde hapsedilemeyeceği" ilkesinin kurumsallaşmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, 14. Ve 15. Yüzyıllarda yargı bağımsızlığının henüz bulunmadığı dönemlerde, kamusal gücü kullanarak bireyleri alıkoyan kişilere yönelik uygulanan bu prosedür, kraliyet görevlilerinin alıkoydukları bireylerle birlikte mahkemeye çıkarak gerekçelerini sunmalarını sağlamıştır (Şentuna, 2001: 987).

Böylece mahkemeler, kişileri alıkoyma ve hapse atmanın hukuki meşruiyetini denetleme yetkisini kazanmışlardır. Habeas Corpus emri, 1628'deki Haklar Bildirisi'ne kadar yalnızca yürütme organının mensuplarına karşı uygulanırken, kralın tek başına verdiği emirlerle gerçekleştirilen alıkoymalarda kullanılamamıştır. Haklar Bildirisi ile birlikte kişilerin keyfi olarak hapse atılmasının hukuka aykırı olduğu kuralı getirilmiş ve kralın herhangi bir gerekçe olmaksızın özel emirlerle kimseyi alıkoyamayacağı ve hapse atamayacağı hükme bağlanmıştır (Feyzioğlu, 1995: 672). Parlamentonun güç kazanmasıyla birlikte kanunların uygulanabilirliği artmış ve 1679 Habeas Corpus Kanunu'nun kabulüyle 21 maddeden oluşan bir düzenleme yapılmıştır (Şentuna, 2001: 988).

Bu kanun, hukuka aykırı uzun süreli alıkoyma ve hapsetmelere karşı Habeas Corpus emrine güçlü ve etkili bir savunma aracı özelliği kazandırmıştır. Ayrıca emre cevap verme süreleri belirlenmiş, mahkemeler kefalet karşılığında serbest bırakma ve hızlı yargılama başlatma yetkileri elde etmiştir (Bozkurt, 2003: 46). Habeas Corpus Yasası, kanunu uygulamayan hâkimlere, emri yerine getirmekten kaçınan veya emri işlem yapmadan elinde tutan kişilere ve Habeas Corpus başvurusu sonucu serbest bırakılan kişileri tekrar keyfi olarak alıkoyan görevlilere ağır para cezaları verilmesini hükme bağlanmıştır (Şentuna, 2001: 988-999). Böylece, vatandaşların hukuka aykırı olarak keyfi şekilde alıkonulması ve hapse atılmasını engellemenin yanında, sanıkların tutukluluk hallerinin geçerli olabilmesi için hâkim ve mahkeme önüne çıkarılmalarını sağlamak gibi kazanımlar yasal bir çerçeve kapsamına alınmıştır (Kuyaksil, 2022: 12).

1679 Kanunu ile getirilen en önemli yenilik, kralın hiçbir emrinin mahkemenin otoritesinden üstün olamayacağı ilkesinin kanuni düzenlemeye dahil edilmesidir. Anglo-Sakson hukukunda, içtihatlar kanunlar kadar önemli olmakla birlikte, Habeas Corpus hukuku bir kanun hükmüyle çerçevesi belirlendiğinden önemli bir dönüm noktasıdır (Feyzioğlu, 1995: 672-674). Öyle ki, İngiltere›de 1722'de köleliğin yasaklanmasında ve hukuka aykırı olduğunun ilan edilmesinde Habeas Corpus kurumuna atıfta bulunan yüksek mahkeme kararlarının önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Kişi özgürlüğünün idare tarafından hukuka aykırı ve tamamen keyfi bir şekilde kısıtlanmasını engellemek amacıyla oluşturulan belge, İngiliz Mahkemeleri tarafından etkin bir şekilde yorumlanarak uygulandığında, Batı Avrupa için bir model oluşturmuştur (Kuyaksil, 2022: 13). Amerika Birleşik Devletleri de Habeas Corpus kurumunu benimsemiş ve Amerikan Federal Anayasa'nın 9. bölümünün 1. maddesinin 2. fıkrasında Habeas Corpusun güvence altına alınmasını sağlamıştır (Bozkurt, 2003: 47-48).

Haklar Bildirisi (Declaration Of Rights)

İngiltere'de parlamento ile kral arasında uzun süredir devam eden ve Kral II. Charles ile Kral II. James dönemlerinde doruk noktasına ulaşan iktidar mücadelesi, sonunda parlamentonun zaferiyle sonuçlanmıştır (Sınar, 2015: 184). Kral II. James, tarihte "Glorious Revolution"

olarak adlandırılan bu olayın ardından, ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Yeni kralın kim olacağı, parlamentoda tartışılmış ve Hollanda'da hükümetin başında olan Prens William, kral olma şartıyla özgürlük bildirgesinin yayımlanmasına davet edilmiştir (Gemalmaz, 2005: 62). Böylece Haklar Bildirisi 19 Aralık 1689 tarihinde yayımlanmıştır (Sınar, 2015: 184).

Kral ve Parlamento arasında yapılan bir anlaşma olan ve 19 Aralık 1689 tarihinde kabul edilen Haklar Beyannamesi, yargı sürecinde yer alacak kişilerin yargılanacak kişilerle aynı statüde olması gerektiğini ve yargılama yetkisinin kötüye kullanılamayacağını garanti altına almaktadır (Gemalmaz, 2005: 60-63).

Haklar Bildirisi'nin adil yargılanma kapsamındaki ilgili bölümleri şu şekildedir (Musulin, 1983: 55):

> " 11. Jüri üyeleri yasal yoldan atanmalı ve yeniden seçilebilmelidir. Yüksek ihanetle suçlanan insanların mahkemesine katılan jüri üyelerinin kendi adlarına mülk sahibi olmaları gerekmektedir.
>
> 12. İlgili kişinin yargılanmasından önce, kefalet ve hapis cezasıyla ilgili söz verilmesi ve vaatlerde bulunulması yasadışıdır."

Alıkoyma ve hapsedilme işlemlerinin hukuka uygunluğunun derhal tespit edilmesini ve suçlanan kişilerin adil bir şekilde mahkeme önüne çıkarılmalarını sağlayan Habeas Corpus Kanunu'nun eksiklikleri arasında, suçlanan kişilerin serbest bırakılması için aşırı şartlar öne sürülmesi ya da yüksek kefalet miktarlarının belirlenmesine karşı bir denetim mekanizmasının bulunmaması göze çarparken, 1689 Haklar Beyannamesi ile bu eksiklikler giderilmiş ve hâkimlere, suçlanan kişileri keyfi şartlara bağlayamayacakları ve haksız bir şekilde yüksek kefalet talep edemeyecekleri açıkça belirtilmiştir (Feyzioğlu, 1995: 674).

İhanet Suçu Yargılaması Yasası (Treason Trials Act)

Kral I. Charles'ın başdanışmanı Thomas Wentworth Strafford'un görevden alınması ve ardından idam edilmesiyle başlayan 1640 Devrimi öncesi dönemde, devrim yönetimi parlamenter gücü ön plana çıkarmak amacıyla bir dizi vatana ihanet kanunu çıkarmıştır. Bu kanunlar, vatana ihanet suçlamalarını, kralın atadığı bakanların siyasi faaliyetleri ile kraliyet yanlılarının parlamentoya karşı gerçekleştirdiği eylemler temelinde düzenlemiştir (Penrose, 2010: 90-92). Kral I. Charles'a, masum insanların ölümüne sebep olmak, iç savaş çıkarmak ve ülkeye zarar vermek gibi ağır suçlamalar yöneltilmiştir (Penrose, 2010: 90-92).

1649'da kralın idam edilmesinin ardından, vatana ihanet suçunun yeniden tanımlanması gerekliliği doğmuş ve bu kapsamda 1649-1659 yılları arasında bir dizi yasa çıkarılmıştır. Bu dönemde sıkı bir şekilde uygulanan vatana ihanet kanunları, Koruyucu Lord Oliver Cromwell'in güvenliğini sağlama amacıyla hükümetin otoritesini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Ancak iktidar mücadelelerinin belirsizlik yarattığı bu dönemde, vatana ihanet suçlamaları ve bu suçlamalara ilişkin yargılamaların yasal ve öngörülebilir bir çerçeveye oturtulması ihtiyacı doğmuştur (Shapiro, 1993: 216-217). Bu gereklilik doğrultusunda, 1696'da çıkarılan bir yasa, vatana ihanetle suçlanan kişilerin adil ve eşit bir şekilde savunma hakkına sahip olmalarını öngörmüştür. Zira 17. yüzyıldaki hanedanlık mücadeleleri ve ideolojik çekişmeler, iktidarlar ile vatandaşlar arasındaki uzun süredir devam eden güç dengesine ilişkin ciddi şüpheler uyandırmıştır (Shapiro, 1993: 216-217).

Treason Trials Kanununa göre vatana ihanet suçlamasıyla karşı karşıya olan kişiler, iddianamenin tam metnini, tanıkların isimleri dışında, yargılamanın başlamasından en az beş

gün önce alma ve öğrenme hakkına sahiptir. Böylelikle, suçlama ile karşı karşıya olan kişiler, avukatlarıyla görüşüp onların tavsiyelerinden yararlanabilme imkanına sahip olmuştur (Gemalmaz, 2005: 63).

Act Of Settlement

1701 tarihinde İngiltere'de oluşturulan bu düzenleme, yargı bağımsızlığını güçlendirme amacı güden önemli bir basamaktır. Bu düzenlemeyle yargıçların belirli bir maaşla görevlerini sürdürebileceği ve görevden alınmalarının yalnızca Parlamento'nun talebi doğrultusunda Kral tarafından gerçekleştirilebileceği kabul edilmiştir. Bu hükümler, adil yargılama hakkının temellerinden biri olan yargı bağımsızlığını güçlendirmek açısından önemli bir adımdır (Gültaş, 2004: 42).

1816 Habeas Corpus Yasası

1679 tarihli kanun, Habeas Corpus'un sadece ceza yargılaması sürecinde uygulanabileceğini düzenlemekteydi. Ancak zaman içinde, emirlerle veya resmi makamlar tarafından gerçekleştirilen alıkoymalarda ve borcun yerine getirilmemesi nedeniyle yapılan tutuklamalarda da uygulanabilir hale gelmiştir (Feyzioğlu, 1995: 674). Aynı şekilde, ceza yargılaması için geçerli olan ve idari makamlara yönelik soruşturma yapılmasını engelleyen yasağın, bu alanda da ciddi bir sorun oluşturduğu bilinmektedir (Farbey, 2011: 65). Çünkü bu yasağa göre cevabın doğruluğunun hâkim yerine jüri tarafından denetlenmesi gerektiği düşünülmekteydi. Bu eksiklikleri gidermek amacıyla 1816 yılında yeni bir Habeas Corpus Kanunu çıkarılmış ve bu kanunla hem ceza muhakemesi dışındaki Habeas Corpus uygulamaları düzenlenmiş hem de hâkimlere, gelen cevapların doğruluğunu araştırma yükümlüğü getirilmiştir (Feyzioğlu, 1995: 674).

Bu kanun değişikliği, adil yargılanma açısından önemli bir ilerleme sağlamıştır. Ayrıca tutuklanan ancak hakkında kovuşturma başlatılmayan kişiler için de yasal bir güvence oluşturarak, belirsizlik durumunu ortadan kaldırmıştır (Farbey, 2011: 69).

Post Klasik Metinlerde Adil Yargılanma Hakkı

Hukukun üstünlüğünü ve demokratik toplum düzenini sağlamada kritik bir rol oynayan adil yargılanma hakkının evrensel bir önemi vardır. Bu hak, bir kişinin suçlanması durumunda adaletin sağlanması ve tarafsız bir yargı sürecinin gerçekleştirilmesi için kritik öneme sahiptir. Bu kısımda, post klasik metinlerde adil yargılanma hakkının nasıl ele alındığını inceleyeceğiz.

Post-klasik metinler, klasik hukukun temel prensiplerini sorgulayan ve yeniden değerlendiren bir hukuki düşünce ürünüdür. Bu metinlerde, adil yargılanma hakkı, hukuki sistemin adalet ve eşitlik ilkesiyle uyumlu bir şekilde yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Post-klasik düşünce, adil yargılanma hakkının yalnızca bir formalite olmanın ötesinde, gerçek adaletin sağlanmasına hizmet etmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Çayan, 2016: 2). Bu bağlamda adil yargılanma hakkı farklı açılardan ele alınmıştır. İlk olarak, tarafsızlık ilkesi üzerinde durulmuş, yargıçların tarafsızlığını temin etmek amacıyla çeşitli mekanizmalar önerilmiştir. Yargıçların bağımsızlığı ve objektifliği, adil bir yargılama sürecinin temel dayanağı olarak görülmüştür. Ayrıca bu metinler savunma hakkının güçlendirilmesini ve taraflar arasındaki eşitlik ilkesinin korunmasını savunmaktadır.

Adil yargılanma hakkına yönelik post-klasik metinler, uzun süren yargılamaların adaletin gerçekleşmesini engellediğini ve mağduriyete yol açtığı temelinden hareketle ortaya çıkmıştır. Bu nedenle hızlı ve etkili bir yargılanma sürecini esas almaktadır. Virginia Haklar Bildirisi,

Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ve 1791 Fransız Anayasası post-klasik metinler arasında öne çıkanlardandır.

"Virginia Haklar Bildirisi," bireylerin adil yargılanma hakkını güvence altına alan temel belgelerdendir. Bildiride, hükümetin yargılamalarının hızlı, şeffaf ve halka açık bir şekilde yürütmesini, masumiyet karinesini koruması, jüri sistemi ve adil savunma hakkının önemi vurgulanmaktadır. Benzer şekilde "Amerikan Bağımsızlık Bildirisi" de, adil yargılanma hakkının demokratik bir toplumun temel unsurlarından biri olduğunu, hükümetin yargılamaları adil ve tarafsız bir şekilde gerçekleştirmesini, keyfi tutuklamaların önlenmesini ve hukuki korumaların sağlanması gerektiğini işaret etmektedir. Bir diğer önemli belge olan "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, herkesin masumiyet karinesine saygı gösterilmesini, etkili bir savunma hakkına sahip olmasını ve hukukun adil ve eşit bir biçimde uygulanmasını güvence altına alan bağımsız bir yargı sisteminin alt yapısını oluşturması açısından değerlidir. Son olarak "1791 Fransız Anayasası", adil yargılanma hakkını temel bir ilke olarak benimsemekte, hükümetin yargı sürecini tarafsızlık, hızlılık ve etkinlik prensiplerine dayandırması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca savunma hakkının güvence altına alınması ve masumiyet karinesinin korunması da Anayasa'nın diğer önemli ilkeleri arasında yer almaktadır (Çayan, 2016: 2-10).

Sonuç olarak, post klasik metinlerde adil yargılanma hakkı konusunda, hukuki düşüncenin gelişimi ve adaletin sağlanması için önemli bir alan açılmıştır. Bu metinler, adil yargılanma hakkının tarafsızlık, savunma hakkı, kanıt sunumu ve hızlı yargılama gibi temel unsurları içermesi gerektiğini savunmaktadır. Post klasik düşünce, adil yargılanma hakkının hukukun üstünlüğünü sağlamak ve demokratik bir toplumun temellerini güçlendirmek için önemli bir araç olduğunu vurgulamaktadır.

Virginia Haklar Bildirisi

Virginia Haklar Bildirgesi Kuzey Amerikan devletlerinin kuruluş döneminde önemli bir yer tutarken insan haklarına verdiği önem ve özellikle adil yargılanma hakkına yönelik hükümleriyle öne çıkmaktadır. Doğal hukuk anlayışının egemen olduğu ve Locke'un 'Doğal Haklar Teorisi'nin destek bulduğu bir dönemde kaleme alınan bu bildiri, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilan sürecinde de etkili olmuştur (Kalabalık, 2017: 74). Virginia Haklar Bildirgesi'nin 8. maddesinde adil yargılanma hükümleri şu şekildedir[2]:

> "Herkes kendisine yapılan suçlamaları tam olarak öğrenme, suç isnadında bulunanlar ile aleyhine tanıklık yapanlarla yüzleşme, kendi lehine olan delilleri gösterme hakkına sahiptir. Yargılama bağımsız ve tarafsız bir jüri önünde yapılır. Oybirliği ile karar alınmadıkça hiç kimse cezalandırılamaz. Hiç kimse kendi aleyhine delil vermeye zorlanamaz. Yargıçlar, yargılamayı hızlı bir şekilde sonuçlandırmak zorundadır."

Virginia Haklar Bildirisi'nin adil yargılanma hakkı ile ilgili hükümleri, bireylerin yargılanma sürecinde adil ve eşit davranılmasını temin etmeyi amaçlamaktadır. Bildiri, bireylerin suçlamalar karşısında masumiyetlerini korumaları ve suçlamaların kanıtlanana kadar suçlu kabul edilmemeleri gerektiğini vurgulamaktadır (Sınar, 2015: 190). Virginia Haklar Bildirisi, bireylerin kendilerini adil bir biçimde savunabilmeleri için avukat tutma, tanıklar çağırma ve karşı tarafın ifadelerini sorgulama gibi temel savunma haklarına sahip olmaları gerektiğini kabul ve teşvik etmektedir. Adil yargılanma hakkı, bireylerin suçlamalar karşısında hızlı bir şekilde adaletin sağlanmasını bekleme hakkına sahip olduğu önkabulünden hareketle hızlı ve etkili bir yargı sürecini içermektedir. Bildiriye göre bireylerin makul bir süre içinde yargılanmaları ve uzun süreler boyunca belirsizlik içinde beklememeleri esastır.

[2]Tam metin için bkz. 'Virginia Haklar Bildirisi 8. Bölüm'

Amerikan Bağımsızlık Bildirisi

Amerika Birleşik Devletleri, 4 Temmuz 1776'da kabul ettiği Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'yle[3] bağımsızlığını ilan eden ve ulusal egemenlik ilkelerini ortaya koyan önemli bir adım atmıştır (Kapani, 1993: 44). Bu bildiri, adil yargılanma hakkının korunması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması için önemli hükümler içermektedir. Thomas Jefferson tarafından kaleme alınan Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi, tarihsel sıralamada Virginia Haklar Bildirisi'nden önce gelmesine rağmen insan haklarının tanımlanması ve metne aktarılması açısından Virginia Haklar Bildirisi'ne kıyasla geri planda kaldığı eleştirilerine maruz kalmıştır (Gemalmaz, 2005: 69). Bununla birlikte Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin post-klasik insan hakları belgelerinde önemli bir rol oynadığı ve insanların doğuştan sahip oldukları devredilemez hakları vurgulayan bir metin olarak genel kabul gördüğü ifade edilmektedir.

Bu bildiride, insanların doğuştan bazı doğal haklarının olduğu, bu hakların devletin varlığından önce ortaya çıktığı ve devletin asli amacının bu hakları korumak olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda devletin hangi haklarla sınırlı olduğu ve nasıl bir yönetim çerçevesi oluşturulacağı konusu teoriden pratiğe geçerek tartışma konusu haline gelmiştir (Kapani, 1993: 45).

1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi

Fransız Devrimi'nin ardından, 1789 yılında yayımlanan "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi", temel hakların ve özgürlüklerin korunmasına yönelik bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Fransa Ulusal Meclisi tarafından 26 Ağustos 1789'da kabul edilen bildiri, yalnızca Fransız halkıyla yetinmeyerek, tüm insanlığı kapsayacak şekilde hazırlanmış; evrensel nitelikteki hakları ve bu hakların dayandığı ilkeleri belirlemeyi hedeflemiştir (Kaşıkara, 2009: 40).

Bildiri, dönemin Fransız Anayasası'na eklenerek anayasal bir güvence altına alınmış ve böylece bu hakların devlet tarafından korunması gerektiği gösterilmiştir. Çünkü insanların doğuştan sahip olduğu, vazgeçilmez ve devredilemez hakları koruma görevi, devletin temel sorumluluğu olarak görülmüştür. "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi", hala yürürlükte olup Fransız Anayasa Konseyi için önemli bir referans kaynağıdır. IV. ve V. Cumhuriyet Anayasalarının başlangıç bölümlerinde bu bildiriye atıflar yer almaktadır (Musulin, 1983: 69). Kişilerin doğuştan sahip oldukları hakların korunmasını temel bir ilke olarak kabul etmektedir. Bu haklar kutsal, vazgeçilmez ve devredilemezdir. Devletin temel amacı da bu hakları korumaktır.

Bildiri, adil yargılanma hakkı bakımından da ayrı bir öneme sahiptir (Sınar, 2015: 194). 7. 8. ve 9. maddelerde yer alan düzenlemeler, bu hakkın güvence altına alınmasını içermektedir. Devletin, vatandaşlarını yönetirken bu haklara zarar verme yetkisi yoktur. Adil yargılanma hakkı, hukukun üstünlüğü ilkesinin sağlanması ve insan haklarına saygı gösterilmesi açısından hayati bir öneme sahiptir. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi", insan haklarının korunması ve adaletin tesis edilmesi yönünde atılmış önemli bir adım olarak tarihteki yerini almıştır. Adil yargılanma konusunda bildirideki düzenlemeler şu şekildedir[4]:

> "Madde 7: Hiçbir kimse kanunen belirli haller ve kanunun emrettiği şekiller dışında itham edilemez, tutulamaz ve tutuklu bırakılamaz. Keyfî emirlerin verilmesini isteyen, bu emirleri veren, icra eden veya ettiren kimselerin cezalandırılması gerekir. Fakat kanun gereğince, çağrılan veya ele geçirilen her vatandaş, derhal itaatle sorumludur. Karşı koyarsa suçlu olur.
>
> Madde 8: Kanunun ancak sıkı ve açık surette zarurî olan cezalar koyması gerekir.

[3]Tam metin için bkz. "Amerikan Bağımsızlık Bildirisi"

[4]Tam metin bkz. 'Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, Adil Yargılanmaya İlişkin Maddeler'

Bir kimse ancak suçun işlenmesinden önce kabul ve yayın ve ilan edilmiş olan ve usulüne göre uygulanan bir kanun gereğince cezalandırılabilir".

Madde 9: Her şahıs, suçlu olduğu açıklanıncaya kadar suçsuz sayıldığından, tutuklanması gerekiyorsa ele geçirilmesini sağlamak için zorunlu olmayan her türlü davranışı, kanun ağır bir biçimde cezalandırmalıdır."

Krallığın mutlak gücünün sona ermesinin ardından "suç ve cezalarda kanunilik", "tutuklamanın yasal olması", "masumiyet karinesi" gibi temel ilkelerin düzenlenmesi önemli bir gereklilik haline gelmiştir (Kaşıkara, 2009: 49). 1791'de kabul edilerek yürürlüğe giren Fransız Anayasası, bu kavramları daha da genişleterek, yargı bağımsızlığını ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmiştir. Anayasa, diğer devletlerin yargıya müdahale etmesini engelleyen tabii hakim ilkesini benimsemiş, yasaların hakimler tarafından uygulanacağı, yargılamaların açık yapılacağı ve sanıkların savunma hakkından yararlanacağı prensipleriyle adil yargılama sürecini güvence altına almıştır (Akıllıoğlu, 1995: 18).

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin etkisi, yalnızca Fransa ile sınırlı kalmayarak evrensel boyuta ulaşmıştır. Evrensel nitelikteki hak ve özgürlükleri, diğer ülkelerin anayasalarına ilham kaynağı olmuş ve insan hakları alanında yeni düzenlemelere zemin hazırlamıştır. Öyle ki 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) tarafından kabul edilmiş olan "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin de temelini oluşturmaktadır (Musulin, 1983: 69-98).

1791 Fransız Anayasası

1791 tarihli Fransız Anayasası'nın III. no'lu başlığı, yargı erkine ilişkin düzenlemeler kapsamında adil yargılanma hakkına dair önemli hükümler barındırmaktadır. Yargıya diğer erklerin müdahalesini engelleyen önlemler alınmış, doğal hâkim ilkesi benimsenmiş, açık bir şekilde aleni yargılama prensibi vurgulanmıştır. Aynı zamanda, bir kişinin hukuki yardım alabilme hakkı da güvence altına alınmıştır. Yargıçlar ve savcılar halk tarafından seçilmekte olup, birden fazla kez aynı suç nedeniyle yargılanmama ilkesi (non bis in idem) kabul edilmiştir. Bu şekilde, 1791 Anayasası ile birlikte birçok ilke ve hak anayasal düzeyde güvence altına alınmıştır (Gemalmaz, 2005: 87).

Uygun Hukuki Usul (Due Process Of Law) Kavramı

Medeniyetin ilerlemesi, genellikle yasal düzenlemelerin sürekli gelişmesi ve bu kuralların etkin bir şekilde uygulanması ile ilişkilidir; dolayısıyla hukuk, bu süreçte önemli bir araç olarak işlev görür (Lloyd, 1991: 7). Demokratik anayasalar, genellikle hukuk devleti ve insan haklarına saygıyı temel alırken, hukuk devleti terimi, hukukun üstünlüğü ilkesinin kurumsallaşmış bir biçimi olarak, keyfi gücün engellenmesini amaçlar (Dicey, 1889: 181). Hukukun üstünlüğü, yasaların keyfi olmaması ve makuliyet gereksinimlerini karşılaması gerektiğini öngörür. "Due Process of Law" (Hukuki Süreç), Amerikan Anayasası'nın 5. ve 14. Ek maddelerinde, yaşam, özgürlük ve mülkiyetin yalnızca hukuki süreçlere dayalı güvence altına alınabileceği belirtilmiştir (Güran, 1969: 32).

Hukukun üstünlüğü, İngiliz hukukunda temelleri atılmış bir ilkedir ve kişi haklarının yalnızca yasal yollarla ihlal edilebileceği ilkesine dayanır. Bu ilke, keyfi yönetim anlayışlarıyla çelişmektedir (Dicey, 1889: 110). Ayrıca, Anglo-Sakson hukukunun "Due Process of Law" ilkesiyle de doğrudan ilişkilidir. Bu ilke, Magna Carta'ya kadar uzanır; Magna Carta'nın 39. maddesi, adil yargılanma ve yasal süreçlerin dışına çıkılmaması gerektiğini vurgulamaktadır (Mott, 1973: 4). Kral III. Edward'ın revize ettiği Magna Carta'nın 1354 Şartı, "Due Process

of Law" ifadesinin "ülkenin kanunu" ile değiştirilmesiyle evrilmiştir (Altıparmak, 1996: 220).

Amerika'da, "Due Process of Law" ilkesi, başlangıçta Anayasada yer almazken, 1791'de kabul edilen Haklar Bildirgesi ile güvence altına alınmıştır (Miller, 1977: 5). 5. Ek madde, kişilerin yaşam, özgürlük ve mülkiyetlerinin ancak hukuki süreçlere uygun olarak alınabileceğini belirtmiştir. Başlangıçta yalnızca federal hükümet için bağlayıcı olan bu düzenleme, Ek 14. madde ile eyaletler için de geçerli hale gelmiştir. Amerika'daki "Due Process" kavramı, yalnızca ceza yargılamasıyla sınırlı olmayıp, özel ve kamu hukuku alanlarında da uygulanmış ve zamanla içtihatlarla gelişmiştir (Altıparmak, 1996: 225-227).

"Due Process of Law", esnek ve dinamik bir terim olup, mahkemeler tarafından zamanla farklı şekillerde yorumlanmış ve anlamı, zaman, yer, mevzuat ve ilgili haklarla ilişkilidir. Bu nedenle, sabit bir tanımı yoktur. Kavram, değişen koşullara göre sürekli evrim geçirdiği için net bir tanım yapabilmek zordur (Altıparmak, 1996: 228). "Due Process", bireylerin adil bir yargılama sürecine tabi tutulması hakkını ifade eder. Bu ilke, devletin hukuka uygun hareket etmesini sağlayarak, bireysel haklarla devletin düzenleyici gücü arasında denge kurar. Mott (1973), bu ilkenin kötüye kullanımı engellemeyi amaçladığını belirtirken, Pennock (1977), adil yargılama sürecinin hukuki bir çerçeveye oturtulması gerektiğini vurgulamaktadır. Resnic (1977) ise "Due Process"i, ortak ve kamusal adalet anlayışına dayalı bir mekanizma olarak tanımlar.

"Due Process of Law", yüksek hukukun içinde gelişmiş ve ideolojik olarak önemli bir kavramdır. Bu kavram, genellikle belirli yasal haklar bağlamında ele alınır (Miller, 1977: 14). "Due Process of Law" ifadesi, yargının devletin çıkardığı yasaların adil ve Anayasaya uygun olup olmadığını değerlendirme yetkisini ifade eder.

Amerikan Yüksek Mahkemesi, "Due Process" terimini ilk kez Lessee v. Hoboken Land & Improvement Co. davasında ele almış ve "Due Process" ifadesinin Magna Carta'daki "ülkenin kanunu" terimiyle eşdeğer olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, Anayasa'nın "Due Process"i tanımlamadığını ancak bu ilkenin devletin yasama, yürütme ve yargı yetkileri üzerinde kısıtlama getirdiğini vurgulamıştır.

Amerikan hukuk sistemi, "Maddi Due Process" ve "Usuli Due Process" olmak üzere iki ayrı sürece ayrılmaktadır. "Usuli Due Process", hukuk usulünün adil bir şekilde uygulanmasına odaklanır ve devletin bireylerin haklarından mahrum bırakılması süreçlerinde keyfi uygulamalardan kaçınmayı amaçlar. Hukuki süreç, doğru bir şekilde tebliğ edilmesi, tarafsız bir mahkeme tarafından değerlendirilmesi, kanıtların toplanması ve aleyhte olan kanıtların incelenmesi gibi gerekliliklere uygun bir şekilde yürütülmelidir. Usuli Due Process, yalnızca kararın adil bir şekilde verilmesini sağlamaya yönelik olup, yasal düzenlemelerin adil olmasını garanti etmez.

"Due Process", devletin yasalara uygun şekilde hareket etmesini ve bireyleri devletin keyfi uygulamalarından korumayı amaçlayan bir ilkedir. "Usuli Due Process", bir bireyin yaşamı veya özgürlüğü hakkında alınan kararın yasal gereklere uygun olup olmadığını denetlemeyi amaçlar. Farklı ülkelerin yasal sistemlerinde çeşitli "due process" türleri kabul edilmekle birlikte, genellikle medeni ve cezai adalet sistemlerinde maddi ve usuli due process'in temel koşulları şu şekilde sıralanır (Nowak ve Rotunda, 2009: 381):

- Tarafların bağımsız bir yargıç, jüri ya da bilirkişiye delil sunarak çözüm arama ları (adversary process),
- Suçlanan kişiye hakkındaki suçlamalarla ilgili yeterli bilgi verilmesi,
- Bağımsız ve tarafsız bir yargıç ve jüri,
- Masumiyet karinesi,
- Jürili yargılama hakkı,

- Halka açık ve hızlı yargılanma hakkı,
- Mahkeme önünde sözlü savunma yapma hakkı,
- Tanık veya delil gösterme hakkı,
- Tanıkla yüzleşme ve çapraz sorgulama hakkı,
- Tanığın zorla getirilmesinden yararlanma hakkı,
- Delil tespitine ilişkin ön yargılama hakkı,
- Yargılama işlemlerinin sanığın diline çevrilmesi hakkı,
- Tercih edilen bir avukat tarafından temsil edilme hakkı,
- Aşırı kefaleti reddetme hakkı ve cezanın insani boyutları aşmaması,
- Sanığın kendisine karşı tanıklık yapmama hakkı,
- Aynı suçtan iki kez cezalandırılmama hakkı,
- Kanunların geriye yürümemesi ilkesi (Ex post facto) ve ceza kanununa ilişkin sanık lehine istisnalar,
- Mahkeme kararının gerekçeli olması,
- Temyiz hakkı.

Maddi (substantive) Due Process, Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişen bir kavram olup, devletin kanun yapma yetkisinin anayasanın ruhuna uygun olmasını sağlamayı amaçlar. Maddi Due Process, hukukun özünün adaletli bir şekilde belirlenmesini "Due Process of Law" prensibi temelinde sağlar. Bu nedenle, "Usuli Due Process" dışında kalan denetim biçimleri, maddi Due Process kapsamına girer (Nowak ve Rotunda, 2009: 381).

Anayasanın belirli bir hükmü veya ekinin yargısal denetimi, tartışmasızdır. Yargı, yasaların anayasaya uygunluğunu belirlemek için "due process" ilkesini kullanır. Bu durum, belirli bir mevzuatın demokratik hükümet sistemi ve bireysel özgürlüklerle uyumlu olmadığını gösterir. Dolayısıyla yargının yaklaşımı, "Due Process" ilkesine aykırı olan herhangi bir hükmün yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkına müdahale etmesine anayasa tarafından izin verilmediği ön kabulüne dayanır (Resnic, 1977: 211).

İngiltere›de, «Due Process» kavramı genellikle «usuli due process» olarak uygulanmaktadır. Magna Carta'nın 39. Bölümü, keyfi hapis cezalarını yasaklamıştır. 1354'te Kral Edward III, «ülkenin kanunu»nu «Due Process of Law» ile değiştirmiştir, bu da tüm vatandaşlar için geçerli bir yasal prosedür anlamına gelir. 15. yüzyılda, İngiltere'de herkesin tarafsız bir mahkeme önünde yargılanması gerektiği ilkesi benimsenmiştir (Mott, 1973: 36-41). Ancak, "Due Process" ilkesi İngiltere'de daha çok usul kurallarına odaklanmış ve parlamento üzerindeki etkisi sınırlı olmuştur.

Çağdaş İnsan Hakları Belgeleri

20. yüzyılın başlarına kadar dünya çapında farklı bölgelerdeki toplumlar, kendi hak ve özgürlüklerini elde etmek ve korumak için mücadele verirken, yüzyılın ilerleyen dönemlerinde temel insani hakların güvence altına alınması ve korunması uluslararası alanda daha önemli hale gelmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri sonrasında, uluslararası toplum, benzer felaketlerin tekrar yaşanmaması için insan haklarının uluslararası düzeyde korunması ve denetlenmesi amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Bu dönemde imzalanan uluslararası belgeler, insan haklarının artık sadece bir ülkenin veya toplumun iç meselesi olmadığını göstermektedir. 26 Haziran 1945 tarihli "Birleşmiş Milletler Antlaşması" buna örnektir. Antlaşma, insan haklarının korunup sürdürülmesi ve uluslararası güvenlik ve barışın tesis edilmesi yönünde atılmış önemli bir adım olup insan haklarının evrenselliğini ve uluslararası toplumun bu alanda ortak hareket etme gerekliliğini güçlü bir şekilde vurgulamaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 1. maddesi, "herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygı duyulmasını teşvik etmek ve geliştirmek amacıyla ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı gözetmeksizin uluslararası işbirliği sağlama" ilkesini ortaya koymaktadır. Bu ilkenin uygulanabilir kılınması adına, 1946 yılında, Birleşmiş Milletler Örgütü bünyesinde Ekonomik ve Sosyal Konsey'e bağlı olarak görev yapacak İnsan Hakları Komisyonu kurulmuştur. Komisyon, insan haklarına yönelik yaptığı çalışmalarla, bu hakların kapsamını ve içeriğini belirlemeye yönelik önemli katkılarda bulunmuştur (Çelik, 2007: 13).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun hazırladığı ve toplamda 30 madde içeren "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi," 10 Aralık 1948'de BMGK tarafından ilan edilip yürürlüğe alınmıştır. Beyanname, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla birlikte bireylerin siyasal özgürlükleri ve kişisel haklarını kapsamaktadır. 1'den 21'e kadar olan maddelerde bireyin siyasal özgürlükleri ve kişilik hakları ele alınırken, 22'den 28'e kadar olan maddelerde sosyal, kültürel ve ekonomik haklara yer verilmiştir. Bu bağlamda insan hakları ve temel özgürlükler üzerine geniş bir çerçeve çizen beyanname, bu alandaki düzenlemelerin temelini oluşturmaktadır.

İnsan haklarının evrensel niteliğini vurgulayan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, bu hakların tüm bireyler için eşit ve vazgeçilmez olduğunu ortaya koymaktadır. Bu beyanname, yalnızca temel hakların tanınmasının bireylerin özgür ve bağımsız bir yaşam sürmesi için yeterli olmayacağını, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel baskılardan korunmanın da önem taşıdığını ifade etmektedir. Ayrıca devletlere bu hakların korunması ve teşvik edilmesi yönünde sorumluluk yükleyerek, çağdaş insan hakları anlayışını somutlaştırmaktadır (Kalabalık, 2017: 91). Sözleşme'nin son iki maddesi ise hakların kullanımı ve düzenlenmesiyle ilgili hususları içermektedir.

Beyannamenin 10. ve 11. maddelerinde, "adil yargılanma hakkı ve masumiyet karinesi" ile özellikle 11. maddenin 1. fıkrasında "silahların eşitliği" ilkesi açıkça ifade edilmektedir. Bu hükümlere[5] göre:

> "Madde 10: Her birey, hakları ve yükümlülükleri ile ilgili suçlama üzerine yapılacak yargılama sürecinde, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, eşitlik temelinde ve aleni bir şekilde adil bir yargılanma hakkına sahiptir.
>
> Madde 11:
>
> 1. Suçlamaya uğrayan bir kişi, savunmasını yapabilmesi için gerekli tüm güvenceye sahip olarak, aleni bir yargılama sonucunda, hukuka uygun bir şekilde suçluluğu kanıtlanmadığı sürece suçsuz kabul edilir.
> 2. Hiç kimse, işlendiği dönemde ulusal ya da uluslararası hukuka göre suç teşkil etmeyen bir fiil veya ihmal nedeniyle suçlu sayılabilir. Ayrıca suçun işlendiği dönemde geçerli olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez."

Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurucu üyelerinden olan Türkiye, 10 Aralık 1948 tarihinde yapılan BMGK oylamasında, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne destek vererek olumlu oy kullanmıştır. 27 Mayıs 1949 tarihli ve 7217 sayılı Resmi Gazete'de Beyannamenin resmi Türkçe çevirisi yayımlanmıştır. Bu tür bir yayın, kanun, tüzük veya yönetmelik gibi metinlerin yer aldığı Resmi Gazete için olağan dışı bir durum olup, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin resmi olarak yayımlanması istisnai bir uygulama teşkil etmektedir. Aybay'a göre bu

[5]Tam metin için bkz. 'Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'

istisnai durum, beyannamedeki hakların ve özgürlüklerin tanıtılması, yaygınlaştırılması, eğitim yoluyla geliştirilmesi ve benimsenmesi hedefinin gereği olarak açıklanabilir (Aybay, 2006: 5, 8)

Uluslararası alanda insan haklarının tanınması ve korunması amacıyla çeşitli yöntem ve sistemler geliştirilmiş olup, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, bu alandaki en önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki beyanname, Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanmış, kabul edilmiş ve duyurulmuş olmasına rağmen hukuki açıdan üye devletler için bağlayıcı bir belge niteliği taşımamaktadır (Erdoğan, 2019: 314). Beyannameyi imzalayan devletler tarafından iyi niyetin bir ifadesi olarak görülen bu belge, hukuki zorunluluğu olmayan ve denetleyici bir mekanizma veya yaptırım içermeyen bir bildiri niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla Beyanname, geniş kapsamlı bir temele dayanmasına rağmen devletlerin kendi iç hukuklarında dikkate almaları temenni edilen evrensel bir "ahlaki kod önerisi» olarak tanımlanabilir (Kalabalık, 2017: 93). Aybay (2006: 8), beyannamenin teknik hukuki anlamda sadece "tavsiye" niteliği taşıdığına vurgu yapmaktadır. Yani, beyannamedeki hükümler bağlayıcı bir yasal zorunluluk oluşturmadığından, içeriğiyle üye devletlere bir hukuki yükümlülük getirmez. Bunun yerine, beyannamede sunulan prensipler ve önerilerin, uluslararası topluluk için üye devletlere yönelik bir kılavuz ve eylem çağrısı niteliğinde olduğu ifade edilebilir.

Buna ek olarak, Beyanname'nin 360 dile çevrilmiş olması, ulusal ve uluslararası düzeydeki siyasi ve etik etkisi, sonraki insan hakları düzenlemelerinin büyük ölçüde ona dayandığı gerçeği göz önüne alındığında, Beyanname'nin modern dönemin sayılı belgelerinden biri olduğu ve önemli bir misyon taşıdığı söylenebilir (Aybay, 2006: 6-9).

"İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin kabulünden sonra, BM Örgütü, insan hakları ve özgürlüklerinin üye devletlerin hukuk sistemlerinde uygulanabilir hale gelmesi amacıyla çeşitli sözleşmeler hazırlayıp yürürlüğe koymuştur. Bu sözleşmeler arasında "İşkence ve Diğer Zalimce, İnsanlık Dışı veya Küçük Düşürücü Davranış veya Cezaya Karşı Sözleşme", "Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" ve "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" gibi insan hakları alanında önemli belgeler bulunmaktadır. Bu sözleşmeler, insan haklarını koruma ve geliştirme yolunda atılmış diğer önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir.

İkiz Sözleşmeler

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin imzalanmasından sonra, hak ve özgürlüklerin daha ayrıntılı ve tasnif edilmiş bir şekilde düzenlendiği ve ayrıca uygulanmasının denetlendiği iki sözleşme daha hazırlanmıştır. Bu sözleşmeler, "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme"[6] ve "Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme"[7] olarak adlandırılmaktadır.

[6]Tam metin için bkz., "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme»

[7]Tam metin için bkz., "Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme"

16 Aralık 1966 tarihli 2200 A (XXI) sayılı BMGK kararıyla kabul edilen "Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme", üye 39 devlet tarafından 19 Aralık 1966 tarihinde imzalanmıştır. Sözleşme, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, İnsan Hakları Komitesi'nin oluşturulmasına dair düzenlemeleri içeren 41. madde ise 28 Mart 1979 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan temel hak ve özgürlüklerin daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı bu sözleşme, aynı zamanda "ulusların kendi kaderini belirleme hakkını" da tanımaktadır. Sözleşme, taraf devletlerin hükümlerine uyumunu denetlemek amacıyla bir denetim mekanizması oluşturmuştur. Sözleşme'nin 28-45. maddeleri, denetim mekanizmasının kuruluş ve işleyişine ilişkin hükümleri düzenlemekte ve taraf devletlerden bu konuda rapor sunmalarını talep etmektedir. Ayrıca adil yargılanma hakkını güvence altına alan sözleşmenin 14. maddesi, aynı zamanda bu hakkın detaylı bir şekilde düzenlenmesini sağlamaktadır[8].

Sözleşme'nin 14. maddesi, adil yargılanma hakkının ayrıntılarıyla birlikte ele alındığı önemli bir kısımdır. Bu madde, adil yargılanma hakkının unsurlarını detaylı bir şekilde belirtmektedir, aynı zamanda istisna halleri ve sağladığı güvenceleri içermektedir. Bu düzenleme çağdaş birçok belgeye ilham kaynağı olmuştur. Öte yandan Sözleşme'nin 16. ve 26. maddelerinde yer alan "kanun önünde eşitlik ilkesi", yargılama süreci açısından önemli bir hüküm olarak değerlendirilebilir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da siyasi, toplumsal ve ekonomik yıkıma yol açması, geçmişteki eksikliklerin göz önünde bulundurularak yeni bir Avrupa'nın oluşturulması fikrini tartışmaya açmıştır (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013: 13). Avrupa'da gelecekte ortaya çıkabilecek savaşların, yıkımların önlenmesi ve yeni diktatörlük rejimlerinin ortaya çıkmaması amacıyla Avrupa devletleri, ilk siyasi örgütlenme olarak Avrupa Konseyi'ni kurmuş ve Avrupa Konseyi Statüsünü kabul etmiştir. Bu statü, 5 Mayıs 1949 tarihinde on Avrupa ülkesinin katılımıyla Londra'da imzalanmış ve 3 Ağustos 1949 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu yapının bir parçası olarak, insan haklarının korunması ve bu hakların ortak bir güvence altına alınması benimsenmiştir. Özellikle Nazi Almanyası'nın yaygın ve şiddetli insan hakları ihlallerine karşı devletlerin iç işlerine müdahale etmemesi prensibi çerçevesinde sessiz kalmanın, ortaya çıkan tehlikenin büyümesindeki rolü göz ardı edilemez. Temel hak ve özgürlükleri düzenleyen "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini"[9] önce kurucu devletler, daha sonra da konseye üye devletler imzalamışlardır (Smith, 2005: 93). AİHS, kişi hak ve hürriyetlerini uluslararası ve bölgesel düzeyde koruyan ve garanti altına alan önemli bir belgedir. Sözleşme, uluslararası düzeyde etkili bir denetim mekanizması içermesiyle diğer belgelerden farklılık gösterir. Ayrıca bu sözleşme, ortak güvence sisteminin bir parçası olan uluslararası yargısal bir mekanizma öngörerek, bireylere sağlanan güvencenin etkili bir şekilde uygulanmasını amaçlamaktadır (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013: 7).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında oluşturulan denetim mekanizması, AİHM, "Avrupa İnsan Hakları Komisyonu" ve "Bakanlar Komitesi" şeklinde üç ana yapıdan oluşmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, Sözleşme tarafı her devletten bir üyenin katılımıyla kurulmuş olup, başvuruların ön inceleme ve soruşturma aşamalarını yürütmektedir. Komisyon, başvuruları değerlendirerek kabul veya ret kararı verir ve ret kararları kesin olup itiraza açık değildir. Ayrıca taraflar arasında dostane bir çözüm bulunup bulunamayacağını da araştırır. Komisyon tarafından yapılan inceleme sonucunda, başvurular ilk aşamada reddedilmemişse, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne sevk edilebilir. Uyuşmazlıkları nihai olarak karara bağla-

[8] Tam metin için bkz. "Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme Madde 14."

[9] Tam metin için bkz., "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi"

yan ve Avrupa Konseyi üyesi ülkelerin her birinden bir hâkime sahip olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, son söz söyleyen yargı organıdır (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013: 7-9)

AİHM, 1 Kasım 1998 tarihinde yürürlüğe giren 11 Numaralı Protokol ile tam zamanlı bir uluslararası yargı organı olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Türkiye ise bireysel başvuru hakkını 28 Ocak 1987'de kabul etmiş, 25 Eylül 1989 tarihinde ise "İnsan Hakları Divanı"nın zorunlu yargı yetkisini kabul ederek, bu alandaki taahhütlerini pekiştirmiştir. AİHS'nin "yerellik ilkesi" çerçevesinde temel amaç, ülkelerin iç hukukları tarafından insan haklarının korunması ve güvence altına alınmasıdır. Bu bağlamda bireylerin Sözleşme kapsamında sağlanan korumadan faydalanabilmesi ve uyuşmazlığı AİHM'e taşıyabilmesi için öncesinde iç hukuk yollarını tamamlamış olması şart koşulmuştur.

Uluslararası hukuki koruma, ikincil bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda Türmen (2006: 72) de benzer bir noktaya dikkat çekerek, AİHM'nin yalnızca Sözleşme'de güvence altına alınan hakların yerine getirilip getirilmediğini denetlediğini, buna karşın ulusal yargı organlarının, hukuku doğru uygulayıp uygulamadığını ya da delilleri doğru değerlendirip değerlendirmediğini incelemediğini ifade etmiştir. Dolayısıyla AİHM, ulusal mahkemelerin ulusal hukuk kurallarını doğru bir şekilde uygulayıp uygulamadığını kontrol eden bir organ veya temyiz mahkemesi değildir. Yine de AİHM'nin yargılama sürecini ve adil yargılanma hakkının gerekliliklerini etkin bir şekilde denetleyen bir mekanizma işlevi gördüğü vurgulanmalıdır.

AİHS, başlangıç bölümünü izleyen beş ana bölümden ve toplamda 66 maddeden oluşmaktadır. Sözleşme, bireyleri topluma ve devlete karşı koruyan, devletin hakları uygulama ve sınırlama konusundaki sınırları belirleyen, bireylerin devlet yönetimine katılımını sağlayan ve haklarını güvence altına alan birinci kuşak hakları içermektedir. Ancak Sözleşme'de yer alan haklar konusundaki eksiklikler, daha sonraki protokoller ve özel sözleşmelerle tamamlanmaya çalışılmıştır. Özellikle Sözleşme'nin canlılığı prensibi çerçevesinde, Sözleşme'nin kapsamının genişlemesi ve yorumlanmasında, AİHM ve Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun kararları önemli bir etken olmuştur (Türmen, 2006: 73).

AİHS'nin hem işleyiş yapısı hem de taraf devletlerin iç hukuk sistemlerine olan etkisiyle adeta bir "Avrupa İnsan Hakları Anayasası" niteliği taşıdığı söylenebilir. 3 Eylül 1953 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş olan AİHS, sadece AİHM tarafından değil, aynı zamanda taraf devletlerin yerel yargı organları tarafından da geniş çapta uygulanmış ve bu uygulamalar, içtihatlar ve iç hukuk düzenlemelerinde derin etkiler yaratmıştır.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Belgesi ve Paris Şartı

Avrupa'daki Soğuk Savaş dönemi parçalanmışlığını sona erdirerek, kalıcı bir güven ortamı oluşturmayı ve katılımcı devletler arasındaki işbirliğini güçlendirmeyi hedefleyen "Helsinki'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Belgesi", 1 Ağustos 1975 tarihinde imzalanmıştır. Bu belge, toplamda 35 devlet tarafından kabul edilmiştir; bunlar arasında 33 Avrupa ülkesi, ABD ve Kanada da bulunmaktadır.

Belge, insan haklarının korunması ve güvence altına alınmasını doğrudan ele almamakla birlikte Avrupa'da güvenlik ve işbirliğini sağlamaya yönelik temel konularda uzlaşmayı amaçlamıştır. Buna rağmen temel insan hakları ve özgürlüklere saygı gösterilmesi ortak bir ilke olarak belgede yer almıştır.

Helsinki Konferansı ile başlayan süreç, 19-21 Kasım 1990 tarihlerinde gerçekleştirilen Paris Zirvesi ile tamamlanmıştır. Bu zirve, resmi olarak "Soğuk Savaş"ın sona erdiğini ilan etmiş ve Avrupa'nın geleceğinde, barış, demokratik bir yapının güçlendirilmesi, temel hak ve

özgürlüklerin güvence altına alınması gibi temel ilkeleri içeren, karşılıklı anlayış ve işbirliğine dayalı bir yönelimin temellerini atmıştır. "Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı" ise bu ilkelere bağlılığı resmi olarak taşıyan bir belge olarak kabul edilmiştir. Belgede adil yargılama hakkı ayrıntılı olarak ele alınmasa da tüm insanların kendilerine yöneltilen suçlamalar karşısında adil ve açık bir şekilde yargılanma hakları olduğu prensibi vurgulanmıştır.

Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi

Mayıs 1948'de, "Amerikan Devletleri Örgütü" tarafından kabul edilen ve "Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi" olarak bilinen metin, BMGK tarafından kabul edilen "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nden yedi ay önce onaylanmıştır. Bu bildirge, kişisel ve siyasal hakların yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel hakları da kapsayarak, temel insan hakları konusunda daha dengeli bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda özgürlük, yaşam hakkı, oy hakkı, eşitlik vb. temel haklarla birlikte kültür, eğitim, çalışma ve sosyal güvenlik gibi modern hakları birleştirici bir rol üstlenmiştir (Cavallaro & Schaffer, 2004: 224).

1948 yılında düzenlenen diplomatik konferansta kabul edilen Amerikan Devletleri Örgütü Şartı ile birlikte ilan edilen Bildirge, Amerika kıtasındaki devletlerarasında işbirliğini geliştirmeyi ve insan haklarını korumayı hedeflemektedir. Ayrıca, Amerika'nın kendi insan hakları standardını belirleme yolundaki kararlılığını ve tüm Amerikan vatandaşlarının haklarını ve özgürlüklerini koruma taahhüdünü temsil etmektedir (Yurdanur & Güner, 2014). Bu bildirge, vatandaşlara temel insani haklar hakkında bilgi veren ve bu hakları koruma ve destekleme sorumluluğunu devletlere yükleyen, Amerika kıtasında kabul edilmiş ilk uluslararası ölçekte belge olma özelliği taşımaktadır. Bildiri, adalet, eşitlik ve insan onurunun korunması açısından Amerika'daki tüm ülkeler için kılavuz bir belge olarak kabul edilmektedir. Dokuzuncu Uluslararası Amerikan Devletleri Konferansı'nda 2 Mayıs 1948 tarihinde ilan edilen bu bildiri, bireylerin temel insan haklarını tanımlayan ve bu hakların korunması konusunda devletlere yükümlülükler getiren ilk uluslararası örgüt bildirisi olarak kabul edilmektedir.

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi

Kolombiya'da 1948 yılında düzenlenen konferans sonucunda Amerikan İnsan Hak ve Ödevler Bildirisi kabul edilmiştir. Bildiride, insan haklarının etkin bir biçimde korunmasının ancak yargısal bir merci aracılığıyla sağlanabileceği ve bu koşulun yerine getirilmesi durumunda gerçek bir korumadan söz edilebileceği belirtilmiştir. Hukuki bağlayıcılığı bulunmayan bu bildirinin ardından yürütülen çalışmalar neticesinde Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi hazırlanmış ve 18 Temmuz 1978 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kapsam açısından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne kıyasla daha sınırlı bir görünüm arz etse de medeni ve ceza hukuku alanındaki uyuşmazlıklar dışında kalan tüm hukuki ihtilaflara uygulanabilir hükümler içermesi nedeniyle daha geniş bir etki alanına sahip olduğu ileri sürülebilir. Bu sözleşme temel alınarak 1979 yılında Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur (Yurdanur ve Güner, 2014).

Söz konusu bildiri, bireylerin insan olmalarından doğan, doğuştan gelen, devredilemez ve vazgeçilemez haklarını tanıyan ve bu hakların korunmasını temin etmek amacıyla taraf devletlere çeşitli yükümlülükler yükleyen, uluslararası bir örgüt tarafından kabul edilen ilk metindir (Aslan, 2012: 267). Bildiri'nin 18. maddesi, "adil yargılanma hakkı"nı kapsamakla birlikte, bu hakkın kapsamını oluşturan unsurlara ve temel ilkelere ilişkin ayrıntılı bir düzenleme içermemektedir.

1960'lı yıllardan itibaren, 1948 tarihli Bildiri'nin güncellenmesine yönelik görüşlerin ağırlık kazanması sonucu, 22 Kasım 1969 tarihinde Kosta Rika'nın San José kentinde düzenlenen bir toplantıda 25 devletin imzasıyla "Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi" kabul edilmiş

ve 1978 yılında Grenada'nın, 11. devlet olarak onay belgesini sunmasıyla yürürlüğe girmiştir. Orta ve Güney Amerika'daki birçok devletin taraf olduğu bu sözleşmenin onay süreci, ABD dışındaki tüm imzacı ülkeler tarafından tamamlanmıştır (Gemalmaz, 2005: 1215, 1232). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olmanın, Avrupa Konseyi üyeliği için siyasi bir zorunluluk oluşturduğu dikkate alındığında, Amerikan sisteminde böyle bir yükümlülüğün bulunmaması, ABD'nin sözleşmeyi onaylamamasında etkili bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Aslan, 2012: 268).

Amerikan Devletleri Örgütü'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Amerikalılar-Arası İnsan Hakları Komisyonu, insan haklarının korunması, ihlallerin raporlanması ve bireysel şikayetlerin değerlendirilmesi görevlerini icra etmektedir. Amerikalılar-Arası İnsan Hakları Mahkemesi ise temel olarak Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ve diğer bölgesel insan hakları belgeleri kapsamında sağlanan güvencelerin ihlal edilip edilmediğini incelemektedir (Aslan, 2012: 267, 282).

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi

Afrika'da insan haklarının korunduğu bir ülkeden bahsedebilmek için kıta ülkelerinin durumu göz önüne alınmalıdır. 1960'lı yıllarda, Afrika'daki 17 ülke bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra, insan haklarını güvence altına almak amacıyla Birleşmiş Milletler'e katılmışlardır. Takip eden süreçte, 32 bağımsız Afrika ülkesi bir araya gelerek "Afrika Birliği Örgütü Anlaşması"nı imzalamıştır. Bu anlaşma, temel olarak BMGK tarafından kabul edilen "Sömürge Ülkelerine ve Halklarına Bağımsızlık Verilmesi Bildirisi"ne dayanmaktadır. "Afrika Birliği Örgütü Anlaşması"nın imzalanması, sömürgeciliğin önlenmesi hedefini ön plana çıkaran bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bununla birlikte bu gelişme, Afrika ülkelerinde insan haklarının korunması yönünde atılan ilk belirgin adım olma özelliğini taşımaktadır (Özeller, 2017: 46-47).

Afrika'da insan haklarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar, Birleşmiş Milletler öncülüğünde Afrika Birliği Örgütü Anlaşması'nın imzalanmasından sonra hız kazanmıştır. Bu kapsamda 27 Haziran 1981 tarihinde kabul edilen Afrika Şartı, günümüzde Afrika'daki insan hakları sisteminin temel taşlarını oluşturmaktadır (Kaşıkara, 2009: 63). 21 Ekim 1986 tarihinde yürürlüğe giren bu Şart, adil yargılanma hakkı açısından önemli düzenlemeler içermektedir. Afrika Şartı kendini savunma hakkı, tarafsız ve bağımsız mahkemelerde yargılanma hakkı, eşitlik ilkesi, hukuki dinlenilme hakkı, makul sürede yargılanma hakkı ve masumiyet karinesi gibi temel hakları ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Söz konusu haklar, her türlü uyuşmazlık durumunda geçerlilik taşımaktadır (Çelik, 2007: 20).

Afrika Şartı'nın denetim yapısı, "Afrika Devletler ve Hükümet Başkanları Konferansı", "Afrika İnsan Hakları Komisyonu" ve İnsan Hakları Mahkemesi'nden oluşmaktadır. Ancak bu mekanizma, bağlayıcı kararlar alma yetkisine sahip değildir. Bu durum, sistemin Avrupa ve Amerika'da bulunan insan hakları mekanizmaları kadar etkili olmadığını göstermektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla Afrika Birliği Örgütü, bağlayıcı kararlar alma yetkisine sahip bir denetim mekanizması oluşturmak için 1998 yılında bir protokol hazırlamıştır. Söz konusu protokol, 2004 yılında yürürlüğe girmiştir. Protokol, adil yargılanma hakkı çerçevesinde, savunma hakkı, masumiyet karinesi ve makul sürede yargılanma hakkı gibi temel prensipleri içermektedir (Özeller, 2017: 47).

1.2.2. Adil Yargılanma Hakkının Türk Hukuk Sisteminde Gelişimi

Osmanlı'nın kurucuları, tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi hukukta da kendilerinden önce var olan Türk-İslam devletlerinden etkilenmişlerdir. Bu sayede, o zamana kadar uygulanan ve

büyük ölçüde benzerlikler gösteren hukuki yapıyı devralmışlardır (Aydın, 2019: 65). Dolayısıyla Osmanlı Devleti hukuk sistemi, referans olarak İslam hukukunu ve kısmen de eski Türk-Moğol geleneklerini örnek alan Abbasi, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinin mirası üzerine inşa etmiştir (Özbilgen, 1985: 85). Osmanlılar, devraldığı hukuki sistemi zaman içinde ihtiyaç ve şartlara göre uyarlamış ve geliştirmiştir. Bu sayede özgün bir hukuk sistemi oluşturmayı başarmıştır.

Osmanlı Hukuk Düzeninde Adil Yargılanma Hakkı

Osmanlı hukuk sistemi üzerine yapılan incelemelerde, uzmanlar genellikle üç ana kategoriyi öne çıkarmaktadır: İslam hukuku, örf ve geleneklere dayanan örfi hukuk ve coğrafi yakınlık nedeniyle önemli bir etki oluşturan Roma hukuku (Koç vd., 2006: 9). Tanzimat Dönemi'ne kadar ceza hukuku ve medeni hukuk, büyük ölçüde İslam hukuku prensiplerinin etkisi altında şekillenmiştir (Çayan, 2016:16). Ancak padişahlar tarafından çıkarılan kanunnameler ile dönemin ihtiyaçlarına uygun şekilde yeni suçlar, cezalar ve hukuki uygulamalar da geliştirilmiştir. Buna göre Osmanlı hukuk sisteminde şer'i hukuk ve örfi hukuk arasında bir denge kurulduğu söylenebilir (Sınar, 2015: 210).

Dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, İslam'ın önde gelen bilim ve din alimleri, şeriatın son halini aldığını ve artık İslam hukukunda yeni hükümler geliştirmenin mümkün olmadığını ifade ederek "İçtihat Kapısı"nın kapandığını ilan etmişlerdir. İslam toplumunda, toplumsal ve fertler arası ilişkilerin düzenlendiği ve dini emirlere dayalı tek kanunun Şer›i Hukuk olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle Müslüman hükümdarların, taşıdıkları unvan ve sıfatlar değişmeksizin, "kanun koyucu" rolünü benimseyemeyeceği çıkarımı yapılabilir (İnalcık, 2009: 227). Ancak İslam hukukunun detaylı olarak düzenlemediği alanlarda, Osmanlı hükümdarları tarafından dönemin gelenekleri ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda hukuk kuralları oluşturulmuştur. Bu tür kurallar örfi hukuk olarak adlandırılmaktadır (Aydın, 2002: 15). Dolayısıyla Osmanlı hukuk sistemi, kökenini İslam hukukundan almasına rağmen zaman içinde şer›i ve örfi hukukun bir karışımı olarak özgün bir yapı oluşturduğu söylenebilir (Özbilgen, 1985: 89-90). Bu nedenle genelde adil yargılanma, özelde ise "silahların eşitliği" ilkesiyle ilgili olarak Osmanlı hukukunda uygulanan prensip ve kurumlar hem şer›i hem de örfi hukuk kaynaklı ilkeler doğrultusunda geliştirilmiştir.

İslam hukukunda yargısal faaliyet, genellikle "kaza" terimiyle ifade edilir. Kaza kelimesinin, Osmanlıca ve Arapça 'da karşılığı "hâkimlik, hâkimin kararı, hüküm vermek, yargı kararı, mahkemenin kararı, yargı yetkisi, borcu veya ibadeti yerine getirmek" gibi anlamlara tekabül etmektedir (Luggat). Müslüman toplumlarda, adaleti sağlamak, kişiler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve hakları sahiplerine iade etmek, yargı erkinin temel görevleri arasında kabul edilmektedir. Kur'an, insanlar arasında adil bir şekilde hükmetmeyi emrettiği için adalet Müslüman toplumlarda devletin dayandığı temel bir prensip olarak kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, devletin; varlığını sürdürebilmesi ve devam ettirebilmesi için adil olması gereklidir (Şen, 2015: 508- 509).

İslam hukukunda, karara bağlanan kişiler için karara uymak bir yükümlülükken, mahkeme kararlarının uygulanması devlet için bir görev olarak kabul edilir. Bireylerin mahkeme kararlarına gönüllü olarak uyması için hâkim sadece adil bir yargılama yapmakla kalmaz, aynı zamanda dışarıdan bakıldığında "tarafsız ve adil" olarak algılanmalıdır (Şen, 2015: 510). Bireylerin bu algısını etkileyen faktörler, hâkimin yargılama sürecinde kullandığı yöntemler ve tutumlarıdır. Adaletin sağlanması için mahkeme önünde hak arayan bir kişi, haksızlığa uğradığını düşünüyorsa ve bu haksızlığın giderilmediğini hissediyorsa, verilen kararın adil olmadığı şeklinde bir algı oluşabilir. Bu nedenle İslam temelli hukuk anlayışında yargılama sürecinde

uygulanan usul kuralları ve yöntemler, sadece şekli yönüyle ele alınmaz; adaletli karar verme, bir anlamda dini bir gereklilik olarak da algılanır (Aslan, 2014: 5-6).

İslam hukuku incelendiğinde, modern ceza hukukunda önemli yer tutan bazı temel ilkelerin, Kur'an-ı Kerim'e dayandığı görülmektedir. Bu ilkeler arasında suç ve cezada kanunilik (En'am 6/119, Maide 5/93, İsra 17/15, Nisa 4/24), cezaların şahsiliği ve cezaların eşitliği (En'am 6/164, Nisa 4/111, İsra 17/15) ile suç ve cezada orantılılık (Nahl 16/126, Yunus 10/27, Şura 42/40) bulunmaktadır (Avcı, 2006: 118-120). İslam hukuku, mağdurların şikâyet ve dava hakkını korumanın yanı sıra suç isnat edilen kişilerin hak ve menfaatlerine de büyük önem atfetmektedir. Örneğin suç işlendiğine dair kesin deliller bulunmadan bireyin özgürlüğünün kısıtlanmasının kamu düzenini bozabileceği, zorla alınan itirafların geçerli delil kabul edilemeyeceği esas alınmaktadır. Ayrıca davanın gerekçeleri mevcutsa, hâkimin davayı sebepsiz yere erteleyemeyeceği kuralı benimsenmiştir (Avcı, 1998: 30-32). Dolayısıyla günümüzde adil yargılanma hakkının birçok unsurunun İslam hukukunda halihazırda mevcut olduğu söylenebilir.

İslam Ceza Hukuku'nda yargılama, tanrısal emirlere dayandığı için hakimlerin her çeşit müdahale ve baskıdan uzak bir biçimde görevlerini yürütmesi esastır. Dünyevi otoritenin yargıya müdahalesi hem kanunen suç hem de dini açıdan büyük bir günah olarak kabul edilir (Fendoğlu, 2000: 339). İslam Ceza Hukuku, günümüzdeki uygulamalardan çok daha önce "suç ve cezada kanunilik, orantılılık ve şahsilik" prensiplerini benimseyerek keyfi uygulamaların önüne geçmeye çalışmıştır. Suç ve cezada kesinlik arayarak belli ve net koşullara dayandıran İslam hukuku, suçtan zarar görenin şikâyet ve dava hakkına önem verirken, aynı zamanda itham edilen kişinin haklarını da gözetmiş ve asılsız iddialarla özgürlüğünün haksız yere kısıtlanmasını önlemeyi amaçlamıştır (Yüksel, 2010: 27).

Ceza yargılamasında, Osmanlı hukuk sistemi şer-i ve örf-i unsurların birleşimiyle oluşturulmuş olup, özellikle Tanzimat Dönemi'ne kadar "adil yargılanma" ilkesine yönelik bazı temel ilkelerin benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu temel ilkeler şunlardır (Çelik, 2007: 20-24):

- Muhakemede çabukluk ve ucuzluk ilkesi,
- Hüküm verilirken tarafların hazır bulunması ilkesi,
- Hakikatin araştırılması ilkesi,
- Davaya hâkimin huzurunda bakılması,
- Duruşmada hazır bulunma hakkı,
- Yetkili mahkemenin tayini (doğal yargıç ilkesi),
- Hâkimin bağımsızlığı ilkesi,
- Hâkimin tarafsızlığı ilkesi,
- Aleniyet ilkesi,
- Şek ile yakin zail olmaz ilkesi (şüpheden sanık yararlanır)
- Beraet-i zimmet asıldır ilkesi (masumiyet karinesi)

Dönemin adil yargılanma hakkına ilişkin mahkeme kararları, sonradan Mecelle adı verilen bir metinde düzenlenmiştir. Bu metindeki bir hüküm olan "şek ile yakın zail olmaz" ilkesi, şüphe durumunda kesin bilginin yok olmadığını belirtir. Yani, şüpheli durumlar kesinlikle bir suçun işlendiği anlamına gelmez. Günümüzdeki karşılığı, "şüpheden sanık yararlanır" ilkesidir. Mecelle'deki "beraat-i zimmet asıldır" ilkesi günümüzdeki masumiyet karinesine denk gelir. Bu ilkeye göre bir kimse suçlu veya borçlu kabul edilmeden önce, suçu veya borcu iddia eden tarafın bunu ispat etmesi gerekmektedir (Atalay, 2007: 258-259). İddianın, şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlanması zorunludur. Ayrıca Mecelle'de belirtilen prensipler arasında, tek bir tanık ifadesinin yeterli olmadığı ve en az iki tanık ifadesinin gerektiği de vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Mecelle'de yargılamanın her aşamasının açık yürütülmesi, hâkimin tarafsızlığı

ve bağımsızlığı, gerçeğin araştırılması, yargı sürecinde hız ve masrafların düşüklüğü gibi ilkeler de benimsenmiştir (Bayındır, 1986: 124).

Osmanlı yargısında, masumiyet karinesi doğrultusunda hâkimlerin davada görevli kadıların atanması, bağımsız ve tarafsız olması, duruşmaya katılma ve aleni yargılanma hakkı ile yargılamanın hızlı ve ekonomik bir şekilde gerçekleştirilmesi gibi prensiplerin benimsendiği söylenebilir. Ancak bu prensiplerin sistemli ve düzenli bir şekilde uygulandığını iddia etmenin doğru bir ifade olmayacağı söylenebilir. Bununla birlikte bu uygulamalar, dönemin konjonktürüne göre hukuksal açıdan gelişmiş uygulamalar olarak değerlendirilir (Özbudun, 2018: 23).

İslam hukukunda her konu detaylı bir şekilde düzenlenmediği için siyasi otorite olan padişah, gerektiğinde, şeriat hukukuna aykırı olmamak koşuluyla dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun kurallar koyma yetkisini kullanmıştır. Osmanlı padişahları, yetkilerine dayanarak çıkardıkları kanunname, ferman ve emirler aracılığıyla şeriat hukuku dışında kalan suç türlerini, bu suçlara uygulanacak cezaları, vergi tahsil yöntemlerini, arazi rejimini ve devletin organizasyon yapısını düzenlemiş ve bu şekilde örfi hukuku inşa etmişlerdir (Yurtseven ve Şahin, 2016: 167). Osmanlı İmparatorluğu'nda, (1909 anayasa değişikliğine kadar) kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmediği için padişah bütün yetkileri elinde bulundurmuştur. Yargı yetkisi örfi hukuk kapsamında padişaha aitti ve şeriat hukukuna aykırı olmadığı sürece örfi hukuktan kaynaklanan uyuşmazlıkları kendi takdirine göre çözebilmekteydi. Buna karşın, şeriat konularında yargı yetkisi kadılara ait olup, kadılar şeriat adına kesin hükümler vermekteydi (Üçok vd., 2007: 228).

Osmanlı hukukunda medeni muhakeme ve ceza muhakemesi ayrımının bulunmadığı ifade edilmekle birlikte ceza muhakemesi sürecinde sanığın hak ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik ilkeler, günümüz anlayışındaki adil yargılanma hakkının temel unsurlarını oluşturmaktadır (Sınar, 2015: 214).

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nin en kritik evrelerinden biridir ve günümüzdeki hukuk sistemimizin temelleri büyük oranda bu dönemde atılmıştır. Bu süreçte, bir yanda İslam Hukuku ve şeriat mahkemeleri korunurken, diğer yanda din ayrımı yapmaksızın herkesin eşitçe uygulanabileceği yeni kanunlar kabul edilmiştir. Bu süreçte, batıdaki hukuki düşünce, kavramlar ve kuramlar Türkiye'ye taşınmış ve bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk sisteminin modernleşmesine zemin hazırlamıştır (Üçok vd., 2007: 319).

Tanzimat Dönemi'nde yaşanan hukuki gelişmelerin ortak özelliği, geçiş dönemi niteliği taşımalarıdır. Bu dönemdeki değişimler, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek hukuki reformların temelini oluşturmuş ve reformları gerçekleştirecek nitelikli kadroların yetişmesine katkı sağlamıştır. Avrupa'da 19. yüzyılda yoğun bir kanunlaşma süreci yaşanmıştır ve bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Avrupa'daki kanunlaşma sürecinden farklı olarak, kendi ihtiyaçlarını ve beklentilerini dikkate almadan benzer yasaları kabul etmiştir. Bu yaklaşım sonucunda, milli özellik taşımayan ve toplumun gereksinimlerini tam olarak karşılamayan yasalar uygulamaya konulmuştur. Bu durum, söz konusu kanunların toplumdaki beklentileri karşılamada kısmen yetersiz kalmasına neden olmuştur (Akgündüz, 2016: 2- 4).

3 Kasım 1839'da Sultan Abdülmecit adına Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde yargılamaya ilişkin temel hakların düzenlenmesi açısından önemli bir belge olarak kabul edilmektedir. Bu ferman ile cezaların yalnızca şeriata ve kanuna uygun olarak mahkemeler tarafından verileceği, ceza davalarının açık şekilde görüleceği ve "Meclis-i Ahkam-ı Adliye" üye sayısının artırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca suç işleyenlerin konumlarına bakılmaksızın cezalandırılacağı ve hiçbir kimsenin şer'i hüküm olma-

dan öldürülemeyeceği hükme bağlanmıştır (Gören, 2018: 39). Tanzimat Dönemi'nin bir diğer önemli düzenlemesi ise 28 Şubat 1856'da Batılı devletlerin etkisiyle ilan edilen Islahat Fermanı'dır. Bu ferman, Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar arasında eşitlik sağlamayı hedeflemiş ve bazı kişi hakları ile özgürlükleri güvence altına alan düzenlemeleri içermiştir (Kapani, 1993: 94). Bu bağlamda Tanzimat Fermanı'nda yer alan ilkeler pekiştirilmiş; aleni yargılama ilkesi yeniden düzenlenmiş bedensel cezalar, işkence ve eziyet yasaklanmıştır.

13 Kasım 1875 tarihinde ilan edilen Adalet Fermanı, hukuki ilerlemenin bir başka önemli adımını teşkil etmektedir. Bu belge, adil yargılanma hakkı bağlamında hakimlere sağladığı önemli güvencelerle dikkat çekmektedir (Akıllıoğlu, 1995: 128-130). Öncelikle, hakimlerin görevden alınamayacağı hususu bu belgede yer alır. Ayrıca hakimlerin atanması, görev yerlerinin değiştirilmesi ve emeklilik hakları da Ferman'da ele alınan önemli konulardır. Bu konuların yargının bağımsızlığı açısından temel ilkeler olduğu ifade edilebilir. Adalet Fermanı ile sağlanan bu güvenceler, Osmanlı Devleti'ndeki ilk anayasa olarak kabul edilen "Kanun-i Esasi"ye dahil edilerek anayasal bir nitelik kazanmıştır (Akıllıoğlu, 1995: 128-130).

1876 tarihli Kanun-i Esasi, adalet alanında hâkimlere görevden alınamama, görev yerlerinin değiştirilmemesi ve emeklilik hakları gibi konularda güvence sağlamıştır. Bunun yanı sıra kanuni hâkim güvencesi, Kanun-i Esasi tarafından da teminat altına alınmıştır. Bu konu, Kanun-i Esasi'nin 83. maddesinde "herkes mahkeme huzurunda haklarını koruma açısından gerekli gördüğü her türlü meşru araçtan faydalanabilme hakkına sahiptir" şeklinde belirtilmiştir (Çayan, 2016: 16).

Kanun-i Esasi, temel hak ve özgürlükleri kapsamlı bir şekilde içermektedir. Ancak belirtilen hakların yalnızca Kanun tarafından düzenlenmesiyle geçerli olacağı hükme bağlanmıştır, bu da hakların padişahın iradesine bağlı olduğu anlamına gelmektedir (Kuzu, 1988: 19-20). Kanun-i Esasi'de, savcılık kurumuna ilk kez atıfta bulunulmuştur (Paksoy, 2014: 46). Kanunilik ilkesi doğrultusunda suç ve ceza düzenlemelerine yer verilirken, aynı zamanda işkence ve kötü muamele yasağı da anayasa metninde vurgulanmıştır. Ayrıca anayasanın öne çıkan unsurları arasında mahkemelerin bağımsızlığı, kanun önünde eşitlik ve açık duruşma gibi temel ilkeler de bulunmaktadır (Akgündüz, 2016: 13-14).

Kanun-i Esasi, uyuşmazlıkların çözümünde yargılama yetkisinin bağımsız Şeriye Mahkemeleri ve Nizamiye Mahkemeleri tarafından kullanılacağını hükme bağlamıştır. Bunun yanı sıra hâkimlerin kendi iradeleri dışında görevden alınamayacağı hükmü getirilmiş ve böylece yargı bağımsızlığı anayasal güvence altına alınmıştır (Üçok vd., 2007: 338-340).

Osmanlı vatandaşlarının eşit haklara sahip olduğunu ve herkesin "Osmanlı" kimliği altında değerlendirileceğini düzenleyen Anayasa, bireylerin, başkalarının haklarına zarar vermemek şartıyla özgür olduklarını da hükme bağlamıştır. Adil yargılanma hakkı ile ilgili Kanun-i Esasi'de yer alan hükümler şu şekilde özetlenebilir (Gözler, 2000: 44-45):

> "Madde 82: Mahkemelerde tüm yargılamalar aleni olarak gerçekleştirilir.
>
> Madde 83: Her birey, mahkeme önünde haklarını savunabilmek için gerekli gördüğü tüm meşru araçlardan faydalanma hakkına sahiptir.
>
> Madde 85: Her dava, ilgili olduğu mahkemede görülür.
>
> Madde 86: Mahkemelere herhangi bir müdahale yapılamaz.
>
> Madde 89: Mahkemeler, kişi veya duruma bağlı olarak oluşturulamaz."

Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanan 1921 tarihli Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu, 1921 Anayasası olarak da bilinmektedir. Ancak bu anayasa, Kanun-i Esasi'ye kıyasla adil yargılanma hakkına ilişkin herhangi bir düzenleme içermemiştir. Bununla birlikte 1921 Anayasası, Kanun-i Esasi'yi tamamen ortadan kaldırmamış, yalnızca kendi düzenlemeleri dışında kalan konularda Kanun-i Esasi'nin hükümlerinin geçerli olacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla Kanun-i Esasi'nin adil yargılanma hakkına ilişkin güvenceleri, Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu'nun yürürlükte olduğu dönem boyunca geçerliliğini sürdürmüştür (Çayan, 2016: 16).

Cumhuriyet Döneminde Adil Yargılanma Hakkı

1921 Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü, Türkiye'nin modern anlamda bir cumhuriyete doğru ilerleyişi için kritik bir dönüm noktası olmuştur. Bu anayasa, Osmanlı İmparatorluğu›nun yıkılmasının ardından ortaya çıkan kaos ortamında yeni bir yönetim yapısı oluşturmayı hedeflemiştir. Osmanlı İmparatorluğu›nun yıkılması ve sonrasında yaşanan karmaşa, Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda köklü değişimlere gitme ihtiyacını doğurmuştur. 1921 Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu, ülkede siyasi istikrarı sağlamak, hukukun üstünlüğünü tesis etmek ve vatandaşların temel haklarını korumak için önemli düzenlemeler içermektedir.

1921 Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu'nun ardından, Türkiye'nin içinde bulunduğu iç ve dış konjonktür daha kapsamlı bir anayasa ihtiyacını doğurmuş ve bu doğrultuda 1924 Anayasası ilan edilmiştir. 1924 Anayasası, laiklik ve çağdaş hukuk sistemini esas alarak birçok önemli reformun temelini oluşturan, demokratikleşme sürecine hız kazandıran, siyasi partilerin kurulması ve çok partili hayata geçişin koşullarını hazırlayan önemli bir kurucu metindir. 1961 Anayasası vatandaş haklarını güçlendiren reformları içeren bilinen en özgürlükçü yasal metin olsa da 1982 Anayasası ile bu kazanımların bir kısmı geriye gitmiştir. Günümüzde Türkiye'de anayasa reformu tartışmaları devam etmektedir.

1924 Anayasası

1924 Anayasası[10], modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası olarak kabul edilen tarihi önemde bir hukuk metnidir (Artık, 2014: 32). Anayasa, ulusun meclis ile ayrılmaz bir bütün olduğu prensibini benimseyerek, TBMM'yi yasama ve yürütme erki olarak konumlandırmış, bu yetkilerin ulus adına kullanılmasını öngörmüştür (Yüksel, 2010: 29). Kuvvetler birliği ilkesini esas alan Anayasa'nın 5. maddesinde yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'ye ait olduğu, 8. maddesinde ise yargı yetkisinin bağımsız mahkemeler tarafından millet adına kullanılacağını belirtilmiştir (Özbudun, 2017: 62).

Yargı gücünün "kazaiye" olarak adlandırıldığı 1924 Anayasası, bu konuyu 53. ile 60. maddeler[11] arasında düzenlemiştir (Yavuz, 2012: 217). Bunun yanı sıra 8. madde, yargı yetkisi-

[10]Tam metin için bkz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/

[11] Dördüncü Bölüm'de bu maddeler şu şekilde düzenlenmiştir:
"Yargı Erki
Madde 53- Mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri kanunla gösterilir.
Madde 54- Yargıçlar, bütün davaların görülmesinde ve hükmünde bağımsızdırlar ve bu işlerine hiçbir türlü karışılamaz. Ancak kanun hükmüne bağlıdırlar.
Mahkemelerin kararlarını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Bakanlar Kurulu hiçbir türlü değiştiremezler, başkalayamazlar, geciktiremezler ve hükümlerinin yerine getirilmesine engel olamazlar.
Madde 55- Yargıçlar, kanunda gösterilen usuller ve haller dışında görevlerinden çıkarılamazlar.
Madde 56- Yargıçların nitelikleri, hakları, görevleri, aylık ve ödenekleri, nasıl tayin olunacakları ve görevlerinden nasıl çıkarılacakları özel kanunla gösterilir.
Madde 57- Yargıçlar, kanunla gösterilenlerden başka genel veya özel hiçbir görev alamazlar.
Madde 58- Mahkemelerde yargılamalar herkese açıktır. Yalnız yargılama usulü kanunları gereğince bir yargılamanın kapalı

nin millet adına, usul ve yasaya uygun olarak bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağını "hakkı kaza, millet namına, usulü ve kanunu dairesinde müstakil mahakim tarafından istimal olunur" sözleriyle net bir şekilde ifade etmektedir. Ancak bu hüküm kuvvetler ayrılığı fikrini çağrıştırsa da mahkemelerin bağımsızlığını ve yargıç güvencelerini tesis eden ayrıntılı düzenlemelere yer verilmediği görülmektedir (Soysal, 1997: 47). Ayrıca Mahkemelerin bağımsızlığını sağlayacak koruyucu tedbirler de bulunmamaktadır (Çayan, 2016: 17). Anayasanın 53. maddesi, mahkemelerin yetki ve görevlerinin yasayla belirleneceğini ifade ederken; 54. maddesi, davanın görülmesi veya hükmün verilmesi sırasında yargıçlara müdahale edilemeyeceğini hüküm altına almıştır. Ayrıca 55. ve 56. maddelerde yargıçların görevden alınamayacağı belirtilmiş, 58. maddede ise yargılamanın açıklık ilkesi düzenlenmiştir (Artık, 2014: 33). Bunun yanı sıra hâkimlerin müdahalesizliği, hâkim azlinin zorlaştırılması, duruşmaların aleniyeti ve savunma hakkına ilişkin düzenlemeler, adil yargılama hakkının tesis edilmesi bakımından önemli adımlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak yargılamanın bağımsızlığına ilişkin net ve açık bir düzenlemenin bulunmaması, Anayasa'daki eksikliklerden biri olarak değerlendirilebileceği söylenebilir (Kaşıkara, 2009: 62). Bunlara ek olarak Anayasa'daki adil yargılanma hakkına bağdaşacak diğer hükümler 72., 73. ve 83. maddelerinde[12] yer almaktadır.

1961 Anayasası

1961 Anayasası[13], özellikle insan hakları açısından birçok ilki içinde barındırmaktadır. 1924 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri açıkça düzenlememesi ve özgürlüklerin genellikle yasalarla belirleneceğine atıfta bulunması gibi eksiklikler, 1961 Anayasası'nın hazırlanmasının nedeni olarak sunulur (Özbudun, 2018: 11). Ayrıca bireyin temel hak ve özgürlüklerine yapılan orantısız müdahalelerin ve diğer olumsuzlukların, 1961 Anayasası'nın oluşturulmasında etkili olduğu da söylenebilir.

Bu yeni anayasa, bireysel hak ve özgürlükleri vurgulayarak, Türkiye Cumhuriyeti'ni insan haklarına dayalı bir devlet olarak tanımlamaktadır (Sınar, 2015: 219). 1961 Anayasası kuvvetlerin tek elde toplanmasına yönelik endişeler sonucu, kuvvetler ayrılığını esas almış; Anayasa Mahkemesi'nin kurulması ve çift meclis sistemi gibi yenilikçi bir yönetim anlayışı hayata geçirilmiştir (Kaşıkara, 2009: 62). Bu değişiklikler, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli kilometre taşları olarak kabul edilmektedir.

1961 Anayasası, yargı alanında bağımsızlık, şeffaflık ve adil yargılanma gibi kritik ilkeleri merkeze almıştır. Özellikle bağımsız mahkemelerin oluşturulması, hâkim güvenceleri, açık yargılama süreçleri ve kanuni hakim ilkesi gibi önemli konuları detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu çerçevede, 1961 Anayasası'nın, temel hak ve özgürlüklere dair daha kapsayıcı ve sistemik bir yaklaşım sunduğunu belirtmek mümkündür (Çayan, 2016: 17). Yargı, 1924 Anayasası'nda bir hak olarak değerlendirilirken, 1961 Anayasasında bu konu farklı bir bakış açısıyla ele alınmış ve 7. maddede yargılama yetkisi, bağımsız mahkemeler aracılığıyla Türk milleti adına kullanılan bir yetki olarak tanımlanmıştır. Ayrıca hakimlerin bağımsızlığı, kararlarını Anayasa, kanunlar ve vicdani kanaatlerine göre verme hürriyeti gibi hususlar da açıkça ifade edilmiştir.

---

olmasına mahkeme karar verebilir.
Madde 59- Herkes mahkeme önünde haklarını korumak için gerekli gördüğü yasal araçları kullanmakta serbesttir.
Madde 60- Hiçbir mahkeme görev ve yetkisi içindeki davalara bakmazlık edemez. Görev ve yetki dışında olan davalar ancak bir kararla reddolunur."

[12]"Madde 72: Kanunda belirlenmiş hal ve şekiller dışında hiç kimse yakalanamaz ve tutulamaz
Madde 73:İşkence, angarya ve müsadere yasaktır.
Madde 83:Hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye yargılanmaya zorlanamaz"

[13] Tam metin için bkz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/

Hakimlerin görevlerinden alıkonulmaları, maaş kesintisi gibi durumlar olmadan, kendi rızaları olmaksızın emekliye ayrılamayacakları veya azledilemeyecekleri belirtilmiştir.

1961 Anayasası'nın kabulü, Türkiye'de insan haklarının gelişiminde önemli bir düzenlemedir. Cumhuriyetin niteliklerini ifade eden 2. maddede "insan haklarına dayalı devlet" ifadesiyle bu durum anayasal bir temele oturtulmuştur (Gülmez, 2000: 31). Özellikle 32. maddede[14] yer alan doğal hâkim ilkesi ve 33. maddede[15] detaylıca işlenen kanunilik ve cezaların kişiselliği ilkeleri gibi önemli düzenlemeler, insan haklarının korunmasına yönelik atılmış adımlardır. Aynı zamanda alenilik ilkesi[16], hakimlik teminatı[17] ve mahkemelerin bağımsızlığı[18] gibi temel ilkeler, yargıyı konu alan üçüncü bölümde detaylandırılarak adil yargılanma hakkının güçlendirilmesi sağlanmıştır. Bu düzenlemelerle birlikte adil yargılanma hakkı, daha önce hiç olmadığı kadar güçlü bir şekilde korunmuştur.

Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, 1961 Anayasası tarafından getirilen ve adil yargılanma hakkının güçlendirilmesi açısından kritik öneme sahip reformlardan biridir. Bu yeni yapılanma, yargı bağımsızlığını ve temel hakların korunmasını pekiştiren önemli bir adımdır (Kaşıkara, 2009: 63). Hakimlerin bağımsızlığını ve tarafsızlığını desteklemek üzere kurulan Yüksek Hakimler Kurulu gibi üst yapılar da bu dönemde oluşturulmuş, hakim atamaları ve mesleki hakların korunması gibi konularda önemli yetkilere sahip olmuştur. Bu kurulun üyelerinin, yargı camiasından seçilmesi, anayasadaki bağımsızlık ilkesinin pratikte uygulanmasını sağlama niyetini göstermektedir (Özkul, 2016: 221).

---

[14] https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/
c) Tabiî yargı yolu.
Madde 32. - (Özgün hali) Hiç kimse, tabiî hâkiminden başka bir merci önüne çıkarılamaz.
Bir kimseyi tabiî hâkiminden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.

[15] d) Cezaların kanunî ve şahsî olması; zorlama yasağı.
Madde 33.- Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilinden dolayı cezalandırılamaz.
Cezalar ve ceza tedbirleri ancak kanunla konulur.
Kimseye, suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.
Kimse, kendisini veya kanunun gösterdiği yakınlarını suçlandırma sonucu doğuracak beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz.
Ceza sorumluluğu şahsîdir.
Genel müsadere cezası konulamaz.

[16] III. Hâkimlik mesleği.
Madde 134.- (Özgün hali) Hâkimlerin nitelikleri, atanmaları, hakları ve ödevleri, aylık ve ödenekleri, meslekte ilerlemeleri, görevlerinin veya görev yerlerinin geçici veya sürekli olarak değiştirilmesi, haklarında disiplin kovuşturması açılması ve disiplin cezası verilmesi, görevleriyle ilgili suçlarından dolayı soruşturma yapılmasına ve yargılanmalarına karar verilmesi meslekten çıkarılmayı gerektiren suçluluk veya yetersizlik halleri ve diğer özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı esasına göre kanunla düzenlenir.
Hâkimler altmışbeş yaşını bitirinceye kadar hizmet görürler. Askeri hâkimlerin yaş haddi kanunla belli edilir.
Hâkimler, kanunda belirtilenlerden başka, genel ve özel hiçbir görev alamazlar.

[17] II. Hâkimlik teminatı.
Madde 133.- Hâkimler azlolunamaz. Kendileri istemedikçe, Anayasada gösterilen yaştan önce emekliye ayrılamaz; bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de olsa, aylıklarından yoksun kılınamaz.
Meslekten çıkarılmayı gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giymiş olanlarla görevini sağlık bakımından yerine getiremiyeceği kesin olarak anlaşılanlar ve meslekte kalmalarının caiz olmadığına karar verilenler hakkında kanundaki istisnalar saklıdır.

[18] Üçüncü Bölüm
Yargı
A) Genel Hükümler
I. Mahkemelerin bağımsızlığı.
Madde 132.- Hâkimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna, hukuka ve vicdanî kanaatlarına göre hüküm verirler.
Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve tâlimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz.
Görülmekte olan bir dâva hakkında Yasama Meclislerinde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz. Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez.

12 Mart 1971 darbesinin ardından yaşanan siyasi ve sosyal dönüşümler, 1961 Anayasası'nda önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu süreçte, adil yargılanma ile ilgili hükümler de yenilenmiştir. Özellikle, "yargı yolu" başlığını taşıyan 32. madde, kritik bir değişikliğe uğrayarak, madde içerisinde geçen "tabii" kelimesi "kanuni" kelimesiyle değiştirilerek "tabii hâkimden başka" ifadesi "kanunen tabi olduğu mahkemeden başka" şekline dönüştürülmüştür (Çelik, 2007: 26). Bu değişiklikle birlikte adil yargılanmanın temel prensiplerinden biri sayılan "doğal yargıç ilkesi"ndeki değişiklik, Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinin oluşturulması için zemin hazırlamıştır (Yüksel, 2010: 30). Bu önemli değişikliğin adil yargılanma hakkının uygulanış biçiminde önemli bir dönüşümüne işaret ettiği ifade edilebilir.

1982 Anayasası

1982 Anayasası'na[19] giden süreç, 1960 ile 1980 yılları arasında Türkiye'de yaşanan olaylar ve toplumsal karışıklıkların (bir başka ifadeyle 1961 Anayasası ve onu takip eden düzenlemelere tepkinin) yansıması olarak görülebilir. Bu yeni anayasada, vatanın bütünlüğü, milletin birliği ve devletin korunması gibi ilkeler özellikle ön plana çıkarılmıştır (Kırmaz, 2009: 89).

1961 Anayasası'nda Türkiye Cumhuriyeti'nin temel nitelikleri, "insan haklarına dayalı bir devlet yapısı" olarak tanımlanmışken, bu ifade, 1982 Anayasası'nda "insan haklarına saygı duyan" bir yapı şeklinde değiştirilmiştir (Kaşıkara, 2009: 66). Bu değişiklik, 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklere yaklaşımının daha sınırlayıcı bir çerçevede ele alındığını göstermektedir (Sınar, 2015: 220).

Önceki anayasalar, özellikle 1921 ve 1924 Anayasaları, adil yargılanma hakkı konusunda herhangi bir düzenlemeye yer vermezken, 1961 Anayasası'nda bu konu "hak arama hürriyeti" başlığı altında tanımıştı. Ancak Danışma Meclisi tarafından hazırlanan metinde, bağımsız Türk Mahkemeleri tarafından Türk Milleti adına yapılacak adil yargılamaların garanti altına alındığı vurgulanarak "adil yargılanma" ifadesi metinden çıkarılmıştı (Kuzu, 1994: 91). 1982 Anayasası'nın 36. maddesi[20], 2001 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle adil yargılanma hakkını açıkça tanımlayarak bu hakkı anayasal bir güvence altına almıştır. Bu düzenleme, herkesin adil yargılanma hakkından yararlanabileceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Adil yargılanma hakkı 3 Ekim 2001 tarihinde 4709 sayılı kanunun kabul edilmesi sonrası 1982 Anayasası'nın 36. maddesinde yapılan değişiklikle anayasal bir terim olarak Türk hukuk sistemine kazandırmıştır. AİHS'nin 6. maddesinde de güvence altına alınan bu hak, Türkiye'de 10 Mart 1954 tarihli ve 6366 sayılı Kanun ile kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu gelişme, adil yargılama ilkesinin anayasal düzeyde güvence altına alınmasının önemini arttırmış ve bireylerin haklarının korunmasında temel bir aşama oluşturmuştur. Anayasanın 90. maddesi uyarınca AİHS hükümlerinin zaten kanun hükmünde olduğu kabul edilse de bu değişiklikle adil yargılanma hakkının Türk iç hukukunda açıkça tanınması ve altının çizilmesi, hukuk sisteminde önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (Yüksel, 2010: 31).

1982 Anayasası'nda yer alan adil yargılama hakkını ilgilendiren[21] maddelerin özeti şu

[19]Tam metin için bkz https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[20]XIII. Hakların korunması ile ilgili hükümler
A. Hak arama hürriyeti
Madde 36- Herkes, meşrû vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.(1)
Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamaz.

[21] Tam metin için bkz https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

şekildedir: Anayasanın 2. maddesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin "insan haklarına saygılı bir hukuk devleti" olarak tanımlandığını ifade etmektedir. Ayrıca Anayasa'nın 9. maddesi, yargı yetkisinin bağımsız mahkemeler aracılığıyla kullanılacağını belirtmekte ve böylece yargının bağımsızlığını güvence altına almaktadır. 19. madde, makul sürede yargılama yapılması, tutuklu veya gözaltına alınan bireylerin yakınlarının bilgilendirilmesi, hâkim karşısına çıkma ve suçlama ile ilgili bilgi edinme haklarını kapsar. Kanuni hâkim ilkesini düzenleyen 37. madde, suçsuzluk karinesi ve kişinin kendisi ya da yakınlarını suçlamaya zorlanmaması ilkesini belirten 38. madde ile desteklenmiştir. Ayrıca 1982 Anayasası, idarenin eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olduğunu 125. maddesiyle güvence altına alırken, mahkemelerin bağımsızlığını 138. maddede düzenlemektedir. Aynı zamanda 139. madde, hâkimlerin güvencelerini teminat altına almakta, böylece yargının güvenilirliğini ve etkinliğini artırmaktadır. Anayasa'nın 141. maddesi, duruşmaların kamuya açık yapılmasını ve verilen kararların gerekçelerinin açıklanmasını öngörerek, şeffaflık ilkesini güçlendirmektedir. 142. madde ise kanuni hâkim ilkesine vurgu yaparak, her bireyin yasal düzenlemelere uygun olarak yargılanmasını sağlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE ADİL YARGILANMA HAKKI

Bu bölüm, AİHS'nin 6. maddesi ekseninde adil yargılanma hakkının anayasal ve uluslararası hukuk bağlamında yapısal ve işlevsel boyutunu ele alarak, AİHM içtihatları doğrultusunda bu hakkın kapsamını ve koruma mekanizmalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi çerçevesinde adil yargılanma hakkının hukuki dayanakları, kapsamı ve unsurları detaylı şekilde ele alınmaktadır. Adil yargılanma hakkının mahiyeti, bireylerin hukuki kapsamda sahip olduğu güvenceler çerçevesinde incelenmektedir. AİHM içtihatları ışığında mahkemeye başvurma hakkı, kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkı, makul sürede yargılanma, silahların eşitliği, silahların eşitliği ve çekişmeli yargılama ilkesi, gerekçeli karar hakkı, duruşmada hazır bulunma hakkı, masumiyet karinesi ve sanığa tanınan asgari hak ve güvenceler gibi temel ilkeler, AİHM'nin yerleşik içtihatları ve ihlal kararları doğrultusunda değerlendirilmektedir. Adil yargılanma hakkının ihlali durumunda AİHM tarafından verilen kararlar, bu hakkın kapsamı ve uygulanmasına ilişkin emsal niteliğinde değerlendirilmekte olup, mahkeme kararlarının yorumlanmasında ve yargısal süreçlerin şekillenmesinde belirleyici bir unsur olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, AİHM içtihatları, adil yargılanma hakkının ihlal edildiği vakalara yönelik hukuki çerçeveyi çizmekte ve taraf devletler açısından normatif bir yol gösterici işlevi görmektedir.

Bu çerçevede, adil yargılanma hakkının medeni hak ve yükümlülükler ile suç isnadına ilişkin boyutları incelenerek, bireylerin hukuki statüsünü belirleyen normatif düzenlemeler ve bu düzenlemelerin mahkemeler tarafından nasıl uygulandığı açıklanmaktadır. Mahkemeye başvurma hakkı, mahkemelerin yargılama yetkisi, tarafların dava hakkından feragati, tahkim usulleri ve mahkeme kararlarının bağlayıcılığı gibi konular, AİHM'nin yerleşik içtihatları doğrultusunda ele alınmaktadır. Bölüm kapsamında ayrıca, kanunla kurulmuş mahkemede yargılanma hakkı, bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerinin hukuki dayanakları ve mahkemelerin yetki alanına ilişkin sınırlamalar derinlemesine incelenmektedir. Hak arama özgürlüğü bağlamında adil yargılanma hakkının ihlaline ilişkin durumlar, mahkeme kararlarının uygulanmaması, mahkemeye erişimin engellenmesi veya yargı yetkisinin hukuka aykırı olarak sınırlandırılması gibi olgular da AİHM kararları doğrultusunda analiz edilmektedir.

2.1. AİHS ve Adil Yargılanma Hakkı Üzerine Genel Bir İnceleme

Evrensel ve temel bir hak niteliği taşıyan adil yargılanma hakkı, anayasal düzeyde güvence altına alınmış haklardandır. Avrupa Konseyi tarafından ilan edilen AİHS'nin 6. maddesinde[22] adil yargılanma hakkının düzenlenmesine ilişkin önemli kazanımlar yer almaktadır.

[22]Tam metin için bkz. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_TUR
Madde 6
Adil yargılanma hakkı
1. Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut, aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.
2. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar masum sayılır.

Bazı eski yargı kararlarında, adil yargılanma hakkı, 'adaletin hakkaniyet temelinde işletilmesi gerektiği' vurgulanır (Gözübüyük vd., 2019: 261). Bu ifade, sürecin işleyişine odaklanmakta olup, diğer taraftan hakkın kapsamını sınırlayıcı bir risk de yarattığı söylenebilir (Jacot-Guıllarmod, 1993: 382). Buna engel olmak adına AİHM ve AİHS adalet kavramından ziyade hakkaniyeti ön plana çıkarmıştır (Reid, 2012: 81), adaletin hakkaniyet ilkelerine uygun olarak sağlanması gerektiği yönündeki yaklaşımı benimsemişlerdir. Bu yaklaşımın benimsenmesi, adil yargılanma hakkının 11. Protokol ile birlikte AİHS'nin metnine açık bir şekilde dahil edilmesini sağlamıştır (Gözübüyük vd., 2019: 261) Adil yargılanma hakkı AİHS'nin 6. maddesinde "fair trial" terimiyle ifade edilmiş olup bu terim Türkçe'ye "hakkaniyete uygun yargılanma" şeklinde çevrilebilir (İnceoğlu, 2013: 2). Fair trial terimi için doktrinde, "adil yargılama", "doğru yargılama", "dürüst yargılama hakkı" ve "yargılama adaleti" gibi çeşitli terimler de kullanılmıştır (Akıllıoğlu, 2010: 215).

Adil yargılanma hakkının temeli ve özü, AİHS 6. madde ilk fıkrada belirtilmektedir. Başlangıçta AİHM 6. madde 2. ve 3. fıkralarda ileri sürülen ihlal iddialarını 1. fıkra çerçevesinde değerlendirirken, zamanla bu yaklaşımını değiştirerek, yargılamanın genel olarak adil olup olmadığını belirlemek için 1. fıkrayı esas alarak inceleme yapmaya başlamıştır. Ayrıca Mahkeme 6. maddenin yalnızca metinde açıkça belirtilen hususlarla sınırlı kalmayıp, geniş bir yorum ile metinde yer almayan unsurları da kapsayabileceği yönünde bir yaklaşım benimsemiştir (Gözübüyük vd., 2019: 262).

BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 10. Maddesi referans alınarak düzenlenen ve kapsamı genişletilen adil yargılanma hakkı, AİHS'nin 6. maddesinde açıklanmaktadır. Bu madde süreç içerisinde dinamik bir yapıya bürünmüş ve sürekli olarak çağın gereksinimlerine uyarlanmıştır. AİHM, kararlarında temel hak ve özgürlüklerin en önemli unsurlarından biri olarak adil yargılanma hakkını özellikle vurgulamış ve bu hakkın dar yorumlanmasının, onun ruhuna ve amacına aykırı olacağını ifade etmiştir.

Adil yargılanma hakkı, AİHS'nin 6. maddesi ile düzenlenirken, ilgili maddede bu hakkın koruyacağı haklara ilişkin bir sınırlama getirmemiştir. Bu, maddeyi yalnızca Sözleşme kapsamındaki haklar için geçerli olan etkili başvuru hakkını düzenleyen 13. maddeden ayırır. Adil yargılanma hakkı, yargısal kararlara ilişkin usule dair güvenceler sunmaktadır (Boyar, 2010: 189). Türk hukuku bağlamında adil yargılanma hakkı, "hak arama hürriyeti" başlığı altında 4709 sayılı Kanun ile 2001 yılında değiştirilmiş olan 1982 Anayasası'nın 36. maddesinde düzenlenmiştir. Bu hak, Anayasa'da belirtilen şekliyle AİHS 6. maddede belirlenen kısıtlamalara tabi tutulmamaktadır. Bu durum, adil yargılanma hakkının yalnızca medeni haklar, yükümlülükler veya suç isnadıyla ilgili konularla sınırlı olmayıp, daha geniş bir kapsamda uygulama alanı bulduğunu göstermektedir (Candan, 2012: 51). Anayasa'ya eklenen adil yargılanma hakkı ile AİHM'nin bu hakka atfettiği geniş perspektif Türk hukukunda da benimsenmiş ve anayasal güvenceye kavuşturulmuştur (Erkut, 2004: 216).

---

3. Bir suç ile itham edilen herkes aşağıdaki asgari haklara sahiptir:
a) Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;
b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zaman ve kolaylıklara sahip olmak;
c) Kendisini bizzat savunmak veya seçeceği bir müdafinin yardımından yararlanmak; eğer avukat tutmak için gerekli maddî olanaklardan yoksun ise ve adaletin yerine gelmesi için gerekli görüldüğünde, resen atanacak bir avukatın yardımından ücretsiz olarak yararlanabilmek;
d) İddia tanıklarını sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında davet edilmelerinin ve dinlenmelerinin sağlanmasını istemek;
e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak.

Türk Anayasası'nda adil yargılanma hakkının tanımı ve kapsamı doğrudan belirtilmiş olmamakla birlikte bu durum eksiklik olarak değerlendirilmemelidir. Zira Anayasa'nın 90. maddesi gereği AİHS'nin 6. maddesi ulusal hukukun bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda adil yargılanma hakkıyla ilgili herhangi bir belirsizlik veya eksiklik AİHS hükümleri ile otomatik olarak giderilmiştir (Candan, 2012: 51). Ayrıca Anayasa'nın 36. maddesinde adil yargılanma hakkının eklenmesine yönelik düzenlemenin gerekçesinde Türkiye›nin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların bu hakkı güvence altına aldığı ifade edilmekte ve böylece bu hakkın önemi bir kez daha vurgulanmaktadır.

AİHS ve AİHM kararlarında belirtilen adil yargılanma hakkına ilişkin alt ilkeler, Anayasa'nın 36. maddesinde tanımlanan adil yargılanma hakkı açısından da geçerlidir. Anayasa Mahkemesi, bireysel başvuru mekanizması kapsamında verdiği kararlarında, AİHM içtihatlarını ve AİHS'de yer alan adil yargılanma hakkı ile ilgili ilkeleri Anayasa'nın 36. maddesi çerçevesinde değerlendirmiştir[23].

2.2. Adil Yargılanma Hakkının Kapsamı

AİHS'nin 6. Maddesi, bir taraftan adil yargılanma hakkının temel dayanaklarından biri iken aynı zamanda medeni haklarla ilgili yükümlülüklerle ilgili uyuşmazlıklarda taraf olan kişilere ve suç isnadı altında bulunan bireylere çeşitli güvenceler sunmaktadır. Her ne kadar maddenin 2. ve 3. fıkraları ağırlıklı olarak suç isnat edilen durumlara yönelik düzenlemeler içerse de bu hükümlerin gerekli görüldüğünde medeni hak ve yükümlülüklere yönelik uyuşmazlıklara da uygulanabileceği AİHM tarafından özellikle vurgulamaktadır (Gordon ve Ward, 2000: 192). 6. madde, içerdiği hak ve ilkeler sayesinde, adil yargılanma bağlamında bir koruma kalkanı işlevi görmektedir (İnceoğlu, 2013: 4). Bu madde, hukuki süreçlerin adil bir şekilde işlemesini sağlama amacıyla geniş yorumlanmalıdır; zira adil yargılanma hakkı, adaletin gerçekleştirilmesinde en etkili araçlardan biri olarak görülmektedir (Altıparmak, 2006: 244). Bu doğrultuda adil yargılanma hakkı AİHM tarafından geniş bir perspektifle ele alınmakta ve özgürlükçü bir anlayışla yorumlamaktadır.

Ayrıca 6. madde yalnızca yargılama süreçlerini değil, dava açılmasına yol açan olayların başlangıcını, hükmün kesinleşmesini ve infaz aşamasını da kapsar, bu da hakkın sağladığı korumanın genişliğini göstermektedir (Mole ve Harby, 2001: 16). AİHS tarafından düzenlenen haklar, hayatın dinamik yapısına uygun olarak ele alınmalıdır. AİHM, Sözleşme maddelerini dinamik bir yaklaşımla yorumlamakta ve bu doğrultuda maddelerin uygulama alanını geniş bir çerçevede ele almaktadır. Mahkeme, Sözleşme'nin dar bir bakış açısıyla yorumlanmasının, demokratik toplumun gereklerine ve adil yargılanma hakkının temel hedeflerine uygun düşmeyeceğini açıkça ifade etmektedir. Bu yaklaşım, Sözleşme'nin geniş bir yorumla, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini etkin bir şekilde koruma amacı taşıdığını göstermektedir. Geniş yorum sonucunda, çelişmeli yargılama veya mahkemeye erişim hakkı gibi pek çok hak da somutlaşmıştır (Taşdelen, 2016: 991).

Adil yargılanma hakkı, hangi tür davaların bu haktan yararlanabileceği belirlenmeden önce, sağladığı güvencelerin detaylarının anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu, özellikle hakların uygulanabilirliğini ve kapsamını daha iyi anlamak adına kritik bir adımdır. Adil yargılanma hakkının kapsamı ve sağladığı usule dair güvenceler, yargısal sürecin hakkaniyete uygun olarak işlemesini temin ederken, her davada bu güvencelerin nasıl uygulanacağını belirleyerek, hakların etkin şekilde korunmasını da sağlamaktadır.

[23]Güher Ergun vd, B. No: 2012/13, Karar Tarihi: 2/7/2013.

Başvurunun Niteliği

Adil yargılanma hakkının AİHS'nin 6. maddesi çerçevesinde uygulanabilmesi için öncelikle uyuşmazlığın bir hak veya yükümlülükle doğrudan ilişkili olması gerekmektedir. Bu çerçevede, söz konusu hak veya yükümlülüğün, hukuki açıdan tanınmış ve savunulabilir bir yapıda olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, bu hakkın uygulanabilmesi için davanın konusu bir hukuki hakka ya da yükümlülüğe dayanmaktadır ve bu unsurların meşru bir şekilde ileri sürülebilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu hak veya yükümlülükle ilgili uyuşmazlığın, hakkın varlığı, sınırları veya kullanım şekli gibi yapısal meselelerle ilgili olması gerekmektedir. Dolayısıyla ilgili davanın da bu hak veya yükümlülüğü doğrudan etkileyen nitelikte olması şarttır[24].

Adil yargılanma hakkının bir uyuşmazlıkta uygulanabilmesi için ilgili uyuşmazlığın ya suç isnadıyla ya da medeni haklarla doğrudan bir bağlantıya sahip olmalıdır. Bu uyuşmazlıklar, özel kişiler arasında olabileceği gibi bir kişi ile devlet arasında da ortaya çıkabilir. AİHM, uyuşmazlık kavramının şekli değil, içeriğiyle ilgili olduğuna dikkat çekmiştir. Mahkeme, bir uyuşmazlığın adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilebilmesi için öncelikle uyuşmazlığın özüne bakılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, uyuşmazlığın niteliğinin, hakkaniyete uygun bir yargılamanın sağlanıp sağlanamayacağını belirlemede temel bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır[25]. Ancak bazı görüşler uyuşmazlık kavramının daha çok iddia edilen yönlerle ilgili olduğunu savunmaktadır (Gözübüyük, vd., 2019: 273). İleride bu iddiaların iç hukukta uygun bir dayanağı bulunmayabileceği veya yanlış temellere dayandırılabileceği ihtimalleri göz önünde bulundurularak, uyuşmazlık kavramının içeriğine göre değerlendirilmesinin daha uygun bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bu yaklaşım, uyuşmazlığın özüne odaklanarak, tarafların ileri sürdüğü iddiaların geçerliliğini ve hukuki temelini daha derinlemesine incelemeyi amaçlar. Bu, uyuşmazlıkların gerçek mahiyetini anlamak ve adil yargılanma hakkının doğru şekilde uygulanmasını sağlamak açısından önemlidir.

Yargılama sonucunun bir hak veya yükümlülük üzerindeki belirleyiciliği, kararın bu hak veya yükümlülüğe doğrudan etkileriyle değerlendirilebilir. Yani, bir kararın hakkın kullanımı üzerinde doğrudan ve belirgin bir etkisi olması gerekir. Ancak kararın hak üzerinde dolaylı veya zayıf bağlantılı etkileri, AİHS'nin 6. maddesi kapsamında yeterli kabul edilmez[26].

Mehmet Güçlü ve Ramazan Erdem kararında AYM, adil yargılanma hakkının söz konusu olabilmesi için mevcut hukuk düzeni tarafından tanınmış ve savunulabilir olması gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte bu hakkın Anayasa tarafından doğrudan veya dolaylı şekilde tanımlanmış ya da koruma altına alınmış olmasının zorunlu olmadığına dikkat çekmiştir[27]. Bu çerçevede, yasalarla tanınan ve savunulabilir temeli olan haklar, mahkemede ileri sürülebilir olduğu sürece adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilebilir. Aynı doğrultuda, Anayasa Mahkemesi, adil yargılanma hakkı çerçevesinde medeni hak ve yükümlülüklerin varlığının, somut bir uyuşmazlığın varlığına bağlı olduğunu ifade etmiştir[28]. Bir polis memuru olan başvurucunun atamasıyla ilgili bir durumda, "birim teklifi madde 34" sebebiyle yapılan atama işleminin iptali için açılan dava, yargılama süreci tamamlanmadığı için reddedilmiştir. Mahkeme, atama sebebinin idari yargılama kapsamında ele alınabilecek kesinlik ve yürütülebilirlik şartlarını taşımadığına karar vermiş ve bu doğrultuda atama işlemine dayalı olarak dava açılabileceğini ifade etmiştir. Başvurucunun adil yargılanma hakkına dayalı bireysel başvurusu, dava konusu yapılabilecek bir uyuşmazlık bulunmaması ve yeterli gerekçelendirme sunulmaması nedeniyle

[24]Vilho Eskelinen vd./Finlandiya, B. No: 63235/00, Karar Tarihi: 19/4/2007, §40.

[25]Moreira De Azevedo/Portekiz, B. No: 11296/84, Karar Tarihi: 23/10/1990, §66.

[26]Kök/Türkiye, B. No:1855/02, Karar Tarihi: 19/10/2006, § 32.

[27]AYM, Mehmet Güçlü ve Ramazan Erdem, B. No: 2015/7942, Karar Tarihi: 28/5/2019, §28.

[28]AYM, İsmail Taşpınar, B. No: 2013/3912, Karar Tarihi: 6/2/2014, §21.

konu bakımından yetki sınırlarını aşması gerekçesiyle kabul edilmemiştir[29]. Bu durum, adil yargılanma hakkının, somut ve savunulabilir bir hukuki temele dayanması gerektiğini gösteren bir örnektir.

AİHM'nin başvurunun temelini oluşturan hak ve yükümlülüğün iç hukukta düzenlenmiş olmasını şart koşan içtihadı, adil yargılanma hakkının kapsamını sınırladığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (Hampson, 1990: 283). Bu yaklaşım, hak kavramının yorumlanmasını kısıtlayarak, hakların tanınmasını iç hukukta mevcut düzenlemelere bağımlı hale getirmektedir (Gearty, 2001: 174). Söz konusu içtihat, mahkemeye erişim hakkını sınırlayıcı bir etkiye sahiptir. Zira, iç hukukta gerekli yasal düzenlemelerin bulunmaması durumunda başvuruların reddedilmesi, bireylerin etkin bir yargı yoluna başvurma hakkını engellemektedir. Mahkemeye erişim hakkı, adaletin sağlanması için temel bir unsur olarak değerlendirilirken, iç hukukta gerekli düzenlemelerin eksikliği bu hakkın kullanılamamasına yol açmaktadır. Bu durum, adil yargılanma hakkı kapsamında ciddi bir hak ihlali olarak nitelendirilebilir (İnceoğlu, 2013: 69).

AİHM, eleştirilere yanıt olarak, hak ve yükümlülüklerin iç hukukta açıkça tanımlanma gerekliliğini esnettiği bir kararında, başvurucunun mahkemeye başvurmasını engelleyen usuli engellerin varlığının adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilebileceğini belirtmiştir[30]. Mahkemeye erişimi engelleyen prosedürel engellerin varlığı, adil yargılanma hakkının ihlali olarak kabul edilmiştir. Öte yandan AİHS'nin 6. maddesi, taraf devletlerin iç hukukta hangi hakları düzenleyeceği konusunda bir zorunluluk getirmemektedir. Bu durum, devletlerin yargısal bağımsızlığını korumak adına getirilmiş bir hükümdür (Clayton ve Tomlinson, 2010: 7). Böylece kendi hukuk sistemlerinde belirledikleri haklarla ilgili başvuruların adil olup olmadığını değerlendirme sorumluluğu, taraf devletlere bırakılmıştır. Bu durum, devletlerin iç hukuk bağımsızlığını desteklemekte ve AİHM'nin üye devletlerin hukuk sistemlerini şekillendirmesine yol açacak durumları önlemektedir. Bu bağlamda, iç hukukta tanınmayan bir hak veya yükümlülük nedeniyle AİHM tarafından ihlal kararı verilmesinin, taraf devlete yeni bir yasal düzenleme yapma yükümlülüğü doğuracağı endişesiyle, usuli engellerin varlığının tespiti yönünde bir ayrım yapılmasının yerinde olduğu değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, devletlerin yargısal bağımsızlığını korurken, aynı zamanda AİHM'nin yargısal kararlarının adalet ve hakkaniyet ilkelerine uygunluğunu sağlamaya yönelik bir denge kurmaktadır.

Medeni Hak ve Yükümlülük

AİHS'nin 6. Maddesi, medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili uyuşmazlıklarda sağlanacak güvenceleri net bir biçimde ortaya koymaktadır. Maddenin içeriği, bireylerin haklarını etkileyen her türlü uyuşmazlıkta, tarafsız ve bağımsız bir mahkemede adil bir yargılama sürecinin sağlanmasını güvence altına almaktadır. Medeni hak ve yükümlülükler kapsamına giren uyuşmazlıklar, bireylerin malvarlığı, sözleşmeler veya kişisel haklar gibi konulara dair hukuki anlaşmazlıkları içermekte ve bu uyuşmazlıkların çözümünde adil yargılanma ilkesi kilit bir rol oynamaktadır. Bu durum, "BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"nin 10. maddesi ile karşılaştırıldığında kapsam açından farklılaşmaktadır. Bunun sebebi ise Evrensel Bildirge'de hak ve yükümlülüklerin niteliğine ilişkin bir sınırlamanın belirlenmemesidir. "BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi"nde de benzer bir durum yer almaktadır. Bu durum, "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"ne kıyasla AİHS'deki yaklaşımın daha dar bir koruma alanı sunduğunu göstermektedir (İnceoğlu, 2013: 13).

Özel hukuk uyuşmazlıklarını kapsadığı genel olarak kabul edilen medeni hak ve yükümlülük kavramı, kamu hukuku kapsamındaki hak ve yükümlülüklerden kaynaklanan uyuş-

[29] AYM, Hasan Kaya, B. No: 2018/37568, Karar Tarihi: 13/1/2022, §§40-42.

[30] Fayed/Birleşik Krallık, B. No: 17101/90, Karar Tarihi: 21/09/1990, §65.

mazlıkların AİHS'nin 6. maddesi tarafından sağlanan güvencelere dahil edilip edilmeyeceği konusunda belirsizliklere yol açmaktadır (Altıparmak, 1998: 5-6). AİHM'nin yaklaşımı, medeni hak ve yükümlülük kavramını çok geniş bir perspektiften yorumlamaktadır. Mahkeme, her somut olayı ayrı ayrı değerlendirirken, medeni hak kavramını sadece özel hukuk uyuşmazlıklarıyla sınırlı tutmamakta, uyuşmazlığın formuna veya kaynağına değil, içeriğine odaklanmaktadır. Ayrıca uyuşmazlığın çözümünde kullanılan mevzuatın veya uyuşmazlığı çözmeye yetkili merciin özelliğinden ziyade, uyuşmazlığın sonucunun medeni hak ve yükümlülükleri etkileyip etkilemediğine bakmaktadır. Sonuç olarak, medeni hak ve yükümlülüklere etki eden tüm uyuşmazlıklar AİHS m.6 çerçevesinde ele alınmakta ve bu durum, maddenin oldukça geniş bir uygulama alanına sahip olmasını sağlamaktadır (Gölcüklü, 1994: 203-204). Bu yaklaşım, adil yargılanma hakkının kapsamlı bir şekilde korunmasını sağlamak amacıyla yorumun geniş tutulduğunu gösterebilir.

İdare tarafından alınan kararların önemli bir bölümünü medeni hak ve yükümlülükler çerçevesinde ele alan AİHM, bu bağlamda mülkiyet hakkı gibi haklara yönelik idari tasarruflara da örnek olarak yer vermiştir. AİHS'nin 6. maddesi kapsamında incelenen idari kararlar arasında taşınmazların satışına izin verilmesi, kamulaştırma, planlama ve imar davaları, tarıma açılma kararları ve iflas gibi mülkiyet hakkını etkileyen uygulamalar bulunmaktadır (Altıparmak, 1998: 15-16). Bunun yanı sıra AİHM tarafından medeni hak ve yükümlülükler olarak meslek, sanat veya ekonomik faaliyetin icrasına dair idari kararlar, idarenin hatalarından doğan zarar tazminatları, aile hukuku ve sosyal güvenlik hakları gibi konular da değerlendirilmiştir (Turan, 2016: 102-103).

AİHM, "medeni hak ve yükümlülük" kavramını, Sözleşme'yi yaşayan bir belge olarak görme anlayışı doğrultusunda, geniş ve otonom bir şekilde yorumlamaktadır. Bu yaklaşım, kavramın ulusal hukuktaki dar tanımlarını aşarak, hakların dinamik ve çağdaş yorumlanmasını sağlamakta, aynı zamanda Sözleşme'nin günümüz şartlarına uygun esnek bir şekilde uygulanmasını ve yorumlanmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece, medeni hak ve yükümlülüklerin kapsamı sürekli olarak genişlemektedir. Sonuç olarak, Sözleşme'nin amacı ve ruhuna uygun olarak, toplumsal değişimler ve yeni hukuki ihtiyaçlar doğrultusunda medeni hak ve yükümlülüklerin yorumlanması, bireylerin yargısal güvencelerden daha kapsamlı bir şekilde yararlanmasını mümkün kılmaktadır (Turan 2016: 104). Bu geniş yorumlama, AİHM'nin çeşitli idari kararları bu kategori altında değerlendirmesini sağlamaktadır, böylece daha fazla bireyin hak arayışında adil yargılanma güvencesinden yararlanmasına imkan tanımaktadır. AİHM'nin medeni hak ve yükümlülükler çerçevesine dahil etmediği idari tasarruflar da bulunmaktadır. Örneğin vergilendirme uyuşmazlıkları, devlet memurluğuna giriş ve çalışma koşulları, askerlik yükümlülüğü, siyasi haklar, kamu fonlarından yapılan ödemeler, yabancıların sınır dışı edilmesi veya ülkeye kabulü gibi konular, genellikle bu hak kapsamda değerlendirilmemektedir. Ancak bu genellemelerin istisnaları olduğunu ve bazı durumlarında AİHM tarafından farklı şekilde değerlendirilebileceğini unutmamak önemlidir (Altıparmak, 1998: 18-19). Bu, AİHM'nin her bir durumu somut/özgün koşulları içinde değerlendirme eğilimini ve otonom medeni hak ve yükümlülük kavramının esnek sınırlarını gösterir.

Adil yargılanma hakkına yönelik AİHM başvurusu yapabilmenin koşullarından biri de söz konusu uyuşmazlığın bireyler arasında veya birey ile devlet arasında medeni hak veya yükümlülüklere ilişkin bir ihtilaf niteliği taşıması gerekliliğidir. AİHM, bu tür uyuşmazlıkların varlığını, adil yargılanma hakkının işlerlik kazanabilmesi için temel bir şart olarak kabul etmektedir. Bu nedenle bir hak veya yükümlülüğün Sözleşme'nin 6. maddesi koruma alanında değerlendirilebilmesi, bu hak veya yükümlülüğe ilişkin taraflar arasında hukuki bir anlaşmazlık bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Uyuşmazlık bulunmayan durumlarda, 6. maddenin güvenceleri devreye girmemekte, bu da adil yargılanma hakkının sadece belirli bir bağlamda uygulanabilir

olduğunu göstermektedir. AİHS'nin Fransızca metninde "uyuşmazlık" kavramına yer verilirken, İngilizce metinde bu ifade bulunmamaktadır (Gölcüklü, 1994: 206). AİHM, uyuşmazlık kavramını dar anlamıyla yargılama hukukuna özgü şekli bir yaklaşım yerine, daha geniş ve maddi bir anlayışla değerlendirmektedir. Bu çerçevede, uyuşmazlığın gerçek, ciddi ve başvurucunun medeni hakları üzerinde doğrudan etkili olması gerektiği belirtilmiştir (Turan, 2016: 93).

AİHM medeni hak ve yükümlülüklerin tanımı konusunda iç hukukun tamamen belirleyici olmasa da önemli bir role sahip olduğunu kabul etmektedir. Çünkü ülkelerin iç hukukunda, bir hak veya yükümlülüğün özel hukuk kapsamında düzenlenmesi durumunda, bu hakkın medeni niteliği üzerinde tartışma gereksiz hale gelebilir. Ayrıca AİHS'e taraf olan devletler arasında hak ve yükümlülüğün niteliğinin nasıl değerlendirildiği konusunda bir tutarlılık olup olmadığı da Mahkeme tarafından incelenir (İnceoğlu, 2013: 22). Örneğin AİHM, Feldrugge ve Deumeland davalarında sosyal güvenlikle ilgili hakların Avrupa genelinde ortak bir hukuki çerçevesinin bulunmadığını saptamış ve bu nedenle bu hakların niteliğini doğrudan kendisi değerlendirmiştir (Kaşıkara, 2009:102-104). Bunun yanı sıra AİHM tarafından geliştirilen medeni hak ve yükümlülük kavramı, Anayasa Mahkemesi tarafından da kabul görmüştür. Anayasa Mahkemesi, bu kavramın yalnızca özel hukuk bağlamındaki taraflar arasındaki uyuşmazlıklarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda kamu hukuku niteliğinde olup medeni haklar üzerinde etkili olan ihtilafları da içermesi gerektiğini vurgulamıştır[31]. Bu yaklaşım, medeni hak ve yükümlülüklerin daha geniş bir perspektiften ele alınmasını sağlayarak, yargısal değerlendirmelerde daha kapsayıcı bir hukuki çerçeve sunmaktadır. Bu geniş yorum hem özel hem de kamu hukuku alanındaki uyuşmazlıklarda adil yargılanma hakkının korunmasını güçlendirmektedir.

Adil yargılanma hakkının AİHS'nin 6. maddesi çerçevesinde değerlendirilebilmesi için uyuşmazlık konusu olan hak veya yükümlülüğün iç hukukta tanımlanmış ve yasal olarak kabul edilmiş olması gerekmektedir. Mahkeme, bu hakkın işlerlik kazanabilmesi için taraflar arasında medeni hak veya yükümlülüklere ilişkin somut bir hukuki anlaşmazlığın varlığını tespit etmeyi esas almaktadır. Mahkeme, bu uyuşmazlığın somut ve etkili bir hak ya da yükümlülüğe dayanıp dayanmadığını inceleyerek, Sözleşme'nin 6. maddesi çerçevesinde bir hak ihlalinin olup olmadığı belirlenmektedir (İnceoğlu, 2013: 65). Eğer bir hak iç hukukta tanınmıyorsa veya ulusal makamlar önünde hak sıfatıyla makul bir zeminde savunulamıyorsa, o zaman bu hak AİHS'nin 6. maddesi kapsamında değerlendirilemez (Gölcüklü, 1994: 205).

Bu durum, Powell ve Rayner/Birleşik Krallık[32] kararında açık bir şekilde ortaya konmuştur. Bu davada, evleri havaalanına yakın olan başvurucular, uçakların yarattığı gürültüden dolayı yaşadıkları rahatsızlığa yönelik olarak yerel mahkemelere başvuramayacaklarını ileri sürerek AİHM'e başvurmuşlardır. Ancak İngiliz hukuku, belirli kurallar çerçevesinde yapılan uçuşlardan kaynaklı sorumluluk öngörmediği için AİHM, başvurucuların iç hukukta savunabilecekleri bir haklarının bulunmadığına karar vermiş ve bu doğrultuda AİHS'nin 6. maddesinin uygulanamayacağını vurgulamıştır (İnceoğlu, 2013: 68).

Taraf devletlerin iç hukuk sistemine doğrudan müdahale yetkisi tanımayan AİHS'nin 6. maddesi, aynı zamanda iç hukukta belirli bir içerikle düzenleme yapılmasını da zorunlu kılmamaktadır. İç hukukta tanınan bir hak, AİHS'de de tanınmak zorunda değildir (Altıparmak, 1998: 21). Ancak iç hukukta medeni hak olarak kabul edilen bir hak, AİHM önünde genellikle tartışma konusu yapılmaz ve doğrudan AİHS 6. madde kapsamında koruma alanı içinde değerlendirilir. Bu durum, AİHM'nin iç hukukta tanımlanan haklara saygı gösterdiğini ve bu hakların varlığını Sözleşme'nin uygulanabilirliği açısından yeterli bir koşul olarak kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Yani, iç hukukta medeni hak statüsünde olan bir hakkın mevcut olması, AİHS'nin

[31]AYM, İsmail Taşpınar, B. No: 2013/3912, Karar Tarihi: 6/2/2014, §23.

[32]Powell, Rayner / Birleşik Krallık, Başvuru No: 9310/81, Karar Tarihi: 21.02.1990, §36.

6. maddesinin devreye girmesi için temel bir kriterdir. Mahkeme, bu hakların meşruiyetini sorgulamak yerine, bu haklara yönelik adil yargılanma hakkının ihlal edilip edilmediğini incelemeye odaklanmaktadır (Başaran, 2007: 38).

Diğer taraftan iç hukukta tanınmayan bir iddianın AİHS 6. maddenin koruma alanından faydalanamayacağına dair AİHM'nin yaklaşımı, çeşitli çelişkiler de barındırmaktadır. AİHM'nin, 6. madde kapsamında bir değerlendirme yapabilmek için ilgili hakkın iç hukukta tanımlanmış olmasını şart koşması, bazı durumlarda bireylerin temel haklarını kullanmalarına engel olabilmektedir. Özellikle iç hukukta yetersiz düzenlemeler veya eksiklikler nedeniyle bir hakkın tanınmaması durumunda, bireylerin adil yargılanma hakkı açısından ciddi bir mağduriyet yaşaması muhtemeldir. Bu çelişki, AİHS'nin yaşayan bir belge olarak kabul edilmesi ve toplumsal değişimlere uyum sağlaması gerektiği anlayışıyla da tezat oluşturmaktadır. Mahkemenin bu tür durumlarda daha esnek bir yorum benimsemesi, bireylerin haklarına daha geniş bir koruma sağlaması açısından önem arz etmektedir. Bu durum, AİHM'nin önceden oluşturduğu medeni hak kavramının otonom yorumunu zayıflatmakta, böylece bir hak veya yükümlülüğün varlığını iç hukuka bağlı hale getirmektedir. Aynı zamanda, AİHS madde 6'da düzenlenen ve adil yargılanmanın temel unsurlarından biri olan mahkemeye erişim hakkının ihlali anlamına gelebilmektedir (İnceoğlu, 2013: 69).

Bu çerçevede, AİHM, her somut olayı kendi koşulları içinde değerlendirirken, uyuşmazlıkların maddi içeriğine odaklanmakta ve medeni hakların korunmasını esas almaktadır. Bu geniş yorumlama yöntemi, AİHS'nin 6. maddesinin daha etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır. AİHM, medeni hakların kapsamını genişleterek, yargısal korumanın daha geniş bir alana yayılmasına olanak tanımaktadır. Böylece, adil yargılanma hakkının kapsamı daha geniş bir hak yelpazesi üzerinde koruma sağlamak için esnek bir şekilde uygulanmaktadır. Bu kapsamlı yorum, Sözleşme'nin temel amaçlarından biri olan adil yargılanma hakkının etkin bir şekilde korunmasını desteklemekte ve bireylerin haklarının daha güçlü bir yargısal güvence altında olmasına katkıda bulunmaktadır.

Suç İsnadı

Suç isnadı altında bulunan kişilere yönelik korumaları da içeren AİHS'nin 6. maddesi, bu kavramı medeni hak ve yükümlülüklerde olduğu gibi açık bir şekilde tanımlamamıştır (Turan, 2016: 112). AİHM, suç isnadı kavramını bağımsız bir şekilde yorumlamış ve bunun iç hukuk tanımlamalarıyla sınırlı olmadığını vurgulamıştır. Devletlerin, belirli bir eylemi suç olarak tanımlama konusunda geniş bir takdir yetkisine sahip olduğu; yani iç hukukta bir eylemin suç olarak kabul edilmesi durumunda, AİHS uygulamalarında da genellikle suç olarak kabul edileceği ifade edilmiştir. Ancak iç hukukta suç olarak tanımlanmayan bazı eylemler de AİHS çerçevesinde suç olarak değerlendirilebilir ve 6. maddenin koruma alanına alınabilir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013: 276).

AİHS'nin 6. maddesi, ceza hukuku kapsamındaki tüm işlemler için otomatik bir güvence sağlamamaktadır. Maddenin devreye girebilmesi için ileri sürülen isnadın tespit edilmesine yönelik bir yargılama sürecinin başlamış olması gerekmektedir. Bu bağlamda ceza soruşturması öncesinde uygulanan bazı tedbirler veya soruşturma sürecine yardımcı nitelikteki işlemler, genellikle 6. maddenin koruma alanı dışında bırakılmaktadır. Örneğin suç işleme potansiyeli taşıyan kişilerin polis gözetimi altında tutulması ya da suç işlenmesini önlemek amacıyla malın müsadere edilmesi gibi tedbirler, AİHS'nin 6. maddesi kapsamında değerlendirilmemektedir. Bu durum, söz konusu maddenin yalnızca yargısal sürecin başladığı aşamalarda uygulanabilir olduğunu göstermekte ve önleyici tedbirler veya idari işlemler için sınırlı bir güvence sunduğunu ortaya koymaktadır (Altıparmak, 1998: 24).

Bir suç isnadının varlığına ilişkin olarak AİHM, esasen isnadın içeriğine odaklanmaktadır; isnatta bulunan makamın sıfatı, isnadın şekli veya zamanı ise tali önemdedir (Gölcüklü, 1994: 206). Bu kapsamda AİHS'nin 6. maddesi çerçevesinde koruma alanına giren bir suç isnadına yönelik yargılamanın değerlendirilmesi için üç ana kriter kullanılmaktadır: Suçun iç hukukta sınıflandırılması, suçun niteliği ve öngörülen cezanın türü ile ağırlığı. Eğer bir fiil, iç hukukta ceza hukuku kapsamında suç olarak tanımlanmışsa, AİHS'nin 6. maddesi otomatik olarak uygulanır ve diğer iki kriter genellikle göz ardı edilir (İnceoğlu, 2013: 85). Buna karşılık, eğer iç hukukta ceza hukuku kapsamında değerlendirilmeyen bir eyleme ilişkin isnatlar söz konusuysa, bu durumda AİHS'nin 6. maddesinin uygulanabilirliğini belirlemek için suçun niteliği ve öngörülen cezanın ağırlığı gibi diğer iki kriterin incelenmesi gerekmektedir. Bu durum, AİHM'nin ceza yargılaması kapsamındaki korumalarının, suçun tanımı ve yaptırımın ciddiyeti gibi daha geniş bir perspektiften ele alınmasını sağlamaktadır.

AİHM, suçun niteliğini değerlendirirken çeşitli faktörleri dikkate almaktadır. Bu faktörler arasında, suçun AİHS'e taraf olan devletlerin çoğunluğunda nasıl algılandığı (ortak payda yaklaşımı), söz konusu suçun ceza hukukunda yer alan suçlarla benzerlik derecesi, uygulanan yargılama usullerinin özellikleri ve bu usullerin ceza hukuku usulleriyle olan benzerlik veya ilişkisi bulunmaktadır (İnceoğlu, 2013: 85-86). Bunun yanı sıra suçun yalnızca belirli bir grubu hedef alıp almadığı ya da konunun içeriği ve kamu yararı açısından genel olarak bağlayıcı ve herkesi etkileyen bir niteliğe sahip olup olmadığı da önemli bir değerlendirme kriteri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle bu son faktör, suçun niteliğinin değerlendirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Altıparmak, 1998: 25). Örneğin bir meslek grubuna özgü kuralların ihlali genellikle disiplin hukukunun konusu olabilir. Ancak meslek ifasındaki kusurlardan kaynaklanan suçlar için verilecek cezaların niteliği, bu tür suçları adli bir suç haline getirebilir. Bu durum, cezanın niteliği ile ilgili değerlendirmelerde önemli bir faktördür.

Üçüncü kriter olan cezanın niteliği ve ağırlığı, AİHM tarafından iki temel açıdan incelenmektedir. Bunlardan ilki, cezanın niteliği ve amacıdır; diğeri ise cezanın ağırlığıdır. Cezanın niteliği ve amacı, cezanın verilme gerekçelerini ortaya koymaktadır. Örneğin AİHM'nin Öztürk/Almanya kararında[33], başvurucuya verilen cezada caydırıcılık ve cezalandırıcılık unsurlarının ön planda olduğu vurgulanmıştır (İnceoğlu, 2013: 95). Ancak bu yaklaşım, cezanın hem caydırıcı hem de cezalandırıcı amaçlar taşıması gibi geniş bir değerlendirme alanı sunduğundan, konuya tam bir netlik kazandırmayabilir. Bu durum, cezalandırma süreçlerinin ister idari ister cezai nitelikte olsun, doğal gerekliliklerini yansıtan özelliklere sahip olduğunu ve her durumda dikkate alınması gerektiğini göstermektedir (Altıparmak, 1998: 30).

Anayasa Mahkemesi ve AİHM "suç isnadı" kavramını ele alırken, özellikle hapis cezası gibi kişi özgürlüğünün ciddi şekilde kısıtlanmasını içeren cezaların öngörülmesi durumunda, bu tür isnatların ceza hukuku anlamında bir suç teşkil ettiğini kabul etmektedirler. Bu bakış açısı, özgürlüğü kısıtlayıcı yaptırımların ciddiyeti dikkate alındığında, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin etkin bir şekilde korunmasının önemini vurgulamaktadır. AİHS'nin 6. maddesi kapsamında adil yargılanma güvencesinin devreye girmesi, bu tür ağır cezalarla karşı karşıya kalan bireyler için yargısal korumanın sağlanmasına yönelik önemli bir mekanizma oluşturmaktadır. Hem AİHM hem de Anayasa Mahkemesi, bu tür isnatların ciddi sonuçları olabileceğini kabul ederek, adil yargılanma hakkını geniş bir biçimde yorumlamaktadır. Bu tür cezalar, "hukuk devleti ilkesini tanıyan bir toplumda" suç kapsamında değerlendirilmektedir, çünkü kişi özgürlüğünü ciddi şekilde sınırlayan yaptırımlar içermektedirler (İnceoğlu, 2013: 95). Öte yandan işten çıkarma veya açığa alma gibi disiplin cezaları, devlet memurlarına yönelik uygulanmış olsalar dahi ve ağır sonuçlar doğursa bile, ceza hukuku kapsamına girmezler. Bu tür disiplin cezaları, ceza hukukunun temel özelliklerini taşımadıkları için "suç isnadı" olarak de-

[33]Öztürk v. Almanya, Başvuru no: 8544/79. Karar Tarihi: 21.02.1984, §48-50.

ğerlendirilmezler. AİHS'nin 6. maddesi çerçevesinde suç isnadı olarak kabul edilen yaptırımlar, genellikle cezai nitelik taşıyan ve bireylerin özgürlüğünü ciddi şekilde kısıtlayan cezalarla ilgilidir. Disiplin cezaları ise daha çok kamu görevinin düzgün işleyişini sağlamak amacıyla idari düzlemde uygulanmakta ve bu nedenle ceza hukukunun amacından farklı bir doğrultuda değerlendirilmektedir. Bu ayrım, cezaların niteliği ve amacındaki temel farklılıklara dayanmaktadır. Öte yandan işten çıkarma veya açığa alma gibi disiplin cezaları, devlet memurlarına yönelik olsa dahi ve ağır sonuçları bulunsa da ceza hukukunun kapsamına girmezler. Bu tür cezalar, ceza hukukunun özelliklerini taşımaz ve bu nedenle suç isnadı olarak değerlendirilmezler. Bu ayrım, cezaların niteliği ve amacı arasındaki farka dayanır.

Anayasa Mahkemesi, AİHM kararlarıyla uyumlu olarak, bir kişiye yönelik cezai alanda yapılan suçlamaların "suç isnadı" niteliğinde olup olmadığını belirlerken bir dizi faktörü göz önünde bulundurmaktadır. Bu faktörlerden ilki olarak, iddia edilen fiilin ulusal hukuktaki tasnifi dikkate alınmaktadır; diğer bir ifadeyle fiilin yasalar çerçevesinde nasıl sınıflandırıldığı incelenmektedir. İkinci olarak, fiilin gerçek niteliği değerlendirilmektedir; bu durum, fiilin suç olarak kabul edilip edilemeyeceğini belirlemek açısından önemlidir. Üçüncü olarak ise öngörülen cezanın niteliği ve ağırlığına bakılmaktadır. Cezanın ciddiyeti ve türü, suç isnadı olup olmadığı konusunda belirleyici olabilmektedir. Eğer isnat edilen suç, ceza kanunlarında açıkça tanımlanmışsa ve yargılama sürecinde ceza hukukunun kuralları uygulanmışsa, ek bir uygulanabilirlik incelemesine gerek kalmamaktadır. Bu faktörler, yargılama sürecinin adil yargılanma hakkı çerçevesinde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır (İnceoğlu, 2013: 96). Bu durum, yargılama sürecinin adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilebilmesini sağlamaktadır.

Anayasa Mahkemesi ayrıca, ceza davalarında üçüncü kişilerin -suçtan zarar görenlerin veya suçlamada bulunanların- suçlanması veya cezalandırılması taleplerinin adil yargılanma hakkı koruma alanı dışında olduğuna karar vermiştir[34]. Davaya müdahil olan kişilerin, yalnızca dava sürecine katılma hakları vardır ancak kendilerinin doğrudan suçlanmadığı veya cezalandırılmadığı sürece adil yargılanma hakları ihlal edilmiş olmaz.

2.3. Adil Yargılanma Hakkının Unsurları

AİHS'nin 6. maddesi, adil yargılanma hakkının bazı unsurlarını açıkça tanımlarken, diğer bazı unsurlar AİHM tarafından genişletici yorumlarla maddeye dolaylı olarak eklenmiştir (Aliefendioğlu, 1993: 359). AİHS organları, 6. madde kapsamında adil yargılanma hakkının unsurlarını tanımlarken her olayın bütününü ve özelliklerini dikkate alarak karar vermekte ve genellemelerden kaçınmaktadır. Bu nedenle adil yargılanma hakkının unsurları zamanla genişlemekte ve yeni unsurlar eklenmektedir. Adil yargılanma hakkının unsurları arasında, usul eşitliği, bağımsız ve tarafsız bir mahkemede yargılanma hakkı, silahların eşitliği, gerekçeli karar alma, susma hakkı, hukuki dinlenme hakkı ve mahkemeye erişim hakkı gibi temel güvenceler yer almaktadır (Gökpınar, 2008: 16-17). AİHS 6. madde kapsamında bu hakların temel unsurları ise şu şekilde sıralanabilir: bağımsız ve kanunla kurulmuş bir mahkemeye erişim, hakkaniyete uygun yargılanma, makul süre içinde yargılama, yargılamanın aleniyeti, asgari sanık haklarının korunması ve mahkemeye başvuru özgürlüğü. Bu unsurlar, yargılamanın her aşamasında bireylerin haklarının korunmasını sağlamayı hedeflemektedir.

[34] AYM, Levent Ersöz, B. No: 2013/5274, Karar Tarihi: 16/7/2014, §116.

2.3.1. Mahkemeye Başvurma Hakkı

Hakkın Kapsamı

Modern hukuk devletlerinde, hak arama süreci etkili, meşru ve nihai bir çözüm yolu olarak yargı organları üzerinden yürütülmektedir. Mahkemeye erişim hakkı, "Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi"nin 2. ve 14. maddeleriyle "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin 8. ve 10. maddelerinde evrensel bir hak olarak güvence altına alınmıştır. Türk hukukunda ise bu hak, 1982 Anayasası'nın 36. maddesinde düzenlenmiş olup, bireylerin yargı mercileri önünde iddia ve savunma haklarını kullanabileceği belirtilmiştir. Bu düzenleme, bireylerin hak arama özgürlüğünü anayasal bir güvence altına almaktadır (Turan, 2016: 123-125). Devlet, bu yargı yolunu etkin bir şekilde işletebilmek için gerekli adli organizasyonu kurmalı ve vatandaşların bu yola başvurmalarını kolaylaştırmalıdır.

Hukukun en temel ilkelerinden biri olan mahkemeye başvurma hakkı, bireylerin bir davayı yargı organlarına taşıyamadığı durumlarda, adil yargılanma hakkından doğan güvencelerden yararlanmasını imkânsız hale getirmektedir (TÜSİAD, 2003: 25). AİHM, AİHS madde 6'nın birinci fıkrasında yer alan ifadelerden hareketle, mahkemeye erişim hakkını dolaylı olarak da olsa Sözleşme kapsamında değerlendirmiştir. Bu yorum, hukukun üstünlüğü ilkesi ve Sözleşme'nin amaçlarına uygun olarak geliştirilmiştir (Gölcüklü, 1994: 208).

Hem medeni hak ve yükümlülüklerden kaynaklanan davalar hem de suç isnatlarına ilişkin süreçlerde mahkemeye başvurma hakkı ortak bir hukuki temeli oluşturmaktadır. Bu durum, bireylerin hak arama özgürlüğünü güçlendiren bir dayanak noktası olarak kabul edilmektedir. Ancak bu iki alanın farklı nitelikleri nedeniyle hakkın uygulanma biçimi farklılık gösterebilmektedir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2003: 277). AİHM bu hakkı hukuk davaları bağlamında ilk kez Golder/Birleşik Krallık dav davasında[35] ele almıştır. Bu davada Mahkeme, AİHS'nin 6. maddesinin yalnızca mevcut medeni hak ve yükümlülük davalarını mı, yoksa aynı zamanda dava açma amacı güden bireylerin mahkemeye erişim hakkını da kapsayıp kapsamadığını tartışmıştır (İnceoğlu, 2013: 106).

Golder/Birleşik Krallık davasında, hükümlü olan başvurucu, cezaevi görevlisinin kendisine kötü muamelede bulunduğunu iddia ederek iftira davası açmak için avukatıyla iletişime geçmek istemiş ancak bu talep Adalet Bakanlığı tarafından reddedilmiştir. 1 Haziran 1973 tarihinde yayımlanan bir rapor kapsamında, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, hukuk davası açma hakkını da AİHS'nin 6. maddesi bağlamında güvence altına aldığını ifade etmiştir. Raporda ayrıca, bir başvurucunun avukatıyla görüşmesinin engellenmesinin Sözleşme'nin ihlali olarak değerlendirildiği belirtilmiştir. Bu değerlendirme, 21 Şubat 1975 tarihinde AİHM tarafından da onaylanmıştır (Ünal, 2001: 173-174)

Medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili davalarda mahkemeye erişim hakkının uygulanabilir olması için ilgili hak veya yükümlülüğün iç hukuk tarafından tanınmış ve yargı yoluyla tartışılabilir nitelikte olması gerekmektedir. Böylece uyuşmazlıkların çözümü somut bir hukuki temele dayandırılabilmektedir. Ayrıca başvuru sahibinin mahkemeye erişiminin engellendiği yönündeki iddiasının AİHM tarafından kabul edilebilmesi için başvurunun iç hukukta temeli bulunan bir hak ile bağlantılı olması şarttır (Reid, 2012: 27).

[35] Golder v. The Unıted Kıngdom, B. No: 4451/70, Karar Tarihi: 21.02.1975.

Suç isnadına ilişkin davalarda mahkemeye başvurma hakkı, AİHS'nin 6. maddesinde "cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalar nedeniyle" ifadesiyle açıkça düzenlenmiştir. Bu düzenleme, bireylere ceza davası açma hakkı tanımamaktadır (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2003: 278). Ceza davalarında mahkemeye başvuru hakkı, kişinin kendisine yöneltilen suç isnadıyla ilgili olarak, bu suçlamaların mahkeme tarafından karara bağlanmasını talep etme yetkisi şeklinde tanımlanabilir[36].

AİHS 6. maddeye göre mahkemeye başvurma hakkının gerçek ve etkili bir şekilde kullanılabilir olması gerekmektedir. Hukuken var olan bir hakkın, somut olayda kişinin kusuru olmaksızın etkili bir şekilde kullanılamaması durumunda, bu maddenin ihlal edildiği kabul edilir. Ayrıca mahkemeye erişim hakkının fiili ya da hukuki nedenlerle, geçici dahi olsa, ortadan kaldırılması ya da erişimin engellenmesi de AİHS'nin 6. maddesine aykırılık teşkil eder. Bu doğrultuda, taraf devletlerin mahkemeye başvurma hakkını koruyacak gerekli tedbirleri alması ve bu hakkın kullanımını engelleyen durumları ortadan kaldırması yükümlülüğü bulunmaktadır (Gölcüklü, 1994: 208-209).

Mahkemeye başvurma hakkı, sübjektif bir kamu hakkı olarak sınıflandırılmaktadır (Kabaoğlu, 2003: 89). Devletin bireylerin mahkemeye başvurma hakkını etkin bir şekilde kullanabilmesi için gerekli tedbirleri alması ve hak arama özgürlüğünün önündeki engelleri ortadan kaldırması beklenmektedir (Akıllıoğlu, 2010: 314). Ancak bu hak, sınırsız değildir. Devletler, bu hakkı düzenlerken meşru bir amaca dayanmak, hakkın özüne zarar vermemek ve orantılı sınırlamalar getirmek zorundadır. Bu kriterler, AİHS'e taraf devletler açısından bağlayıcı niteliğe sahiptir. Bu ilkeler, AİHM tarafından Ashingdane/Birleşik Krallık davasında somutlaştırılmıştır (TÜSİAD, 2003: 25).

Ashingdane / Birleşik Krallık davasında[37], paranoid şizofreni teşhisi nedeniyle özel bir akıl hastanesine yerleştirilen başvurucunun, sağlık durumundaki iyileşme neticesinde daha az kısıtlayıcı koşullara sahip bir hastaneye nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak hastane başvurucuyu kabul etmediği için nakil işlemi iptal edilmiştir. Bunun üzerine başvurucu, mahkemeye başvurma hakkını kullanmak istemiş ancak İngiliz hukukunda bu hakkın belirli durumlarla sınırlandırılmış olması nedeniyle AİHM'e başvuruda bulunmuştur. Mahkeme, söz konusu olayda AİHS'nin ihlal edilmediğini tespit etmiştir. Kararında, bakanların haksız baskılara karşı korunmasının meşru bir amacı temsil ettiğini, aynı zamanda akıl hastanesi görevlilerinin kasıtlı ya da ihmalkâr davranışlarından sorumlu tutulmasının hakkın özünü zedelemediğini ve bu sınırlamanın orantılı olduğunu belirtmiştir (İnceoğlu, 2013: 119).

Anayasa Mahkemesi, mahkemeye erişim hakkını, "bireylerin bir uyuşmazlığı yargı mercileri önüne taşıyabilmesi ve bu uyuşmazlığın etkili bir şekilde çözüme kavuşturulmasını talep edebilmesi" olarak tanımlamıştır[38]. Ayrıca bu hakkın yalnızca ilk derece mahkemeleriyle sınırlı olmadığını; temyiz, istinaf ve diğer kanun yollarına başvuru hakkını da kapsadığını özellikle vurgulamıştır[39].

Mahkemeye Başvurma Hakkına Yönelik Sınırlamalar

Mahkemeye başvurma hakkı çerçevesinde, bazı birey gruplarına yönelik belirli sınırlamalar öngörülmektedir. Bunlardan bazıları doğrudan bazıları ise dolaylı sınırlamalardır. Doğru-

[36]AYM, Ali Atlı, B. No: 2013/500, Karar Tarihi: 20/03/2014, §49.

[37]Ashıngdane v. The Unıted Kıngdom, B. No 8225/78, Karar Tarihi: 28.05.1985, §59.

[38]AYM, Özkan Şen, B. No: 2012/791, Karar Tarihi: 07.11.2013, §52.

[39]AYM, Ali Atlı, B. No: 2013/500, Karar Tarihi: 20/03/2014, §49.

dan sınırlamalar çerçevesinde özellikle, küçük yaşta olan bireyler, akıl sağlığı bozukluğu ya da zayıflığı tespit edilen kişiler, hükümlü olanlar ve iflas durumundaki kişiler bu sınırlamalardan etkilenmektedir. Ancak bu sınırlamaların "Ashingdane" kararında ifade edilen kriterlere uygun olması gerekmektedir (TÜSİAD, 2003: 26). Bu kapsamda sınırlandırmanın meşru bir amacı olması, hakkın özüne zarar vermemesi ve orantılı bir nitelik taşıması zorunludur. Aksi takdirde, bu kriterlere aykırı sınırlamalar mahkemeye başvurma hakkının ihlali anlamına gelir.

Hak arama özgürlüğüne yönelik getirilen herhangi bir sınırlandırma doğrudan ifade edilmese bile, Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan değerlendirmelerde, mahkemeye başvurma hakkını düzenleyen kuralların bu özgürlüğün özüne uygun sınırlar çizdiği vurgulanmıştır. Ancak getirilen sınırlamaların, 1982 Anayasası'nın 13. maddesinde güvence altına alınan ilkelere aykırı olmaması gerektiği de özellikle vurgulanmıştır[40].

AİHS'nin 6/3-c maddesi, suç isnadı söz konusu olduğunda bireylere müdafi ile görüşme hakkını açıkça tanımaktadır. Ancak medeni hak ve yükümlülükler çerçevesinde bu hak doğrudan düzenlenmemiştir. Bununla birlikte mahkemeye başvurma hakkının etkinliğini sağlamada bu hakkın uygulanabilir olduğu kabul edilmektedir (İnceoğlu, 2013: 122-123). Örneğin AİHM'nin Campbell-Fell/Birleşik Krallık kararında[41] başvurucuların tazminat davası açabilmek için avukatlarıyla görüşme taleplerinin gecikmeli olarak yerine getirilmesi, mahkemeye başvurma hakkının dolaylı bir şekilde engellenmesi olarak değerlendirilmiş ve ihlal kararı verilmiştir (Mole ve Harby, 2001: 35).

Mahkeme süreçlerindeki masrafların, bireylerin mahkemeye erişim hakkını kullanmasını engelleyecek düzeyde olmaması gerekmektedir (TÜSİAD, 2003: 27). AİHS'nin 6/3-c maddesi, suç isnadıyla karşılaşan ve mali imkanları yetersiz olan bireylere ücretsiz müdafi yardımını garanti ederken, hukuk davalarına ilişkin böyle bir düzenleme yer almamaktadır. Bu eksiklik, mahkeme masraflarını karşılayamayacak durumda olan veya belirli davalarda gerekli teminatı gösteremeyen bireylerin mahkemeye başvurma hakkını kullanmasını engelleyebilir ve bu durum, AİHS'nin oluşturduğu hukuk sistemiyle uyumsuzluk oluşturur (Turan, 2016: 141). AİHM, Airey/İrlanda kararında[42] bir davanın hukuki, maddi veya usul yönünden karmaşıklığı sebebiyle bireyin kendi başına davasını yeterince savunamaması ya da avukatla temsilin zorunlu olduğu durumlarda, mali imkânları kısıtlı kişilere adli yardım sağlanmasının, mahkemeye başvurma hakkının işleyişi açısından bir zorunluluk olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte devletin sınırlı kaynakları dikkate alındığında, bazı durumlarda adli yardımın sağlanmamasının haklı ve meşru görülebileceği de belirtilmiştir.

Bir davanın açılması veya temyiz talebinde bulunulması için süre sınırlamalarının getirilmesi, adalet sisteminin düzenli ve etkin bir şekilde işlemesi açısından kabul edilebilir bir uygulamadır. Hukuki güvenlik ve kesinlik ilkesine hizmet eden hak düşürücü süreler, meşru bir sınırlama nedeni olarak değerlendirilmektedir (İnceoğlu, 2007: 25). Ancak bu sürelerin gereğinden kısa tutulmaması ve bireylere mahkemeye etkili bir şekilde başvurma imkânı tanıyacak makul bir süre sağlanması büyük önem taşımaktadır.

Anayasa Mahkemesi ise yargı sürecinde kullanılan usul kurallarının, hukuki güvenliği sağlamak ve yargılamanın düzenli bir biçimde işlemesini temin ederek adaletin gerçekleştirilmesini sağlamak amacı taşıdığını belirtmektedir. Bununla birlikte usul kurallarının yetkili bir mahkemede davanın görülmesine engel oluşturması durumunda, bu durumun mahkemeye

[40]AYM, Özkan Şen, B. No: 2012/791, Karar Tarihi: 07.11.2013, 58.

[41]Campbell ve Fell / Birleşik Krallık, B. No 7819/77; 7878/77, Karar Tarihi: 28.06.1984, §139.

[42]Aırey v. Ireland, B. No: 6289/73, Karar Tarihi: 09.10.1979, §22-28.

başvurma hakkının ihlaline yol açacağı belirtilmektedir[43].

Gereksiz başvuruların engellenmesi, dava yükünün hafifletilmesi ve uyuşmazlıkların makul süreler içinde çözülebilmesi amacıyla başvuruculara bazı yükümlülükler getirilmesini uygun bulan Anayasa Mahkemesi, bu düzenlemelerin dava açmayı tamamen imkânsız hale getirmemesi veya aşırı derecede zorlaştırmaması durumunda mahkemeye erişim hakkını ihlal etmeyeceğini belirtmiştir[44].

Mahkemelerin Yetki Alanına İlişkin Kısıtlamalar

Mahkemeler, kendilerine sunulan iddialar ya da hukuki meselelerle ilgili olarak davanın temelini oluşturan bir karara varamıyor veya tam bir yargı denetimi sağlayamıyorsa, mahkemeye başvurma hakkı ihlal edilmiş sayılabilir (İnceoğlu, 2013: 137). Bu durumda AİHM, mahkemeye başvurma hakkının ihlal olup olmadığını incelerken; davanın konusunu, mahkemenin yetkisinin kapsamını, mahkemenin ilgili meseleleri ne derece etkin değerlendirdiğini, kararın nasıl alındığını ve başvurunun gerçekte neyi hedeflediğini ve hangi argümanlara dayandığını göz önünde bulundurmaktadır (Mole ve Harby, 2001: 37).

Yönetimin kararlarına karşı yargısal başvuru yollarının kapatılması, mahkemeye başvurma hakkının ihlaline neden olmaktadır. Örneğin, AİHM'nin Pudas/İsveç kararında[45], taşımacılık lisansının iptaline itiraz edebilecek son mercii olarak İletişim ve Ulaştırma Bakanlığı belirlenmiş, bu durum başvurucunun mahkeme gibi yargısal bir organa erişimini engellemiş ve mahkemeye başvurma hakkının ihlali olarak kabul edilmiştir. Bir diğer örnekte AİHM'nin Pellegrin/Fransa kararında[46], devletin egemen işlevlerini yerine getiren yargıçlar, savcılar ve silahlı kuvvetler mensuplarına ilişkin görevlere atama, kariyer, çalışma koşulları, görevden alma ve emeklilik işlemleri gibi konuların AİHS'nin 6. maddesi kapsamında koruma altında olmadığı belirtilmiştir. Türkiye'de de 1982 Anayasası'nın 125. maddesi Türkiye'de yargı yolunun idari eylem ve işlemlere karşı açık olduğunu açıkça ifade edilmekle birlikte bazı idari işlemler yargı denetiminin dışında bırakılmıştır. Örneğin Yüksek Askeri Şura'nın rütbe ve kadrosuzluk nedeniyle emeklilik işlemleri ile Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun meslekten çıkarma cezaları dışındaki kararları, bu kapsamda yargısal denetime tabi değildir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bazı durumlarda kamu makamlarına karşı dava açılmasının yasal düzenlemelerle engellenmesi, mahkemeye başvurma hakkının ihlali olarak değerlendirilebilir. AİHM, mahkemeye başvurma hakkının sınırlandırılması ile ilgili durumları değerlendirirken ölçülülük ilkesine önem vermektedir. Örneğin Ashingdane/Birleşik Krallık davasında, akıl hastalarının yalnızca kötü niyet ya da yetersiz bakım gibi durumlarda sağlık personeline dava açabilmesinin, mahkemeye erişim hakkının özünü zedelemediğine kanaat getirmiştir. Benzer şekilde, Fayed/Birleşik Krallık kararında, Ticaret Bakanlığı müfettişlerine iftira gerekçesiyle dava açılmasının engellenmesini, hakkın özüne zarar vermediği ve ölçülülük ilkesine uygun olduğu şeklinde değerlendirmiştir. Anayasa Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları doğrultusunda verdiği kararında, 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu'nun 13. maddesinin son fıkrasını iptal etmiştir. Bu iptal kararında[47], mahkemeye başvurma hakkının, uyuşmazlığı çözecek ve uygulanabilir bir karar verecek yargı makamına erişim hakkını içerdiği vurgulanmıştır. Bu durum, AİHM

[43]AYM, Nermin Polat, B. No: 2012/1223, Karar Tarihi: 05.11.2014, §37.

[44]AYM, Serkan Acar, B. No: 2013/1613, Karar Tarihi: 02.10.2013, §39.

[45]Pudas v. Sweden, B. No: 10426/83, Karar Tarihi: 27.10.1987, §40-41.

[46]Pellegrın v. France, B. No: 28541/95, Karar Tarihi: 08/12/1999, §64-66.

[47]AYM, Eğil Asliye Hukuk Mahkemesi, B. No: 2011/33, Karar Tarihi: 11/04/2012, §16.

içtihatlarına uygun olarak, bireylerin adil yargılama hakkı ve etkili başvuru hakkının önemine işaret etmektedir. Bu kapsamda mahkemeye başvurma hakkının, mahkemeden icra edilebilir bir karar almayı da kapsadığı ifade edilebilir. Ancak eğer bir mahkeme davayı çözme yetkisine sahip değilse veya aldığı kararı icra edemiyorsa, bu durumda gerçek anlamda bir mahkemeye erişim hakkından bahsedilemeyeceği çıkarımı yapılabilir.

Mahkeme Kararlarının Uygulanmaması

AİHS 6. maddesi, yalnızca yargı sürecinin adilliğini değil, aynı zamanda kesinleşmiş mahkeme kararlarının etkin bir şekilde uygulanmasını da teminat altına almaktadır. Bu kapsamda süreç içerisinde alınan ara kararlar değil, mahkemenin nihai kararları koruma altına alınmıştır (İnceoğlu, 2013: 153). Dolayısıyla bir hukuki anlaşmazlığın yargıya taşınmasının ötesine geçen mahkemeye başvurma hakkı, aynı zamanda mahkeme tarafından verilen kesinleşmiş kararların devlet gücüyle icra edilmesini de içerir. Bu durum, adaletin tam anlamıyla sağlanması ve bireylerin haklarının korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bir mahkeme kararının uygulanmasının reddedilmesi, mahkemeye başvurma hakkının ihlali olarak değerlendirilebilir. Bu durum, yargı sürecinin etkili ve sonuç alıcı olmasını sağlamak açısından mahkemeye başvurma hakkının geniş bir perspektifte yorumlanması gerektiğini ortaya koymaktadır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2003: 279).

AİHM, Hornsby/Yunanistan kararında[48], bir İngiliz vatandaşının Yunanistan'da yabancı dil okulu açma yetkisini reddeden Yüksek İdare Mahkemesi kararını iptal etmiş olmasına rağmen bu kararın iç hukukta beş yıldan uzun süre uygulanmamış olmasını ele almıştır. AİHM, bağlayıcı ve kesin hüküm niteliğindeki bu kararın etkisiz bırakılmasını, mahkemeye başvurma hakkının ihlali olarak kabul etmiştir.

AİHM, Büker/Türkiye davasında[49], Kayseri İdare Mahkemesi'nin, Erciyes Üniversitesi ile sözleşmesi yenilenmeyen bir öğretim görevlisi lehine verilen kararın temyiz süreci nedeniyle uygulanmamış olmasını, mahkemeye başvurma hakkının ihlali olarak değerlendirmiştir. 1982 Anayasası'nın 138. maddesi, yasama, yürütme ve idarenin mahkeme kararlarına uygun hareket etmesini zorunlu kılmaktadır. Bu organlar, mahkeme kararlarını değiştirme yetkisine sahip olmadığı gibi bu kararların uygulanmasını geciktirme hakkına da sahip değildir. Bu düzenleme ile, kesinleşmiş mahkeme kararlarının iç hukukta uygulanabilirliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. Türk hukukunda, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 28. maddesi, Danıştay ve diğer idari yargı mercilerinin kararlarının idare tarafından derhal yerine getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Kanun, idarenin bu yükümlülüğü ihlal etmesi halinde, kararların uygulanmamasından doğan zararların tazmini amacıyla maddi ve manevi tazminat davalarının açılabileceğini de düzenlemektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin kararlarında[50] kesinleşmiş yargı kararlarının makul bir süre içinde yerine getirilmemesini veya tamamen ihmal edilmesini, adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirmiştir. Böylesi bir durum, mahkemeye başvurma hakkının etkin bir şekilde kullanılamamasına yol açtığı için hukuki güvenlik ilkesine de aykırılık teşkil etmektedir.

[48]Hornsby /Greece, B. No: 18357/91, Karar Tarihi: 19/03/1997, §40.

[49]Büker/Turkey, B. No: 29921/96, Karar Tarihi: 24/10/2000, §34.

[50]AYM, Kenan ve Turan Yıldırım, B. No: 2013/711, Karar Tarihi: 03/04/2014, §58.

Dava Hakkından Feragat ve Tahkim

Dava sürecinde, davadan feragat edilmesi mümkündür. Ancak feragatin geçerli sayılabilmesi için ilgili hukuki düzenlemelerin açık, net ve anlaşılır olması, herhangi bir yanılgıya mahal vermemesi ve feragat işleminin herhangi bir baskı altında yapılmamış olması gerekmektedir. Dolayısıyla feragatin varlığı ve genişliği konusunda hiçbir belirsizlik olmamalıdır (Turan, 2016: 151).

Tahkim süreci, geleneksel mahkeme yargılamalarından farklıdır, fakat yargılama hukukunun birçok prosedürel ilkesi tahkimde de uygulanmaktadır (Özekes, 2003: 220). Zorunlu tahkimde mahkemeye başvurma hakkı bulunmamakla birlikte bu sürecin adil yargılanma güvencelerini sağlaması temel bir gerekliliktir. Tahkim mekanizmasının, tarafların haklarını koruyacak şekilde bağımsız, tarafsız ve hakkaniyete uygun şekilde işletilmesi esastır. İradi tahkimde ise adil yargılanma hakkı korunmaz (Artık, 2014. 68). Tarafların, özgür iradeleriyle tahkim yöntemini seçmeleri ve bu sürecin, uyuşmazlık konusu kamu yararına direkt etki etmediği sürece veya iç hukukta tahkim sürecine ilişkin denetim mekanizmaları bulunduğu takdirde, mahkemeye başvurma hakkının bulunmaması AİHS'nin 6. maddesi açısından ihlal teşkil etmez (İnceoğlu, 2013: 156).

2.3.2. Kanunla Kurulmuş, Bağımsız, Tarafsız Mahkemede Yargılanma Hakkı

Yasa ile Kurulmuş Olmak

AİHS'nin 6. maddesinin 1. fıkrasında, bireylerin bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanma hakkına sahip olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu düzenleme, adil yargılanma ilkesinin temel dayanaklarından birini oluşturmakta olup, bireylerin haklarının etkili bir şekilde korunmasını sağlamayı amaçlamaktadır. AİHS'nin ilgili hükmünde yer alan "herkes, davasının yasalarla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından incelenmesini istemek hakkına sahiptir" ifadesi, yargı organlarının yasal bir temel üzerine inşa edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu hak, yargı sürecinin her aşamasında, her bireyin yargının tarafsız ve önyargısız bir şekilde işlemesini garanti altına almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda mahkemeye başvurma hakkı, sadece adaletin erişilebilir olmasını değil, aynı zamanda yargılama sürecinin adil, objektif ve şeffaf olmasını da temin etmeyi hedefler.

"Bağımsızlık", mahkemelerin yürütme veya yasama gibi diğer devlet organlarından, ekonomik ya da politik baskılardan etkilenmeden karar verebilmesi anlamına gelmektedir. "Tarafsızlık" ise mahkemenin ve yargıçların davaya karşı kişisel bir ilgi veya önyargı taşımadan, her iki tarafı da eşit şekilde dinleyerek ve adaletli bir tutum sergileyerek hareket etmesini ifade etmektedir. Bu iki terim, adil bir yargı sürecinin olmazsa olmazlarıdır ve AİHS tarafından her birey için teminat altına alınmıştır.

Bu hakkın derinlemesine anlaşılabilmesi için mahkemenin "yasayla kurulmuş" olması gerekliliği önemli bir husustur. Mahkemenin varlığı ve yetkilerinin yasal bir temele dayandırılması ilkesi, keyfi kararlar veya geçici düzenlemelerle değil, sıkı yasal prosedürler ve mevzuata uygun şekilde tesis edilmelidir. Bu ilke, yargı sürecinin şeffaflığını, hesap verebilirliğini ve hukukun üstünlüğü ilkesine bağlılığı güvence altına almaktadır. Böylelikle bireylerin adil yargılanma hakları, hukuki ve meşru bir çerçevede korunmuş olur.

Mahkeme Tanımı

AİHM, mahkemenin yasalarla kurulmuş olmasının yanında, taraflar ve yürütme organı nezdinde tarafsız ve bağımsız davranmasını, ayrıca yargılama usulünün de güvence altına alınmasını şart koşmaktadır (Durmuş vd., 2002: 254). Adil yargılanma hakkının temel unsurlarından biri, uyuşmazlıkların bağımsız ve tarafsız bir merci önünde çözülmesidir. Bu niteliklere sahip bir mahkeme önünde yargılanma, bireylerin haklarının korunmasını sağlayan bir güvence olarak kabul edilmektedir (Yüksel, 2010: 44). Öte yandan bir uyuşmazlığı çözen kurum resmi olarak mahkeme statüsünde olmasa da AİHM bu kurumu mahkeme olarak değerlendirebilmektedir. Bu tanımlama, yalnızca geleneksel mahkemeleri değil, aynı zamanda disiplin veya uzmanlık kurulları gibi yargılama görevini üstlenen diğer mercileri de kapsamaktadır (Clayton ve Tomlinson, 2010: 873). Örneğin AİHM geçmişte Sramek/Avusturya kararında[51], idari bir organ olan Bölge Tapu Kurulu'nun yargılama fonksiyonlarını yerine getirdiği için onu bir yargı mercii olarak kabul etmiştir. Bu değerlendirme, Kurul'un hukuki normları uygulama yetkisi ve önceden belirlenmiş yargılama prosedürlerine göre karar verme pratiği çerçevesinde yapılmıştır.

Bir kurumun yargısal görevlerin yanı sıra düzenleyici veya disipliner gibi diğer işlevleri de yerine getirmesi, o kurumun mahkeme olarak tanımlanmasına engel teşkil etmemektedir. AİHM, H./Belçika kararında[52] Baro Yönetim Kurulu gibi kurumların yargısal fonksiyonlarının dışında başka görevler üstlenmelerinin, bu kurumların yargı mercii olarak değerlendirilmelerine engel olmayacağını vurgulamıştır. AİHM'nin belirlediği kriterlere göre bir idari organın yargı yeri olarak kabul edilmesi durumunda, adil yargılanma hakkının ihlaline sebep olabilmesi için bu organın verdiği kararlara karşı başvurulabilecek yargı yollarının ciddi şekilde sınırlı olması ya da tamamen kapalı olması gerekmektedir. Yalnızca usuli açıdan yapılan yargı başvuruları, eğer mahkeme kararın esasını inceleyemiyorsa, adil yargılanma hakkı açısından ihlal olarak değerlendirilebilir (İnceoğlu, 2013: 160). Ayrıca AİHM Van de Hurk/Hollanda kararında[53] bir Krallığın mahkeme kararlarının uygulanmamasını emretme yetkisinin, bu emre itiraz edilebilecek herhangi bir yargı yolunun olmaması nedeniyle tarafsız ve bağımsız bir mahkemede yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

Mahkemenin Kesin Karar Verme Yetkisi

AİHM'e göre, bir kurumun mahkeme olarak tanınması için ele alınan uyuşmazlığı nihai olarak çözme yetkisine sahip olması gerekir (İnceoğlu, 2013: 161). Bu sebeple, sadece tavsiye veya görüş bildirme yetkisine sahip olan kurumlar, mahkeme olarak değerlendirilmemektedir (Gölcüklü, 1994: 210). Bağlayıcı kararlar verebilme yetkisi, bir kurumun mahkeme olarak kabul edilmesinin kritik bir ölçütüdür ve bu yetki aynı zamanda bağımsızlık ilkesinin de bir parçası olarak görülmektedir[54].

Bir mahkemenin verdiği kararın uygulanıp uygulanmamasına başka bir merciin karar vermesi durumunda, bu mahkeme AİHS 6/1 maddesi uyarınca yeterli mahkeme statüsüne sahip olmayacaktır (İnceoğlu, 2013: 161). AİHM, mahkeme kararlarının uygulanmasının başka bir yüksek yetkiliye bağlı olması, uluslararası sözleşmelerin yorumlanmasında görüşlerin alınması gibi durumların, tarafsız ve bağımsız mahkemelerde yargılanma hakkına ters düştüğünü belirtmiştir[55]. AİHM hem esas hem de usul bakımından kendisine sunulan uyuşmazlıkları tama-

[51]Sramek/Avusturya, B. No: 8790/79, Karar Tarihi: 22/10/1984, §36.

[52]H./Belçika, B. No: 8950/80, Karar Tarihi: 30/11/1987, §50.

[53]Van de Hurk/Hollanda, B. No:16034/90, Karar Tarihi: 22/5/1984, §54-55.

[54]Van de Hurk/Hollanda, B. No: 16034/90, Karar Tarihi: 22/5/1984, §45.

[55]Findlay/Birleşik Krallık, B. No: 22107/93, Karar Tarihi: 25/2/1997, §77-80.

men çözme yetkisine sahip olmayan mercileri mahkeme olarak kabul etmemiştir. Ortenberg davasında[56] AİHM, davanın esasına ilişkin Anayasa Mahkemesi'nin herhangi bir incelemede bulunmaması yapmamasından dolayı mahkeme olarak nitelendirilmesi için gerekli unsurları karşılamadığını belirtmiştir.

Mahkemenin Kanun ile Kurulmuş Olması

Yargılama sürecine başlamadan önce kurulmuş, ilgili uyuşmazlıkla kuruluş zamanı açısından bağlantısı olmayan ve herkese eşit şekilde uygulanan mahkemelerin hakimleri "doğal hâkim" olarak adlandırılmaktadır (Öztürk ve Erdem, 2008: 195). Bu ilke sayesinde, bir uyuşmazlığı yargıya taşımak isteyen bireyler, mahkemelerin nasıl kurulduğunu, yetkilerinin ne olduğunu ve hangi usulleri izleyeceklerini önceden bilebilirler (Gölcüklü, 1994: 210). "Yasa ile kurulmuş" mahkemeler, mahkemelerin yasal bir temele dayalı olarak oluşturulmasını, yetki ve görevlerinin yasal düzenlemelerle net bir şekilde belirlenmesini ve bu düzenlemelerin uyuşmazlık mahkemeye taşınmadan önce yapılmış olmasını ifade etmektedir. Bu yaklaşım, herhangi bir olay veya kişiye özel olarak mahkemelerin keyfi bir şekilde belirlenmesini önlemekte ve yargı sürecinde olası keyfilikleri engelleyerek hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığını garanti altına almaktadır. Böylece, yargı sisteminin tarafsız ve öngörülebilir olması sağlanmaktadır (Gözübüyük vd., 2019: 275).

Kanunla kurulan mahkemeler ifadesinden genellikle olağan mahkemeler kastedilmektedir. Bu mahkemeler, yargı görevini yerine getirmek için belirli bir kanunla kurulmuş, devamlılık arz eden yargı organlarıdır. Ancak bazı durumlarda, belirli olaylar üzerine özel olarak kurulan olağanüstü mahkemeler de olabilir. Olağanüstü mahkemelerin, olağan mahkeme sayılabilmesi için ortaya çıkan uyuşmazlıkların öncesinde kurulmuş olmaları gerekmektedir. Yani, bu tür mahkemeler yalnızca belirli bir duruma tepki olarak değil, sürekli bir yargı organı olarak işlev görmek zorundadırlar (Kırmaz, 2009: 71).

AİHM, yasalarla kurulan bir mahkemenin tanımını, yargı yetkisinin yanı sıra mahkemenin kuruluşu ve yerel yetkilerini de kapsayacak şekilde geniş bir çerçevede ele alır. AİHM, demokratik bir toplumda yargının yürütme organının insafına bırakılamayacağını vurgulamıştır. Zand/Avusturya kararında[57] mahkemelerin kurumsal çerçevesinin yasa ile belirlenmesinin yeterli olduğu, her bir detayın ayrıntılı olarak yasada tanımlanmasına gerek olmadığı belirtilmiştir. Bu çerçevede, yasalarla belirlenmiş bir mahkemenin yerel olarak nerede kurulacağına dair kararlar yürütme tarafından verilse bile, bu durumun tarafsız ve bağımsız mahkemelerde yargılanma hakkını ihlal etmeyeceği kabul edilmiştir (Gözübüyük vd., 2019: 276). Ayrıca yasalarla kurulan bir mahkemenin yasalara uygun şekilde işlemesi şarttır. Yasalara uygun olarak işlemeyen bir mahkemenin faaliyetleri, bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkının ihlaline yol açabilir (İnceoğlu, 2013: 165). Örneğin AİHM Posokhov/Rusya kararında[58] mesleki olmayan iki hakimin yasal olarak belirlenen 14 günlük süreyi aşarak görev yapmalarının adil yargılanma hakkını ihlal ettiğine hükmetmiştir. Bununla birlikte mahkemeler arasında yaşanan yetki çatışmalarının üst mahkeme tarafından çözülmesi, bu hakkın ihlali olarak değerlendirilmemiştir.

Bağımsız Olmak

Bağımsızlık, bir mahkemenin herhangi bir birey, kurum ya da yürütme gücünün etkisi

[56]Ortenberg/Avusturya, B. No: 12884/87, Karar Tarihi: 25/11/1994, §29-34.

[57]Zand/Avusturya, B. No: 7360/76, Karar Tarihi: 16/5/1977, §41-44.

[58]Posokhov/Rusya, B. No: 63486/00, Karar Tarihi: 4/6/2003, §68-69.

altında kalmadan, kendi iç dinamikleri çerçevesinde karar verebilmesi olarak ifade edilebilir (Harris vd., 2018: 423). Bu, davanın tarafları, yasama veya yürütme organlarının hiçbirinin etkisi altında olmadan, mahkeme sürecinin özgürce işleyebilmesi gerektiğini vurgular (Haveman vd., 2003: 195). AİHM, bir mahkemenin bağımsız olup olmadığını değerlendirirken çeşitli kriterleri göz önünde bulundurur. Bu kriterler arasında hakimlerin atanma yöntemleri, görev süreleri, mesleki yeterlilikleri, herhangi bir emir veya talimat alıp almadıkları, bağımsızlık ve tarafsızlıklarını korumak için alınan önlemler ve mahkemenin genel olarak bağımsız bir imaj çizip çizmediği yer alır (İnceoğlu, 2013: 168).

Hakimlerin Atanması

AİHS'ne taraf birçok devlette, mahkeme hakimlerinin yürütme tarafından atanması yaygın bir uygulama olduğu söylenebilir. Ancak bu durum AİHM Belilos/İsviçre kararında[59] görüleceği üzere mahkemenin bağımsızlığı ve tarafsızlığına otomatik olarak engel teşkil etmez. AİHM, hakimlerin atanmasının tavsiye üzerine yapılmasının, yargı bağımsızlığı açısından tek başına bir sorun teşkil etmediğini ifade etmiştir. Dolayısıyla, hakimlerin atanma süreçlerinde belirli bir dış etki veya müdahale olasılığının bulunmadığı sürece, yargı bağımsızlığının ihlal edilmediği kabul edilir (Gölcüklü, 1994: 211). Bu bağlamda söz konusu durumlarda uygun önlemler alındığı takdirde hakimlerin bağımsızlığının ve tarafsızlığının korunduğu ve bu durumun hak ihlali oluşturmadığını söylenebilir.

AİHM Crociani, Palmiotti, Tanassi, Lefebvre D'Ovidio/İtalya kararında[60] Anayasa Mahkemesi üyelerinin yürütme tarafından atanmasını tarafsızlık kriterleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Mahkeme, bu atama yönteminin çeşitli üye devletlerde uygulandığını belirterek, politik etkileşimler farklı perspektifleri temsil ettiği sürece bu durumun mahkemenin tarafsızlığını otomatik olarak engellemediğini ifade etmiştir.

Hakimlerin Nitelikleri

Hakimlerin nitelikleri de bağımsızlık ve tarafsızlık açısından önemlidir. Örneğin hukuk fakültesi dışındaki disiplinlerden mezun olan hakimler, bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerine uygun hareket ettikleri sürece, bu durum hak ihlali oluşturmaz (Harris vd., 2018: 424). AİHM için önemli olan, mahkemelerin bağımsızlık garantilerine sahip olması ve hakimlerin yargılama süreci boyunca herhangi bir emir veya talimat almamalarıdır (İnceoğlu, 2013: 168).

AİHM, Ettl vd./Avusturya kararında[61] özellikle uzmanlık gerektiren alanlarda görev yapan üst ve il kurullarındaki üyelerin hâkim olarak kabul edilmesinin, görev sürelerinin sınırlı olmasına ve bağımsızlık ile tarafsızlık açısından yeterli yasal düzenlemelerin bulunmasına dayalı olarak adil yargılanma hakkını ihlal etmediğine karar vermiştir. Benzer şekilde, Le Compte, Van Leuven ve De Meyere/Belçika kararında[62], itiraz mercilerinin yargı mensupları ve hakimlerden eşit şekilde oluşmasının, ayrıca bu üyelerden birinin karar sürecinde ağırlıklı oy kullanmasının da hak ihlali oluşturmadığı belirtilmiştir.

Hakimlerin Görev Süreleri ve Sona Ermesi

AİHM, hakimlerin görev sürelerinin kısalığının, özellikle disiplin kurulları gibi özel

[59]Belilos/İsviçre, B. No: 10328/83, Karar Tarihi: 29/04/1988, §66.

[60]Crociani, Palmiotti, Tanassi, Lefebvre D'Ovidio/İtalya, B. No: 8603/79, Karar Tarihi: 18/12/1980, §12.

[61]Ettl vd./Avusturya, B. No: 9273/81, Karar Tarihi 23/4/1987, §38.

[62]Le Compte, Van Leuven ve De Meyere/Belçika, B.No: 6878/75-7238/75, Karar Tarihi:23/6/1981, §58.

durumlarda, disiplin suçlarına yönelik soruşturmaların sona ermesiyle bağlantılı olarak bağımsızlığı otomatik olarak sınırlamadığını belirtmiştir. Bu tür durumlar, genellikle çok kısa süreli görevler için kabul edilebilir bulunmaktadır (Harris vd., 2018: 424). Ayrıca hakimlerin atanmış oldukları görev sürelerinden önce görevden alınmamaları esastır. Bu durum için özel bir yasal düzenlemenin olması zorunlu değildir; hakimlere pratikte sağlanan güvencelerin bu koşulu yerine getirmesi yeterli kabul edilmektedir (İnceoğlu, 2013: 175).

Hakimlerin bağımsızlığı açısından, yargılama sırasında herhangi bir emir veya talimat almamaları kritik bir öneme sahiptir. Bu bağımsızlık unsuru, AİHM'nin kararlarında özellikle vurgulanır. Örneğin AİHM Beaumartin/Fransa kararında[63], Fransız Danıştayı'nın uluslararası bir anlaşmayı yorumlarken Dışişleri Bakanlığı'nın görüşüne bağlı kalmasının ve bu görüşe itiraz edebilecek bir yargı yolu olmamasının, tarafsız ve bağımsız bir mahkeme önünde yargılanma hakkının ihlal edildiğini tespit etmiştir.

Tarafsız Olmak

Tarafsızlık, hakimlerin inceledikleri davada herhangi bir kişisel menfaat taşımamalarını veya önyargılı olmamalarını gerektirir (Taner ve Kaplan, 2000: 167). Bir hakimin, davaya konu uyuşmazlıkta yer alan kişilerle arasında herhangi bir duygusal veya çıkar bağı bulunmamalıdır (Gözübüyük vd., 2019. 277). Bu, hakimlerin yargılamayı gerçekleştirirken tarafsız kalmalarını, tüm taraflara karşı objektif bir tutum sergileyebilmelerini ve kişisel görüşlerini davanın dışında tutabilmelerini ifade eder (van Dijk vd., 2006: 614).

Tarafsız bir yargılama sürecini garanti altına alabilmek için hakimler, dış etkenlerden, toplumsal baskılardan veya olası manipülasyonlardan etkilenmemeli ve kararlarını objektif bir şekilde vermelidir. AİHM tarafından sıklıkla vurgulanan bir nokta, bağımsızlık ve tarafsızlık kavramlarının birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğudur. AİHM, kararlarında bağımsızlık ile tarafsızlığı ayırt etmenin zorluğuna değinerek, her iki kavramın birlikte ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Bir hâkimin davaya taraf olan biriyle yakın bir akrabalık veya ilişkisi varsa, bu durum hem bağımsızlık hem de tarafsızlık ilkesini zedeler. Benzer şekilde, eğer bir mahkeme yürütme organına bağlıysa ve yürütmenin taraf olduğu davalara bakıyorsa, tarafsızlık ilkesini sağlaması mümkün olmayacaktır (Harris vd., 2018: 427).

AİHM, tarafsızlık ilkesini değerlendirirken olayı sübjektif ve objektif tarafsızlık olarak iki temel açıdan ele almaktadır. Sübjektif tarafsızlık, hâkimin kişisel önyargıları ve bireysel karakteriyle ilgilenirken; objektif tarafsızlık, mahkemenin genel imajı ve toplumda oluşturduğu izlenimle alakalıdır. Bir mahkemenin tarafsızlığı, sadece bireysel hakimlerin tarafsızlığıyla değil, aynı zamanda mahkemenin kurumsal düzeyde de tarafsız bir izlenim sergilemesiyle de sağlanmalıdır. Bu izlenimin sürdürülebilmesi için alınan tedbirlerin, herhangi bir şüpheyi ortadan kaldıracak yeterliliğe sahip olması gerekmektedir (Berger, 1992: 92-94). AİHM, sübjektif tarafsızlığın, aksinin ispatlanmadığı sürece varsayıldığını kabul eder[64]. Ancak tarafsızlıkları konusunda makul şüpheler bulunan hakimlerin, davalarından çekilmeleri beklenir (Gölcüklü, 1994: 211-212). Objektif tarafsızlık ise mahkemenin dışarıdan nasıl algılandığı ile ilgilidir. Burada esas olan, mahkemenin sadece davanın taraflarına değil, tüm vatandaşlara güven vermesidir. Bu, özellikle ceza davalarında daha da büyük bir önem taşır. Hakimlerin, bağımsızlıkta olduğu gibi tarafsızlıkta da dışarıdan bakıldığında bu nitelikleri sergilemeleri esastır. AİHM, adaletin yerine getirilmesinin yeterli olmayacağını; adaletin sadece uygulanmakla kalmayıp, aynı zamanda görünür şekilde gerçekleştirilmesinin de zorunlu olduğunu ifade etmektedir.

[63]Beaumartin/Fransa, B. No: 15287/89, Karar Tarihi: 24/11/1994, §38-39.

[64]Padovani/İtalya, B. No: 13396/87, Karar Tarihi: 26/2/1993, § 26

Mahkemenin objektif tarafsızlığı, organik yönüyle kurumsal yapıyı, fonksiyonel yönüyle ise yetkilerinin kullanım şeklini içerir (Gözübüyük vd., 2019. 278). Kyprianou/Kıbrıs kararında[65] ise bir avukatın duruşma sırasında yaptığı savunmalar nedeniyle kendisine açılan davada, sonuç olarak 5 gün hapis cezası verilmesi konusu, tarafsız ve bağımsız bir mahkemede yargılanma hakkı çerçevesinde değerlendirilmiştir. AİHM, avukatın ceza aldığı davada, fiilin gerçekleştiği ilk davayı yürüten hakimlerin de görev yapmış olmasının, mahkemenin tarafsızlığını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Mahkemenin tarafsızlığının ihlal edildiğine dair bulgular arasında, hakimlerin avukatın davranışlarını aşırı bir şekilde ele almaları, avukatın hızlı bir süreçle yargılanması ve sonuç olarak hapis cezası verilmesi yer almaktadır. AİHM, bu durumu hem sübjektif hem de objektif açıdan inceledikten sonra, mahkemenin tarafsız olmadığına karar vermiştir.

Hakimin Rolü

Bir dava sürecinde, özellikle ceza davalarında, hakimlerin soruşturma aşamasında görev alıp almadıkları, tarafsızlık açısından büyük önem taşır (İnceoğlu, 2013: 191). Eğer hakim, soruşturma aşamasında yalnızca rutin gözetim gibi sınırlı bir rol üstlenmişse, bu durum genellikle tarafsızlığı bozmaz. Ancak hakimin soruşturma sırasında aldığı kararlar, davanın sonucunu etkileyebilecek önemli kararlar niteliğindeyse, bu, tarafsızlık ihlali oluşturabilir (White ve Ovey, 2010: 267).

AİHM Piersack/Belçika, kararında[66] soruşturma aşamasında savcılık görevi yapan bir kişinin, daha sonra aynı davanın hâkimi olarak atandığı bir durumu değerlendirmiştir. AİHM, bu durumda tarafsızlıkla ilgili yeterli önlemlerin alınmaması ve tarafsızlık konusunda makul şüpheler bulunması nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir. Ayrıca De Cubber/Belçika kararında[67] soruşturma aşamasında aktif olarak görev almış bir savcının, davanın yargı aşamasında hâkim olarak görev yapmasının, dava hakkında önceden sahip olduğu bilgiler nedeniyle tarafsızlık ilkesine gölge düşürdüğü ve makul bir şüphe uyandırdığı tespit edilmiştir.

Nortier/Hollanda kararında[68], bir çocuğun yargılanması sırasında, soruşturma hâkimi olarak görev yapan bir kişinin daha sonra davanın esasını değerlendiren mahkemede de yer alması incelenmiştir. AİHM, soruşturma hakiminin aldığı kararların davanın sonucunu doğrudan etkilemediğini ve başvurucunun suçunu kabul ettiği gerçeği göz önünde bulundurularak, tarafsızlıkla ilgili endişelerin objektif olarak desteklenmediği sonucuna varmıştır. Ayrıca başvurucunun davada sürekli olarak bir avukat tarafından temsil edilmesi ve kararın temyiz edilebilir olması gibi faktörler, mahkemenin bağımsız ve tarafsız olduğu yönünde karar verilmesine olanak sağlamıştır. AİHM'nin bu kararları incelendiğinde, Mahkeme'nin soruşturma aşamasında görev alan kişilerin yargılama sürecinde de yer almasını, her durumda bir hak ihlali olarak değerlendirmediği, her başvuruyu bağlamına göre ayrı ayrı değerlendirdiği söylenebilir. Öte yandan AİHM Holm/İsveç kararında[69], davanın hakimlerinden birkaçının davaya konu olan siyasi partiye üyeliklerinin, mahkemenin tarafsızlığı konusunda makul şüpheler yarattığını belirtmiş ve bu durumun bağımsız ve tarafsız yargılanma hakkını ihlal ettiği sonucuna ulaşmıştır. Karakoç vd./Türkiye davasında[70] ise AİHM, başvurucuların tutuklanmasına karar veren hakimlerin, Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılamayı da yürüterek başvurucuların cezalandırılmasına hükmettiğini belirtmiştir. AİHM, tutuklama kararı verilirken kullanılan gerekçelerin, daha son-

[65]Kyprianou/Kıbrıs, B. No 73797/01, Karar Tarihi: 27/1/2004, § 34, §41, §47.

[66]Piersack/Belçika, B. No: 8692/79, Karar Tarihi: 1/1/1982, § 30-32.

[67]De Cubber/Belçika, B.No: 9186/80, Karar Tarihi: 26/10/1984, § 29-30.

[68] Nortier/Hollanda, B. No: 13924/88, Karar Tarihi: 24/8/1993, § 35-37.

[69]Holm/İsveç, B. No: 14191/88, Karar Tarihi: 5/11/1993, § 32-33.

[70]Karakoç vd./Türkiye, B. No: 27692/95, Karar Tarihi: 15/10/2002, § 60.

ra verilen mahkûmiyet kararında kullanılan gerekçelerle büyük oranda örtüştüğünü ve hakimlerin, sadece suçla ilgili kuvvetli delillerin varlığını tespit etmekle kalmayıp, bu sürecin ötesine geçtiklerine dikkat çekmiştir. Bu nedenle başvurucuların mahkemenin tarafsızlığına dair endişelerinin haklı olduğunu ifade etmiştir. Hukuk davalarında da benzer örneklere rastlanmaktadır (İnceoğlu, 2013: 201). Örneğin McGonnell/Birleşik Krallık kararında[71] bir inşaat yasağına itiraz edilen davada, davanın hakiminin daha önce bu yasağın uygulandığı arazinin planlamasında rol almış olması, mahkemenin tarafsızlığını sorgulanabilir hale getirmiştir. Bu durum, hâkimin önceki görevinin, yargılamasını yürüttüğü dava üzerinde tarafsız kalmasını engellediği sonucuna varılmıştır.

Mahkemenin Rolü

Bir mahkeme, aynı uyuşmazlıkla ilgili birden fazla rol üstlendiğinde, tarafsız ve bağımsız mahkemede yargılanma hakkının ihlali söz konusu olabilmektedir. AİHM Procola/Lüksemburg kararında[72], başvurucunun etkilendiği bir düzenlemenin hazırlanmasında görüş bildiren üyelerin, daha sonraki yargılama sürecinde de görev almalarının mahkemenin tarafsızlığına ilişkin şüpheler uyandırdığını belirtmiştir. Bu üyelerin, önceden belirttikleri görüşlere bağlı kalmalarının mümkün olduğu düşüncesi, mahkemenin tarafsızlığını tehlikeye atmış ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiği sonucuna varılmıştır. Buna karşılık, farklı olan Kleyn vd./ Hollanda kararında[73], ulaşım altyapısı ile ilgili danışmanlık yapılan bir düzenleme ve ulaşım güzergahı hakkında açılan dava arasındaki bağlantının doğrudan kurulamayacağı ifade edilmiştir. Bu durum, mahkemenin danışmanlık rolü ile yargılama rolünün her zaman çakışmadığını göstermektedir.

Yukarıda bahsi geçen kararlar, bir mahkemenin çeşitli rolleri üstlenmesinin tarafsızlık ilkesine etkisini değerlendirirken, her bir vakanın kendine özgü şartlarına göre ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Her somut olayda, hakimlerin veya mahkemenin danışmanlık ve yargılama faaliyetlerinin birbirinden ayrıştırılması ve bu ayrıştırmanın etkili bir şekilde yapılıp yapılmadığının dikkatle değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Hakimlerin Dava ile Bağlantılı Olması

Bir hâkimin, kendisine sunulan uyuşmazlıkla herhangi bir bağlantısının olmaması, tarafsızlık ilkesinin temel bir gereğidir. Bu bağlamda hâkimin uyuşmazlıkla doğrudan bir ilişkisi bulunması durumunda, objektif tarafsızlık ilkesine aykırı hareket edilmiş olur ve bu durum adil yargılanma hakkının ihlaline neden olabilir. Dolayısıyla böyle bir durumda hâkimin davadan çekilmesi zorunludur (İnceoğlu, 2013: 204).

AİHM, Petur Thor Sigurdsson/İzlanda ve Demicoli/Malta kararlarında[74] hakimlerin ve jüri üyelerinin tarafsızlığını sorgulamıştır. Örneğin bir hakimin eşi, dava tarafı olan bir banka ile borç ilişkisi içindeyse; jüri üyeleri davalı ile ilişkili bir siyasi partiye üye ise; veya bir hakim, kendisi hakkında olumsuz yorumlar yapılan bir makale yayımlayan kişiye ceza vermişse, bu durumlar hakimlerin tarafsızlığına dair makul şüpheler uyandırması nedeniyle AİHM tarafından adil yargılanma hakkının ihlal edildiği sonucu ortaya çıkmıştır.

---

[71]McGonnell/Birleşik Krallık, B. No: 28488/95, Karar Tarihi: 8/2/2000, §§ 55-58.

[72] Procola/Lüksemburg, B. No: 14570/89, Karar Tarihi: 28/9/1995, §§ 45-46.

[73]Kleyn vd./Hollanda, B. No: 39343/98; 39651/98; 43147/98; 46664/99, Karar Tarihi: 6/5/2003, §§200-202.

[74]Petur Thor Sigurdsson/İzlanda, B. No: 39731/98, Karar Tarihi: 10/7/2003, §45-46; Demicoli/Malta, B. No: 13057/87, Karar Tarihi: 27/8/1991, §41.

Bozma Kararını Takiben Aynı Mahkemenin İncelemesi

Temyiz mercii tarafından bir mahkeme kararının bozulması ve ardından aynı mahkemenin yeniden karar vermesi üzerine, bu durumun bağımsız ve tarafsız yargılanma hakkını ihlal ettiği iddiasıyla yapılan başvurularda, AİHM tarafından temyiz merciinin bir kararı bozduğunda, kararın başka bir mahkemeye yönlendirilmesi yükümlülüğü olmadığı belirtilmiştir (Van Dijk vd., 2006: 618).

Ringeisen/Avusturya kararında[75], Bölge Taşınmaz Muameleleri Komisyonu'nun bir kararının bozulmasının ardından Komisyonun karara direnmesiyle ilgili bir başka başvuruda, başvurucular Komisyon üyelerinin tarafsız olamayacaklarını öne sürmüştür. AİHM, bu durumu değerlendirirken Komisyon üyelerinden ikisinin bozulan kararda yer almasının tarafsızlık açısından yeterli şüphe oluşturmadığını ve davanın farklı bir mahkemeye sevk edilmemesinin tarafsızlık ilkesine aykırılık teşkil etmediğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Diennet/Fransa kararında[76], Disiplin Kurulu'ndaki üç üyenin bir disiplin cezası kararının bozulmasından sonra yeniden aynı davaya bakmalarının, Ringeisen kararına göre tarafsızlığı ihlal etmediği sonucuna varılmıştır.

Bir sanığın yokluğunda gerçekleştirilen yargılama sonucu verilen kararın bozulmasının ardından, aynı mahkemenin sanığı fiziksel olarak hazır bulundurduğu yeni bir duruşma sürecine ilişkin yapılan başvuruda, AİHM, yargılama prosedürünü inceleyerek adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğine hükmetmiştir. AİHM'nin Thomann/İsviçre kararında[77], mahkemenin önceki kararına bağlı kalmaksızın bağımsız bir şekilde karar verdiği, sanığın duruşmalara bizzat katılması sayesinde daha fazla bilgi edinildiği ve bu durumun çelişki sağladığı vurgulanmıştır. Bu koşullar altında, tarafsızlık ihlali iddiasının haklı bir temele sahip olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca sanığın yokluğunda yapılan ilk yargılamadan sonra, sanığın duruşmaya katılması ve yargılamanın farklı bir mahkeme tarafından yapılması durumunun, sanığı potansiyel olarak daha avantajlı bir konuma getireceği ve yeni hakimlerin olayı farklı bir perspektiften değerlendirme fırsatı bulacağı ifade edilmiştir.

Hakka İlişkin Özel Durumlar

Tarafın Feragat Etmesi

AİHM, feragat etme konusunda katı bir tutum sergilemekte olup, feragatin; tarafların iradesi dışında olan minimum garanti düzeyinin korunması ve açıkça anlaşılır şekilde ifade edilmesi gerektiği prensibini esas almaktadır (Reid, 2012: 170).

AİHM Oberschlick/Avusturya davasında[78] daha önce görev yapmış olan yargıçların sonraki kararlarda da yer alması ile ilgili bir başvuruda, başvurucunun bu duruma itiraz etmediğini ve böylece haktan feragat ettiğini öne süren taraf devletin argümanına itibar etmemiştir. Başvurucunun ilgili durum hakkında yeterli bilgisi olmadığına kanaat getiren AİHM, feragatin açık ve anlaşılır şekilde yapılmadığını ve bu nedenle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir. Ayrıca Pfeifer ve Plankl/Avusturya kararında[79], hakimlerin davanın önceki aşa-

[75]Ringeisen/Avusturya, B. No: 2614/65, Karar Tarihi: 16/7/1971, § 97.

[76]Diennet/Fransa, B. No: 18160/91, Karar Tarihi: 26/9/1995, § 38.

[77]Thomann/İsviçre, B. No: 17602/91, Karar Tarihi: 10/6/1996, §§ 35-37.

[78]Oberschlick/Avusturya, B. No: 11662/85, Karar Tarihi: 23/5/1991, §§51-52.

[79]Pfeifer ve Plankl/Avusturya, B. No: 10802/84, Karar Tarihi: 25/2/1992, §37-39.

malarında yer almalarına ilişkin durumun, başvurucunun avukatı olmadan kendisine sorulmasının feragat anlamına gelmeyeceğini belirterek, avukatın bulunmadığı durumda yapılan bilgilendirmeyi yetersiz bulmuştur. Bulut/Avusturya kararı[80] çerçevesinde ise başvurucunun haktan feragat etmiş olmasına rağmen AİHM mahkemenin tarafsızlığını kendi inisiyatifiyle değerlendirmiştir. Öcalan/Türkiye kararında[81] ise başvurucunun Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yer alan askeri yargıca itirazda bulunmasının, haktan feragat anlamına gelmediği ve bu durumun adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirildiği sonucuna varılmıştır.

Pavletic/Slovakya davasında[82] 2004 yılında verilen kararla, AİHM feragat konusundaki tutumunu değiştirmiştir. Bu davada, başvurucunun uyuşmazlıkta daha önce savcı olarak görev yapmış bir kişinin aynı davada hakim olarak atanmasına itiraz etmemesi, Mahkeme tarafından tarafsız ve bağımsız mahkemede yargılanma hakkının ihlal edilmediği şeklinde yorumlanmıştır.

AİHM'nin feragat konusundaki güncel yaklaşımı şu şekilde özetlenebilir: Bir kişi, mahkemenin tarafsızlığına ilişkin makul bir şüphe taşımasına rağmen bu duruma itiraz etmez veya açıkça itiraz hakkından feragat ederse, bu durum kişinin bağımsız ve tarafsız yargılanma hakkından feragat ettiği şeklinde değerlendirilebilir. Ancak yapılan bir feragat, bu hakkın tamamen ortadan kalktığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Taraflar, hakkın ihlali olasılığı belirdiğinde, yalnızca itiraz haklarından feragat etmiş olmaktadır. Bu durum, bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkının varlığını değil, olası ihlallerin incelenmeyeceğini göstermektedir.

Tarafsız ve bağımsız bir mahkemede yargılanma hakkından feragat edilmesi, adalet sisteminin güvenilirliği açısından, özellikle tartışmalı bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle AİHM'nin bu konuda izlediği yaklaşımlar, akademik çevrelerde zaman zaman eleştirilmiştir (Emmerson vd., 2012: 560). Adil yargılanma hakkının, en temel unsurlarından biri olarak kabul edilen tarafsız ve bağımsız yargılama hakkından feragat, yalnızca belirli sınırlar dahilinde ve dikkatlice değerlendirilerek kabul edilebilir. Her durumda bu hakkın içeriği ve koşulları, ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır (Harris vd., 2018: 422). Ancak feragat durumunun, mahkemede yargılanma hakkının tamamen kaybolduğunu göstermediği unutulmamalıdır. Bu tür durumlarda taraflar sadece itiraz haklarından vazgeçmiş sayılır; bağımsızlık ve tarafsızlık hakkı ortadan kalkmaz ancak ihlal söz konusu olduğunda bu duruma karşı bir itirazda bulunulmaz. Bu sebeple, itiraz yapılmamasına rağmen bağımsızlık veya tarafsızlık konusunda makul bir şüphe mevcutsa, bu durum öncelikli olarak ele alınmalı ve tam anlamıyla aydınlatılmadan diğer konularda incelemeye geçilmemelidir. Bağımsız ve tarafsız yargılama hakkı, adil yargılanma sürecinin temel yapı taşlarını oluşturduğundan, bu konuda kesin ve net sınırlar çizmek oldukça önemlidir. Yargılama haklarının doğru bir şekilde işlemesi, bu temel hakkın sağlam bir şekilde korunmasına bağlıdır.

Kanun Yolu Aşaması

Mahkemelerin yanı sıra idare ve disiplin kurulları tarafından yürütülen yargılama faaliyetlerinde, bağımsız ve tarafsız yargılanma hakkıyla ilgili sorunlar, kanun yolları aşamasında düzeltilebilir (Reid, 2012: 170). AİHM British American Tobacco Company/Hollanda davasında[83], ilk derece mahkemesince verilen bir kararın, adil yargılanma hakkını yeterince koruyan üst bir merci tarafından gözden geçirilme imkanının bulunması halinde, bağımsız ve tarafsız yargılanma hakkının veya usul hukukuna ilişkin bir ihlal iddiasının ortaya konulamayacağını

[80]Bulut/Avusturya, B. No: 17358/90, Karar Tarihi: 22/2/1996, §30.

[81]Öcalan/Türkiye, B. No: 46221/99, Karar Tarihi: 12/3/2003, §115-116-121.

[82] Pavletic/Slovakya, B.No: 39359/98, Karar Tarihi: 10/11/2004, §§105-106.

[83] British American Tobacco Company/Hollanda, B.No: 19589/92, Karar Tarihi: 20/11/1995, §78.

belirtmiştir. AİHM Albert ve Le Compte/Belçika davasında[84] eğer idari yargı mercilerince yapılan yargılamanın adil yargılanma hakkının gereklerini karşılamadığı durumlarda, verilen kararın yetkili bir yargı organı tarafından denetlenmesi zorunlu kılınmıştır. Bu bağlamda 'yetki' ifadesi, incelemeyi yapacak merciin sadece kararı denetlemekle kalmayıp, kararı bozma veya geri gönderme yetkisine de sahip olması gerektiği anlamına gelindiği söylenebilir. Örneğin AİHM İncal/Türkiye kararında[85] Devlet Güvenlik Mahkemelerine yönelik bir başvuruda, Yargıtay'ın yeterli yetkiye sahip olmaması nedeniyle ortaya çıkan tarafsızlık şüphelerini gideremediği için adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir.

2.3.3. Aleni Yargılama ve Aleni Hüküm

AİHM İçtihadında Aleni Yargılama ve Aleni Hüküm

Yargılamanın Aleni ve Duruşmalı Olması

AİHM'nin 6/1 maddesinde ifade edilen, "Herkesin, medeni haklar ve yükümlülüklerle ilgili uyuşmazlıklarda veya kendisine yöneltilen cezai suçlamalarla ilgili olarak davasının mahkeme tarafından açık bir şekilde görülmesini ve kararın açık oturumda verilmesini isteme hakkı", aleniyet ilkesinin adil yargılanma hakkı içinde korunmasına olanak tanımaktadır. Bu ilke, yargı süreçlerinin şeffaflığını sağlayarak, kamuoyu denetimine olanak tanır ve kapalı yargılamalarda oluşabilecek keyfiliklerin önüne geçer (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013: 288).

Aleniyet ilkesi, AİHS'e taraf olan devletler için iki temel yükümlülük oluşturur: Davaların halka açık olarak görülmesi ve mahkeme kararlarının halka açık bir şekilde açıklanması (Harris vd., 2018: 433). Bu yükümlülükler, yargı süreçlerinin kamu tarafından izlenebilir ve denetlenebilir olmasını temin eder, böylece adalet mekanizmasının şeffaf ve adil işlemesine katkıda bulunmaktadır.

Aleni yargılanma hakkı, toplumun mahkeme sistemine olan güvenini pekiştirir ve adaletin şeffaf bir şekilde yönetilmesini sağlayarak, demokratik toplumların temel bir unsuru olan adil yargılanma hakkının gerçekleştirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunur (Reid, 2012: 226). AİHM'nin 6/1 maddesinde belirtilen aleni yargılanma hakkı, AİHM'nin yerleşik içtihatlarına göre yalnızca cezai suçlamalarla ilgili davaları değil, aynı zamanda medeni haklar ve yükümlülükler konusunda açılan davaların da halka açık şekilde görülmesini zorunlu kılmaktadır. Bu hüküm, iç hukukta yapılan ilk derece yargılamalarının duruşmalı olarak yapılmasını gerektirebilir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013: 288). Ancak bazı ulusal hukuk sistemlerinde, yargılamaların bazı aşamaları veya belirli türdeki davalar, yazılı yargılama usulüyle ve dosya üzerinden, herhangi bir duruşma yapılmaksızın yürütülebilmektedir (İnceoğlu, 2013: 343). Uygulama üzerindeki yükümlülükler Sözleşmeci Devletler arasında farklılık gösterse de AİHM, yalnızca formalitelere değil, adil yargılanma garantilerinin altında yatan temel sebeplere odaklanmaktadır (Reid, 2012: 227). Ceza davalarında duruşma yapılmasını AİHS Madde 6/3 açıkça talep etmekte olup, medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili, özellikle idari davalar bağlamında duruşma yapılmadan karar verilmesi uygulaması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (İnceoğlu, 2013: 343).

[84] Albert ve Le Compte/Belçika, B. No: 7299/75, 7496/76, Karar Tarihi: 10/2/1983, §30.

[85] İncal/Türkiye, B. No: 22678/93, Karar Tarihi: 9/6/1998, §72-73.

AİHS'nin 6. maddesinin hükümleri, yargılamanın her aşamasında geçerli olmakla birlikte ilk derece mahkemesinin aleni olarak yargılama yapması özellikle büyük bir önem taşımaktadır (van Dijk vd., 2006: 598). Eğer bir üst mahkeme, davayı maddi olarak inceleme yetkisine sahip değilse, ilk derece mahkemesinde duruşma yapılmaması, özel durumlar dışında genellikle bir ihlal olarak kabul edilmektedir (Reid, 2012: 227). Örneğin Göç/Türkiye davasında[86], ilk derece yargılamasının yapıldığı Karşıyaka Ağır Ceza Mahkemesi'nde ve Yargıtay sürecinde herhangi bir duruşma gerçekleştirilmemiştir. Başvurucu tarafından adil yargılanma hakkıyla ilgili ihlal iddiasına karşılık, Hükümet'in, başvurucunun Yargıtay'da duruşma talep etme hakkına sahip olduğu ancak bu hakkı kullanmadığı ve talepte bulunulmuş olsaydı ilk derece mahkemesindeki duruşma eksikliğinin giderilebileceği yönündeki savunmaları, AİHM tarafından kabul görmemiştir. Bu durum, Yargıtay'ın davayı esastan değerlendirme yetkisine sahip olmadığını ve ilk derece mahkemesinin maddi incelemeler yapan mercii olduğunu, bu aşamada duruşmanın yapılmamasını haklı kılacak özel bir durumun olmadığını göstermektedir. Bu açıdan söz konusu durum, AİHS'nin 6/1 maddesinin ihlali olarak değerlendirilmiştir.

AİHS'ne göre bir davayı hukuki ve maddi boyutlarıyla nihai olarak sonuçlandıran ilk ve tek aşamada yargılamanın duruşmasız yapılması ancak istisnai durumlarda kabul edilebilir. Bu tür bir uygulama, istisnai koşullar dışında genellikle ihlal olarak değerlendirilmekte ve adil yargılanma hakkına aykırılık teşkil etmektedir (İnceoğlu, 2013: 344). Fredin/İsveç (No. 2) davasında[87], başvurucu tarafından ruhsat talebinin reddedilmesine karşı Yüksek İdare Mahkemesi'ne dava açılmış ve duruşma talebinde bulunulmuştur. Ancak Yüksek İdare Mahkemesi'ndeki yargılamalar ulusal mevzuat gereği genellikle yazılı olarak yürütülmekte ve mahkeme, yargılamayı hızlandıracak ya da konuyu aydınlatmaya yardımcı olacaksa duruşma yapma yetkisine sahiptir. Bu davada, hukuki ve maddi açıdan nihai kararı verecek olan Yüksek İdare Mahkemesi, başvurucunun duruşma talebini reddetmiştir. AİHM, mahkemenin konuyu hukuki ve maddi açıdan nihai olarak değerlendirme yetkisi olduğunu ve duruşma yapılmadan karar verilmesinin, mahkeme üyelerinden ikisinin duruşma yapılmasını talep etmelerini de dikkate alarak, adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Öte yandan Fischer/Avusturya davasında[88], çöplük işletme ruhsatının iptali sonucunda başvurucu Fischer, iptal kararına karşı idari makamlara başvurmuş ve dinlenilme talebinde bulunmuştur. Bu talep, İdare Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmiş ve her iki davada duruşma yapılmamıştır. AİHM, Anayasa Mahkemesi'nin sadece Anayasa'ya uygunluk denetimi yapma yetkisine sahip olduğunu ve bu nedenle yalnızca idare mahkemesinin davayı incelemesinin uygun olduğunu belirtmiştir. Ulusal mevzuat uyarınca, başvuranın şikayetlerini usul ve esas yönünden inceleyen ilk ve tek yetkili yargı merci İdare Mahkemesi olup, İdare Mahkemelerinde duruşma, taraflardan birinin talebi üzerine gerçekleştirilmelidir. Sonuç olarak başvurucunun duruşma talebinin yanıtsız bırakılması, AİHM tarafından AİHS'nin 6/1. maddesinin ihlali olarak değerlendirmiştir.

AİHM, bazı durumlarda devletlerin ekonomik ve verimlilik gerekliliklerini dikkate alarak, duruşmaların tarafların talebine bağlı olarak düzenlenmesinin makul olduğunu kabul edebilmektedir. Ancak böyle bir düzenleme mevcut olduğunda bile, duruşma talep edilip gerçekleştirilmediğinde, bu Sözleşme'ye aykırı bir ihlal oluşturur (İnceoğlu, 2013: 345). Stallinger ve Kuso/Avusturya davasında[89], ulusal mevzuat gereği idare mahkemelerinde duruşmaların yalnızca tarafların talebi üzerine yapılabileceği belirtilmiş olmasına rağmen iki başvurucunun talep ettiği duruşmalar, ek bilgi sağlamayacağı gerekçesi ile mahkeme tarafından reddedilmiştir. Hükümet tarafından duruşma yapılmamasına gerekçe gösterilecek herhangi bir istisnai

[86] Göç / Türkiye, B. No: 36590/97, Karar Tarihi: 11/07/2002, §48, §52.

[87] Fredın /Sweden (No. 2), B.No: 18928/91, Karar Tarihi: 23/02/1994, §14, §22.

[88] Fıscher/Austrıa, B.No: 16922/90, Karar Tarihi: 26/04/1995 §44.

[89] Stallınger and Kuso/Austrıa, B.No: 14696/89;14697/89, Karar Tarihi: 23/04/1997, §27-28, §51.

durumun ortaya koyulamadığını tespit eden AİHM, başvurucuların aleni yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

İlk derece yargılamasından sonra gerçekleştirilen istinaf ve temyiz incelemelerinde, Sözleşme'nin öngördüğü gerekliliklerin daha esnek bir biçimde uygulanması mümkün olabilir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013: 288). Ancak AİHM, istinaf veya temyiz süreci sadece hukuki yönleri kapsıyorsa veya başvuru sahibi geçerli bir istinaf veya temyiz gerekçesi sunamıyorsa, bu merciler önünde duruşma yapılmasının gerekli olmadığını belirtmiştir (Harris vd., 2018: 437). Sutter/İsviçre davasında[90], başvurucu askeri disiplin nedeniyle hüküm giymiş ve bu karara karşı Askeri Yargıtay'a başvurmuştur. Askeri Yargıtay, yalnızca hukuki denetim yapabildiği için bu aşamada aleni bir yargılama yapılmamıştır. AİHM, Askeri Yargıtay'ın esas üzerinde karar verme yetkisine sahip olmadığını dikkate alarak, temyiz aşamasında aleni yargılama yapılmamasının madde 6/1'i ihlal etmediğine karar vermiştir. Bununla birlikte ilk derece yargılamasını izleyen derecelerde yapılan incelemeler, davayı sadece hukuki değil maddi yönlerden de ele alıyorsa veya sanığın sorumluluğu bu derecelerde de sorgulanıyorsa, duruşma yapılması gerekmektedir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013: 289). AİHM, Temyiz veya İstinaf Mahkemesinin davayı tam olarak inceleyip incelememesinin tek belirleyici olmadığını, ayrıca uyuşmazlığın konusu ve niteliğinin de değerlendirildiğini vurgulamaktadır. Ekbatani/İsveç davasında[91], bir kişinin memuru tehdit etmekle suçlanması üzerine ilk derece mahkemesinde duruşma yapılmışken, üst mahkemede duruşma yapılmamıştır. AİHM, üst mahkemenin maddi ve hukuki yönlerden inceleme yapma yetkisinin olması gerektiğini vurgulamış ve olayın koşulları doğrultusunda, başvurucu ile şikayetçinin ifadelerinin doğrudan değerlendirilmesinin önemine işaret etmiştir. Bu kapsamda madde 6/1'in ihlal edildiğini kararlaştırmıştır.

AİHM uyuşmazlığın niteliğini göz önünde bulundurarak duruşma yapılmasını gerekli görse de çeşitli hallerde üst mahkemenin hem maddi hem hukuki inceleme yetkisine sahip olmalarına rağmen duruşma yapılmamasını madde 6/1 kapsamında uygun kabul etmiştir (İnceoğlu, 2013: 351). Mahkeme Fejde/İsveç davasında[92], üst mahkemelerin hukuki ve maddi yönleri kapsamlı bir şekilde inceleyebilme kapasitesine sahip olmaları durumunda, duruşma gerekliliğinin, makul sürede yargılanma hakkı ve ulusal mahkemelerin iş yükü gözetilerek değerlendirileceğini ifade etmiştir. Örneğin konu cüzi miktarda bir para cezası gerektiren durumlarda veya dosya üzerinden çözülebilecek basit uyuşmazlıklarda AİHM, duruşmanın yapılmamasını ihlal olarak görmemiştir[93]. Ayrıca bir Sözleşmeci devletin duruşmaya ilişkin özel bir çekince koyması halinde, bu da madde 6/1'e aykırı sayılmaz[94].

İlk derece mahkemesinde duruşma yapılmamışsa, üst derece mahkemelerinin kanun yollarıyla duruşma imkânı sunması aleni yargılama ilkesine uygunluk sağlayabilir. Ancak bu durumun geçerli olabilmesi için İstinaf ve Temyiz Mahkemelerinin uyuşmazlığı yalnızca hukuki açıdan değil, aynı zamanda maddi boyutlarıyla da kapsamlı bir şekilde değerlendirebilme yetkisine sahip olmaları gerekmektedir (İnceoğlu, 2013: 361). Diennet/ Fransa davasında[95], başvurucu disiplin kurulu önünde duruşma yapılmamasını adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirmiştir. Hükümet, Conseil d'Etat önünde yapılan duruşmada, bu mahkemenin usulü aşan bir denetim yetkisi olduğunu, suçlamaların temelini ve yasal sınıflandırmaların doğruluğunu teyit ettiğini savunmuştur. Ancak AİHM, Conseil d'Etat'ın cezanın suçla orantılı olup olmadığını değerlendirme yetkisine sahip olmaması nedeniyle yapılan duruşmanın adil yargı-

[90]Sutter/Swıtzerland, Başvuru No: 8209/78, Karar Tarihi: 22/02/1984, §29-30.

[91]Ekbatanı/ Sweden, B.No: 10563/83, Karar Tarihi: 26/05/1988, §32-33.

[92]Fejde/ Sweden, B. No: 12631/87, Karar Tarihi: 29/10/1991, §31.

[93]Jan-Ake Andersson/ Sweden, B. No: 11274/84, Karar Tarihi: 29/10/1991, §29-30.

[94]Ettl And Others/ Austrıa, B. No: 9273/81, Karar Tarihi: 23/04/1987, §42-43.

[95]Diennet/ France, B.No: 18160/91, Karar Tarihi: 26/09/1995, §31, §34-35.

lanma hakkındaki eksiklikleri tam olarak gidermediğini ifade etmiş ve bu yüzden madde 6/1'in ihlaline karar vermiştir.

Bu çerçevede AİHM kararları ve içtihatlarına göre duruşma yapılmasını etkileyen ana faktörleri şu şekilde özetleyebiliriz:

Üst Mahkemece Yapılan Denetimin Kapsamı: Eğer üst mahkeme hem esas hem de usul açısından geniş bir inceleme yetkisine sahipse, bu, ilk derece mahkemesinin duruşma yapmamasını telafi edebilir. Ancak üst mahkemenin denetim yetkisi sadece usule yönelikse, bu, adil yargılanma hakkı açısından yetersiz kalabilir.

Davanın Konusu: Davanın içeriği, duruşma yapılmasını gerektirebilir. Özellikle karmaşık hukuki ve maddi meselelerin olduğu davalar, yüz yüze yargılama gerektirebilir.

Mahkemenin Reddini Haklı Kılacak Koşullar: Mahkeme, duruşma yapılmamasını haklı kılacak özel koşulların varlığını göstermelidir. Örneğin davada ele alınacak konuların büyük oranda hukuki ve teorik nitelikte olması duruşma gerekliliğini ortadan kaldırabilir.

Geçerli Bir Çekince: Sözleşmeci devletin, özellikle uluslararası sözleşmeler çerçevesinde duruşma yapılmasına ilişkin özel bir çekince koymuş olması, mahkemenin duruşma yapmama kararını destekleyebilir. Bu faktörlerin her biri, AİHM kararlarında adil yargılanma hakkının korunması bağlamında değerlendirilirken dikkate alınmaktadır. Bu unsurlar, özellikle idari yargılama bağlamında, Danıştay ve diğer yargı organlarının işleyişine etki edebilecek önemli faktörlerdir.

Aleni Yargılanma Hakkının İstisnaları

Aleniyet ilkesi kesin ve mutlak bir kural değildir; her durumda uygulanması beklenemez (Clayton ve Tomlinson, 2009: 879). Bazı özel durumlar, yargılamanın açık yapılmasının hem davaya taraf olanlar hem de toplum geneli için zararlı olabileceğini gösterir. Bu gibi durumlarda, yargılamanın gizli yapılması hem mümkün hem de bazı hallerde zorunlu hale gelebilir. Özellikle ulusal güvenlik, bireysel mahremiyet veya özel hayatın korunması gibi hususlar, yargılamanın gizli yapılmasını gerektirebilir (İnceoğlu, 2013: 342).

AİHS'nin 6/1 fıkrasının ikinci cümlesi, açık duruşma ilkesine belirli durumlarda istisnalar tanımaktadır. Bu istisnalar, demokratik bir toplumun ulusal güvenlik, genel ahlak ve kamu düzeni gerekliliklerini koruma, tarafların özel hayatlarının gizliliğini sağlama, küçüklerin haklarını gözetme ya da açık duruşmanın adaletin sağlanmasına zararının olabileceği durumlarla sınırlıdır. Mahkemenin takdir yetkisi doğrultusunda, duruşmaların dava sürecinde tamamen ya da kısmen kamuya ve basına kapalı bir şekilde yapılmasına olanak tanınabilir. Böylece, belirtilen koşulların varlığında duruşmaların kapalı yapılması, kural olarak aleni yargılanma hakkının ihlali sayılmaz (Harris vd., 2018: 434). Ancak "kamu düzeni", "genel ahlak" vb. kavramlar geniş anlam içerebilirken, AİHM bu kapsamdaki argümanları sıkı bir şekilde denetler (White ve Ovey, 2010: 270). Mahkeme, bu kavramların herhangi bir şekilde kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla onları demokratik bir toplumun ihtiyaçları doğrultusunda ve adaletin gerçekleştirilmesini sağlayacak biçimde ele alır. Bu yorum, açık duruşma ilkesine getirilen istisnaların, temel insan haklarını koruma gözetilerek uygulanmasını temin eder.

AİHM, Olujic/Hırvatistan davasında[96], mahkemelerin duruşmayı halka kapalı yapma kararını bazı istisnai durumlar altında haklı kılınabileceğini kabul etmiştir. Ancak bu davada, Ulusal Hakimler Kurulu önünde gerçekleşen yargılamalar halka kapalı olarak gerçekleştiril-

[96]Olujıć/ Hırvatistan, B. No: 22330/05, Karar Tarihi: 05/02/2009, §72, §75-76.

miştir. Mahkeme, başvurucunun Yüksek Mahkeme Başkanı gibi kamuoyunda tanınan bir kişiyle ilgili yargılamada yer alması ve davanın başvurucuya karşı siyasi amaçlar taşıdığına dair yaygın iddiaların bulunması nedeniyle yargılamanın kamuya açık şekilde yapılmasının hem başvurucunun hem de genel kamunun çıkarlarına hizmet edeceğini vurgulamıştır. Buna rağmen AİHM, duruşmaların halka kapalı şekilde gerçekleştirilmesini, AİHS›nin 6/1. maddesinin gerekliliklerine aykırı bir durum olarak nitelendirmiştir. Bu karar, açık duruşma ilkesine getirilen istisnaların, her durumda geçerli olmadığını ve mahkemenin, özellikle kamu yararı ve şeffaflık gerektiren durumlarda bu istisnaları dikkatlice değerlendirmesi gerektiğini ortaya koyduğu söylenebilir.

Feragat

AİHM, aleni yargılama hakkından feragat edilip edilemeyeceği konusunda (İnceoğlu, 2013: 363). AİHS'nin 6. maddesi, yargılamaların açık yapılmasını temel bir ilke olarak benimserken, kişilerin bu haktan açık bir beyanla ya da zımnen feragat edebileceğini kabul etmektedir. Ancak Mahkeme feragatin zımni olsa dahi, netlik ve kesinlik içermesi gerektiğini vurgular. Feragat durumlarında, bu işlemin kesinlikle hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde açıkça ifade edilmesi ve kamu yararına aykırı bir sonuç doğurmaması gerektiği temel ilke olarak benimsenmektedir (Gölcüklü, 1994: 217). Bu, feragatin sadece açık ve bilinçli bir kararla yapıldığı durumlarda geçerli olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla aleni yargılama hakkından vazgeçilmesinin, bireylerin özgür iradeleriyle ve haklarının tam olarak farkında olarak yapılması gerektiğinin altı çizilmektedir.

AİHM, Hakansson ve Sturesson/İsveç davasında[97], AİHS'nin 6/1. maddesinin gerek lafzı gerekse ruhu itibarıyla bir kişinin açıkça veya örtülü olarak aleni yargılanma hakkından feragat etmesine engel teşkil etmediğini belirtmiştir. İsveç hukuk sisteminde, zorunlu geri satış gibi teknik uyuşmazlıklarda yapılan itirazların, duruşma yapılmaksızın dosya üzerinden karara bağlandığı görülmüştür. Ancak böyle bir uygulamanın kabul edilebilirliği, feragat beyanının netliği ve kamu yararı ilkesine uygunluğu ile değerlendirilmektedir. Mahkeme, başvuruculların duruşma talep etme imkanına sahip olmalarına rağmen açıkça duruşma talebinde bulunmadıklarını belirterek, bu durumun aleni yargılanma hakkından tereddüde yer bırakmayacak şekilde zımnen feragat edilmesi olarak kabul edilebileceğini ifade etmiştir. AİHM, somut bir olayda, bu tür feragatin kamu yararı açısından uygun olduğu sonucuna varmış ve aleni yargılanma hakkına dair bir ihlal tespit etmemiştir.

Sosyal güvenlik alanındaki bir uyuşmazlığı konu alan Schuler-Zgraggen/İsviçre davasında[98] AİHM, ulusal mevzuatın talep edilmesi hâlinde duruşma yapılmasını öngören düzenlemesini incelemiştir. Başvurucunun duruşma talebinde bulunmamış olması, mahkeme tarafından, duruşma hakkından şüpheye yer bırakmayacak şekilde feragat edildiği olarak yorumlanmıştır. Ayrıca teknik nitelikli uyuşmazlıkların çözümünde, mahkemeler tarafından dosya üzerinden yapılan incelemelerin, duruşma düzenlenmesine kıyasla daha verimli ve uygun bir yöntem olduğu belirtilmiştir. Bu tür durumlarda, mahkeme, duruşma yapılmasının zorunlu olmadığına karar vererek, aleni yargılamanın gerekliliğini dosya bazında değerlendirmiştir. Ayrıca otomatik duruşma düzeninin sosyal güvenlik davalarında gereken hızın sağlanmasını engelleyebileceğini ve bu durumun makul sürede yargılanma hakkını riske atabileceğini vurgulamıştır. Bu gerekçeler doğrultusunda, talep üzerine duruşma yapılması sisteminin yeterliliği kabul edilmiş ve bu doğrultuda duruşmalı ve aleni yargılama hakları bağlamında adil yargılanma hakkının ihlal edilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

---

[97] Hakansson ve Sturesson / İsveç, B.No: 11855/85, Karar Tarihi: 21/02/1990, §66-68.

[98] Schuler-Zgraggen/ İsviçre, B. No: 14518/89, Karar Tarihi: 24/06/1993, §58.

Aleni Hüküm

AİHS'nin 6/1. maddesi, yalnızca duruşma aşamalarının değil, aynı zamanda mahkeme kararlarının da aleni olması gerektiğini açık bir şekilde ifade etmektedir (İnceoğlu, 2013: 366). Ancak AİHM'e göre hükümlerin aleni olarak verilmesi, her durumda kararların açık bir duruşmada okunması gerektiği anlamına gelmez. Sözleşmeci Devletler, aleniyetin sağlanma yöntemini, yargılamanın konusu ve amacı ile yargılama usulünün özelliklerini göz önünde bulundurarak belirleme yetkisine sahiptir. Mahkeme kararlarının aleniyetini sağlamak için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Örneğin kararın ilgililerin erişimine açık şekilde mahkeme kaleminde bırakılması veya kamuya duyurulması amacıyla mahkeme binasında uygun bir yere asılması gibi düzenlemelerle aleniyet ilkesi yerine getirilebilir (Gölcüklü, 1994: 217-218). Dolayısıyla Mahkeme, her olayın özel koşullarını dikkate alarak ve AİHS madde 6/1'in amaçları doğrultusunda, kararın aleniyet biçimini değerlendirmektedir.

AİHM, Pretto vd./İtalya davasında[99], temyiz mahkemesinin duruşmada karar açıklamamasıyla ilgili olarak adil yargılanma hakkının ihlal edilip edilmediğini değerlendirmiştir. Başvurucular, temyiz mahkemesinin ilk derece mahkemesinin kararını onaylayarak temyiz istemini reddetmesine ve kararın duruşmada açıklanmamasına itiraz etmişlerdir. Mahkeme, kararın duruşmada okunmamış olmasına rağmen mahkeme kayıtlarına başvuran herkesin karara erişebileceğini ve kopyasını alabileceğini dikkate almıştır. Bu koşullar altında, AİHM, Sözleşme'nin ihlal edilmediğine karar vermiştir. Benzer şekilde, Sutter/İsviçre davasında[100], Askeri Yargıtay'da yapılmayan duruşmanın aleni hüküm ilkesine aykırılığı iddiası ele alınmıştır. AİHM, İsviçre'de Askeri Temyiz Mahkemesi kararlarının menfaati olan herkes tarafından erişilebilir olduğu, tam metinlerinin talep edilebildiği ve önemli kararların resmi bir dergide yayımlandığı uygulamaları incelemiştir. Bu durumun şeffaflık açısından yeterli olduğunu belirterek, madde 6/1'in ihlal edilmediği sonucuna ulaşmıştır. Bu kararlar, AİHM'nin aleni yargılanma ilkesine ilişkin istisnaları ve kararların erişilebilirliği gibi unsurları nasıl değerlendirdiğini göstermektedir.

AİHS madde 6/1'in ikinci cümlesinde belirtilen aleni yargılama istisnaları, aleni hüküm hakkı açısından geçerli değildir. Yani, madde 6/1'in ikinci cümlesinde, aleni yargılama hakkına yönelik öngörülen istisnaların, mahkeme kararlarının aleniyeti konusunda geçerli olmadığı belirtilmiştir. Mahkeme kararlarının aleniliği, yargılamada izin verilen istisnaların dışında tutulmuş olup, Mahkeme bu kararların her durumda aleni olarak verilmesi gerektiğini belirtmiştir (Clayton ve Tomlinson, 2009: 880). Bu düzenleme, mahkeme kararlarının kamuoyuna açık ve şeffaf bir şekilde sunulmasını sağlayarak hukukun üstünlüğünü ve adalete olan güveni pekiştirmeyi amaçladığı söylenebilir.

2.3.4. Makul Sürede Yargılanma Hakkı

AİHS'nin 6. maddesinde "makul sürede yargılanma hakkı" açıkça tanımlanmıştır. Bu hak, her bireyin hukuki işlemlerinin ve davalarının makul bir zaman dilimi içinde çözümlenmesi gerektiğini vurgular. Uzayan yargı süreçleri, pek çok ülkede adalet sistemlerinin karşılaştığı yaygın bir sorundur. Yargılamanın gereğinden uzun sürmesi, "geç gelen adaletin adalet olmadığı" düşüncesini pekiştirir ve bu durum, yargılamanın adilliği açısından kritik bir öneme sahiptir (Gölcüklü, 1994: 213).

[99]Pretto vd. / İtalya, B.No: 7984/77, Karar Tarihi: 08/12/1983, §24-28.

[100]Sutter / İsviçre, B.No: 8209/78, Karar Tarihi: 22/02/1984, §33-34.

AİHM, makul sürede yargılanma hakkının temel amacını, özellikle ceza davalarında bireylerin suçlamalar nedeniyle uzun süreli belirsizlik ve stres altında kalmalarını önlemek olarak ifade etmiştir (Gözübüyük vd., 2019: 279). Bu hakkın, ceza davalarının yanı sıra medeni uyuşmazlıklar için de önemli olduğunu belirterek, bu tür durumların taraflar arasında güven sorunları yaratmaması gerektiğine dikkat çekmiştir (van Dijk vd., 2006: 416). Ayrıca AİHM Katte Klitsche De La Grange/İtalya davasında[101], yargılama sürecinin etkin bir adalet sağlarken aynı zamanda halkın yargıya olan güvenini koruyacak şekilde yürütülmesinin önemini vurgulamaktadır.

AİHM, adil yargılanma hakkının demokratik toplumlardaki önemine vurgu yaparak, devletlerin bu hakkı sağlama konusunda aktif sorumlulukları olduğunu belirtmiştir[102]. Bu çerçevede, devletlerin adaleti sağlama ve yargı süreçlerini hızlandırma arasında bir denge kurmaları gerekmektedir (İnceoğlu, 2013: 386).

AİHM, tüm devletlerin, maliyetine bakılmaksınız adil yargılanma hakkını güvence altına alacak düzenlemeleri yapma yükümlülüğü olduğunu ifade etmiştir (Harris vd., 2018: 416). Ayrıca tüm bireyler için makul sürede yargılanma hakkının temel bir ilke olduğu ve devletlerin bu hakkın etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamakla yükümlü bulundukları vurgulanmıştır[103]. Öyle ki AİHM, bir başvuruda makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiğini belirlediğinde, diğer hususlara bakılmaksızın doğrudan bu ihlali esas alarak karar vermektedir. Bu yaklaşım, AİHM'nin kendi iş yükünü yönetme çabası olarak eleştirilse de adil yargılanma hakkının etkin korunmasını önceliklendirmektedir (Harris vd., 2018: 417).

Doktrinde, AİHM önünde bekleyen başvuruların da makul bir süre içinde sonuçlandırılıp sonuçlandırılmadığının değerlendirilmesi gerektiği yönünde görüşler dile getirilmektedir. Bu yaklaşım, AİHM'nin kendi süreçlerinin de taraf devletlerdeki yargı süreçleri gibi makul sürede tamamlanması gerektiğine işaret etmektedir. Bu tür bir değerlendirme, mahkemenin kendi iç işleyişini ve etkinliğini sorgulayarak, adil yargılanma hakkının sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde de korunmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Çavuşoğlu, 1994: 40).

Yargılama Süresinin Hesaplanması

Başvuru sahibinin AİHM'e başvuruda bulunabilmesi için iç hukuk yollarını tüketmesi gerekir. Ancak yargılamaların aşırı derecede uzun sürmesi gibi istisnai durumlar, iç hukuk yolları tamamlanmadan da AİHM'e başvuru yapılmasına olanak sağlamaktadır (İnceoğlu, 2013: 375). AİHM, bu gibi durumlarda yargılama süresinin uzunluğunu dikkate alarak, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiği kararını verebilmektedir[104].

AİHM, her bir başvuruyu kendi özelliklerine göre değerlendirirken, medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili başvurularda genellikle ilk derece mahkemesinde açılan dava tarihini yargılamanın başlangıcı olarak kabul etmektedir[105]. Ancak idari yargı ile ilgili uyuşmazlıklarda yargılama süresi, mahkeme nezdinde başlamadan önce idareye yapılan başvuru tarihinden itibaren değerlendirilebilir (Gözübüyük vd., 2019: 280). Örneğin AİHM bir kararında doktorluk lisansının iptali ile ilgili işlemlerde, idareye yapılan itirazın tarihi yargılamanın başlangıcı

[101]Katte Klitsche De La Grange/İtalya, B.No: 12539/86, Karar Tarihi: 27/10/1994, § 61.

[102]Ülger/Türkiye, B. No: 25321/02, Karar Tarihi: 26/6/2007, § 44.

[103]Buchholz/Almanya, B. No: 7759/77, Karar Tarihi: 6/5/1981; Guincho/Portekiz, B. No: 8990/80, Karar Tarihi: 10/7/1984.

[104]Mlynek/Avusturya, B. No: 15016/89, Karar Tarihi: 27/10/1992; Capuano/İtalya, B. No: 9381/81, Karar Tarihi: 25/6/1987, §22 ; Comingersoll S.A./Portekiz, B. No: 35382/97, Karar Tarihi: 6/4/2000, §18.

[105]Buchholz/Almanya, B. No: 7759/77, Karar Tarihi: 6/5/1981, § 47.

olarak kabul edilmiştir[106]. Toplulaştırma işlemleri ve diğer idari işlemlere itirazlarda da benzer şekilde, itiraz tarihi yargılama süresinin başlangıcı olarak ele alınmıştır[107]. Bu yaklaşım, yargılama sürecinin adil ve makul süreler içinde tamamlanmasını sağlamayı amaçlar.

Yargılama sürecinin bittiği tarih, genellikle bu aşama için öngörülen başvuru süresinin son günü veya kanun yolu aşamasında verilen nihai kararın tarihi olarak kabul edilmektedir. Tüm uyuşmazlıklar için kanun yolu aşamasında geçen sürenin önemi çerçevesinde, makul sürede yargılanma hakkının değerlendirilmesinde bu sürenin göz ardı edilmesi düşünülemez (Van Dijk vd., 2006: 605). Örneğin bir durumda 1991 yılında verilen bir kararın[108] 7 Temmuz 1992'de kesinleştiği tespit edilmiş ve bu tarih, AİHM tarafından yargılamanın sona erdiği tarih olarak kabul edilmiştir.

Makul sürede yargılanma hakkı, yargı kararının icrasını da içerir. Bu sebeple, kararın uygulanması sırasında geçen süre de bu hak kapsamındadır. Ayrıca yargılama sonrası mahkeme masraflarının hesaplanması süreci de makul süre hesaplamasında dikkate alınır (Reid, 2012: 203). Örneğin Erciyes Üniversitesi›nde yardımcı doçent olarak görev yapan bir kişinin sözleşmesinin yenilenmemesi üzerine açılan davada[109], AİHM yargılamanın nihai kararın uygulanmasıyla tamamlandığını vurgulamış ve rektörlük işleminin yapıldığı tarihi, yargılamanın sona erdiği tarih olarak kabul etmiştir.

Yargılama süreci, suç isnadına dayalı başvurularda, ilk yargısal işlemden itibaren başlamaktadır. Wemhoff/Almanya davasında[110], yargılama süresinin başlangıcı olarak gözaltına alınma tarihi kabul edilmiştir. Yargılama süresinin bitişi ise cezanın kesinleştiği tarih olarak dikkate alınmıştır[111].

Yargılama sürecinin hesaplanmasında, bir dava kısmının Anayasa Mahkemesi'nde geçirilmesi de önemlidir. Örneğin Anayasa Mahkemesi tarafından bir uygulamanın iptali talebi esas açısından değerlendirilmişse ve verilen karar ilk derece mahkemesi kararını doğrudan etkiliyorsa, bu durumda Anayasa Mahkemesi'nde geçen süre de makul yargılama süresi kapsamında dikkate alınır[112]. Ancak Anayasa Mahkemesinin kararının ilk derece mahkemesine etkisi yoksa, Anayasa Mahkemesinde geçirilen süre hesaba katılmaz (Gölcüklü, 1994: 214). Ayrıca AİHM'e yapılan başvuruların, tamamen Anayasa Mahkemesinde geçen yargılamaları kapsaması halinde, AİHM bu sürecin adil yargılanma hakkı çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilmediğine dikkat etmektedir. Özellikle, başvurunun bir suç isnadı ya da medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili olması halinde, sürecin makul sürede tamamlanıp tamamlanmadığı adil yargılanma hakkı bağlamında incelenmektedir[113].

Makul sürede yargılanma hakkı, uyuşmazlığın hangi mercide görüldüğüne bakılmaksızın, adil yargılanma hakkının kapsamına giren tüm davalarda dikkate alınması gereken temel bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda yargılamanın sona ermesi sonrası verilen kararların açıklanması veya düzeltilmesi için yapılan başvurular, genel olarak makul sürede

[106]König/Almanya, § 98.

[107]Bkz. Danıştay Onuncu Dairesinin 29/3/2022 tarihli ve E. 2021/6648, K. 2022/1647 sayılı kararı.

[108]Trevisan/İtalya, B. No: 13688/88, Karar Tarihi: 26/2/1993, §§ 10-15.

[109]Büker/Türkiye, B. No: 29921/96, Karar Tarihi: 24/10/2000, § 34.

[110]Wemhoff/Almanya, B No: 2122/64, Karar Tarihi: 27/6/1968, § 64.

[111]Eckle/Almanya, B. No: 8130/78, Karar Tarihi: 15/07/1982, § 77

[112]Bock/Almanya, B. No: 11118/84, Karar Tarihi: 29/3/1989, § 37; Ruiz-Mateos/İspanya, B. No: 12952/87, Karar Tarihi: 23/6/1993, §35.

[113]Kraska/İsviçre, B. No: 13942/88, Karar Tarihi: 19/4/1993, §26; Süssmann/Almaya, B. No: 20024/92, Karar Tarihi: 16/9/1996, §§ 39-41.

yargılanma hakkının ihlali açısından önem arz etmemektedir. Ancak nihai kararın açıklanmamış veya hatalı olması ve bu durumların düzeltilmemesi, kararın icrasını etkileyebileceğinden, bu tür durumlar makul sürede yargılanma hakkı açısından değerlendirilebilir (Gözübüyük vd., 2019: 280).

Adil yargılanma hakkı, bir kararın sadece verilmesini değil, aynı zamanda etkin bir şekilde icra edilmesini de kapsar. Dolayısıyla kararın açıklanması, yanlışlıkların düzeltilmesi veya tam anlamıyla icra edilmesi süreçleri, kararın uygulanabilirliği ve etkinliği açısından kritik öneme sahiptir (Gözübüyük vd., 2019: 280). Eğer bu süreçler uzarsa veya etkin bir şekilde yönetilmezse, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiği argümanı güç kazanabilir. Bu nedenle yargılamanın bu son aşamalarında yaşanan gecikmeler, özellikle kararın uygulanmasını doğrudan etkileyen durumlarda, adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilmelidir.

Yargılama Süresinin Değerlendirilmesi

Yargılama sürecinde geçen zamanın başlangıç ve bitiş tarihleri belirlendikten sonra, yargılamada harcanan toplam sürenin makul olup olmadığına karar verme sürecinde AİHM, çeşitli kriterlere dikkat etmektedir. Bazı durumlarda kısa süreli bir yargılamanın bile adil yargılanma hakkını ihlal edebileceğine karar verilirken, uzun süren yargılamaların makul kabul edildiği örneklere de rastlanır (İnceoğlu, 2013: 373). Örneğin AİHM, bir kararında, sekiz yıl süren bir yargılamanın, başvuranın kendi kusurları nedeniyle makul olduğuna hükmetmiştir[114]. Diğer taraftan, başka bir başvuruda[115], davaya konu olan meselelerin ciddiyeti nedeniyle iki yıl süren yargılamanın adil yargılanma hakkının ihlaline yol açtığını belirtmiştir. AİHM, yargılama süresini değerlendirirken sadece süreyi değil, aynı zamanda davanın içeriğini de dikkate alır[116]. Ayrıca yargılama süresinin makul olup olmadığı değerlendirilirken, davanın karmaşıklığı, tarafların ve ilgili makamların tutumu gibi pek çok faktör dikkate alınmaktadır. Bu unsurlar, sürenin makul olup olmadığını belirlerken birbirleriyle etkileşimli şekilde değerlendirilir (Gözübüyük vd., 2019: 281). Örneğin bir başvuruda[117], yargılamanın uzamasının büyük ölçüde başvuruculara tutumundan kaynaklandığı kabul edilmiş ancak temyiz sürecinde mahkeme kararlarının aylarca bekletilmesi nedeniyle ilgili makamların tutumunun daha ağır basması sonucu adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini kararlaştırmıştır.

Makul sürede yargılanma hakkı değerlendirmelerinde AİHM, başvurucuların karşılaştığı riskleri ve yargılama sürecindeki menfaatlerinin nasıl etkilendiğini de dikkate almaktadır. Başvurucunun yaşadığı riskler ve menfaatler, sürenin makullüğünün değerlendirmesinde önemli faktörler arasındadır[118]. Öte yandan davanın sonuçlanma biçimi -kabul edilip edilmemesi- makul sürede yargılanma hakkının değerlendirilmesinde bir ölçüt olarak kabul edilmemektedir. Örneğin bir başvuruda[119] AİHM, yargılamanın uzamasının sonuç üzerinde etkili olmadığına dair Birleşik Krallık savunmasını reddetmiştir. Mahkeme, yargılama süresinin sonucu değil, sürenin kendisini değerlendirdiğini vurgulamış, böylece dava sonucunun nasıl olması gerektiğinin değerlendirme dışı olduğunu belirtmiştir.

---

[114] Vernillo/Fransa, B. No: 11889/85, Karar Tarihi: 20/2/1991, §39

[115] X./Fransa, § 49.

[116] Guincho/Portekiz, B. No: 8990/80, Karar Tarihi: 10/7/1984, § 31; Ciricosta ve Viola/İtalya, Baş. No: 19753/92, 4/12/1995, § 24.

[117] Ruotolo/İtalya, §17

[118] Allenet de Rıbemont/Fransa, B. No: 15175/89, Karar Tarihi: 10/2/19955, § 47; Phocas/Fransa, B. No: 17869/91, Karar Tarihi: 23/4/1996, § 71;

[119] H./Birleşik Krallık, § 81.

Taraf devletler yargılama sürecinde belirli bir takdir yetkisine sahip olduklarını iddia edebilirler ancak, AİHM bu tür iddialara itibar etmemekte ve yargılamanın süresi söz konusu olduğunda, taraf devletlerin takdir yetkisini esas almamakta, yargılamanın süresini belirlediği kriterler çerçevesinde bağımsız bir şekilde değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, yargılama süresinin makullüğünün, etkilenen menfaatler ve yaşanan risklerle birlikte objektif kriterlere göre değerlendirilmesini sağlamaktadır (Harris vd., 2018: 417).

Davanın Karmaşık Olması

Makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilip edilmediği konusunda AİHM, başvuru konusu olayın karmaşıklığına öncelik vermektedir. Eğer bir olay karmaşık olarak nitelendiriliyorsa, bu durum yargılamanın uzun sürmesini makul kılabilir. Mahkeme, davanın karmaşıklığını belirlerken, davanın konusuna ve çözümün zorluğuna odaklanır. Bu değerlendirme sırasında, delillerin toplanma sürecinin kolaylığı veya zorluğu, dava taraflarının özel durumları, dava tarafı sayısının fazlalığı gibi faktörler göz önünde bulundurulur. Ayrıca davanın çözümü için gerekli olan keşif ve bilirkişi incelemelerinin varlığı da davanın karmaşıklığını artırabilir. Davaların birleştirilmesi ve dosya sayısının fazlalığı da benzer şekilde davanın karmaşık olarak değerlendirilmesine katkıda bulunabilir (Gözübüyük vd., 2019: 281). Örneğin bir davada[120], çok sayıda belgenin incelenmesi gerektiği gerekçesiyle yargılama süresinin makul olduğuna karar verilmiştir. Benzer bir başka durumda[121] ise 22 sanığın tanıklığı ve çok sayıda belgenin varlığı dikkate alındığında, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilmediğine hükmedilmiştir. Aynı şekilde başka bir davada[122], 15 adet bilirkişi raporunun bulunması, davanın karmaşıklığına işaret ederek, bu durumun makul sürede yargılanma hakkının ihlaline yönelik bir savunma oluşturduğunu göstermiştir.

Bu örnekler, davanın karmaşıklığının değerlendirilmesinde maddi unsurların yanı sıra hukuki nedenlerin de önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hukuki karmaşıklık, yasal düzenlemelerin anlaşılması, uygulanması ve yorumlanmasının zorluğu gibi faktörlerle ilişkilidir ve bu tür durumlar da davanın uzun sürmesini haklı kılabilir.

AİHM, yargılamanın makul sürede sonuçlanması gerektiğini vurgulamakla birlikte bu sürecin dava sonuçlarını olumsuz etkilememesi gerektiğine de dikkat çeker[123]. Dava ne kadar karmaşık olursa olsun, yargılama sürecinin hakkaniyetli ve dikkatli bir şekilde yürütülmesi esastır. Yargılamanın süresi uzasa dahi, dikkatli ve adaletli bir yargılama gerçekleştirildiğinde, bu durum makul sürede yargılanma hakkının ihlali olarak kabul edilmemelidir (Reid, 2012: 206).

Örneğin AİHM'e yapılan bir başvuruda[124], şehir planlaması ve sağlıklı bir çevre oluşturulmasına ilişkin hukuki müdahaleler nedeniyle davanın uzun sürdüğü iddia edilmiştir. Mahkeme, üç kez keşif yapıldığını ve davanın karmaşıklığını göz önünde bulundurarak, sekiz yıl süren yargılama süresini makul olarak değerlendirmiştir. Ancak başka bir toplulaştırma işlemi davasında[125], karmaşık olmasına rağmen yirmi yıl süren yargılama süresi, makul olarak kabul edilmemiştir. Mahkeme, daha hızlı bir yargılama süreci gerektiğine karar vererek, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir. Ayrıca bir ceza davasında[126], 607 suçlama

[120]Eckle/Almanya, §§ 16, 84.

[121]Neumeister/Avusturya, B. No: 1936/63, Karar Tarihi: 27/6/1968, § 20.

[122]Wemhoff/Almanya, § 8; benzer yönde bkz. Zaprianov/Bulgaristan, B. No: 41171/98, 30/9/2004, § 80.

[123]Boddaert/Belçika, B. No: 12919/87, Karar Tarihi: 12/10/1992, § 39.

[124]Katte Klıtsche De La Grange/İtalya, §§ 61-63.

[125]Poiss/Avusturya, B. No: 9816/82, Karar Tarihi: 23/4/1987, § 48.

[126]Mitap ve Müftüoğlu/Türkiye, B. No: 15530/89, 15531/89, Karar Tarihi: 25/3/1996, §§ 36-37.

ve 723 sanığa rağmen ilk derece aşamasının on yıla yakın, temyiz aşamasının ise yedi yıla yakın sürmesi, geçerli bir haklı neden olmadan yargılamanın aşırı uzadığına işaret etmiştir. Bu durum, AİHM tarafından makul sürede yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirilmiştir.

AİHM'nin yaklaşımında, bir davanın karmaşık olması yargılama süresinin uzamasını bazı durumlarda makul kılabilir. Ancak davanın karmaşık olması, yargılama süresinin uzamasının tek nedeni değilse, bu karmaşıklığın gerekçe gösterilmesi, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilmediği sonucuna ulaşmak için yeterli olmayabilir. Özellikle, davanın uzamasına yol açan başka nedenler de varsa ve bu nedenler yargılama sürecinin verimliliğini doğrudan etkiliyorsa, AİHM bu faktörleri ayrıca değerlendirir. Örneğin bir başvuruda[127], davanın uluslararası niteliği nedeniyle karmaşık olduğu kabul edilse de, taraf devletin birimleri arasında düzenli bir iletişim sağlanamaması, yargılamanın uzamasına neden olmuştur. AİHM bu durumda, yargılamanın makul sürede tamamlanmamasını, yani makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilmesini, koordinasyon/iletişim sorunlarına bağlamıştır. Bu tür durumlar, davanın karmaşıklığından bağımsız olarak, yargılama sürecinin gereksiz yere uzamasına neden olan yapısal sorunları işaret eder. Benzer örneklerde[128] görüldüğü üzere, ilk derece mahkemeleri arasında yetki uyuşmazlıkları gibi hukuki anlaşmazlıklar da yargılamanın uzamasına sebep olabilir. Bu tür hukuki sorunlar, davanın karmaşıklığına bakılmaksızın, yargılama sürecinin gereğinden uzun sürmesine yol açarak, AİHM tarafından makul sürede yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirilebilmektedir. Bu örnekler, AİHM'nin yargılama süresinin makul olup olmadığını değerlendirirken sadece davanın içeriğine değil, aynı zamanda sürecin yönetimine ve etkinliğine de büyük önem verdiğini göstermektedir.

Tarafların Tutumu

AİHM, yargılama süresinin uzaması konusunda tarafların davranışlarını da önemli bir etken olarak kabul eder. Eğer yargılamanın süresi, tarafların eylemleri nedeniyle uzamışsa bu durumda taraf devletin sorumluluğunun bulunmadığı kabul edilmektedir. Makul sürede yargılanma hakkı, esas olarak taraf devletin eylem veya ihmallerinden kaynaklanan gecikmelerde koruma sağlar[129].

Ciricosta ve Viola/İtalya davasında[130] AİHM, 15 yıl süren yargılamayı değerlendirirken, bu sürenin makul sürede yargılanma hakkını ihlal etmediğine karar vermiştir. Kararda, yargılamanın üç yıl kadar uzamasının devlet kaynaklı olduğu kabul edilmiştir ancak başvurucunun 17 kez erteleme talebinde bulunması ve karşı tarafın altı kez yapılan erteleme taleplerine itiraz etmemesi de dikkate alınmıştır. Bu durum, başvurucunun yargılamanın hızlı ilerlemesi için gerekli özeni göstermediğini ortaya koymuştur.

AİHM, Avrupa Konseyi'ne üye devletlerde gerçekleşen ceza ve idare mahkemeleri yargılamalarında, devletlerin sorumluluk taşıdığının altını çizmiştir[131]. Hukuk davalarında ise tarafların davanın yürütülmesinde özen gösterme yükümlülüğü bulunmakla birlikte bu yükümlülük yargı organlarının uyuşmazlıkları makul bir sürede sonuçlandırma ve adil bir karara ulaşma sorumluluklarını hafifletmemektedir[132]. Bu nedenle tarafların, yargılamayı gereksiz yere uzatacak eylemlerden kaçınması gerekir. Eğer yargılama, başvurucunun bu tür eylemleri nede-

[127]Mansur/Türkiye, B. No: 16026/90, 8/6/1995, § 64.

[128]Zana/Türkiye, B. No: 18954/91, Karar Tarihi: 25/11/1997, §§ 78-83; benzer yönde bkz. Uslu, Hakan /Türkiye, B. No: 21175/06, 23/11/2010, § 24.

[129]Vernillo/Fransa, §34; Prozsak/Polonya, B. No: 25086/94, Karar Tarihi: 16/12/1997, § 40.

[130]Ciricosta ve Viola/İtalya, §§ 28-32.

[131]Buchholz/Almanya, B. No: 7759/77, Karar Tarihi: 6/5/1981, § 47; König/Almanya, § 105; Neumeister/Avusturya, § 21.

[132]Buchholz/Almanya, § 50; Guincho/Portekiz; § 32; Capuano/İtalya, § 25; Vernillo/Fransa, § 30; Ciricosta ve Viola/İtalya, § 30.

niyle uzarsa, devletin bu uzamadan kaynaklanan sorumluluğu ortadan kalkar. Örneğin bir başvuruda[133], adli yardım kapsamında atanan avukat, hastanenin bir talebine sekiz ay sonra yanıt vermiş ve bu durum yargılamanın uzamasına sebep olmuştur. Başvurucu, avukatının tutumundan dolayı makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir. Ancak AİHM, adli yardım kapsamında görevlendirilen avukatın, davanın yürütülmesinde gerekli özeni gösterme yükümlülüğünü ortadan kaldırmadığını vurgulamış ve yargılamanın uzun sürmesinde başvurucunun özen eksikliğinin etkili olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda Mahkeme, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir. Ayrıca bir bireyin davranışlarının devletin sorumluluğuna atfedilebilmesi için o bireyin devlet adına hareket etme yetkisinin olması gerektiği ifade edilmiştir (İnceoğlu, 2013: 390). AİHM'nin bu yaklaşımı, adli yardım alan bir başvurucunun dava sürecinde özen gösterme yükümlülüğünün devam ettiğini ve bu yükümlülüğün, adli yardım alınmasıyla ortadan kalkmadığını vurgulamaktadır.

Kötü niyetli kullanılmadığı sürece, başvuruculların yargılama sürecinde keşif ve bilirkişi incelemesi talep etme, delil tespiti isteme, kanun yollarına başvurma veya Anayasa'ya aykırılık iddiasında bulunma hakları, makul sürede yargılanma hakkının ihlali olarak görülmemektedir (Gölcüklü, 1994: 215). Kötü niyetli kullanılmadığı sürece, yargılamanın çeşitli nedenlerle uzaması taraf devletin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz[134]. Bu çerçevede başvurucunun usule ilişkin haklarını kullanmasından kaynaklanan gecikmelerin, tek başına AİHS'nin 6. maddesi kapsamında bir ihlal teşkil etmediği söylenebilir.

Bununla birlikte, AİHM, başvurucunun yargılamayı gereksiz yere uzattığı durumlarda[135] daha farklı bir tutum sergilemektedir. Örneğin, vekilinin vefatından sonra yeni bir avukat tutmak için gereğinden fazla bir süre beklemesi, bilerek ve isteyerek bazı delilleri geç sunarak sürecin ertelenmesine neden olması veya gerek olmadığı halde bilirkişi incelemesi talep etmesi gibi davranışlar, yargılamanın uzamasında başvurucunun sorumluluğunu ortaya koyar. AİHM, bu gibi durumlarda taraf devletleri sorumlu tutmama yönünde bir eğilim benimsemektedir.

Yargılama süresinin makullüğü değerlendirilirken, başvurucunun yalnızca tutumu değil; aynı zamanda niyeti ve haklarını kullanma biçimi de dikkate alınmaktadır (van Dijk vd., 2006: 607). Şayet usule yönelik hakların kullanımı kötü niyetli ve süreci gereksiz yere uzatmaya yönelikse, bu durum makul sürede yargılanma hakkının ihlali bağlamında değerlendirilir. Buna karşılık, hakların kullanımı yargılamayı uzatma amacı taşımadığı hâlde süreç makul sürede tamamlanmışsa, taraf devletin sorumluluğu doğmaz. Dolayısıyla, başvurucunun davranışları ve yargılamanın genel seyri birlikte değerlendirildiğinde, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilip edilmediğini daha sağlıklı bir biçimde tespit etmek mümkün olur (Harris vd., 2018: 418).

İlgili Makamların Yargılama Süresince Tutumu

AİHM, makul sürede yargılanma hakkına ilişkin başvurularda, ilgili makamların yargılama süreci boyunca sergilediği tutumu da göz önünde bulundurur. Eğer yargılama süresinin uzamasında devlet kurumlarının bir etkisi tespit edilirse, taraf devlet bu durumun sorumluluğunu taşımaktadır (Harris vd., 2018: 418). AİHM'nin yaklaşımında, sadece yargı mercileri değil, diğer devlet kurumlarının eylemleri de yargılamanın makul sürede tamamlanması üzerinde etkili sayılır. Örneğin AİHM'e yapılan bir başvuruda[136], yargılama sürecinde Adli Tıp Kurumu'nun etkisi nedeniyle meydana gelen gecikmeler ele alınmıştır. AİHM, Adli Tıp Kurumu gibi kamu kurumlarının yargılama sürecine olan etkisini değerlendirerek, bu kurumların davranışlarının

[133]H./Fransa, B. No: 10073/82, Karar Tarihi: 24/10/1989, §§ 53-55.

[134]Ruiz-Mateos/İspanya, B. No: 12952/87, Karar Tarihi: 23/6/1993, § 43.

[135]Örn: Capuano/İtalya, § 28.

[136]Martins Moreira/Portekiz, B. No: 11371/85, Karar Tarihi: 26/10/1988, §§ 60-61.

yargılama sürecini uzattığı tespit edildiğinde, taraf devletin makul sürede yargılanma hakkının ihlalinden sorumlu olduğuna karar vermiştir. Bir başka örnekte, Paris İdare Mahkemesinde açılan bir dava[137], temyiz aşamasını takiben yaklaşık dokuz yıl sürmüştür. AİHM, yargılama sürecindeki gecikmelerin başvurucunun sorumluluğunda olmadığını tespit ettiğinde, ilgili devletin makul sürede yargılanma hakkını ihlal ettiğine karar vermektedir. Örneğin bir davada Mahkeme, başvurucunun tüm görevlerini yerine getirdiğini ve gecikmeden dolayı bir kusur taşımadığını belirterek Fransa'yı tazminat ödemeye mahkûm etmiştir. Bu kararlar, AİHM'nin yargılama süresi boyunca devlet kurumlarının etkisini değerlendirme biçimini ve taraf devletin sorumluluğunu nasıl ele aldığını göstermektedir. Bu süreçte, yargılamanın gereksiz yere uzatılmasına sebep olan her türlü devlet eylemi, makul sürede yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirilebilir.

Davaların uzamasına yol açan faktörler çok çeşitli olabilir ve bunlar arasında hâkim atamalarındaki gecikmeler, yasal düzenlemelerdeki boşluklar veya mahkemelerin aşırı iş yükü gibi sebepler bulunabilir. Bu tür durumlar, mahkemelerin kontrolü dışında olabilir ancak AİHM uygulamalarına göre bu tür nedenler genellikle makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilmesini engellememekte ve taraf devletin bu ihlaller için tazminat ödemesine neden olmaktadır (Gözübüyük vd., 2019: 281). Örneğin AİHM'ye yapılan bir başvuruda[138], bir derece mahkemesi, kararını vermiş ancak kararın gerekçesini karar tarihinden 33 ay sonra yazmıştır. Mahkeme, bu gecikmeyi aşırı iş yüküyle gerekçelendirmiş olsa da AİHM bu durumu makul sürede yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirerek taraf devletin zararı gidermek amacıyla tazminat ödemesine karar vermiştir. AİHM'nin diğer bir kararında[139], dava sayısındaki artışın öngörülebilir olmasına rağmen gerekli önlemlerin alınmadığını ve bu durumun daha kapsamlı bir inceleme ve çözüm gerektirdiğini ifade ederek, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Benzer şekilde, mahkeme işleyişindeki aksaklıklar, duruşmalardaki gecikmeler, başka bir davanın sonucunu beklemek veya mahkemeler arasında ya da mahkemeler ile diğer devlet kurumları arasında yapılan yazışmalar nedeniyle meydana gelen gecikmeler, yargılamanın makul sürede tamamlanamamasına yol açabilir. Bu tür durumlarda da taraf devletin sorumluluğu devam eder[140].

Yargılama süreçlerinin hızı, mahkemelerin üzerindeki iş yüküyle doğrudan bağlantılıdır. Mahkemelerdeki dosya sayısının yoğunluğu, davaların işleniş hızını düşürerek, yargılamaların uzamasına sebep olabilir. Ancak yoğun iş yükü, makul bir gerekçe olarak kabul edilmez (Reid, 2012: 208). AİHM, bir başvuruda[141], yüksek mahkemede görülen dosya sayısının fazlalığının gerekçe olarak kabul edilmemesine karar vermiş ve adil yargılanma hakkının korunmasını sağlayacak yargı sisteminin düzenlenmesinin taraf devletin sorumluluğunda olduğunu vurgulamıştır.

Dosya türlerine göre meydana gelen yoğunluklar söz konusu olduğunda ve bu yoğunluğun etkili bir şekilde giderilmesi mümkün ise AİHM, taraf devletin aldığı önlemleri incelemektedir. Eğer taraf devlet, yoğunluğu azaltacak çözümler üretmişse, AİHM taraf devletin bu konuda sorumluluğunun olmadığına karar verebilir (Harris vd., 2018: 421). Örneğin Almanya'da iş mahkemelerinde dava sayısının artması üzerine, Alman otoriteleri hakim ve personel sayısını artırmış ve özel yetkili mahkemeler kurmuştur. Ayrıca bu duruma yönelik özel yasal

[137]Editions Periscope/Fransa, § 44.

[138] B./Avusturya, B. No: 1968/86, Karar Tarihi: 28/03/1990, § § 54-55.

[139] Unión Alımentarıa Sanders S.A./İspanya, §§ 41-42.

[140]Guincho/Portekiz, §§ 11-13, §§ 36, 41; H./Birleşik Krallık, § 81; König/Almanya, §§ 104-105; Wiesinger/Avusturya, B. No: 11796/85, Karar Tarihi: 30/10/1991, § 64;

[141] Thlimmenos/Yunanistan, B. No: 34369/97, Karar Tarihi: 6/4/2000, §§ 60-62.

düzenlemeler de yapılmıştır[142]. AİHM, söz konusu düzenlemelerin yargılamadaki gecikmeleri önleme açısından yeterli özenin gösterildiğini kanıtlar nitelikte olduğunu belirterek makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilmediğine hükmetmiştir.

Mahkemelerdeki dava yükünün artışı, dosyalara özgü nedenlerden ziyade mahkemelerin kendi işleyişinden kaynaklanıyorsa, bu sorunun çözülmesi taraf devletlerden beklenir. Bu bağlamda davaların sıraya konulması yeterli bir çözüm olarak görülmemektedir (Reid, 2012: 209). İsviçre›de, havaalanı kaynaklı kirlilik ve gürültü nedeniyle zarar görenler için bir Tazminat Komisyonu oluşturulmuş ve bu komisyonun kararlarına karşı açılan davalarda genellikle dört yıl süren yargılamalar gerçekleşmiştir. İsviçre, 1969 yılından itibaren on yıl içinde dava sayılarının ciddi oranda arttığını ve bu artışa bağlı olarak yasal düzenlemeler üzerinde çalışmalar başlatıldığını ifade etmiştir. Ayrıca mahkeme personel sayısının artırılmasının ardından, dosyalar arasından öncelik durumuna göre bir sıralama yapıldığı belirtilmiştir. Ancak AİHM kararında[143], dosyalar arasında yapılan bu sıralamanın etkili bir çözüm olmadığını vurgulamıştır. İsviçre›nin yargılama sürecindeki gecikmeleri azaltacak etkili çözümler üretme yükümlülüğünü yerine getirmediğini tespit etmiş ve Tazminat Komisyonu'nun değerlendirmesi doğrultusunda, dört yıl süren yargılama süresinin makul kabul edilemeyeceğine hükmetmiştir.

AİHM, dava sürecinde Anayasa Mahkemesine yapılan başvuruları dikkate alır. Bu başvurular, davanın sonucunu doğrudan etkileyebilecek nitelikteyse, AİHM bu durumu değerlendirmeye dahil eder[144]. Örneğin Süssmann/Almanya davasında[145] başvurucu emeklilik fonundaki bir değişiklik nedeniyle tahkim mahkemesine başvurmuş ancak reddedilmiştir. Sonrasında başvurucu, Federal Anayasa Mahkemesine itirazda bulunmuş ve mahkeme, ilgili başvuruları birleştirerek kararını vermiştir. AİHM, Federal Anayasa Mahkemesinde geçirilen sürenin, davanın sonucunu etkilediği ve bu sürenin dava süresince makul sürede yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. AİHM, birleştirilen dosyaların incelenmesinin yargılama sürecini hızlandırarak olumlu bir etki sağladığını ve 3,5 yıl süren yargılama süresinin makul olduğu sonucuna varmıştır. Bu nedenle verdiği karar adil yargılanma hakkının ihlal edilmediği yönünde olmuştur.

Diğer taraftan, Pammel/Almanya davasında[146], Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi nedeniyle yargılamalarda gecikme yaşandığı ileri sürülmüştür. AİHM, birleşme öncesi yargılamanın zaten dört yıl süregeldiğini ve mahkeme iş yükünün birleşmeden önce de mevcut olduğunu vurgulayarak; yargılama sürelerinin makullüğünü sağlama yükümlülüğünü yerine getiremeyen Almanya'yı ihlalden sorumlu tutmuş ve başvurucuya tazminat ödemesine hükmetmiştir.

Bazı durumlarda, taraf devletlerin hukuk sistemlerinde birden fazla iç hukuk yolunun bulunması yargılama süreçlerini karmaşıklaştırabilmektedir. Bu durumun, hak arama sürecini uzattığı ve başvuruculların adil yargılanma hakkını olumsuz etkilediği görülmektedir. Çoklu iç hukuk yolları, davanın çeşitli açılardan değerlendirilmesine imkan tanısa da, bu durumun yargılama süresini olumsuz etkilediği ve bu nedenle makul sürede yargılanma hakkı açısından zararlı olabileceği söylenebilir (Edel, 2007: 66). Ayrıca birden fazla başvuru yolunun olması, uygulamada kafa karışıklığına neden olabilir. Bu durumda, taraf devletin açık bir yönlendirme yaparak rehberlik etmesi beklenir[147]. Adil yargılanma hakkı çerçevesinde, bu tür bir yönlendirme yükümlülüğünün bulunmasını beklemek yanlış olmaz. Birden fazla iç hukuk yolunun

[142]Buchholz/Almanya, B. No: 7759/77, Karar Tarihi: 6/5/1981, §§ 39-40.

[143] Zimmermann-Steiner/İsviçre, §§ 12-17, §§ 29-32.

[144]Kraska/İsviçre, § 26; Süssmann/Almanya, B. No: 20024/92, Karar Tarihi: 16/09/1996 § 41.

[145]Süssmann/Almanya, §§ 56-62.

[146]Pammel/Almanya, B. No: 17820/91, Karar Tarihi: 1/7/1997, §§ 71-72.

[147]König/Almanya, § 100.

varlığı, karışıklığa sebep olmadığı takdirde yararlı olabilir. Bunun sağlanabilmesi için mevcut hukuk yollarının belirli bir sıralama ve düzen içinde işlemesi gerekir ki bu, yargılamanın daha adil bir biçimde ilerlemesine olanak tanıyacağı şeklinde yorumlanabilir.

Makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilip edilmediğinin belirlenmesi sürecinde, dava taraflarının ve ilgili kamu kurumlarının tutumları birlikte değerlendirilir. Yargılamanın uzamasında hangi tarafın etkisinin daha ağır bastığı belirlenerek karar verilir (İnceoğlu, 2013: 385). Bir AİHM başvurusunda[148], başvuruculara dava açması gereken Conseil d'Etat yerine Paris İdare Mahkemesi'nde dava açmaları sonucu yargılama süresi 13 ay uzamıştır. Dava daha sonra Conseil d'Etat'da görülmüş ancak davalı idarenin cevabı 20 ay sonra verilmiş ve duruşma beş yıl sonra gerçekleştirilmiştir. Taşınmazların kamulaştırılmasına ilişkin bir davada yargılama süresinin sekiz yıl olması, AİHM tarafından makul bulunmamıştır. Bu süreçte başvuruculara etkisinin sınırlı olması nedeniyle makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiği belirtilmiştir. Buna karşılık, yerel mahkeme kararının tebliği için 11 ay beklenilen başka bir başvuruda[149] yargılamanın uzamasına başvurucunun daha fazla etki ettiği sonucuna varılmıştır. AİHM, bu olayda makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilmediği yönünde karar vermiştir.

Başvurucunun Menfaatinin Etkisi

AİHM, yargılama süresinin makul olup olmadığını değerlendirirken, davanın başvurucu için taşıdığı önemi ve başvurucunun menfaatlerini göz önünde bulundurmaktadır. Başvurucunun ciddi bir şekilde tehlikede olan menfaatlerinin bulunması, bu değerlendirmede önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır[150]. Örneğin hemofili hastası bir başvurucunun[151], kan nakli sonucunda AIDS hastalığına yakalanması üzerine açtığı dava, bu duruma örnektir. Başvurucu, hastalığı nedeniyle yaşadığı zararları gidermek amacıyla dava açmış, fakat dava sürecinde hayatını kaybetmiştir. AİHM, başvurucunun sağlık durumunu göz önünde bulundurarak, davasının öncelikli olarak ele alınması gerektiğine işaret etmiş ve yargılamanın hızlandırılması için yeterli çaba gösterilmemesini eleştirmiştir. Sonuç olarak, başvurucunun hayatını kaybetmesi durumunda, davanın sonucunun başvurucu açısından anlamını yitirdiği durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu tür durumlarda, AİHM, başvurucunun menfaatlerinin göz ardı edildiği sonucuna ulaşmış ve makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiği yönünde karar vermiştir. Bir diğer örnekte, işten çıkarılma sebebiyle açılan bir davada[152] yargılamanın dokuz yıl sürmesi makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiği olarak değerlendirilmiştir. İş sözleşmesinin yenilenmemesiyle ilgili açılan bir davada[153] geçen on yıl ve benzer bir durumda sekiz yıl süren başka bir dava[154], makul sürede yargılanma hakkının ihlali olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, kişinin geçim kaynağının tehlikede olması, davanın hızlı ve özenli bir şekilde yürütülmesini gerektirdiğinden, AİHM çalışma hayatına ilişkin açılan davalarda da benzer bir tutum göstermektedir.

Taraf Devletin Yargılama Sürecine Müdahalesi

AİHM'e gelen makul sürede yargılanma hakkının ihlal şikayetlerindeki artış; taraf devletleri yargılama sürelerini kısaltmak için önlemler almaya teşvik etmiştir. Bu düzenlemelerle,

[148]Beaumartin/Fransa, § 33.

[149]Venditelli/İtalya, B. No: 14804/89, Karar Tarihi: 18/7/1994, §§ 27-29.

[150]Allenet de Rıbemont/Fransa, § 47; Phocas/Fransa, B. No: 17869/91, Karar Tarihi: 23/4/1996, § 71; Philis/Yunanistan, B. No: 19773/92, Karar Tarihi: 27/6/1997, § 35; Frydlender/Fransa, § 43.

[151]X./Fransa, §§ 47-49

[152]Obermeier/Avusturya, B. No: 11761/85, Karar Tarihi: 28/6/1990, § 72

[153]Frydlender/Fransa, § 43

[154] Büker/Türkiye, §§ 36-37.

oluşabilecek mağduriyetlerin önlenmesi hedeflenmektedir ve AİHM, bu tür politikaları teşvik etmektedir[155]. Ayrıca makul sürede yargılanma hakkına özel düzenlemeler yapılması, bu hakkın iç hukuk çerçevesinde değerlendirilmesini sağlamakta ve AİHM'nin bu hakka ilişkin yeniden bir değerlendirme yapmasını gereksiz kılacaktır. AİHS'e taraf olan devletler, sözleşmede belirtilen hakları ve bu hakların güvencelerini sağlama yükümlülüğü altındadır. Bu bağlamda makul sürede yargılanma hakkıyla ilgili yapılan düzenlemeler, ihlalin kabul edilmesini ve iç hukukta bu hakların somutlaşmasını sağladıktan sonra, AİHM'nin aynı durumla ilgili yeni bir karar vermesini gerektirmeyecektir[156].

Taraf devletlerin, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiğini kabul ederek bu sorunun çözümüne yönelik düzenlemeler yapması, yargılama sürecindeki olumsuz etkilerin giderilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak bu kabulün sadece bir ifade veya beyan ile sınırlı kalmayıp somut adımlarla hayata geçirilmesi beklenmektedir. Örneğin suçlamalara ilişkin uyuşmazlıklarda cezaların hafifletilmesi veya infaz koşullarının iyileştirilmesi gibi adımlar atılabilir. Medeni hak ve yükümlülüklere ilişkin davalarda ise makul sürede yargılanma hakkının ihlali nedeniyle tazminat ödenmesi, yargılama harçlarında indirim yapılması veya mahkeme masraflarından muafiyetler tanınması gibi önlemler öngörülebilir. Bu tür düzenlemeler, yaşanan mağduriyetleri azaltacak ve getirilen düzenlemenin amacına ulaşmasını sağlayacaktır (Reid, 2012: 205).

2.3.5. Silahların Eşitliği ve Çelişmeli Yargılama İlkeleri

Silahların Eşitliği İlkesi

Mahkeme karşısında bir uyuşmazlık söz konusu olduğunda, tarafların hakları ve üzerlerine düşen yükümlülükler açısından başlangıçtan sona kadar korunması gereken tam bir eşitlik bulunmaktadır. Bu durum, "silahların eşitliği" ilkesi olarak adlandırılır (Gölcüklü, 1994: 218). Bu terim AİHM tarafından ilk kez Neumeister/Avusturya kararında[157] kullanmıştır. İlerleyen zamanlarda, silahların eşitliği ilkesi, adil yargılanma hakkını destekleyen önemli unsurlardan biri haline gelmiştir (White ve Ovey, 2010: 261). AİHM, başka bir kararında[158] bu ilkeyi, çıkar çatışması yaşanan durumlarda, tarafların birbirlerine karşı aşırı dezavantajlı durumda olmamalarını ve her iki tarafın da delillerini mahkeme önüne eşit ve makul bir şekilde getirebilme imkanına sahip olmaları olarak tanımlamıştır. Bu ilkenin uygulanması, özellikle taraflardan birinin kamu gücünü kullanma yetkisinin olduğu idari davalar açısından büyük önem taşımaktadır (van Dijk vd., 2006: 580).

Silahların eşitliği ilkesinin sağlanıp sağlanmadığı, her dava için özgün koşullar çerçevesinde değerlendirilir. Yargılama sürecinde uyuşmazlığın niteliğine göre mahkeme önünde delil sunma, iddia ve savunma özgürlüğü, hâkim karşısında bulunma gibi her bir aşama ayrı ayrı incelenir (Gölcüklü, 1994: 218). AİHM, bu ilkenin ihlal edilip edilmediğini değerlendirirken, yargılama sırasında taraflar arasında somut bir eşitsizlik bulunup bulunmadığını ve bunun yargılama sonucunu adaletsiz bir şekilde etkileyip etkilemediğini araştırmaktadır (İnceoğlu, 2013: 221). Örneğin bir başvuruda[159], karşı taraf olan başsavcılığın, hangi hâkimin dosyayı inceleyeceğini önceden öğrenerek, temyiz incelemesini hangi dairenin yapacağını belirlemesi durumu ele alınmıştır. AİHM, tetkik hakiminin isminin sehven açıklanmasının, yargı-

[155]García Mateos/İspanya, B. No: 38285/09, Karar Tarihi: 19/2/2013, §§ 45-49.

[156]Eckle/Almanya, § 66.

[157]Neumeister/Avusturya, § 22.

[158]Dombo Beheer/Hollanda, B. No: 14448/88, Karar Tarihi: 27/10/1993, § 33

[159]Kremzow/Avusturya, B. No: 12350/86, Karar Tarihi: 21/9/1993, § 75.

lamanın adaletine tek başına etki edecek bir durum oluşturmadığını değerlendirerek, bu olayda adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğine hükmetmiştir.

Delillerin Mahkemeye Sunulması Bakımından Silahların Eşitliği İlkesi

AİHM, delillerin nasıl değerlendirileceği konusunda, bu işlemin taraf devletin mahkemelerinin takdir yetkisi altında olduğunu kabul ederken, aynı zamanda delillerin adil bir şekilde sunulup sunulmadığını ve dolayısıyla yargılamanın adil olup olmadığını değerlendirme yetkisini kendinde tuttuğunu belirtir[160].

Bir dava sürecinde, eğer davanın taraflarından biri ileri sürdüğü delillere karşı diğer tarafın herhangi bir yanıt verme şansı yoksa, bu durum silahların eşitliği ilkesinin ihlal edilmesi anlamına gelmektedir (İnceoğlu, 2013: 221). Örneğin AİHM'ye yapılan bir başvuruda[161], bir gazetede çalışan başvuruculara, yazdıkları bir makale nedeniyle açılan tazminat davası söz konusudur. Başvurucular, makaleyi yazmalarına yol açan uzman görüşlerinin mahkeme tarafından incelenmesini istemiş ancak hem ilk derece mahkemesi hem de temyiz aşamasında bu taleplerin reddedilmesi, başvuruculara dava sürecinde dezavantajlı bir konuma düşmesine neden olmuştur. AİHM de bu durumun adil yargılanma hakkı çerçevesinde silahların eşitliği ilkesini ihlal ettiğine hükmetmiştir.

Diğer bir örnek, dava sürecinde bir tarafın iddialarını yalnızca genel bir çerçevede özetlemesi ve bu durumun diğer tarafın bu iddialara yanıt verme şansını ortadan kaldırması nedeniyle silahların eşitliği ilkesinin ihlal edilmesidir (Reid, 2012: 145). İlgili bir başvuruda[162], başvurucunun satın aldığı taşınmazın vergi değerinden düşük gösterilerek, taşınmazın üçüncü bir kişiye satılmasına yol açan ön alım hakkının kullanıldığı belirtilmiştir. Başvurucu, AİHM'ye yaptığı başvuruda, taşınmazı iyi niyetle ve piyasa değerine uygun bir fiyatla satın aldığını kanıtlamak istemiş ancak bu delilleri sunma şansı kendisine verilmemiştir. AİHM, idarenin satış bedelinin piyasa değerinden düşük olduğu iddiasını ele alırken, bu iddianın gerekçelerini kısıtlı tutmuş ve başvurucunun delillerini sunmasını engelleyici bir biçimde genel ve kısa tuttuğunu belirtmiştir. Ayrıca başvurucunun taşınmazın değerinin makul olduğunu kanıtlama fırsatından mahrum bırakıldığını ifade etmiştir. Bu durumlar göz önünde bulundurularak AİHM, taraflar arasında eşit koşullarda yargılama yapılmasını sağlayan silahların eşitliği ilkesinin bu durum nedeniyle ihlal edildiği sonucuna ulaşmış ve başvuruculların adil yargılanma hakkının zedelendiğine hükmetmiştir. Ayrıca AİHM başvuruda, belirsiz zamanlarda ve keyfi biçimde uygulanan ön alım hakkının, hukuki düzenlemelerin keyfiliğe karşı yeterli güvenceler sunmadığı sonucuna varmıştır.

Tanık Dinlenilmesi Bakımından Silahların Eşitliği İlkesi

Mahkemelerde tanık dinletme hakkı, savunma hakkının temel bir unsuru olup, silahların eşitliği ilkesinin işlerliğini destekleyen önemli bir unsurdur. Tarafların bu hakkını etkin bir şekilde kullanabilmesi, adil bir yargılama için kritik bir öneme sahiptir (van Dijk vd., 2006: 395). AİHS'nin 6. maddesinin 3. fıkrasında düzenlenen "tanıkların dinlenilmesi hakkı", genellikle ceza davalarıyla ilişkilendirilse de AİHM bu hakkın ihlal edilip edilmediğini, medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili davaları da 6. maddenin 1. fıkrası çerçevesinde değerlendirir[163]. Bir

[160]Hulki Güneş/Türkiye, B. No: 28490/95, Karar Tarihi: 19/6/2003, § 86; Delta/Fransa, B. No: 11444/85, Karar Tarihi: 19/12/1990, § 35; Isgro/İtalya, B. No: 11339/85, Karar Tarihi: 19/2/1991, § 31; Gäfgen/Almanya, B. No: 22978/05, 1/6/2010, § 163.

[161]De Haas ve Gijsels/Belçika, B. No: 19983/92, Karar Tarihi: 24/2/1997, § 58.

[162]Hentrich/Fransa, B. No: 13616/88, Karar Tarihi: 22/9/1994, § 42., § 56.

[163]Brandstetter/Avusturya, B. No: 11170/84, 12876/87, 13468/87, Karar Tarihi: 28/8/1991, § 42; Unterpertinger/Avusturya, B. No: 9120/80, 24/11/1986, § 29.

tanığın dinlenmemesi durumunda silahların eşitliği ilkesinin ihlal edildiğinin ileri sürülebilmesi için ilgili tanığın dinlenmemesi durumunun uyuşmazlığın çözümünde belirleyici ve savunma hakkının ciddi şekilde ihlaline yol açacak derecede önemli olduğu gösterilmelidir (Grotrian, 1994: 55). Örneğin AİHM'e yapılan bir başvuruda[164], başvurucu kendisine yönelik hakaret iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme, olayla ilgili duruşmalar sırasında, başvurucunun hakaret eden kişinin sorgulanması ve bazı tanıkların dinlenmesi taleplerini reddetmiştir. AİHM, başvurucunun hakaret eden kişinin sorgulanmamasının ve tanıkların dinlenmemesinin yeterli delil sunulmasını engellediği iddiasını değerlendirmiş ancak bu durumun silahların eşitliği ilkesine aykırılık oluşturmadığı sonucuna varmıştır.

AİHM, taraf devletlerin tanık dinleme konusunda iç hukuklarında geniş bir takdir yetkisine sahip olduğunu kabul etse de bu yetkinin silahların eşitliği ilkesini zedelememesi gerektiğini vurgulamaktadır (Taner ve Kaplan, 2000: 232). Bu bağlamda bir uyuşmazlıkta mahkemenin taraflardan birinin lehine tanıklara karşı farklı bir uygulama yapması ve bu durumun eşitsizliğe yol açması, silahların eşitliği ilkesinin ihlal edilmesine neden olabilir (İnceoğlu, 2013: 226). Örneğin AİHM, bir davada[165] davacının tanıklarının ifadelerinin, davalı tarafın tanıklarına göre herhangi bir gerekçe olmaksızın öncelikli tutulduğu bir durumda, silahların eşitliği ilkesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.

Medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili uyuşmazlıklarda, adil yargılanma hakkı kapsamında mahkeme önünde davacı ve davalının tanık dinletme konusunda herhangi bir üstünlüğe sahip olmadığı, her iki tarafın da eşit konumda olduğu kabul edilmektedir (van Dijk vd., 2006: 583). Bir örnekte[166], bir şirket ile banka arasındaki sözlü anlaşmanın bozulması üzerine çıkan uyuşmazlıkta, temyiz mahkemesi davacı şirketin yöneticisinin tanıklığını, ilgili kişilerin bizzat tanık olamayacağı kuralına dayanarak reddetmiştir. Ancak AİHM, davalı tarafın yöneticisinin dinlenmesine izin verilirken, davacı şirketin yöneticisinin dinlenilmemesinin silahların eşitliği ilkesini ihlal ettiğine karar vermiştir. Bununla birlikte bu karar, her durumda talep edilen tüm tanıkların dinlenilmesinin zorunlu olduğu anlamına gelmemektedir (İnceoğlu, 2013: 227). Bir kira sözleşmesi uyuşmazlığında[167], başvurucu eşinin yeminli tanık olarak dinlenmemesini şikâyet etmiş ancak AİHM, eşinin yeminli olmamakla birlikte mahkeme tarafından dinlendiği ve ifadelerin diğer delillerle birlikte değerlendirildiğini ifade ederek, başvurucunun dezavantajlı bir konumda olmadığını belirlemiştir. Bu nedenle silahların eşitliği ilkesinin ihlal edilmediğine karar verilmiştir. Son olarak, derece mahkemelerinin, tanık dinlenilmesine yönelik talepleri açık ve gerekçeli şekilde değerlendirmesi gerekmektedir. Tanık dinlenilmesi bir delil meselesi olup, mahkemelerin takdir yetkisine tabi olsa da talebin gerekçesiz reddi adil yargılanma hakkını ihlal edebilir (Gözübüyük vd., 2019: 287).

Silahların Eşitliği İlkesi ve Bilirkişi Başvuru

Tanık dinlemelerde olduğu gibi bilirkişi incelemelerinde de dava taraflarının eşit koşullarda olması esastır. Ayrıca davada görev alan bilirkişilerin sahip olduğu imkanlar açısından birbirine üstün bir durumda olmamaları gereklidir (Harris vd., 2018: 395). AİHM, bilirkişi incelemeleri ile ilgili başvuruları değerlendirirken, atanan bilirkişinin herhangi bir taraf lehine üstün konuma sahip olup olmadığına ve bu durumun silahların eşitliği ilkesine zarar verip vermediğine bakar (Reid, 2012: 144). Örneğin AİHM'ye yapılan bir başvuruda[168], bir et fabrikasında çalışan başvurucu, fabrikanın üretim sürecindeki bir hata nedeniyle düzenlenen

[164]Perna/İtalya, B. No: 48898/99, Karar Tarihi: 6/5/2003, § 32.

[165]Bönisch/Avusturya, B. No: 8658/79, Karar Tarihi: 6/5/1985, § 32

[166]Dombo Beheer/Hollanda, §§ 34-3 Karar Tarihi: 5.

[167]Ankerl/İsviçre, B. No: 17748/91, 23/10/1996, § 38.

[168]Bönisch/Avusturya, §§ 31-35.

rapor doğrultusunda hakkında ceza davası açıldığını belirtmiştir. Bu süreçte, fabrika müdürü mahkeme tarafından bilirkişi olarak atanmış, başvurucu ise bağımsız bir bilirkişi tutarak olay hakkında alternatif bir rapor hazırlatmıştır. Ancak mahkeme, başvurucunun sunduğu bilirkişi raporundan ziyade fabrika müdürü tarafından hazırlanan rapora daha fazla önem vermiş ve bu rapor temel alınarak başvurucunun cezalandırılmasına karar vermiştir. Başvurucu, bilirkişilerden birine diğerine kıyasla haksız bir üstünlük tanındığını iddia ederek, bu durumun adil yargılanma hakkını ihlal ettiğini savunmuş ve AİHM'ye başvuruda bulunmuştur. AİHM, mahkemenin bilirkişilerden birine herhangi bir gerekçe olmaksızın diğerine üstünlük sağlamasının, silahların eşitliği ilkesine aykırılık teşkil ettiğini ve bu durumun adil yargılanma hakkını ihlal ettiğini değerlendirmiştir.

Bir başka başvuruda[169], başvurucu, şarap üretimi yapan bir işletmeci olarak, hakkında düzenlenen bir rapor doğrultusunda ceza davası açıldığını belirtmiştir. Bu davada, söz konusu raporu hazırlayan idarede görevli bir uzman, mahkeme tarafından bilirkişi olarak atanmıştır. Başvurucu, bilirkişinin aynı idarede çalışıyor olmasının tarafsızlığını zedeleyebileceği iddiasıyla AİHM'ye başvurmuştur. AİHM, bilirkişinin aynı idarede çalışmasının, tek başına tarafsızlığını sorgulanabilir hale getirmediğini belirtmiştir. Ayrıca bilirkişinin dava konusu raporu hazırlayan kurumda çalışmasının, mahkemenin diğer tarafın bilirkişisine üstünlük tanıdığı anlamına gelmediği belirtilmiştir. Bu çerçevede, AİHM, bilirkişiler arasındaki değerlendirme farkının adil yargılanma hakkı kapsamında silahların eşitliği ilkesinin ihlali olarak değerlendirilemeyeceğine hükmetmiştir.

İncelenen kararlardan anlaşıldığı üzere mahkemede görevlendirilen bilirkişinin, davayı tetikleyen idarede çalışması, silahların eşitliği ilkesini otomatik olarak zedelemiyor. Ancak bilirkişinin, davanın açılmasına direkt neden olmuş olması durumunda, bilirkişinin rolü ve konumu daha dikkatli değerlendirilmelidir. Eğer bilirkişi, davanın teknik yönleriyle ilgili sorulara yanıt vermekle sınırlı kalmışsa, genellikle bir sorun teşkil etmeyecektir. Fakat bilirkişi, görevinin ötesine geçip, örneğin davada yer alan bir tanığı sorgulamış veya deliller hakkında öznel yorumlar yapmışsa ve bu durum ona davada üstün bir konum sağlamışsa, bu durumda silahların eşitliği ilkesinin ihlal edilmiş olabileceği değerlendirilebilir.

Yargılama Sürecindeki Usul İşlemlerinde Silahların Eşitliği İlkesi

Devletlerin iç hukuk sistemlerinde, mahkemeye taşınan bir uyuşmazlıkta davacı ve davalının, olağanüstü bir durum olmadıkça, usul işlemleri bakımından eşit koşullara sahip olmaları gerekmektedir[170]. AİHM içtihatları, silahların eşitliği ilkesinin, tarafların adalet sistemi üzerindeki güvenlerini koruma amacını taşıdığını belirtir[171]. Bu ilke gereği, dava sürecinde tarafların birbirlerine göre dezavantajlı bir durumda olmamaları esastır[172].

Bir başvuruda[173], başvurucu hastane prosedürlerini ihlal ederek izinsiz ilaç yerleştirdiği gerekçesiyle para cezasına çarptırılmış ve cezası ertelenmiştir. Başvurucu, kararı temyiz etmiş, fakat savcılığın temyiz dilekçesine karşı sunduğu savunmaya yanıt vermek için ek bir dilekçe vermiştir. Temyiz mahkemesi, temyiz başvurusundan itibaren iki ay içinde ek dilekçe verilmesi gerektiğini, bu sürenin aşılmasının ardından sunulan dilekçelerin dikkate alınmayacağını belirterek başvurucunun ek dilekçesini reddetmiştir. Başvurucu, kendisinin belirli bir süreye tabi tutulurken, kamu makamı olan savcılığın bu tür bir süre kısıtlamasına tabi olmamasını gerekçe

[169]Brandstetter/Avusturya, §§ 44-45.

[170]Rowe ve Davis/Birleşik Krallık [BD], B. No: 28901/95, 16/2/2000, § 60

[171]Nideröst-Huber/İsviçre, B. No: 18990/91, 18/2/1997, § 29

[172]Kress/Fransa, B. No: 39594/98, 7/6/2001, § 72; Dırama/Türkiye, B. No: 20797/07, Karar Tarihi: 13/11/2018, §§ 22-24

[173]Wynen ve Centre Hospitalier İnterregional Edith-Cavell/Belçika, B. No: 32576/96, Karar Tarihi: 5/11/2002, § 32.

göstererek, silahların eşitliği ilkesinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. AİHM, başvurucunun süre sınırlamasına tabi tutularak ek dilekçe talebinin değerlendirilmemesi ve buna bağlı olarak savunma haklarını tam olarak kullanamaması nedeniyle dezavantajlı bir duruma düşürüldüğünü belirterek, silahların eşitliği ilkesi ihlal edildiği sonucuna varmıştır.

Dava Dosya Bilgilerine Erişimde Silahların Eşitliği İlkesi

Adil yargılanma hakkı çerçevesinde, silahların eşitliği ilkesi, mahkemeye taşınan bir uyuşmazlıkla ilgili olarak elde edilen bilgilere erişimde davanın taraflarının eşit konumda olmalarını teminat altına alır (Harris vd., 2018: 395). Eğer dava tarafları, dosyada yer alan bilgi veya belgelere erişim konusunda eşit imkanlara sahip değilse, silahların eşitliği ilkesi devreye girer. Taraflar arasında dava dosyasındaki bilgilere erişimde bir eşitsizlik olmadığı durumlarda, adil yargılanma hakkı kapsamında diğer olası hak ihlalleri değerlendirilir (İnceoğlu, 2013: 237). Örneğin bir bilirkişi raporuna erişim sağlanamamasıyla ilgili bir başvuru[174], bilirkişi raporunun başvurucu aleyhine olumsuz bir değerlendirme içerdiği ve başvurucunun bu görüşlere karşı savunma yapma imkanına sahip olmadığı ifade edilmiştir. Ancak AİHM, davalı tarafın da kendisi aleyhine sunulan rapora karşı görüş bildirme hakkına sahip olmaması durumunda tarafların eşit bir konumda bulunduğuna kanaat getirmiş ve bu bağlamda silahların eşitliği ilkesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir.

AİHM, yapılan başvurularda[175], taraflardan birinin ilk derece mahkemesinde bazı bilgilere erişememesi durumunda, temyiz aşamasında bu eksikliğin giderilmiş veya tarafın bu imkândan faydalanmamış olması halinde, silahların eşitliği ilkesinin ihlal edilmediğine karar vermektedir. Buna ek olarak, bir raporda başvurucuya yönelik suçlayıcı bilgilerin bulunması ve bu bilgilerin güvenlik gerekçesiyle sadece kısmen paylaşılması durumunda, başvurucunun bu bilgilerin tamamının kendisiyle paylaşılması gerektiğine dair yeterli gerekçe sunamaması, silahların eşitliği ilkesinin ihlal edildiği anlamına gelmemektedir[176].

Türkiye aleyhine yapılan bir başvuruda[177], başvurucu, ceza davası sürecinde dava dosyasındaki bilgilere tam erişim sağlayamadığını iddia etmiştir. Hükümet, başvurucunun zabit kâtibi eşliğinde bu bilgileri inceleme fırsatına sahip olduğunu savunmuştur. Ancak AİHM, dava dosyasındaki belgelerin kapsamını dikkate alarak, zabit kâtibi eşliğinde sağlanan sınırlı inceleme süresinin yeterli olmadığı sonucuna ulaşmış ve bu durumun adil yargılanma hakkı çerçevesinde silahların eşitliği ilkesine aykırılık teşkil ettiğine hükmetmiştir.

Yasama Sürecinde Gerçekleştirilen İşlemler Bakımından Silahların Eşitliği İlkesi

Çağdaş hukuk sistemlerinde, yasaların geriye yürütülmemesi ilkesi, hukuk devleti anlayışının temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Altundiş, 2008: 62). Bu ilke, hukukun genel prensipleri arasında yer almakta ve hukuki güvenliği sağlamayı amaçlamaktadır (Lütfi, 1982: 412). Ancak devletin devam etmekte olan bir davaya müdahale amacıyla yeni bir yasa çıkararak bu davayı kendi lehine sonuçlandırması, adil yargılanma hakkı bağlamında silahların eşitliği ilkesinin ihlali olarak kabul edilmektedir (Reid, 2012: 148). Eğer böyle bir müdahale, davanın sonuçlandırılmasını engellerse, bu durum aynı zamanda karar verme hakkının ihlalini de gündeme getirmektedir. Bu iki durumun birbiriyle karıştırılmaması ve adil yargılanma hakkının farklı boyutları çerçevesinde ayrı ayrı ele alınması gerektiği ifade edilmelidir.

---

[174]Feldbrugge/Hollanda, § 44.

[175]Schuler ve Zgraggen/İsviçre, §§ 50-51

[176]Bendenoun/Fransa, B. No: 12547/86, Karar Tarihi: 24/2/1994, §§ 52-53.

[177]Öcalan/Türkiye, B. No: 46221/99, 12/3/2003, §§ 160-163.

İlgili bir başvuruda[178], taraf devlet ve başvurucu arasında yapılan sözleşmenin sona ermesinin ardından taraflar arasında çıkan uyuşmazlık tahkim yoluyla çözülmek üzere tahkime taşınmıştır. Tahkim kararının geçerliliği tartışma konusu olunca, uyuşmazlık mahkemeye taşınmış ve temyiz aşamasında iken taraf devlet yeni bir yasa çıkarmıştır. Bu yasa, sözleşme sona erdiğinde, hangi aşamada olursa olsun, tahkim şartının geçerliliğini yitireceğini belirtmiştir. Yeni yasaya göre temyiz aşamasında tahkim kararının geçerliliği sona ermiştir. AİHM, devam eden bir yargılamayı etkilemek amacıyla yasal müdahalenin adil yargılanma hakkı ile uyumlu olmadığını belirtmiştir. Taraf devletin, devam eden yargılamayı kendi lehine çevirebilmek amacıyla karar verme sürecine yakın bir zamanda kanun çıkararak yargılama sonucuna müdahale ettiği tespit edilmiştir. Bu nedenle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine hükmedilmiştir.

AİHM, The National & Provincial Building Society, The Leeds Permanent Building Society ve The Yorkshire Building Society/Birleşik Krallık davasında[179], konuya ilişkin bazı temel ilkeler belirlemiştir. Öncelikle, bir uyuşmazlık henüz herhangi bir yargı mercii önüne taşınmamışsa, taraf devletin yasa çıkarma konusundaki takdir yetkisinin kısıtlanamayacağını ifade etmiştir. Ancak bir uyuşmazlık mahkemeye taşınmış olsa dahi, kamu yararının gerektirdiği bir durum nedeniyle yeni bir kanun çıkarılması, tek başına adil yargılanma hakkının ihlal edildiği anlamına gelmemektedir. Bunun yanı sıra ilgili devletin müdahalesi öngörülebilir nitelikteyse, bu durumda başvuruculların adil yargılanma haklarının ihlal edilmediği kabul edilir (Harris vd., 2018: 395). AİHM, bu ilkeler doğrultusunda, devletin taraf olduğu bir yargılamanın başlamasının ardından yapılan usuli değişikliklerin, davayı kazanmaya yönelik bir avantaj sağlayıp sağlamadığına dikkat çekmiştir. Ayrıca bu tür değişikliklerin, başvurucunun davayı "kazanılamaz" hale getirdiği noktaları incelemenin kritik önemde olduğunu vurgulamıştır (Reid, 2012: 200).

Davada Taraf Olmayan Kamu Görevlilerinin Görevleri ve Silahların Eşitliği İlkesi Bağlamında İncelenmesi

Kamu görevlilerinin, bir taraf aleyhine görüş bildirdiği ve bu görüşlere karşı tarafın cevap hakkının bulunmadığı durumlarda, bu durumun davanın sonucuna etkisi, silahların eşitliği ilkesinin ihlali olarak değerlendirilmektedir (İnceoğlu, 2013: 241). AİHM, bir davada savcılar gibi kamu görevlilerinin sunduğu görüşlerin, taraflardan birine avantaj sağlayıp sağlamadığını ve bu görüşlere karşı tarafların cevap hakkına sahip olup olmadığını, silahların eşitliği ilkesi kapsamında detaylı şekilde incelemiştir (Harris vd., 2018: 394). Örneğin bir başvuruda[180] savcının karar aşaması öncesinde yapılan müzakerelere katılması ele alınmıştır. AİHM, bir başvuruda savcının, Adalet Bakanlığına karşı bağımsız bir pozisyonda hareket ettiğini ve davada sanıkla herhangi bir hukuki ilişkisinin bulunmadığını tespit ederek, bu durumun adil yargılanma hakkının ihlali anlamına gelmediği yönünde karar vermiştir. Ancak Borkers/Belçika davasında[181], mahkeme sürecine katılan kanun sözcüsü, temyiz aşamasındaki müzakerelere de katılmış ve temyiz başvurusunun reddedilmesi yönünde görüş bildirmiştir. Temyiz aşamasında sunulan görüşlere karşı başvurucunun yanıt verme imkanının bulunmaması ve kanun sözcüsünün danışman sıfatıyla müzakerelere katılması bir araya geldiğinde, AİHM, silahların eşitliği ilkesi ile savunma hakkının ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır.

[178]Stran Greek Refineries ve Stratis Andreadis/Yunanistan, B. No: 13427/87, Karar Tarihi: 9/12/1994, §§ 49-50,

[179]The National&Provincial Bulding Society, The Leeds Permanent Building Society ve The Yorkshire Building Society/Birleşik Krallık, B. No: 21319/93, Karar Tarihi: 23/10/1997.

[180]Delcourt/Belçika, § 37.

[181]Borgers/Belçika, B. No: 12005/86, Karar Tarihi: 30/10/1991, §§ 25-29,

Çelişmeli Yargılanma İlkesi

Hukuk literatüründe başlangıçta silahların eşitliği ilkesinin bir uzantısı olarak değerlendirilen "çelişmeli yargılanma ilkesi", zamanla bağımsız bir ilke olarak değerlendirilmesi gereken önemli bir konuma gelmiştir (Starmer, 1999: 372). AİHM, çelişmeli yargılanma ilkesini, adil yargılanma hakkının kapsamlı bir bileşeni ve silahların eşitliği ilkesinin bir parçası olarak tanımlamıştır[182]. Ancak tarafların eşit fırsatlara sahip olduğu durumlarda, çelişmeli yargılanma ilkesinin ihlali tek başına adil yargılanma hakkının ihlali olarak kabul edilmemektedir (İnceoğlu, 2013:241).

AİHM, çelişmeli yargılanma ilkesini, davada yer alan tarafların, mahkemece sunulan diğer tarafın bilgi ve belgelerinden haberdar olma ve bunlara karşı savunma yapma hakkı olarak ifade etmiştir[183]. Türk hukuk doktrininde ise çelişmeli yargılama, tarafların fikirlerini karşılıklı olarak açıklama ve birbirleriyle fikir alışverişinde bulunma süreci olarak tanımlanmaktadır (Kunter vd., 2006: 40).

Çelişmeli yargılanma ilkesi, sadece dava tarafları için değil, davaya dahil olmayan kişilerin fikir beyan etmeleri durumunda da geçerlidir (Starmer, 1999: 372). Savcılık tarafından uyuşmazlığa ilişkin görüşlerin tebliğ edilmemesi konusu sıkça AİHM'nin gündemine gelmiş ve genellikle bu durumun çelişmeli yargılanma ilkesini ihlal ettiğine hükmedilmiştir[184]. Ancak bu tür bir görüşün taraflarca başka yollarla öğrenilmesi durumunda, yani çelişmenin sağlanmış olması halinde, bir ihlalden söz edilmeyecektir.

Van Orshoven/Belçika davasında[185], başvurucu temyiz aşamasındayken Kanun Sözcüsü'nün görüşünün kendisine bildirilmediğini belirtmiştir. AİHM, temyiz kararına ilişkin görüşe karşı savunma yapabilme hakkının önemli bir menfaat teşkil ettiğini belirterek, çelişmeli yargılanma ilkesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Başka bir başvuruda[186] başvurucu, Fransa aleyhine yaptığı şikâyette, Conseil d'État'taki duruşma sırasında Hükümet Komiseri'nin görüşünün kendisine bildirilmemesini ve bu görüşe ilişkin değerlendirme yapma imkânının tanınmamasını, adil yargılanma hakkının ihlali olarak ileri sürmüştür. Ancak AİHM, duruşma öncesinde Hükümet Komiseri'nin görüşüne ilişkin bilgi talep etme hakkının olmasına rağmen bu hakkın kullanılmadığını belirtmiştir. Ayrıca başvurucunun avukatının duruşma sonrasında Hükümet Komiserinin görüşüne karşı savunma yapma fırsatı bulduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda, AİHM, başvurucunun dezavantajlı bir durumla karşı karşıya kalmadığını değerlendirmiş ve adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğine hükmetmiştir.

Kanun yoluna başvurulduğunda, ilk derece mahkemesi tarafından belge ve bilgilerin aktarılması sırasında çelişmeli yargılanma ilkesi devam eder (Starmer, 1999: 372). İsviçre›de başvurucunun açtığı dava[187] Kanton Mahkemesi tarafından esaslı bir değerlendirme sonucu reddedilmiştir. Karara itiraz edilerek Federal Mahkeme'ye başvurulmuş ve Kanton Mahkemesi'nden temyizle ilgili görüş istenmiş ancak bu görüş başvurucuyla paylaşılmamıştır. AİHM, talep edilen görüşün Federal Mahkeme'deki önemini göz önünde bulundurarak, bu bilginin başvurucuyla paylaşılmaması ve kendisine cevap hakkı tanınmaması nedeniyle adalete olan güvenin sarsıldığını ve bu durumun çelişmeli yargılanma ilkesini ihlal ederek adil yargılanma

[182]Barbera, Messegue ve Jabardo/İspanya, B. No: 10590/83, Karar Tarihi: 6/12/1988, § 78; Brandstetter/Avusturya, § 66; Ruiz-Mateos/İspanya, B. No: 12952/87, Karar Tarihi: 23/06/1993, § 63.

[183]Ruiz-Mateos/İspanya, § 63; Feldbrugge/Hollanda, B. No: 8562/79, 29/05/1986, § 44.

[184]Vermeulen/Belçika, B.No: 19075/91, Karar Tarihi: 20/2/1996, § 33; J.J./Hollanda, B. No: 9/1997/793/994, Karar Tarihi: 27/3/1998, § 43.

[185]Van Orshoven/Belçika, B. No: 20122/92, Karar Tarihi: 25/6/1997, §§ 41-42.

[186]Kress/Fransa, §§ 72-76.

[187]Nideröst-Huber/İsviçre, B. No: 18990/91, Karar Tarihi: 18/2/1997, §§ 29-32.

hakkını zedelediğine karar vermiştir.

Ruiz-Mateos/İspanya davası[188], Anayasa Mahkemesi önünde işlenen bir davanın çelişmeli yargılanma ilkesi açısından önemini gösterir (İnceoğlu, 2013: 251). Başvurucular, sahibi oldukları ticari şirketlerin devletleştirilmesine karşı dava açmış ve yasal düzenlemelerin Anayasa'ya aykırı olduğunu iddia etmiştir. Davalı idare avukatı, mevzuatın Anayasa'ya uygunluğu konusunda görüş bildirme fırsatına sahipken, başvuruculara aynı fırsat tanınmamıştır. AİHM, ilk derece mahkemesindeki dava ile Anayasa Mahkemesi'ndeki sürecin birbirinden bağımsız olamayacağına dikkat çekmiş ve idare avukatına tanınan imkânın başvuruculara tanınmamasını çelişmeli yargılanma ilkesinin ihlali olarak değerlendirmiştir.

2.3.6. Hakkaniyete Uygun Yargılanma Hakkı

Genel Olarak

Adil yargılanma hakkı kapsamında delillerin mahkemeler tarafından nasıl değerlendirileceğine dair esaslar AİHS'nin 6. maddesinde yer almaktadır (Harris vd., 2018: 397). Bu madde, delillerin değerlendirilme yöntemini doğrudan belirtmemesi nedeniyle konu öncelikle ulusal hukuk çerçevesinde ele alınmaktadır. Ulusal mahkemeler, delilleri değerlendirirken bariz bir takdir hatası veya açık bir keyfiyet olmadığı sürece, AİHM tarafından bu değerlendirmeye müdahale edilmemektedir[189]. AİHM'nin uyguladığı dördüncü derece doktrini, ulusal mahkemelerin delil değerlendirme yetkilerini güçlendirir; bu doktrin çerçevesinde, delillerin değerlendirilmesinde açık bir keyfilik bulunmadıkça, bu değerlendirmelerin şekli tamamen ulusal mahkemelere bırakılmıştır (Vitkauskas ve Dıkov, 2012: 62). AİHM, genel olarak yargılamanın toplamında adil bir süreç olup olmadığını değerlendirirken, delillerin kabul edilebilirliği üzerinde durmamaktadır[190].

AİHS'ne taraf devletlerin sayısal fazlalığı göz önünde bulundurulduğunda, AİHM'nin delillere yaklaşımı yerinde bir tutum olarak değerlendirilebilir (Harris vd., 2018: 399). AİHM, bir temyiz mahkemesi olarak görev yapmamaktadır ve bireysel başvurular da normal bir yargılama süreci içinde yer almamaktadır (Reid, 2012: 149). Bu yüzden AİHM, delillerin değerlendirilmesiyle ilgili belirli prensipler belirlemiştir ve bu prensiplere uyulmamasının, yargılamanın adil olmamasına yol açabileceğini vurgulamakla yetinmiştir (Clayton ve Tomlinson, 2009: 866).

AİHM, başvuruları değerlendirirken, yargılamanın hakkaniyete uygunluğunu belirlemek adına, ilk olarak davada yer alan kişilerin yargılamaya etkin bir şekilde katılım sağlayıp sağlamadıklarını inceler. Taraflara delilleri mahkeme önüne sunma konusunda eşit fırsatlar tanınıp tanınmadığı da AİHM için önemli bir değerlendirme kriteridir (İnceoğlu, 2013: 284). Ulusal mahkemelerin delil değerlendirmelerinde herhangi bir takdir hatası veya keyfi bir yaklaşım olup olmadığı da adil yargılanma hakkı çerçevesinde göz önünde bulundurulur. Adil yargılanma hakkı, ulusal mahkemelere yargılama sürecinde kendilerine sunulan delilleri tarafsız şekilde değerlendirme yükümlülüğü getirmektedir[191]. Bu yükümlülük, yargılamanın her aşamasında adaletin sağlanmasını amaçlar ve böylece yargı sürecinin her katılımcısı için eşit şartlar altında adaletli bir muamele garantisi sunar.

[188]Ruiz-Mateos/İspanya, §§ 63-68.

[189]Waldberg/Türkiye, B. No: 22909/93, Karar Tarihi: 6/9/1995, § 25

[190]Schenk/İsviçre, B. No: 10862/84, 12/7/1988, §§ 45-46; Desde/Türkiye, B. No: 23909/03, Karar Tarihi: 1/2/2011, § 124

[191]Van de Hurk/Hollanda, § 59.

Delillerin Değerlendirilmesi

Hukuka Aykırı Delil Bakımından

AİHM, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi kapsamında adil yargılanma hakkının, hukuka aykırı yollarla elde edilen delillerin kullanılmasını doğrudan yasaklayan bir hüküm içermediği yönünde bir tutum sergiler. Delillerin kabul edilip edilmeyeceği hususu, genellikle taraf devletlerin iç hukuk düzenlemelerine bırakılmıştır. Bir yargılamanın adil olup olmadığını belirlemek amacıyla sürecin bütününe bakılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu açıdan hukuka aykırı şekilde elde edilen delillerin yargılama sürecinde kullanılmasına yönelik belirli bir düzenleme gerekliliği bulunmamaktadır (Harris vd., 2018: 397). Eğer hukuka aykırı olarak elde edilen delil, AİHM Sözleşmesi'ni ihlal etmiyorsa, bu durum tek başına adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirilemez (Gölcüklü, 1994b: 5). Burada esas dikkate alınması gereken nokta, söz konusu delilin yargılamanın adil niteliğini etkileyip etkilemediğidir.

Gerekli izinler alınmaksızın gerçekleştirilen ses veya görüntü kaydının yargılama sürecinde delil olarak kullanılması, hukuka aykırı elde edilen delillerin tipik bir örneğini oluşturur (Kunter vd., 2006: 1034). İlk bakışta bu durum, özel hayata saygı hakkının ihlaline yol açıyor gibi görünse de AİHM önüne getirilen bir başvuruda özel hayat ihlali iddiası ileri sürülmüyorsa, Mahkeme doğrudan adil yargılanma hakkı ihlali incelemesi yapmaz. Bunun yerine, başvuruyu somut olayın koşulları çerçevesinde değerlendirir (İnceoğlu, 2013: 289). İsviçre aleyhine bir başvuruda[192], karısını öldürmek amacıyla katil kiralamak suçundan başvurucu hakkında yargılama başlatılmıştır. Yargılamada kullanılan deliller arasında başvurucunun katille yaptığı telefon görüşmelerine dair ses kayıtları bulunmaktadır. AİHM, ilk derece mahkemesinin hukuka aykırı bir ses kaydını kabul ederken, iç hukukta öngörülen savunma haklarına uygun hareket ettiğini, yargılama sürecinde yalnızca bu kayda dayanılmadığını ve diğer delillerin de kararda dikkate alındığını tespit etmiştir. Mahkeme, yapılan değerlendirmeler sonucunda adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğine hükmetmiştir.

AİHM, işkence veya kötü muamele sonucu elde edilen delillerle ilgili yapılan başvurularda, bu tür delillere dayanarak verilen yargı kararlarını hakkaniyete uygun bulmadığını belirtmiştir (Harris vd., 2018: 398). Ancak bir başvuruda[193], başvurucu kendisine yapılan kötü muamele sonucunda verdiği ifadenin yargılamada kullanılmamasını talep etmiştir. Bu talebin reddedilmesine ilişkin olarak AİHM, başvurucunun mahkumiyetine yol açan ifadelerin yargılamanın ana unsuru olduğunu kabul etmiş, ayrıca yargılama sürecinde başvurucunun sahip olduğu haklara, özellikle masumiyet karinesine uygun davranıldığını gözlemlemiştir. Bu nedenlerle, yargılamanın adil ve hakkaniyetli bir şekilde gerçekleştirildiğine, bu çerçevede adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğine kanaat getirilmiştir.

Delillerin Ulaşılabilir Olması

Suçlanan kişiye ait tüm delillerin yargılama sürecinde açıklanması, hakkaniyete uygun bir yargılama hakkının gereklerinden olduğu öngörülmektedir[194]. Bu ilkeye uyulmaması, yargılamanın adil olmamasına sebep olabilir. Ancak AİHM, ilk derece mahkemesinde yaşanan bu tür bir hakkaniyet eksikliğinin, kanun yolu aşamasında giderilmesi durumunda yargılamayı adil

[192]Schenk/İsviçre, §§ 47-49.

[193]Gäfgen/Almanya, §§ 187-188

[194]Edwards/Birleşik Krallık, B. No: 13071/87, Karar Tarihi: 16/12/1992, § 36; Rowe ve Davis/Birleşik Krallık, B. No: 28901/95, Karar Tarihi: 16/02/2000, § 60.

olarak değerlendirebilmektedir[195]. Delillerin erişilebilirliği, idari yargı da dahil olmak üzere tüm davalarda, adil yargılanma hakkı çerçevesinde önemli bir yer tutmaktadır. İdari yargı ve hukuk davalarında da ceza davalarında olduğu gibi elde edilen verilerin paylaşılması gerekmektedir ki bu, davacının veya davalının ilgili delilden haberdar olmasını ve buna karşı görüş bildirmesini sağlar[196]. Ancak bu kural, devlet güvenliği veya meslek sırrı gibi hassas bilgilerin paylaşılmasını zorunlu kılmaz; bu tür bilgilerin paylaşılmaması, hakkaniyete uygun yargılanma hakkının ihlal edildiği anlamına gelmez (Akıncı, 2010: 37).

AİHM'ye yapılan bir başvuruda[197], nükleer testler sırasında radyasyona maruz kaldıklarını iddia eden başvurucular, bu sebeple devlete karşı tazminat davası açmışlardır. Sonrasında ilgili testlere ait bilgi ve belgelerin kendileriyle paylaşılmadığı gerekçesiyle AİHM'ye başvuruda bulunmuşlardır. AİHM, başvurucuların maruz kaldıkları radyasyonu kanıtlayabilmeleri için gerekli belgelere erişim talebinin geçerli bir mazeret olmaksızın reddedilmesinin yargılamanın adil olma niteliğine zarar verebileceğini vurgulamıştır. Yine de AİHM, hangi belgelerin paylaşılıp paylaşılmayacağına karar verme yetkisinin taraf devletlerde olduğunu ifade etmiş ve söz konusu durumun adil yargılanma hakkının ihlali olmadığına hükmetmiştir. Bunun yanı sıra hakkaniyete uygun yargılanma hakkı kapsamında, dava dosyasına sunulan delillerin değerlendirilmesinde tarafların bu delillerle ilgili görüşlerini ifade edebilme hakkının büyük bir öneme sahip olduğu vurgulanmıştır (İnceoğlu, 2013: 311). Bir başka AİHM başvurusunda[198], başvurucuların kızlarının ameliyat sırasında yaşanan komplikasyon sonucu hayatını kaybetmesi dava konusu edilmiştir. Bu olayla ilgili olarak idare mahkemesinde açılan dava sürecinde, başvurucuların bilgisi dışında yapılan bilirkişi görüşmeleri ve belgelere dayanılarak hazırlanan rapor, kararın temeli olarak kullanılmıştır. AİHM, başvurucuların, rapor hakkında herhangi bir görüş bildirme şansı verilmeden karar verilmesini ele almış, başvurucuların raporun hazırlanma sürecine dahil edilmediği ve içeriğine ilişkin görüş sunma fırsatının olmadığına dikkat çekmiştir. Bu durumda, karara esas alınan rapor ile ilgili başvuruculara görüşlerini sunma imkânı verilmemesi, adil yargılanma hakkını ihlal etmiş ve dolayısıyla hakkaniyete uygun yargılama hakkının zedelenmesine yol açmıştır.

Bir davanın kesinleşmiş kararından sonra yeni delillerin ortaya çıkması, yeniden yargılamanın yapılıp yapılmayacağı konusu, adil yargılanma hakkı açısından büyük önem taşımaktadır (İnceoğlu, 2013: 315). AİHM, taraf devletlerin bu konuda herhangi bir yükümlülük taşımadığını belirtmiş, yeniden yargılama yapılması veya yapılmaması kararıyla ilgili olarak devletlere takdir hakkı tanımıştır. Hem idari hem de ceza yargılamalarında, bu tür kararların devletin değerlendirmesine bırakıldığı ifade edilmiştir[199]. Bu yaklaşım, devletlere, kendi ulusal yargı sistemleri içinde yeni delillerin yargılamaya etkisini değerlendirme hususunda belirli bir takdir yetkisi tanınmasına imkân vermektedir.

[195]Edwards/Birleşik Krallık, § 37-39.

[196]Kerojärvi/Filandiya, B. No: 17506/90, Karar Tarihi: 19/7/1995, § 39.

[197]Mcginley ve Egan/Birleşik Krallık, B. No: 21825/93; 23414/94, Karar Tarihi: 9/6/1998, § 86-91.

[198] Montovanelli/Fransa, B. No: 21497/93, Karar Tarihi: 18/3/1997, §§ 33-36.

[199]Saidi/Fransa, B. No: 14647/89, Karar Tarihi: 20/9/1993, § 47.

Delillerin ve Hukuki Yorumların Değerlendirilmesi Bakımından

AİHM, adil yargılamanın demokratik toplumlar için temel bir gösterge olduğunu vurgulamaktadır[200]. Hukuki belirlilik ilkesi, hukuk devletinin en önemli yapı taşlarından biri olup AİHS içindeki bütün maddelere uygulanabilir bir prensiptir[201]. Hukuk düzeninde kabul edilen ilkeler doğrultusunda adil yargılanma hakkının yorumlanması gereklidir. Ayrıca adaletin reddedilmesi yasağı da adil yargılanma hakkı çerçevesinde önemli bir yere sahiptir[202].

AİHM, ulusal mahkemelere iç hukuk kurallarını uygulama ve delilleri değerlendirme yetkisini tanımaktadır. AİHM'nin görev alanı, yalnızca mahkemelerin bu değerlendirmelerinin AİHS ile uyumlu olup olmadığını denetlemekle sınırlıdır[203]. Taraf devletlerdeki hukuki kuralların değerlendirilmesi AİHM için bir öncelik teşkil etmez; bu tür sorunların çözümü ulusal mahkemeler tarafından yapılmalıdır. Ancak mahkemelerin yorumlarında keyfilik veya açıkça hatalı bir durum tespit edilirse ve bu yargılamanın adil olmaktan çıkmasına neden olursa, AİHM bu durumu değerlendirip karar verebilir[204].

Ulusal mahkemelerde, delillerin yeterli gerekçe gösterilmeden reddedilmesi, adil yargılanma hakkını ihlal edebilir (Gözübüyük vd., 2019: 285). AİHM Wierzbicki/Polonya davasında[205], dinlenilmesi talep edilen bir tanık delilinin geçerli bir nedenle reddedilmesi durumunda yapılan başvuruyu açıkça dayanaksız olarak değerlendirerek adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğine hükmetmiştir.

İçtihat Farklılığının Etkisi Bakımından

Hukuki kesinlik ilkesi, hukukun uygulanmasında istikrarı zorunlu kılar. Bu istikrar sayesinde toplumda yargıya olan güven sağlanmış olur ve aynı olaylar üzerine farklı kararlar alınmasının önüne geçilir. Eğer benzer olaylarda sürekli farklı kararlar alınırsa, bu durum hukuki güvenlik ilkesini zedeleyerek hukuksal olarak belirsiz bir durum yaratır[206].

Hukukun genel ilkeleri ve kişisel çıkarlar, mevcut içtihatların değişmesine neden olabilir[207]. Bu, hukuki kesinlik ilkesine zıt değildir; zira sabit kalan yargı kararları, toplumun ve hukukun gelişimini engelleyebilir. Bu da adaletin etkin yönetilmemesine yol açabilir[208]. Bu bağlamda yüksek yargı organlarının, farklı mahkeme kararları arasında ortaya çıkan içtihat farklılıklarını gidermek gibi kritik bir rolü vardır[209]. Ancak AİHM'nin görevi, ulusal mahkemeler tarafından verilen farklı kararların hangisinin doğru olduğunu belirlemek değildir. AİHM, daha çok ulusal kararların AİHS'ne uygunluğunu değerlendirir[210].

AİHM, ulusal mahkemeler tarafından alınan kararların çelişkili olabileceğini ve bu durumun hem temyiz mahkemelerinde hem de aynı mahkeme içinde meydana gelebileceğini kabul etmektedir. Ancak bu tür çelişkilerin varlığı, tek başına hakkaniyete uygun yargılanma

[200] Airey/İrlanda, § 24.

[201] Iordan Iordanov/Bulgaristan, B. No: 23530/02, Karar Tarihi: 2/7/2009, § 47.

[202] Golder/Birleşik Krallık, § 35.

[203] Waite ve Kennedy/Almanya, B. No: 26083/94, Karar Tarihi: 18/2/1999, § 54.

[204] Anđelković/Sırbistan, B. No: 1401/08, Karar Tarihi: 9/4/2013, § 24.

[205] Wierzbicki/Polonya, B. No: 24541/94, Karar Tarihi: 18/6/2002, § 45.

[206] Nejdet Şahin ve Perihan Şahin/Türkiye [BD], B. No: 13279/05, Karar Tarihi: 20/10/2011, § 57.

[207] Unédic/Fransa, B. No: 20153/04, Karar Tarihi: 18/12/2008, § 74; Şahin, Nejdet ve Şahin, Perihan/Türkiye, § 58.

[208] Atanasovski/Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti, B. No: 36815/03, Karar Tarihi: 14/1/2010, § 38.

[209] Zielinski, Pradal, Gonzalez ve digerleri/Fransa [BD], B. No: 24846/94, .34173/96, Karar Tarihi: 28/10/1999, § 59; Schwarzkopf ve Taussik/Çek Cumhuriyeti (k.k.), B. No: 42162/02, Karar Tarihi: 2/12/2008.

[210] Nejdet Şahin ve Perihan Şahin/Türkiye, § 50.

hakkının ihlali olarak değerlendirilemez[211]. AİHM, benzer davalarla ilgili yüksek mahkeme kararları arasında uzun süre devam eden ve belirgin bir içtihat farklılığının bulunması durumunda, bu durumun ihlal teşkil edebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca bu farklılıkları gidermek için var olması gereken mekanizmanın iç hukukta bulunup bulunmadığı ve bu mekanizmanın işletilip işletilmediği de incelenir[212]. Mahkemeler tarafından verilen farklı kararlar, incelenen olayın kendine has özelliklerinden kaynaklanıyorsa, bu durum bir içtihat farklılığı olarak kabul edilmez[213]. Bu gibi durumlarda, yüksek mahkemelerin görevi, derece mahkemeleri arasında verilen farklı kararları değerlendirerek, hangi kararın doğru olduğunu tespit etmek ve buna göre karar vermek olmalıdır[214].

Romanya aleyhine yapılan bir başvuruda[215], istinaf mahkemeleri arasında uzun süreli bir içtihat farklılığı olmasına rağmen iç hukukta bu farklılığı giderecek etkin bir mekanizmanın bulunmaması, AİHM tarafından adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye aleyhine yapılan bir başvuruda[216], başvurucuların savaş pilotu olarak görev yapan oğulları, görev esnasında uçağının düşmesi sonucu hayatını kaybetmiştir. Bu trajik olayın ardından başvurucular, 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu çerçevesinde maaş bağlanması talebiyle idari makamlara başvurmuşlardır. Talepleri reddedildikten sonra, idare mahkemesinde dava açma yoluna gitmişlerdir. Ancak İdare Mahkemesi davanın çözümünün Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) tarafından yapılması gerektiği gerekçesiyle görev yönünden davayı reddetmiş ve kararın gerekçesini, Uyuşmazlık Mahkemesi'nin aldığı bir karara dayandırmıştır AYİM, olayın 3713 sayılı Kanun kapsamında değerlendirilmesi gereken şartları karşılamadığını belirterek davayı reddetmiştir. Başvurucular, benzer durumlar üzerine Danıştay tarafından verilmiş olan kararları örnek göstererek, kendi davalarının haksız şekilde reddedildiğini iddia etmiş ve bu sebeple AİHM'ye başvurmuşlardır. AİHM, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) tarafından verilen kararı, Danıştay'ın kararlarıyla karşılaştırmış ve başvurucular aleyhine bir durum ortaya çıkmış olsa da bunun yargılamayı adil olmaktan çıkaran bir unsur oluşturmadığına karar vermiştir. AİHM, hem Danıştay hem de AYİM'nin kararlarının yeterli gerekçelere dayandığını ve keyfi bir tutum içermediğini vurgulamış, AYİM'nin yetki alanındaki ve takdir hatası içermeyen kararının adil yargılanma hakkını ihlal etmediğini belirtmiştir.

Mahkemelerin içtihatlarını değiştirmesi, yargı yetkilerinin doğal bir parçasıdır. Bu tür bir değişiklik, daha önceki kararın artık yeterli olmadığını ve değişime ihtiyaç duyulduğunu gösterir[217]. Farklı bir hüküm verilirken, bu yeni karar için yeterli ve makul gerekçelerin sunulması gereklidir[218].

2.3.7. Gerekçeli Karar Hakkı

Mahkemenin aldığı kararların meşru, makul ve vicdanla uyumlu olduğunu göstermek, ayrıca yasalara uygunluğunun denetlenebilir olmasını sağlamak amacıyla kararın yeterli dayanaklara sahip olması "gerekçeli karar hakkı" olarak tanımlanır (Şeker, 2007: 180). AİHM,

211 Santos Pinto /Portekiz, B. No: 39005/04, Karar Tarihi: 20/5/2008, § 41; Tudor Tudor/Romanya, B. No: 21911/03, Karar Tarihi: 24/3/2009, § 29; Remuszko/Polonya, B. No: 1562/10, Karar Tarihi: 16/7/2013, § 92; Nejdet Şahin ve Perihan Şahin/Türkiye, § 51.

212 Beian/Romanya, B. No: 30658/05, Karar Tarihi: 6/12/2007, §§ 37, 39; Nejdet Şahin ve Perihan Şahin/Türkiye, § 53.

213 Ucar/ Türkiye (k.k.), B. No: 12960/05, Karar Tarihi: 29/9/2009.

214 Stefanica vd./Romanya, B. No: 38155/02, Karar Tarihi: 2/11/2010, § 34.

215 Tudor Tudor/Romanya, §§ 30-31.

216 Nejdet Şahin ve Perihan Şahin/Türkiye, §§ 94-95.

217 S.S. Balıklıçeşme Beldesi Tarım Kalkınma Kooperatifi vd./Türkiye, B. No: 3573/05… 17293/05, Karar Tarihi: 30/11/2010, § 28.

218 Stoilkovska/Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti, B. No: 29784/07, Karar Tarihi: 18/7/2013, § 49

AİHS'de gerekçeli karar hakkı doğrudan belirtilmemiş olmasına rağmen bu hakkı adil yargılanma hakkının bir bileşeni olarak kabul etmekte ve başvuruları değerlendirirken bu unsuru gözetmektedir (White ve Ovey, 2010: 264). Gerekçeli karar hakkı, yargıçların daha titiz çalışmasını teşvik eder, yargı kararlarının denetlenmesini kolaylaştırır ve böylece hukuka aykırılıkların önlenmesine katkı sağlar. Ayrıca kararın gerekçesi, ilgili tarafların ve diğer bireylerin mahkeme kararını anlamasına yardımcı olur (Bekri, 2014: 208).

Gerekçeli karar, hukukun gelişimine katkıda bulunan önemli bir işleve sahiptir (Şeker, 2010: 1050). Adil yargılanma hakkı çerçevesinde tanınan bu hak, hukuk ve idari yargılamaların yanı sıra ceza yargılamalarında da geçerlidir (Harris vd., 2018: 429). Mahkeme kararlarının gerekçesi, davada hangi tarafın haklı olduğunu netleştirir (Kerr, 2007: 53-54). Her ne kadar bir uyuşmazlığın sonucunun ve kararın içeriğinin derece mahkemelerinin takdirine bırakılmış olsa da verilen kararın gerekçelerinin ve sonuçlara nasıl ulaşılmış olduğunun açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konması zorunludur (Harris vd., 2018: 407).

Gerekçeli Karar Hakkının Önemi

Gerekçeli karar hakkı, kanun yolu sürecinde yapılan değerlendirmelerde yargılamanın adil ve hakkaniyetli olup olmadığını belirleyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır (İnceoğlu, 2013: 322). İlk derece mahkemesinde karar aleyhine sonuçlanan kişiler, kararın nedenleriyle ilgili bilgileri mahkeme kararından anlayabilmeli ve kanun yolu aşamasında hangi gerekçelere başvurması gerektiğini bilmelidir[219]. AİHM, taraf devletlerin hukuk sistemlerini adil yargılanma hakkına uygun şekilde düzenleme konusunda bir takdir yetkisine sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak bu, mahkemelerin kararlarında yeterli gerekçe sunma yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. İlk derece mahkemesi kararlarına itiraz edilebilmesi için mahkeme kararlarında sonuçlara nasıl ulaşıldığının açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmesi gereklidir[220]. Eğer mahkeme kararı bu açıklamayı içermiyorsa, kanun yolu aşamasının varlığı pratikte bir yarar sağlamayacaktır (Van Dijk vd., 2006: 595).

Gerekçeli karar hakkı, uyuşmazlığın türüne veya yargılamayı yapan mahkemenin özelliklerine göre belirli sınırlamalar içerebilir (Gözübüyük vd., 2019: 288). İlk derece mahkemeleri tarafından verilen kararlar hem makul hem de yeterli bir gerekçe sunmalı, böylece kararın dayandığı temellerin net bir şekilde anlaşılması sağlanmalıdır (White ve Ovey, 2010: 264). Ancak kanun yolu aşamasında olan mahkemelerin her zaman ayrı bir gerekçe sunması gerekmez. Eğer kanun yolu mahkemesi, ilk derece mahkemesinin kararındaki gerekçeyi yeterli buluyorsa, kendi kararında ayrıca bir gerekçe sunmasını beklemek gerekmez[221].

Tarafların İddialarının Karşılanması

Mahkemeler tarafından verilen kararlarda, tarafların iddialarının yeterince değerlendirilmemesi veya iddialara sadece birkaç cümleyle karşılık verilmesi, kararın gerekçe açısından yetersiz olmasına yol açar (İnceoğlu, 2013: 323). Bununla birlikte mahkemenin tarafların her bir iddiasını ayrıntılı şekilde ele alması zorunlu değildir (van Dijk vd., 2006: 595) ve AİHM

[219]The Firestone Tire and Rubber Co. vd./Birleşik Krallık, B. No: 5460/72, Karar Tarihi: 2/4/1973.

[220] Hadjıanastassıou/Yunanistan, B. No: 12945/87, Karar Tarihi: 16/12/1992, § 33.

[221]Meltex Ltd. ve Mesrop Movsesyan/Ermenistan, B. No: 32283/04, Karar Tarihi: 17/6/2008, § 88; Emel Boyraz/Türkiye, § 75; Hansen/Norveç, B. No: 15319/09, Karar Tarihi: 2/10/2014, § 59; Lazariu/Romanya, B. No: 31973/03, Karar Tarihi: 13/11/2014, § 171.

kararlarında bu yönde bir yaklaşımı benimser[222]. AİHM ayrıca, bireysel başvuruların ikincil niteliği nedeniyle hangi iddiaların mahkemece nasıl ele alındığının denetlenmesinin kendi görev alanına girmediğini belirtmiştir[223]. AİHM, gerekçeli karar hakkının her somut olayda ayrıca değerlendirilmesi gerektiğini ve kararın gerekçesinin, olayın koşullarına göre farklılık gösterebileceğini belirtmiştir[224].

Gerekçeli karar hakkının ihlal edildiği düşüncesi, özellikle bir tarafın mahkeme tarafından ele alınmayan bir iddianın, davanın sonucunu değiştirebileceğini kanıtlaması halinde kabul edilebilir (White ve Ovey, 2010: 264). AİHM'ye yapılan bir başvuruda[225], başvurucu davalı olarak zamanaşımı nedeniyle dava açma hakkının geçtiğini ileri sürmüş ancak bu konu ne kanun yolu aşamasında ne de ilk derece mahkemesince ele alınmamıştır. AİHM, zamanaşımı hususunun değerlendirilmesinin ilk derece mahkemelerinin görevi olduğunu belirtmiş ve bu konunun davanın değerlendirilmesi için belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Temyiz mercii bu iddiayı reddetmiş ancak reddin nedeni karardan anlaşılamadığı için AİHM gerekçeli karar hakkının, adil yargılanma hakkı çerçevesinde ihlal edildiğini kararlaştırmıştır.

Mahkeme Kararındaki Gerekçenin Yeterliliği

Mahkeme tarafından herhangi bir uyuşmazlıkta verilen kararın gerekçesinin yetersiz olması, adil yargılanma ilkesinin ihlal edildiği anlamına gelmektedir (İnceoğlu, 2013: 327). Mahkeme kararının sonuçlarına nasıl ve neden varıldığını açıklayacak yeterli bir gerekçe bulunmalıdır. Örneğin AİHM'ye yapılan bir başvuruda[226] avukat olan başvurucunun baro kaydının silinmesi işleminin iptali talebi reddedilmiştir. Baro, bu reddi "istisnai koşulların varlığı"na dayandırmış ancak bu koşulların ne olduğu ve başvurucunun bu koşullarla ilişkisi kararda açıklanmamıştır. AİHM, gerekçenin yetersizliği nedeniyle gerekçeli karar hakkının ihlal edildiğini kararlaştırmıştır.

Fransa aleyhine yapılan diğer bir başvuruda[227] ise başvurucuya temyiz başvurusu yapmasının kötü niyetli olduğu gerekçesiyle idari para cezası verilmiştir. Conseil d'Etat, cezayı dayandırdığı mevzuatı belirtmiş fakat cezanın neden gerekli olduğunu açıklamamıştır. AİHM, gerekçenin yetersizliği nedeniyle gerekçeli karar hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Ancak AİHM, verilen cezanın mahkemeye erişimi ciddi bir şekilde engellemeyecek kadar düşük olduğunu ifade etmiş ve temyiz talebinin detaylı şekilde incelenmesinin ardından karar verilmesinin, adil yargılanma hakkını ihlal etmediğine hükmetmiştir. Bununla birlikte AİHM, cezanın aşırı yüksek olması durumunda mahkemeye erişim hakkının orantısız bir şekilde kısıtlanacağına dikkat çekmiş ve böyle bir durumda adil yargılanma hakkının ihlal edilebileceğini belirtmiştir.

Mahkeme Kararının Gerekçesinin Mevzuata Uygunluğu

Mahkeme kararının mevzuata uygun biçimde gerekçelendirilmesi, adil yargılanma ilkesi çerçevesinde zorunlu bir unsur olarak kabul edilir. Çünkü gerekçenin mevzuata aykırı olması durumunda kararın hukuka uygunluğu sorgulanacağından adil yargılanmadan bahsetmek müm-

[222]Emel Boyraz/Türkiye, § 74

[223]Van De Hurk/Hollanda, § 61.

[224]Ruiz Torija/İspanya, § 29; Lazariu/Romanya, § 168

[225]Hiro Balani/İspanya, B. No:18064/91, Karar Tarihi: 9/12/1994, § 28.

[226]H./Belçika, § 53-55.

[227]Les Travaux Du Midi/Fransa, B. No. 12275/86, Karar Tarihi: 2/7/1991.

kün olmayacaktır (White ve Ovey, 2010: 264). AİHM'e yapılan bir başvuruda[228], başvurucu askerlikten emekli olduktan sonra hukuk eğitimi alıp avukatlık yapmak üzere baroya kaydolmak istemiştir. Ancak baro tarafından başvurusu, hukuk mesleği dışında başka bir meslek icrası ve yemin etmemesi sebebiyle reddedilmiştir. Başvurucu, bu kararın iptali için idare mahkemesine başvurmuş, fakat mahkeme, baro kararlarına karşı yargı yollarının kapalı olduğunu belirterek başvuruyu reddetmiştir. AİHM'ye taşınan dava sonucunda, Mahkeme, baronun ret kararının mevzuata uygun bir dayanağı olmadığını tespit etmiş ve mevcut mevzuat uyarınca avukatlık mesleğiyle çelişen bir davranışın bulunması ya da mesleki yeterliliklerin eksikliği gibi durumlar dışında kayıt reddinin yapılamayacağını vurgulamıştır. Baronun, mevzuatta belirtilen herhangi bir durumu tespit edilmediği halde başvurucunun kaydını reddetmesi, adil yargılanma hakkının mevzuata aykırı bir şekilde ihlal edildiğini ortaya koymuştur.

2.3.8. Duruşmalı Yargılanma Hakkı

Kişinin bir davayı bizzat takip edebilme yetkisini ifade eden duruşmalı yargılanma hakkı, davanın sonucunu etkileyebilecek önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Harris vd., 2018: 413). AİHS'nde açıkça düzenlenmemiş olan bu hak, çoğunlukla aleni yargılanma hakkı çerçevesinde ele alınmakta ve AİHS'nin 6. maddesinin 1. fıkrasında belirtilen adil yargılanma hakkının temel bir bileşeni olarak görülmektedir (Reid, 2012: 211). İdari yargılamalarda, bu hak davanın türüne ve ilgili kişinin davaya olan menfaatine bağlı olarak, medeni haklar ve yükümlülükler veya suç isnadı kapsamındaki yargılamalarda koruma altına alınmıştır. Bu sayede, davaların şeffaf ve açık bir şekilde yürütülmesi sağlanarak, yargı süreçlerine olan güven artırılmaktadır (İnceoğlu, 2013: 257).

Duruşmalı Yargılanma Hakkının İçeriği

Adil yargılanma hakkı kapsamında, suçla itham edilen bireylerin duruşmalarına katılma hakkı büyük önem taşımaktadır. AİHS'nin 6. maddesi gereğince, suç isnadı altındaki kişiler, kendi hakkında gerçekleştirilecek duruşmalarda bulunma hakkına sahiptir[229]. Bu kapsamda suçla itham edilen kişiler yargılama sürecinde kendilerini savunma, tanıklara sorular yöneltebilme ve gerekirse ücretsiz çeviri hizmeti alma hakkına sahiptir[230]. Bu haklar, sanığın yargılamanın adil bir şekilde gerçekleştirilmesi için temel yükümlülükleridir (Okan vd., 2005: 59).

Sanığın duruşmalara katılma hakkı, kesin ve mutlak bir hak olmaktan ziyade, belirli şartlara tabidir. Örneğin sanık duruşma düzenini bozacak davranışlarda bulunursa, duruşmadan uzaklaştırılabilir. Mahkemenin, gizli bir tanığı dinleme kararı alması veya sanığın tanıkları tehdit etmesi gibi durumlar da sanığın duruşmaya katılmamasının istisnai nedenleri arasında yer alır[231]. Bu tür özel durumlar, sanığın duruşmadan muaf tutulmasını gerektirebilir ve bu durum hak ihlali olarak değerlendirilmez. Bununla birlikte duruşmaya katılmak için makul bir engel olmadan bu hakkın engellenmesi veya duruşmaya katılmak için gerekli koşulların sağlanmaması, duruşmalı yargılanma hakkının ihlali anlamına gelir (Stavros, 1992: 196). AİHM, duruşmaya katılma fırsatının sanığa verilmemesini ve sanığın duruşmada yer alabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılmamasını, adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirir (Reid, 2012: 230).

---

[228]De Moor/Belçika, B. No: 16997/90, Karar Tarihi: 23/6/1994, §§ 55-57.

[229] Colozza/İtalya, B. No: 9024/80, Karar Tarihi: 12/2/1985, § 27; Monnell ve Morris/Birleşik Krallık, § 58.

[230]Colozza/İtalya, § 27

[231]Colozza/İtalya, § 27

Türkiye aleyhine yapılan bir başvuruda[232], başvurucu, yargılama sürecinde Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından dinlenmediğini ve duruşmalara katılma imkanının bulunmadığını ifade etmiştir. Başvurucu, bu süreçte ifadelerinin Ağır Ceza Mahkemesi tarafından talimatla alındığını belirtmiştir. AİHM, başvurucunun duruşmalarda yer almayışını ve savunmasının alınmamış olmasını, ayrıca avukatının Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yapılan yargılamalara katılamamış olmasını ele almış ve 12 ay hapis cezasına çarptırılan başvurucu için adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir.

Medeni haklar ve yükümlülüklere yönelik yargılamalarda ise suç isnadı durumlarında olduğu gibi duruşmalı yargılanma hakkı her zaman korunmamaktadır. Ancak belirli koşullar altında bu hakkın korunması gerektiği vurgulanmıştır[233]. Almanya'da yaşayan ve İsveç›teki oğluyla görüşebilmek amacıyla açtığı dava[234] çerçevesinde, İsveç büyükelçiliğine başvuran ve yargılamalara katılmak üzere ülkeye giriş izni isteyen başvurucunun talepleri reddedilmiştir. AİHM, iç hukuk yollarının tüketilmeden yapılan başvuruyu kabul edilemez bulmuş ancak derece mahkemelerinin kararlarındaki etkileyebilecek kişisel özellikler ve yaşam şekli gibi faktörlerin önemli olabileceğini belirtmiştir. Başka bir durumda, ceza yargılaması sonucu verilen kararla ilgili olarak devlet aleyhine açılan tazminat davasında, başvurucunun duruşmada hazır bulunma talepleri reddedilmiştir. AİHM, medeni hak ve yükümlülüklere ilişkin davaların duruşmalı olarak yargılanması gerektiğini vurgulayarak, başvurucunun duruşmada hazır bulunmasının önemi ve davanın sonucunu nasıl etkileyeceği konusunda yeterli açıklama yapılmadığını, başvurucunun avukatı aracılığıyla temsil edildiğini belirterek adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir[235].

Bir başka davada[236], bir kişi kendisine yöneltilen hakaret iddiası üzerine açtığı ceza davasında manevi tazminat talebinde bulunmuştur. AİHM, başvurunun hem suç isnadını hem de medeni hak ve yükümlülükleri içerdiğini belirtmiştir ve hakarete maruz kalınmamasının kişisel bir hak olduğunu vurgulamıştır. Mahkemenin, duruşma talebini reddetme kararını değerlendirirken, başvurucunun ve karşı tarafın yeterince dinlenmediğini ve bu durumun davanın gereği gibi incelenmemesine yol açtığını belirterek, duruşma talebinin reddedilmesi için makul bir sebep sunulmadığını ve bu durumun adil yargılanma hakkının ihlali olduğuna hükmetmiştir.

Azerbaycan aleyhine yapılan başka bir başvuruda[237] ise, başvurucu tutuklu kaldığı süre boyunca maruz kaldığı kötü koşullar ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği sebebiyle tazminat davası açmış ve duruşma yapılmasını talep etmiştir. Başvurucunun duruşma talebinin, hukukta belirtilen bir sebeple değil, sadece avukat tarafından temsil edildiği için reddedildiği tespit edilmiştir. AİHM, konunun doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için başvurucunun kişisel olarak dinlenmesi gerektiğini ve avukatla temsilin bu durumda yeterli olmayacağını belirterek, duruşma talebinin haklı bir sebep olmaksızın reddedilmesinin adil yargılanma hakkının ihlali anlamına geldiğine karar vermiştir.

Duruşmalı Yargılanma Hakkından Feragat Etme

Duruşmalı yargılanma hakkı kişisel bir hak olup hem ceza hem de hukuk ve idari yar-

[232]Zana/Türkiye, §§ 69-73.

[233]X./İsviçre, B. No: 7370/76, Karar Tarihi: 28/2/1977; Vladimir Vasilyev/Rusya, B. No: 28370/05, Karar Tarihi: 10/1/2012, § 76; İnsanov/Azerbaycan, B. No: 16133/08, Karar Tarihi: 14/3/2013, § 142.

[234]X./İsveç, B. No: 434/58, Karar Tarihi: 30/6/1959.

[235]X./İsviçre, B. No: 7370/76, Karar Tarihi: 28/2/1977.

[236]Helmes/İsveç, B. No: 11826/85, Karar Tarihi: 29/10/1991, §§ 38-39.

[237]İnsanov/Azerbaycan, § 146.

gılamalarda feragat edilebilir bir niteliktedir (Van Dijk vd., 2006: 591). AİHM, bir kişinin duruşma hakkından açık bir şekilde feragat etmesinin mümkün olduğunu, aynı zamanda duruşma talebine cevap vermemek veya duruşmaya katılmamak yoluyla zımnen feragat edilebileceğini belirtmiştir (İnceoğlu, 2013: 263). Feragatin açık ve anlaşılır olması şarttır; herhangi bir belirsizlik durumunda, feragatin geçerli olduğu kabul edilemez[238]. Duruşmaya çağrının, adil yargılanma hakkına uygun olarak, yeterli hazırlık süresi verilerek ve anlaşılır bir dilde yapılması gereklidir.

Zana/Türkiye davasında[239], başvurucu Kürtçe savunma yapma talebiyle karşılaştığında, mahkemenin başvurucunun bu ısrarını savunma hakkından vazgeçtiği şeklinde yorumlaması ele alınmıştır. AİHM, başvurucunun dil tercihinin savunma hakkından feragat anlamına gelmeyeceğini belirtmiş ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

Duruşmalı Yargılanma Hakkını Gerektirmeyen Durumlar

AİHM içtihatlarına göre ilk derece yargılamalarında duruşmalı yargılanma hakkı kritik öneme sahipken, kanun yolu aşamasında bazı istisnaların kabul edilebileceği görülmektedir. Özellikle, kanun yolu incelemesinin hukuki denetimle sınırlı olması durumunda, duruşma yapılmadan yürütülen sürecin adil yargılanma hakkını ihlal etmediği kabul edilmektedir (van Dijk vd., 2006: 589).

AİHM, kanun yolu aşamasındaki değerlendirmelerde, ilgili devletin yasal düzenlemelerinin özelliklerini ve kanun yolu sürecinde ileri sürülebilecek argümanların kapsamını göz önünde bulundurur. Ayrıca kanun yolu sürecindeki bir duruşmanın gerekli olup olmadığı, ilk derece mahkemesindeki yargılamada duruşmalı yargılanma hakkının yeterince sağlanıp sağlanmadığına bağlıdır. Eğer ilk derece mahkemesinde bu hak etkili bir şekilde korunmuşsa, kanun yolu aşamasında duruşma yapılmaması genellikle kabul edilebilir bir durumdur (van Dijk vd., 2006: 590). Örneğin AİHM Axen/Almanya davasında[240], kanun yolu aşamasında duruşma yapılmamasına rağmen tarafların görüşlerinin alınması ve hukuki denetimin gerçekleştirilmesi nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğine hükmetmiştir. Ancak başka bir başvuruda[241], ceza yargılaması sonucunda verilen mahkumiyet kararının ağırlığı ve infaz koşullarının ele alındığı duruşmaya başvurucunun katılımının engellenmesi, adil yargılanma hakkının ihlaline neden olmuştur. Buna karşın, hukuka aykırılık iddiasının değerlendirildiği Kamasinski/Avusturya kararında[242] başvurucunun duruşmaya katılmamasının adil yargılanma hakkına olumsuz bir etkisi olmadığına hükmedilmiştir.

2.3.9. Masumiyet Karinesi ve Sanığa Tanınan Asgari Hak ve Güvenceler

Masumiyet (Suçsuzluk) Karinesi

Masumiyet karinesi, çoğu zaman masumiyet ya da suçsuzluk karinesi olarak anılan, Fransız İhtilali sonrasında Avrupa geneline yayılan ve zamanla dünya genelinde insan haklarının ayrılmaz bir parçası haline gelen bir hukuk ilkesidir. Feyzioğlu (1999: 135-136) bu kavramın uluslararası insan hakları belgelerine entegrasyonunu ve muhakeme hukuku ile adil yargılanma hakkının temel taşlarından biri olarak kabul edilmesini tartışmıştır. Özellikle, AİHS'nin

[238]Colozza/İtalya, § 28; Zana/Türkiye, § 70.

[239]Zana/Türkiye, § 70.

[240]Axen/Almanya, B. No: 8273/78, Karar Tarihi: 8/12/1983, § 28.

[241]Kremzow/Avusturya, §§ 67-69.

[242]Kamasinski/Avusturya, B. No: 9783/82, Karar Tarihi: 19/12/1989, § 107.

6. maddesinin 2. fıkrası, suçla itham edilen bir kişinin suçluluğu hukuken sabit oluncaya kadar suçsuz kabul edilmesi gerektiğini vurgular. Bu maddeye göre her birey suçsuzluk karinesinin gerekliliklerini karşılayan adil bir yargılamadan geçirilinceye kadar suçsuz kabul edilmelidir (Uluslararası Af Örgütü, 2000: 180).

Türkiye Anayasası'nın 38. maddesinin 4. fıkrası da AİHS ile uyumlu bir şekilde "suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar kimse suçlu sayılamaz" ifadesiyle masumiyet karinesini bir temel hak olarak benimsemiştir. Ayrıca Anayasanın 15. maddesinin 2. fıkrası masumiyet karinesini savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hal durumlarında dahi dokunulamayacak çekirdek haklar arasında tanımlar (Feyzioğlu, 1999: 136). Bu kavram yalnızca ceza davalarında değil, aynı zamanda "cezai" nitelikte kabul edilen hukuk davalarında da örneğin mesleki disiplin davalarında da uygulanmaktadır (Mole ve Harby, 2001: 101).

Masumiyet karinesi, bir kişiye yöneltilen suç isnadının varlığı durumunda geçerli olup, bu durum ceza hukuku anlamında bir suç çerçevesinde değerlendirilir. Ancak suç isnadının varlığı, mutlaka bir ceza davasının açılmasını gerektirmez. Devletin, bir kişinin suç işlediği şüphesiyle gerçekleştirdiği eylem ve işlemler, eğer kişinin hak ve özgürlüklerini önemli ölçüde etkiliyorsa, suç isnadı olarak kabul edilir. Örneğin suç şüphesiyle bir kişi hakkında soruşturma başlatılması ya da gözaltına alınması bu kapsama girmektedir (Feyzioğlu, 1999: 145). Bu tür durumlarda, şüpheli veya sanık sıfatını kazanan kişi için masumiyet karinesi devreye girer ve hukuki sonuçlar doğurmaya başlar (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 297).

Masumiyet karinesi gereği, bir kişinin suçlu olarak nitelendirilmesi ve ceza hukukunun kapsamına giren yaptırımların uygulanması ancak kesin hükümle mahkûm edilmesi durumunda mümkündür (Feyzioğlu, 1999: 139). Bu karinenin etkisi, yalnızca ceza davasının sonuçlarıyla sınırlı kalmayıp, suçlama anından itibaren muhakeme sürecinin tüm aşamalarını kapsar. Ayrıca masumiyet karinesi, asıl dava ile doğrudan bağlantılı olan diğer davalar üzerinde de etkisini göstermektedir (Gölcüklü, 1994: 220).

- Yargıçlar, sanığın isnat edilen suçu işlemiş olduğuna dair bir önyargıyla yargıla maya başlamamalıdır.
- Yargılama sürecinde ispat yükü savcıya aittir. Savcı, sanığın mahkumiyetine yö nelik yeterli delilleri mahkemeye sunmakla yükümlüdür. Sanığın, kendi suçsuz luğunu ispatlamak gibi bir yükümlülüğü bulunmamaktadır.
- Savcı, açacağı davada sanığın savunma yapabilmesi için gerekli bilgilendirmeyi yapmalı ve sanığı bu süreçten haberdar etmelidir.
- Hukukta "şüpheden sanık yararlanır" ilkesi doğrultusunda, kesin bir kanaat oluşmadığı durumlarda sanık lehine karar verilmelidir243 .

[243]Barbera, Messegue ve Jabardo v. İspanya, 06.12.1988, Ser. A, no. 146, par. 77

Minelli-İsviçre davasında[244], yerel mahkeme, zamanaşımı nedeniyle davanın esasını incelememiş ve sanığın savunma hakkını kullanmasına imkân tanımadan suçluluğu konusunda bir karar vermemiştir. Bununla birlikte sanığı yargılama masraflarının bir kısmını ödemeye ve karşı tarafın takip masraflarını tazmin etmeye mahkûm etmiştir. AİHM, bu kararda, sanığın suçluluğu yasal olarak belirlenmeden ve savunma haklarını kullanma imkânı sağlanmadan, suçlu olduğu izlenimini oluşturan bir yargı kararının, masumiyet karinesinin ihlalini oluşturacağını ifade ederek ihlal kararı vermiştir. Bu durum, Minelli davasında olduğu gibi savunma hakkının masumiyet karinesi ile doğrudan bağlantılı olduğunu ve masumiyet karinesinin bir unsuru olarak kabul edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Savunma hakkı tanınsa bile, sanığın mahkûmiyet kararı verilmeden önce suçlu olarak kabul edilmesi, masumiyet karinesinin yanı sıra savunma hakkının da ihlal edilmesine yol açar. Masumiyet karinesi, sanık için yalnızca suçlamaların esasını değerlendirecek ceza yargıcı önünde değil, aynı zamanda tüm resmi makamlar düzeyinde de güvence sağlamaktadır. Bir kişi hakkında henüz kesin mahkûmiyet kararı verilmemişken, resmi görevlilerin bu kişiye suçluymuş gibi davranmaları veya suçlu olduğuna dair kamuoyuna açıklamalarda bulunmaları, masumiyet karinesinin açık bir ihlali anlamına gelmektedir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 296; Feyzioğlu, 1999: 150-152).

Sözleşme organları, Krause/İsviçre davasında, ceza soruşturmasına ilişkin bilgilerin (örneğin bir kişi hakkında suç işlediğine dair şüphe, yakalanması veya suçunu itiraf etmesi gibi) kamuoyuna açıklanabileceğini kabul etmiştir. Ancak yetkili makamların bu tür açıklamalarda bulunurken kişiyi yargılamadan önce suçluymuş gibi göstermemeye özen göstermeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Bu çerçevede, masumiyet karinesi, yalnızca ceza yargılamalarında usuli bir güvence olmakla kalmayıp, aynı zamanda suçlu olduğu kanıtlanmadan önce bireyin suçlu muamelesi görmesini engelleyen temel bir ilkedir (Çavuşoğlu, 1994b: 39-40).

Allenet de Ribemont/Fransa davasında[245]; başvurucu, gözaltında bulunduğu sırada ve hakkında henüz bir ceza davası açılmamışken, İçişleri Bakanı ile soruşturmadan sorumlu polis yetkilisinin düzenlediği basın toplantısında kendisinin bir cinayet olayının azmettiricisi olarak kamuoyuna ilan edilmesi nedeniyle masumiyet karinesinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. AİHM, polis yetkililerinin herhangi bir çekince koymaksızın başvurucuyu cinayetin bir ortağı olarak göstermelerinin, başvurucunun suçlu olduğu yönünde bir beyanda bulunmak anlamına geldiğine hükmetmiştir. Mahkeme, bu açıklamaların öncelikle kamuoyunda başvurucunun suçlu olduğuna dair bir inanç oluşturduğunu, ardından da yargı makamlarının olayları tarafsız bir şekilde değerlendirme yetisine zarar verdiğini belirterek, masumiyet karinesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.

AİHM, Butkevicius/Litvanya davasında[246], Cumhuriyet Başsavcısının bir gazete röportajında, Litvanya'da eski bir bakan ve parlamenter olan sanığın suçluluğunu belirten açıklamalarda bulunmasını ve eylemini dolandırıcılığa teşebbüs olarak nitelendirmesini, masumiyet karinesinin ihlali olarak değerlendirmiştir (Grabenwarter, 2004: 244).

Masumiyet karinesi, haksız yargılama ve tutuklama nedeniyle açılan tazminat davalarında da geçerlidir. Şüphe halinin sanık lehine değerlendirilmesi sonucu beraat kararı verilmesinin ardından, tazminat talebinin reddedilmesi, masumiyet karinesine aykırı kabul edilmektedir (TÜSİAD, 2003: 148). Sekanina/Avusturya davasında[247], eşini öldürmekle suçlanan ve delil yetersizliği nedeniyle beraat eden sanık, tutuklu kaldığı süre için tazminat talebinde bulunmuştur. Ancak yerel mahkeme, sanığın suçu işleyip işlemediği konusundaki şüphenin tam olarak

[244]Minelli v İsviçre, 25.03.1983, Ser. A, No. 62, par. 37

[245]Allenet de Ribemont v. Fransa, 10.02.1995, Ser. A, No 308, 20 EHRR 557

[246]Butkevicius v. Litvanya, B. No: 48297/ 99, Karar Tarihi: 26.03.2002,

[247]Sekanina v. Avusturya, B. No: 13126 / 87, Karar Tarihi: 25.08.1993, §30

ortadan kalkmadığını ileri sürerek bu talebi reddetmiştir. AİHM, kesin hükümle beraat eden bir kişinin talep ettiği tazminatın, sanık üzerindeki şüphenin devam ettiği gerekçesiyle reddedilmesinin, masumiyet karinesinin ihlali anlamına geldiğine karar vermiştir. Bununla birlikte tutukluluk durumu tek başına masumiyet karinesinin ihlali sayılmamaktadır (Tezcan vd., 2003: 357). Ancak AİHM'nin içtihatlarına göre makul süreyi aşan tutukluluk halleri, masumiyet karinesinin ihlali sonucunu doğurabilir. Makul süreyi aşan tutukluluğun, kesin hükümle mahkumiyetten önce uygulanan bir tür peşin cezaya dönüşmesi bu bağlamda değerlendirilir (Feyzioğlu, 1999: 155).

Masumiyet karinesi gereği, ispat yükü genel olarak iddia makamına aittir. Bununla birlikte ulusal hukukta bir suçla ilgili fiili ya da hukuki sorumluluk karinelerinin kabul edilmesi, AİHM tarafından doğrudan masumiyet karinesine aykırı bulunmamaktadır. Böyle bir durumda, sanığın sorumluluğunu ortadan kaldırmak için yasal karineyi çürütecek deliller sunma yükümlülüğü bulunmaktadır (Gölcüklü, 1994: 220-221). Bu durum, iç hukukta fiili veya hukuki sorumluluk karinelerinin kabulüne engel teşkil etmemektedir. Salabiaku/Fransa davasında[248], AİHM, fiili veya hukuki karinelerin AİHS çerçevesinde belirli sınırlar dahilinde kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Mahkeme, bireylerin haklarına getirilebilecek sınırlamaların, özellikle hapis veya para cezası gibi yaptırımların ağırlığı göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca mahkumiyet kararını destekleyen karinenin yeterince ağır, açık ve tutarlı olması, karinenin aksinin ispat edilebilir nitelikte bulunması ve başvurucunun sorumluluktan kurtulmasını sağlayabilecek savunma haklarının korunması gerektiğini belirtmiştir (TÜSİAD, 2003: 148).

AİHM içtihatlarına göre sanığın kişiliği veya geçmişi (örneğin adli sicil kayıtlarında yer alan sabıkalar) esas alınarak soyut cezanın belirlenmesi, savcılık tarafından yapılan suç nitelemesi ya da mahkemece suç saiki hakkında gerçekleştirilen değerlendirme ve tespitler, masumiyet karinesine aykırılık teşkil etmez (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 298). Bunun yanı sıra susma hakkı ve kendini suçlamama hakkı, masumiyet karinesiyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle sanığın susma hakkını kullanması nedeniyle aleyhine bir sonuç çıkarılması ya da kendisini suçlamaya zorlanması, masumiyet karinesinin ihlali anlamına gelir.

Türk Ceza Kanunu (TCK) ve diğer mevzuatta, masumiyet karinesinin korunmasına yönelik bir dizi düzenleme yer almaktadır. Örneğin soruşturma ve kovuşturma süreçlerinde kişilerin suçlu olarak damgalanmasına yol açabilecek görüntülerin yayımlanması (TCK md. 285/4), yürütülmekte olan bir soruşturma veya kovuşturma kesin hükümle sonuçlanıncaya kadar savcı, hâkim, mahkeme, bilirkişi veya tanıkları etkileme amacıyla aleni sözlü veya yazılı beyanda bulunulması (TCK md. 288/1), hazırlık soruşturmasının başlamasından itibaren takipsizlik kararı verilmesi ya da kamu davasının açılmasına kadar geçen süreçte, soruşturma ile ilgili işlem ve belgelerin yayımlanması veya kesinleşmemiş bir dava hakkında hâkim veya mahkeme işlemleriyle ilgili değerlendirmelerin yayımlanması (Basın Kanunu md. 19) suç olarak tanımlanmıştır. Ayrıca adliye binası içinde ve duruşma başladıktan sonra duruşma salonunda sesli veya görüntülü kayıt yapmayı sağlayan cihazların kullanımının yasaklanması (CMK md. 183) gibi hükümler de masumiyet karinesinin etkili bir şekilde korunmasını hedeflemektedir.

Sanığa Tanınan Asgari Hak ve Güvenceler

AİHS'nin 6. maddesinin 3. fıkrası, suç isnadı altında bulunan sanıklara tanınan hakları yani savunma güvencelerini sınırlayıcı olmayan bir biçimde düzenlemektedir. Bu haklar ve güvenceler, adil yargılanma hakkı kapsamında 6. maddenin 1. fıkrasının genel kuralının özel

[248]Salabiaku-Fransa, B. No: 10519/83, Karar Tarihi: 16/04/1986.

uygulama şekilleri olarak, ana kavramla sıkı bir şekilde bağlantılıdır ve bu fıkranın doğal sonuçları olarak kabul edilir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 267). Bu nedenle AİHM, özellikle bu fıkraya ilişkin davalarda, çoğunlukla iddiayı 1. fıkra ile bağlantılı bir şekilde ele almakta ve değerlendirmektedir. Ancak bazı durumlarda, sorunun yalnızca 3. fıkrada belirtilen bend açısından incelenmesi sonucunda, iddianın ayrıca 1. fıkra kapsamında değerlendirilmesine gerek olmadığına karar verebilmektedir (İnceoğlu, 2013: 6).

Ceza yargılamasında, savunmanın etkin bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla oluşturulan ve adil yargılanma hakkının vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilen hak ve güvenceler şöyle sıralanabilir:

- Sanığın, suçlamanın niteliği ve nedeni hakkında anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak en kısa sürede bilgilendirilme hakkı,
- Savunmasını hazırlayabilmesi için gerekli süre ve olanaklara sahip olma hakkı,
- Kendi adına veya bir avukat aracılığıyla savunma yapma hakkı,
- Tanıkların sorgulanmasını talep etme ve kendi tanıklarını dinletme hakkı,
- Gerektiğinde ücretsiz tercüman hizmetinden yararlanma hakkı.

Sanığa Suçlamaların Niteliği ve Sebeplerinin Hızlı, Ayrıntılı ve Anlayacağı Şekilde Bildirilmesi

AİHS'nin 6. maddesinin 3. fıkrasının (a) bendi, suç isnadıyla karşılaşan bir kişiye, yöneltilen suçlamaların nedenleri ve niteliği hakkında en kısa sürede ayrıntılı bilgilendirilme hakkını tanımaktadır (TÜSİAD, 2003: 155). Bu düzenlemenin öncelikli amacı, sanığın kendisini etkili ve anlamlı bir şekilde savunabilmesi için gerekli koşulları oluşturmaktır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 300). Aynı zamanda, 6. maddenin 3. fıkrasının (b) bendinde yer alan savunmanın hazırlanması hakkı ile sıkı bir ilişki içindedir; zira suçlamaların içeriğinden haberdar olmayan bir sanığın savunmasını hazırlaması mümkün değildir (Ladewig, 2004: 95).

Sanığa yapılacak suçlama bildiriminde, isnat edilen fiil ve bu fiilin hukuki nitelendirmesi yer almalıdır (Ladewig, 2004: 95). Bu bildirimin, sanığın savunmasını hazırlayabilmesi için isnadın dayandığı temel delilden bahsetme zorunluluğu olmaksızın, soruşturma ve olayın koşullarına uygun şekilde gerekli tüm olguları içermesi beklenmektedir (İnceoğlu, 2007: 46). Ayrıca bilgilendirmenin herhangi bir fiili veya hukuki hataya yer vermemesi gerektiği önemle vurgulanmaktadır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 300). Yargılama sürecinde fiilin hukuki nitelendirmesinde bir değişiklik yapılması durumunda ise sanığın bu değişiklikten haberdar edilmesi ve savunmasını yeni duruma uygun şekilde hazırlayabilmesi için yeterli zaman tanınması gerekmektedir (Tezcan vd., 2004: 358).

AİHM'nin uygulamaları göz önüne alındığında, Sadak, Zana, Dicle ve Doğan vd./ Türkiye davasında[249] suçlamaların son duruşmada değiştirilmesi ve bu değişikliğin sanıkların savunma hazırlıklarını olumsuz etkilemesi nedeniyle AİHS'nin 6. maddesinin 1. fıkrasına ve aynı maddenin 3. fıkrasının (a) ve (b) bendine uygun olmadığı tespit edilmiştir. Benzer bir yaklaşım Pelissier ve Sassi/Fransa davasında[250] da izlenmiş, sanıkların suç isnadının değiştiği bilgisine sahip olmadan mahkûm edilmeleri, maddenin aynı fıkralarının ihlali olarak değerlendirilmiştir.

[249]Sadak vd. v. Türkiye, B. No: 29900/96, Karar Tarihi: 17.07.2001, § 44-59.

[250]Pelissier ve Sassi v. Fransa, B. No: 25444/ 94, Karar Tarihi: 25.03.1999, § 60-63.

Bu durumlar göstermektedir ki, AİHS nezdinde bu sürenin ne kadar olması gerektiği konusunda kesin bir zaman dilimi belirlenmemiş olsa da suç isnadıyla ilgili bilgilerin sanığa hızlı ve etkili bir şekilde iletilmesi gerekmektedir (Tezcan vd. 2004: 358). Yargılama sürecinin başlaması, bu bilgilendirmenin yapılması için uygun bir başlangıç noktası olarak kabul edilir (İnceoğlu, 2007: 49). Ayrıca sanığın anadilinde bilgilendirilmesi esastır. Yetkili makamlar, sanığın dil bilgisi konusunda makul bir şüpheye sahip olmadıkça, sanığın dil bilmediğini iddia etmesi halinde, uygun çeviri sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır. Ancak bu durum tüm dava dosyasının çevrilmesi gerektiği anlamına gelmez (TÜSİAD, 2003: 158).

Sanığın yakalanmasından sonraki süreçte "yakalama nedenlerinin ve hakkında yöneltilen suçlamaların anlaşılır bir dilde en kısa zamanda bildirilmesi" gerektiği, AİHS'nin 5. maddesinin 2. fıkrasıyla güvence altına alınmıştır. Ancak bu fıkra esas olarak tutuklamanın yasallığını sorgulama imkanını sağlar. Öte yandan AİHS'nin 6. maddesinin 3-a bendi uyarınca tanınan bilgilendirme hakkı, sanığın savunmasını hazırlamasına olanak tanıyacak şekilde suçlama ile ilgili daha detaylı bilgi sağlar (TÜSİAD, 2003: 155).

AİHM'nin Kamasinski/Avusturya davasında[251], yargılama dili anlaşılmayan bir sanığa iddianamenin tercüme edilerek verilmemesinin adil yargılanma hakkını ihlal ettiği belirtilmiştir (Mole ve Harby, 2000: 106). Benzer şekilde, Brozicek/İtalya davasında, Alman asıllı sanığın İtalyanca bilmemesi nedeniyle kendisine yöneltilen suçlamayı anlaması gereken belgenin tercüme edilmemesi, AİHS'nin 6. maddenin 3. fıkrasının (a) bendinin ihlali olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'deki yasal düzenlemelerde, sanığın suç isnadını öğrenme hakkı, Anayasa ve Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) ile güvence altına alınmıştır. CMK'nın 147/1-b maddesi, sanık veya şüpheliye ifade veya sorgu öncesinde isnat edilen suçlamaların açıklanmasını zorunlu kılmaktadır. CMK'nın 170. maddesine göre hazırlanan iddianame, sanığa yöneltilen suçlamalar, bu suçlamaların dayandığı deliller ve talep edilen cezayı içermeli ve duruşma öncesinde sanığa tebliğ edilmelidir (CMK md. 176/1). Anayasa'nın 19. maddesi ise yakalanan veya tutuklanan kişilere, yakalama ya da tutuklama nedenlerinin yanı sıra haklarındaki suçlamaların derhal bildirilmesini şart koşar. Duruşmanın başlamasıyla birlikte sanığın kimliği doğrulandıktan sonra iddianame ya da onun yerini alan belge mahkemede okunur (CMK md. 191/3).

Savunmayı Hazırlamak için Yeterli Süre ve İmkânların Sağlanması

AİHS'nin 6. maddesinin 3. fıkrasının (b) bendi, suç isnadıyla karşı karşıya olan kişilere savunmalarını hazırlayabilmeleri için yeterli zaman ve imkanların sağlanması hakkını güvence altına almaktadır. Bu düzenleme, yargılama sürecinde silahların eşitliği ilkesinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Uluslararası Af Örgütü, 2000: 117).

Savunmanın hazırlanması için tanınan "gerekli zaman ve kolaylıklar", davaya özgü koşullar, davanın karmaşıklığı, yargılamanın aşaması ve sanığın kişisel durumu gibi etkenler göz önünde bulundurularak değerlendirilir (Gölcüklü, 1994: 223). Bu hüküm, her bir dava için bireysel olarak uygulanmalı ve somut olayın şartlarına göre yorumlanmalıdır.

Sanığın savunmasını aceleye getirmeden hazırlamasını sağlamak amacıyla yeterli zamanın tanınması esastır ve bu hak, suç isnadı yapıldığı andan itibaren geçerlidir (İnceoğlu 2007: 51). Yargıcın buradaki görevi, yargılamanın makul sürede tamamlanmasını sağlamakla birlikte sanığa adil bir savunma hazırlama imkânı tanımak arasında dengeli bir yaklaşım sergilemektir (Mole ve Harby, 2000: 107).

[251]Kamasinski v. Avusturya, Karar Tarihi: 19.12.1989, Ser.A, No. 168, 13 EHRR 36

Özellikle karmaşık ceza davalarında, savunmanın hazırlanması için yeterli zamanın sağlanıp sağlanmadığı kritik öneme sahiptir. Örneğin ilk derece mahkemesinde görülen karmaşık bir davada, duruşmadan on yedi gün önce yapılan bildirim, yeterli süre olarak kabul edilmiştir (TÜSİAD, 2003: 159). Campbell ve Fell/Birleşik Krallık davasında[252] ise, beş gün önceden yapılan bildirimin savunma hazırlanması için yeterli olduğu belirtilmiş olsa da sanığın savunmasını desteklemek için gerekli diğer kolaylıkların sağlanmadığına dikkat çekilmiştir.

Kanun yolları aşamasında, kısa süreler genellikle yeterli kabul edilmiştir. Ancak belirlenen zamanın kısalığı, bir karara karşı yapılabilecek itirazları veya temyiz başvurularını etkisiz hale getirebilecek bir belirsizlik taşıyorsa, bu durum bir ihlal teşkil edebilir (TÜSİAD, 2003: 159). Örneğin Hadjianastassiou/Yunanistan davasında[253], başvurucuya tanınan beş günlük temyiz süresi içinde mahkûmiyet kararının gerekçesini öğrenememesi ve sadece duruşmada edindiği bilgilerle temyiz başvurusu yapması nedeniyle Mahkeme bu durumu 6. maddenin 1. ve 3. fıkraları çerçevesinde değerlendirerek, 6. maddesinin 3-b bendinin ihlal edildiğine karar vermiştir.

AİHM, Can/Avusturya davasında ise "sanığa yeterli kolaylıklar sağlanması" gerektiğini vurgulayarak, bu hakkın, sanığın savunmasını uygun şekilde organize etmesine ve dayanaklarını mahkeme önünde sınırlama olmaksızın sunabilmesine imkân tanıması gerektiğini belirtmiştir (İnceoğlu, 2007: 52). Bu düzenleme kapsamında sanığa tanınacak kolaylıklar arasında, dava dosyasını inceleme imkânı, avukatıyla görüşebilme olanağı ve mahkeme kararının usulüne uygun bir şekilde tebliğ edilmesi yer almaktadır (Ünal, 2001: 194). Ayrıca bu düzenleme AİHS'nin 6. maddesinin 3-c bendinde belirtilen, avukat yardımı alma ve ücretsiz avukat hizmetinden faydalanma hakkıyla da yakından ilişkilidir (Mole ve Harby, 2000: 107). Bu bağlamda tutuklu bir sanığın avukatıyla davanın tüm yönlerini kısıtlama olmaksızın ve özel bir ortamda görüşebilmesi, sanığın avukatıyla savunmasını hazırlarken serbestçe iletişim kurabilmesi, bu düzenlemenin bir gereği olarak ifade edilmektedir. Avukatın ziyaret için yargıçtan veya savcılıktan önceden izin alması gereken bir süreç, bu hükmün ihlali anlamına gelmektedir (Mole ve Harby 2000: 108). Ancak olağanüstü durumlar söz konusu olduğunda ve somut olayın koşulları gerektirdiğinde, savunmanın tamamen imkânsız hale gelmemesi ve yapılan kısıtlamaların makul sınırlar içinde kalması şartıyla sanığa sağlanan bu kolaylıkların sınırlandırılması mümkün olabilir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 301). Örneğin Kröcher ve Möller/İsviçre davasında[254], terör suçlarından itham edilen sanıkların ilk üç hafta boyunca avukatlarıyla görüşmelerine izin verilmemiş ve bu süre zarfında yalnızca adli denetim altında yazışma hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte avukat ziyaretlerine izin verilmeye başlandıktan sonra bu ziyaretler herhangi bir denetim altında gerçekleştirilmemiştir. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, söz konusu uygulamanın AİHS'nin 6. maddesinin 3. fıkrasının (b) bendi çerçevesinde bir ihlal oluşturmadığına karar vermiştir. Bonzi/İsviçre davasında[255] ise, sanığın uzun bir süre hücre hapsinde tutulması ve bu süre zarfında avukatıyla görüşmesinin engellenmesi, sanığın diğer zamanlarda avukatıyla yeterli düzeyde görüşme imkanına sahip olması nedeniyle AİHS'nin ihlali olarak değerlendirilmemiştir (Mole ve Harby, 2000: 109).

Avukatla görüşme hakkı, mektupla yazışmayı da kapsamaktadır. Bu hakla ilgili davalarda genellikle AİHS'nin 8. maddesi (yazışma özgürlüğü) ve 6. maddesinin 3. fıkrasının (b) bendi birlikte değerlendirilir (Mole ve Harby, 2000: 110). Sanığın avukatıyla yazışmalarının denetlenmesi, AİHS'nin 8. maddesinin 2. fıkrasında belirtilen amaçlara uygun olduğu ve savunma hakkını gereksiz yere kısıtlamadığı sürece sözleşmeye aykırı kabul edilmez (Tezcan vd.,

[252]Campbell ve Fell v. Birleşik Krallık, 28.06.1984, Ser. A, No. 80, 7 EHRR 165

[253]Hadjianastassiou v. Yunanistan, 16.12.1992, Ser.A, No 252-A, 16 EHRR 219

[254]Kröcher ve Möller-İsviçre, B.No: 8463/78, Karar Tarihi: 09/07/1981.

[255]Bonzi-İsviçre, B.No: 7854/77, Karar Tarihi: 12/07/1978.

2004: 359). Ancak AİHM, Domenichini/İtalya davasında, başvurucunun avukatına gönderdiği mektupların cezaevi yetkilileri tarafından denetlenmesi ve bir mektubun alıcıya geç ulaşmasının hem 8. madde hem de 6. maddenin 3-b bendi kapsamında hak ihlali oluşturduğuna karar vermiştir (Mole ve Harby, 2000: 110).

Sanığın savunma hakkını etkili bir şekilde kullanabilmesi için yetkili merciler tarafından toplanan veya toplanabilecek tüm belge ve delillere erişim hakkı vardır. Bu, 6. maddenin 3. fıkrasının (b) bendi çerçevesinde korunmaktadır. Ancak sanık veya avukatlarının bu dosyalara erişiminin kısıtlanması durumunda, savunma hakkının ne ölçüde kısıtlandığına bakılarak ihlal olup olmadığı değerlendirilir (TÜSİAD, 2003: 159-160). AİHM, Öcalan/Türkiye davasında, başvurucunun dava dosyasını inceleme hakkının cezaevi yetkilileri tarafından sağlanmamasının ve avukatlarının yargılama başlamadan yaklaşık iki hafta önce 17.000 sayfalık dosyayı elde edebilmelerinin, savunma hakkının kullanılmasını zorlaştırdığı için 6. maddenin 1. fıkrası ile birlikte 6. maddenin 3-b bendinin ihlal edildiğine oybirliğiyle karar vermiştir (Tezcan vd., 2004: 360).

Türk Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK), sanığın savunmasını hazırlaması için gerekli zaman ve kolaylıkların sağlanmasına dair hükümler içermektedir. CMK'nın 176. maddesine göre savcılık tarafından hazırlanan iddianamenin, çağrı kâğıdı ile birlikte sanığa tebliğ edilmesi ve duruşma tarihinden en az bir hafta önce sanığa ulaştırılması zorunludur. Bu düzenleme, sanığın savunmasını yeterli sürede ve etkin bir şekilde hazırlayabilmesi için yapılmıştır. Ayrıca CMK'nın 149. maddesi, avukatların şüpheli veya sanıkla görüşmelerinin, ifade veya sorgu sırasında yanlarında bulunmalarının ve hukuki yardım sağlamalarının engellenemeyeceğini ve kısıtlanamayacağını belirtir. Sanık veya şüpheli, vekaletname şartı aranmaksızın, müdafi ile başkalarının duyamayacağı bir ortamda serbestçe görüşebilir; bu görüşmeler denetlenemez (CMK md. 154).

Sanık veya müdafiinin, dosyayı inceleme ve dosya içerisinden belge örneklerini harçsız olarak alma hakları da CMK'nın 153. maddesi kapsamında düzenlenmiştir. Soruşturma aşamasında, müdafi dosyanın içeriğini inceleyebilir ve istediği belgelerden örnek alabilir. Ancak soruşturmanın amacını tehlikeye atabilecek durumlarda, Cumhuriyet savcısının talebi ve sulh ceza hakiminin kararı ile bu haklar kısıtlanabilir. Yine de şüphelinin ifadesi, bilirkişi raporları ve şüphelinin katılmaya yetkili olduğu diğer adli işlemlere dair tutanaklar hakkında gizlilik uygulanmaz. İddianamenin mahkeme tarafından kabul edilmesinin ardından, müdafi, dosya içeriğini ve muhafaza altına alınmış delilleri inceleyebilir; ilgili tüm tutanak ve belgelerin örneklerini ücretsiz olarak temin edebilir.

Sanığın Bizzat veya Müdafii Aracılığıyla Savunma Hakkı

Ceza yargılamasında, iddiaya karşı savunma hakkının sunulması ve sonuç olarak bir kararın verilmesi, yargılamayı adil kılan temel unsurlar arasında yer almaktadır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 302). Demokratik toplumlarda adil yargılanma hakkının merkezi bir öneme sahip olması, sanığın savunma hakkının yalnızca teorik bir olgu olarak değil, somut ve etkili bir şekilde gerçekleştirilmesini zorunlu kılar (Gölcüklü, 1994: 224). Bu bağlamda AİHS'nin 6. maddesinin 3. fıkrasının (c) bendi, ceza yargılamalarında sanığın kendini bizzat savunabilme, seçtiği bir müdafiin yardımını alma ve yeterli mali imkanları yoksa ve adil yargılanma gereği mahkeme tarafından atanan bir avukatın ücretsiz yardımından yararlanma haklarını güvence altına almaktadır.

Sanığın kendini savunma hakkı, kişiye özgü temel haklardan biridir. Sanık, avukat tarafından temsil edilse bile, duruşmalara katılma ve bizzat savunma yapma şansına sahip olmalıdır (Dinç, 2005: 194). AİHS'nde açıkça yer almasa da bu madde çerçevesinde ve adil yargılanma

ilkesi doğrultusunda, sanığın duruşmaya fiziksel olarak katılma hakkı, yargılamanın her aşamasında geçerli olmalıdır (TÜSİAD, 2003: 160). Duruşmaya katılmak için gerekeni yapmayan sanığın, bu hakkından dolaylı olarak feragat ettiği kabul edilerek gıyabi yargılama yapılabilir. Ancak bu feragatin şüpheye yer bırakmayacak şekilde açık olması ve kamu yararına ters düşmemesi gereklidir. Kusuru nedeniyle savunma hakkını bizzat kullanamayan sanık için bu durum 6. maddenin 3. fıkrasının (c) bendinin ihlali olarak kabul edilmez (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 303). Sanığın kaçak olması veya başka nedenlerden ötürü ulaşılamıyor olması durumlarında, ulusal yasaların gıyabi yargılamayı kabul etmesi bu hükme aykırı değildir. Ancak bu durumlarda, yetkililerin sanığı bilgilendirmek için ciddi çaba sarf etmiş olmaları ve gerekli tüm önlemleri almış olmaları şarttır (Gölcüklü, 1994: 225).

Ceza yargılamasında, sanığın teknik hukuk bilgisinden mahrum olması nedeniyle iddia ve karar mekanizmaları karşısında savunmasını etkin bir şekilde yürütebilmesi için avukat desteğine ihtiyacı vardır (Öztürk ve Erdem, 2008: 313). Sanığın, savunma hakkını gerçekleştirebilmesi için iki seçenekten birini kullanması mümkündür: Kendi seçeceği bir avukat ya da mali durumu elverişli değilse ve adaletin gereği olarak görülüyorsa mahkeme tarafından atanan bir avukat (TÜSİAD, 2003: 160).

Ceza yargılamalarında, soruşturmanın polis aşamasından başlayarak, yargılama öncesi ve sırasında sanığın, üçüncü şahısların işitemeyeceği bir ortamda avukatıyla özgürce görüşebilme hakkı bulunmaktadır. Magee/Birleşik Krallık davasında[256], bombalama suçlamasıyla gözaltına alınan bir kişi, avukatıyla görüşme talebinde bulunmuş ancak bu talep reddedilmiş ve 48 saat boyunca avukatıyla görüştürülmemiştir. Bu süre zarfında suçunu itiraf etmiş ve bu itiraf, 20 yıl süreyle hüküm giymesinin temelini oluşturmuştur. AİHM, bu durumda AİHS'nin 6. maddesinin 3-c ve 1. fıkrasının ihlal edildiğine hükmetmiştir.

AİHM, bir tutuklunun avukatı ile ilk görüşmesinde polis memurunun bulunmasını ve tutukluların müdafii ile görüşmelerinin sorgu hâkimi önünde, delilleri karartma şüphesi altında yapılmasını belirleyen sınırlamaları savunma hakkının ihlali olarak değerlendirmiştir (İnceoğlu, 2007: 55). AİHM'ye göre, sanığa Sözleşme'nin 6. maddesinin 3-c bendi uyarınca tanınan savunma hakları mutlak nitelikte değildir ve bazı durumlarda sınırlanabilir. Ancak bu tür sınırlamaların hukuka uygunluğunun değerlendirilmesinde esas alınması gereken ölçüt, yargılama sürecinin bütünü içinde sanığın avukat yardımından fiilen ve etkili bir biçimde yararlanıp yararlanmadığıdır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 304). Kamu yararı gözetilerek avukat ziyaretlerinin sınırlanması mümkündür ancak bu tür ziyaret ve süre sınırlamaları, suçun ağırlığı ve davanın karmaşıklığı göz önüne alındığında, sanığın temel haklarını ihlal edecek şekilde aşırı olmamalıdır. Özellikle, avukatla görüşme hakkının ve savunma hazırlığı için yeterli kolaylık sağlanmamasının gerekçesiyle AİHS'nin 6. maddesinin 3. fıkrasının b ve c bentlerinin ihlal edilmiş olabileceği düşünülmelidir (İnceoğlu, 2007: 55).

Ulusal yasalarda, özellikle üst mahkemelerde sanığın avukatla zorunlu olarak temsil edilmesi ya da sanığa adli yardım çerçevesinde birden fazla avukat atanması genellikle kabul edilir. Ancak özellikle avukatlık ücretlerinin sanığa yüklenmesi durumunda, mahkemenin bu kararı destekleyecek geçerli ve yeterli gerekçeler sunması gerekmektedir. Mahkeme, davaya konu suçun ciddiyeti, cezanın türü ve miktarı, dava konusunun hukuki karmaşıklığı gibi çeşitli faktörleri değerlendirerek zorunlu avukat atamasının hangi yargılama aşamasında gerekli olduğuna karar vermelidir (Gölcüklü, 1994: 226). Eğer sanık mali olarak yetersiz durumda ise ve adaletin işleyişi bu tür bir yardımı gerektiriyorsa, ücretsiz avukat desteği sağlanmalıdır. Mali yetersizliğin ispatı, yardım talebinde bulunan sanığa aittir. Adaletin bu yardımı gerektirip gerektirmediğine dair değerlendirme ise davanın karmaşıklığı, suçun ciddiyeti ve öngörülen

[256]Magee-Birleşik Krallık, B.No: 28135/ 95, Karar Tarihi: 06.06.2000.

cezanın ağırlığı gibi kriterlere göre yapılır (TÜSİAD, 2003: 160). Sanığın savunma hakkının teorik ve soyut değil, gerçek ve etkin bir şekilde kullanılabilmesi için atanmış avukatın görevini layıkıyla yerine getirmediği durumlarda, devletin müdahale ederek yeni bir avukat ataması yapması gereklidir[257] .

AİHM'nin kararlarında, sanığın kendisi duruşmada hazır bulunmadığında, onun temsilcisinin duruşmaya alınmaması, ilk sorgu sırasında avukatın orada olmaması, sanığın istinaf duruşmasına katılmasının engellenmesi veya yabancı bir mahkûmun, temyiz başvurusu yapacak durumda olmadığında kendisine otomatik olarak ücretsiz avukat atanmaması gibi durumlar, AİHS'nin ilgili hükümlerinin ihlali olarak kabul edilmiştir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 305). Türk Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) ise sanığın birden fazla avukattan yardım alabilmesi (CMK md. 149), mali imkanları yetersiz olan, 18 yaş altı, kendini savunamayacak kadar engelli veya sağır ve dilsiz olan sanıklara avukat atanması (CMK md. 150/2), alt sınırı beş yıl ve üzeri hapis cezası gerektiren suçlardan dolayı kovuşturma altındaki ve avukatsız sanıklara avukat tayini (CMK md. 150/3), avukatların tutuklu veya yakalanan kişilerle görüşme hakkının vekaletname şartı aranmaksızın tanınması (CMK md. 154) gibi hükümlerle AİHS'ye uyum sağlamıştır (Dursun, 2005: 127).

İddia Tanıklarını Sorguya Çekmek veya Çektirmek ve Tanıkların Dinlenmesinde Hak Eşitliği

AİHS'nin 6. maddesinin 3. fıkrasının (d) bendi uyarınca, suçla itham edilen kişiler, iddia tanıklarını sorgulama hakkına ve savunma tanıklarının iddia tanıklarıyla eşit şartlarda çağrılmasını ve dinlenmesini talep etme hakkına sahiptir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 306). Bu hüküm, sanığa iki önemli hak tanımaktadır: birincisi, aleyhinde ifade veren tanıkları çapraz sorgulama; ikincisi ise kendi lehine tanıkların, karşı tarafın tanıklarıyla eşit koşullar altında dinlenmelerinin sağlanması (İnceoğlu, 2007: 61).

AİHM, bu hakların temel amacının tanıkların güvenilirliğini sınamak ve inandırıcılıklarını değerlendirmek olduğunu belirtmiştir (Grabenwanter, 2004: 239). Bir mahkumiyet kararının, tamamen veya büyük ölçüde, tanık ifadelerine dayanması ve sanığa bu tanıklara soru sorma fırsatının hiçbir aşamada verilmemesi, genellikle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini gösterir (Ladewig, 2004: 97).

AİHS'nin 6/3-d maddesinde tanımlanan düzenleme, hakkaniyete uygun yargılama ilkesinin bir parçası olarak çelişmeli yargılama ve silahların eşitliği ilkeleriyle uyumlu olarak delil kurallarını da kapsar (TÜSİAD, 2003: 162). Bu bağlamda AİHM, bu maddenin (d) bendine ilişkin konuları, 6/1 maddesiyle birlikte ele almakta ve bu hükmün uygulanabilirliğini bilirkişileri de içerecek şekilde genişletmekte, böylece tüm ispat araçlarını kapsayacak şekilde yorumlamaktadır (İnceoğlu, 2013: 224).

Bu hüküm, iddia ile savunma arasındaki nitelik eşitliğini sağlama amacına hizmet ederken, sanığa savunma tanıklarını dinletme konusunda mutlak bir hak vermez. AİHM tarafından belirtildiği üzere, sunulan bir delilin yararlı ve gerekli olup olmadığını değerlendirme, adil yargılanma ilkeleri çerçevesinde ulusal mahkemelerin takdirine bırakılmıştır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 306). Ulusal mahkemeler, sanığın tanıklarının dinlenmesi talebini reddedebilir ancak bu kararı verirken gerekçelerini açıkça belirtmek zorundadır; aksi takdirde (d) bendinin ihlali söz konusu olabilir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 308). Bir başvurucu, 6/3 maddesinin d bendinin ihlal edildiğini iddia ederse, sadece belirli bir tanığın davet edilememiş olmasını

[257] Artico v. İtalya, B.No: 6694/74, Karar Tarihi: 13.05.1980, §33-37.

değil, aynı zamanda tanığın dinlenmesinin gerçeğin ortaya çıkarılması için gerekli olduğunu ve dinlenmemesinin savunma haklarına zarar verdiğini de kanıtlamalıdır. Gerçeğin ortaya çıkması ile mahkemenin çağırmayı reddettiği tanıklar arasında bir bağlantı başvurucu tarafından ispat edilemezse, adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddiası geçersiz sayılır (İnceoğlu, 2007: 61).

AİHM, (d) bendinin uygulanmasının temel fonksiyonunu, yargılamanın tüm sürecinde, özellikle delil sunumunu içeren, iddia ile savunma arasındaki dengenin korunup korunmadığını değerlendirmek olarak tanımlar. Bu değerlendirme, yargılamanın adil olup olmadığını belirleme amacını taşır (Gölcüklü, 1994: 228).

Bu kapsamda CMK'nın 201/1 maddesi, AİHS'nin 6/3 maddesinin (d) bendiyle uyumlu olarak çapraz sorgulama yöntemini 'doğrudan soru yöneltme' başlığı altında düzenlemektedir. Bu düzenlemeye göre "Cumhuriyet savcısı, müdafi veya duruşmaya vekil sıfatıyla katılan avukat, sanığa, katılana, tanıklara, bilirkişilere ve duruşmaya çağrılmış diğer kişilere, duruşma disiplinine uygun şekilde doğrudan sorular yöneltebilir. Sanık ve katılan da mahkeme başkanı veya hakim aracılığıyla sorularını iletebilirler. Sorulan soruya itiraz edilirse, sorunun yöneltilip yöneltilmeyeceğine mahkeme başkanı karar verir ve gerekirse ilgililere yeniden soru sorulabilir." Ayrıca çelişmeli yargılama ilkesinin bir gereği olarak, suç ortağı, tanık ve bilirkişi dinlendikten sonra, bunlara karşı diyeceklerin olup olmadığı, sanık ve müdafii tarafından sorulur (CMK md. 215).

Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) kapsamında, sanığın kendisine yöneltilen suçlamalar karşısında adil bir yargılama sürecinde savunma hakkını etkin bir şekilde kullanabilmesi için tanık ve bilirkişi dinletme hakkı güvence altına alınmıştır. Bu bağlamda sanık veya müdafii, tanık ya da bilirkişilerin mahkemeye çağrılmasını veya savunma amacıyla delillerin toplanmasını talep edebilir. Bu talebin, duruşma tarihinden en az beş gün önce mahkeme başkanına ya da hâkime dilekçe ile sunulması gerekmektedir (CMK md. 177/1). Mahkeme, bu talep üzerine verdiği kararı derhal sanığa bildirir (CMK md. 177/2). Mahkeme başkanı ya da hâkim, sanığın veya katılanın tanık ya da bilirkişi çağrılması talebini reddederse, sanık ya da katılan, bu kişileri kendisi mahkemeye getirebilir ve bu kişiler duruşmada dinlenir (CMK md. 178/1). Bunun yanında, Cumhuriyet savcısı, iddianamede belirtilen ya da sanığın talebi doğrultusunda çağrılan tanık ve bilirkişilerin yanı sıra mahkeme başkanının veya hâkimin kararıyla ya da kendi inisiyatifiyle başka kişilerin de mahkemeye çağrılmasını sağlayabilir. Böyle bir durumda, Cumhuriyet savcısı, çağrılacak kişilerin ad ve adres bilgilerini; sanık ise mahkemeye doğrudan davet edeceği ya da duruşmada hazır bulunduracağı tanık ve bilirkişilerin ad ve adreslerini makul bir süre içinde karşılıklı olarak birbirlerine bildirmekle yükümlüdür (CMK md. 179/1-2).

Ücretsiz Tercüman Hakkı

AİHS'nin 6. maddesinin 3. fıkrasının (e) bendi, bir suçla suçlanan kişinin, duruşma dili konusunda anlama veya konuşma güçlüğü çekmesi durumunda, ücretsiz tercüman desteği alma hakkını güvence altına almaktadır. Bu hüküm, sanığın dil engeli nedeniyle savunmasını etkili bir şekilde yapamama riskini ortadan kaldırmayı ve dil bilenler ile bilmeyenler arasındaki olası adaletsizliği gidermeyi amaçlar (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 311; İnceoğlu, 2007: 57). Fiziksel engeller, örneğin sağır veya dilsiz olmak gibi durumlar da sanığın etkili bir savunma yapmasına engel teşkil edebilir; bu durumda da sanık, tercümanlık hizmetlerinden yararlanabilir (Ünal, 2001: 206).

Ayrıca AİHS yorumcularına göre tercüman hizmeti sadece duruşmalarda değil, duruşma öncesindeki yakalama, gözaltına alma gibi süreçlerde de dili anlama yetersizliği çeken sanık-

lar için de geçerlidir. Sözleşme metninde bu süreçlerde de tercüman hizmetinin sağlanmasının gerekliliği yer almaktadır (Tezcan vd., 2004: 373). Bu düzenleme, sanığın suç isnat edilme, gözaltına alınma gibi her aşamasında, dil bilmeyen veya konuşamayan bireylerin haklarının korunmasını amaçlamaktadır.

AİHS'nin içtihatlarına göre tercüman desteği, yargılama sürecinde dil engeli olan kişiler için yargılamayı eşit ve adil hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu destek, yargılama dilini anlayamayan ya da konuşamayan kişilere sağlanır. Ancak bir kişi, ana dili veya konuşabildiği bir dilde savunma yapmayı tercih ederse, etnik azınlık dili de dahil, ücretsiz tercüman hizmetinden faydalanamaz (Tezcan vd., 2004: 370).

Tercüman hizmetinin ücretsiz olması zorunludur, çünkü mahkeme kararından sonra hükümlüye tercümanlık ücretlerinin yüklenmesi, adil yargılanma hakkına ters düşer. AİHM, bu konuda bir dava[258] kapsamındaki değerlendirmesi şöyledir:

> "Mahkûmiyetten sonra hükümlüden tercümanlık ücretinin talep edilmesi, bu hakkın pratikte işlevsiz hale gelmesine neden olmaktadır. Bu durum, mahkemede kullanılan dili anlamayan ya da konuşamayan sanıkların, dil bilen sanıklara kıyasla maruz kaldıkları dezavantajları azaltma amacına aykırıdır."

Bir sanık, yargılanma sürecinde kullanılan dili anlamadığını yargıca bildirdiğinde, yargıcın bu durumu dikkate alarak gerekli önlemleri alması gerekmektedir. Özellikle sanığın avukatı ile iletişim kurmada yaşanabilecek zorluklar konusunda bilgilendirildiği anda, yargıç sanığın çeviri hizmetlerinden faydalanıp faydalanmadığını denetlemek için avukat yerine doğrudan sanıkla iletişime geçmelidir ve sanığın menfaatlerine dikkatli bir şekilde yaklaşmalıdır (TÜSİAD, 2003: 164).

Tercüman desteği, dava dosyasındaki tüm belgelerin çevrilmesini zorunlu kılmaz; yalnızca sanığı suçlayan ve savunma açısından önemli olan belgelerin tercüme edilmesi yeterlidir (Gölcüklü, 1994: 231). Sanığın adil yargılanma hakkının korunması amacıyla suçlamalarla doğrudan ilgili belgelerin tercümesi gerekmektedir (Tezcan vd., 2004: 373). Mahkeme kararının tam tercümesi şart değildir; karar hakkında sanığa yapılan yeterli sözlü bilgilendirme, AİHM standartlarına uygun kabul edilebilir. Eğer sanık mahkeme kararını ve gerekçelerini yeterince anlayabildiyse, bu durum kabul edilebilir bir çözüm olarak görülebilir (TÜSİAD, 2003: 164).

Ayrıca tercüme hizmetlerinin kaliteli ve doğru bir şekilde sunulması için tercümanların yetkin olmaları şarttır. Bu hizmetin sağlanmasında yargı yetkilileri sadece tercüman atamakla kalmaz, aynı zamanda sunulan çeviri hizmetlerinin kalitesini de denetlemekle yükümlüdür (İnceoğlu, 2007: 59).

CMK'nın 202. maddesine göre eğer sanık veya mağdur Türkçe'yi yeterince bilmeyen bir kişi ise mahkeme tarafından atanan bir tercüman aracılığıyla duruşmada dile getirilen iddia ve savunmanın esaslı noktaları tercüme edilir (CMK md. 202/1). Aynı şekilde, engelli sanık veya mağdura, iddia ve savunmanın esas noktaları anlayacakları şekilde açıklanır (CMK md. 202/2). Bu düzenlemeler, sanığın veya mağdurun yargılama sürecindeki ifade özgürlüğünü destekler niteliktedir. Ek olarak, CMK'nın 324. maddesi, Türkçe bilmeyen veya engelli olan şüpheli, sanık, mağdur veya tanık için görevlendirilen tercümanların giderlerinin, yargılama gideri olarak kabul edilmeyeceğini ve bu giderlerin Devlet Hazinesi tarafından karşılanacağını belirtir. Bu düzenlemeler, AİHS ve AİHM kararları ile uyumlu olarak gerçekleştirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

[258] Luedicke, Belkacem ve Koç v. Almanya, B. No:6210/73, 6877/75, 7132/75, 28.11.1978, §42.

AİHM KARARLARI VE İÇ HUKUKA ETKİSİ

Bu bölümde AİHM tarafından verilen kararların hukuki niteliği, karar türleri ve iç hukuk sistemleri üzerindeki etkileri ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır. AİHM'nin bireysel başvurular kapsamında verdiği kararlar, kabul edilebilirlik ve esas incelemesi süreçleri, eski hale iade mekanizması, adil tazmin uygulamaları, dostane çözüm yolları ve pilot karar usulü gibi farklı yargısal süreçler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Mahkemenin ihlal kararları, danışma görüşleri, geçici tedbir kararları ve pilot karar usulü gibi yargısal araçları iç hukuk düzenlemeleri açısından bağlayıcılığı ve etkisi bakımından incelenmektedir.

AİHM kararlarının taraf devletler açısından hukuki bağlayıcılığı ve icrası, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 46. maddesi çerçevesinde ele alınmakta olup, ulusal mahkemelerin bu kararları uygulama yükümlülüğü ve bu bağlamdaki yetki dağılımı incelenmektedir. Bakanlar Komitesi'nin denetim mekanizmaları, AİHM tarafından kullanılan kontrol araçları ve 14 No'lu Protokol ile getirilen yenilikler, AİHM kararlarının uygulanmasına yönelik hukuki çerçeveyi oluşturmaktadır. Devletlerin, ihlal kararlarını yerine getirme yükümlülüğüne ilişkin pratikte karşılaşılan sorunlar ve mahkemenin denetim yetkisi kapsamındaki sınırlamalar da bu bölümde ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra, AİHM kararlarının uygulanmaması durumunda doğabilecek hukuki sonuçlar ve yaptırımlar detaylı şekilde incelenmektedir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından uygulanabilecek ihlale karşı tedbir mekanizmaları, Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8. maddesi çerçevesinde alınabilecek önlemler ve Parlamenterler Meclisi'nin rolü gibi konular uluslararası hukuk bağlamında değerlendirilmektedir. Ayrıca, kararların uygulanmaması halinde AİHM'nin yetki alanı ve Mahkeme'nin ihlal prosedürleri üzerinde durulmaktadır.

3.1. AİHM Karar Türleri

AİHM'e üç farklı başvuru türü yapılabilmektedir: bireysel başvuru (AİHS md. 34), devletlerarası başvuru (AİHS md. 33) ve danışma görüşü talebine dayalı başvuru (AİHS md. 47). 47. madde çerçevesinde bir danışma görüşü talebinde bulunmak, 1 Ağustos 2018 tarihinde yürürlüğe giren 16 No.lu Protokol ile mümkün hale gelmiştir. Bu değişiklikle daha önceki düzenlemeye göre yeni bir adım atılmış ve ilgili devletler, söz konusu başvuru mekanizmasından faydalanmaya başlamıştır. Ayrıca AİHS'nin 33. maddesinde öngörülen devletlerarası başvuru, nadiren karşılaşılan bir başvuru türü olarak öne çıkmaktadır. 2021 yılı itibarıyla Mahkeme'ye bu tür başvuruların sayısı 34'e ulaşmıştır (Nussberger, 2020: 51). Bu bilgiler ışığında, AİHM'e yapılan en yaygın başvuru şekli, 34. maddede belirtilen bireysel başvuru hakkıdır. Mahkeme'nin iş yükünün büyük bir kısmını bireysel başvurular oluşturmaktadır.

Bireysel başvuruların Mahkeme önünde çeşitli sonuçlara ulaşması mümkündür. İlk aşamada, başvuruların AİHM İçtüzüğü›nün 47. maddesinde belirtilen kurallara uygun olup olmadığı değerlendirilir. Bu madde, bir başvurunun taşıması gereken şekil şartlarını düzenlemektedir. Eğer başvuru, bu şartlara uygun değilse, Mahkeme Yazı İşleri tarafından idari bir karar ile reddedilebilir. Bu süreç, yalnızca bireysel başvurular için geçerlidir; devletlerarası başvurular ya da danışma görüşü talepli başvurular için 47. maddedeki şekil şartlarına bakılmaz.

İçtüzüğün 47. maddesine uygunluğu tespit edilen bir başvuru, AİHM önünde iki temel aşamadan geçer; kabul edilebilirlik ve esas incelemesi. Kabul edilebilirlik aşaması, başvurunun ilk değerlendirme safhasıdır ve bu aşamada başvurunun "kabul edilebilir" olup olmadığı karara bağlanır. Esas incelemesinde ise başvurunun özüne dair bir değerlendirme yapılır ve Mahkeme "ihlal olduğu" veya "ihlal olmadığı" sonucuna ulaşır.

Bunların dışında, AİHM ayrıca düşme kararları, dostane çözüm ve tek taraflı deklarasyon kararları da verebilir. Bu karar türleri aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Yargısal kararlar arasında kronolojik bir sıralama yapıldığında, ilk olarak 47. maddeye göre yapılan değerlendirme önem arz etmektedir. Bu nedenle öncelikle 47. madde uygulamasını incelenerek ardından AİHM'nin kabul edilebilirlik ve esas kararlarına, son olarak da diğer karar türlerine değinilecektir.

3.1.1. İdari Ret Kararı

AİHM İçtüzüğü'nün 47. maddesi, Mahkeme'ye yapılan başvuruların şekil şartlarını detaylı bir şekilde düzenleyen oldukça kapsamlı bir madde niteliğindedir[259]. Bu madde, başvurunun nasıl sunulacağı, hangi bilgilerin verilmesi gerektiği ve hangi belgelerin eklenmesi gerektiği gibi konuları belirlemiştir. Genel olarak, başvuruların hangi usul kurallarına uygun olarak yapılması gerektiği, 47. Maddede açıklanmıştır.

İlgili madde, zaman içerisinde birkaç kez değişikliğe uğramıştır. Mahkeme'nin eksik başvurulara yaklaşımını şekillendiren önemli değişikliklerden biri 1 Ocak 2014 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu tarihten önce, Mahkeme başvurulara karşı oldukça esnek bir tutum sergilemiştir. Örneğin bir mahkûmun tuvalet kâğıdına şikayetini yazarak göndermesi bile başvuru süresini durdurmak için yeterli olarak kabul edilmiştir (Nussberger, 2020: 48). 1 Ocak 2014 tarihinden önce, başvuru formunda herhangi bir eksiklik tespit edilmesi halinde Mahkeme Yazı İşleri, başvurana bu eksiklikleri düzeltmesi için genellikle altı ila sekiz hafta (bazen daha fazla) süre tanımıştır. Davalı hükümet, 47. maddeye aykırılık nedeniyle başvurunun kabul edilemez olduğuna dair itirazda bulunduğunda ise, Mahkeme, eksikliğin davanın esasına olan etkisini değerlendirerek kararını vermiştir. Eğer eksiklik davanın özüne ilişkinse, başvuru kabul edilmez sayılmıştır. Ancak başvurunun çok kısa[260] ya da çok uzun[261] olması, başvuranın cinsiyetinin[262] veya mesleğinin belirtilmemesi[263], vekilin yetki belgesini imzalamaması[264] veya başvuru formunda birkaç kutucuğun boş bırakılması[265] gibi konular davanın özüyle ilgili görülmediğinde, başvuru reddedilmemiştir (Gerards ve Glas, 2017: 21-22).

1 Ocak 2014 itibarıyla AİHM'nin yeni başvurulara yönelik yaklaşımı, artan iş yükünü hafifletmek amacıyla önemli ölçüde katı bir tutuma evrilmiştir (Nussberger, 2020: 48). Bu bağlamda yenilenen 47. madde, yalnızca 1 Ocak 2014'ten sonra Mahkeme'ye sunulan başvuru formlarına uygulanmıştır[266]. Ancak 1 Ocak 2014'ten önce Mahkeme'ye sunulan ve incelemesi bu tarihten sonraya kalan başvurular için eski kurallar geçerliliğini korumuştur.

Mahkeme'nin 47. madde kapsamında belirlediği kurallara göre bir başvurunun geçerli sayılabilmesi için öncelikle, resmi başvuru formunun doğru ve eksiksiz bir şekilde doldurulması zorunludur. Bu formun kullanılmaması durumunda, başvuru 47. maddeye aykırılık nedeniyle idari ret kararıyla sonuçlanacaktır. Ayrıca artık Yazı İşleri Birimi, eksikliklerin giderilmesi için başvuranlara ek süre tanımamaktadır (Gerards ve Glas, 2017: 22). Gerekli bilgi ve belgeler eksik sunulduğunda, başvuru Mahkeme'nin yargısal birimlerine ulaşmadan, Yazı İşleri Müdür-

[259]Tam Metin için bkz (https://www.anayasa.gov.tr/media/7263/aihm_ictuzuk_2023.pdf)

[260]Yüksel/Türkiye, B. No: 49756/09, Karar Tarihi: 01.10.2013, § 40-42.

[261]Gözüm/Türkiye, B. No: 4789/10, Karar Tarihi: 20.01.2015, § 18, & 31.

[262]Özen vd./Türkiye, B. No: 29272/08, Karar Tarihi: 3.02.2016 § 40 & 45.

[263] Reisner/Türkiye, B. No: 46815/09, Karar Tarihi: 21.07.2015 § 35-36.

[264]Özen vd./Türkiye, B. No: 29272/08, Karar Tarihi: 3.02.2016 § 40 - 45.

[265]Aydoğdu/Türkiye, B. No: 40448/06, Karar Tarihi 30.08.2016 § 50-53.

[266]Oliari vd./İtalya, B. No: 18766/11, 36030/11, Karar Tarihi: 21.07.2015 § 68.

lüğü tarafından doğrudan reddedilmektedir.

Mahkeme'ye yapılan başvuruların 47. maddeye uygun olması kritik bir öneme sahiptir, çünkü bu maddeye aykırılık gerekçesiyle Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından idari olarak reddedilen bir başvuru, başvuru süresini kesintiye uğratmamaktadır (Nussberger, 2020: 46). AİHM, 1 Ocak 2014 itibarıyla sergilediği katı yaklaşımıyla altı aylık sürenin kesilebilmesi için başvuru formunun mutlaka 47. maddeye uygun şekilde Mahkeme'ye sunulması gerektiğini net bir biçimde vurgulamıştır[267]. Eksik bir başvuru yapıldığında, bu başvuru hiç yapılmamış olarak değerlendirilecektir. Bu durum, yalnızca altı aylık süre henüz dolmamışsa başvuranın yeni bir başvuru yapabileceği anlamına gelmektedir. İlk başvurunun 47. maddeye uygunluk incelemesi sonucu reddedilmesi durumunda, başvuru süresi kesilmeyeceğinden, ikinci başvuru için altı aylık süre, iç hukuk yollarının tüketildiğinin öğrenildiği tarihten itibaren yeniden hesaplanır. Türkiye özelinde bu süre genellikle, Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru kararının öğrenildiği tarih ile ikinci başvuru formunun AİHM'ye postalandığı tarih arasında hesaplanmaktadır.

Başvurunun esasına odaklanarak 47. maddeye uygunluk şartlarını göz ardı etmek ciddi bir hata olacaktır. Çünkü Mahkeme'ye iletilen başvuruların önemli bir kısmı, örneğin başvuru formunun imzalanmamış olması ya da vekaletnameye dayanılarak yapılan başvurularda formun vekalet bölümünün başvuran tarafından imzalanmaması gibi basit eksikliklerden dolayı 47. madde incelemesini geçememekte ve idari ret kararıyla sonuçlanmaktadır. Örneğin 2020 yılında Mahkeme'ye toplam 41.700 yeni başvuru yapılmış ancak bu başvurulardan 14.150'si, 47. maddeye aykırılıklar nedeniyle reddedilmiştir[268].

Bu nedenle Mahkeme'ye başvuru yapılmadan önce Mahkeme'nin internet sitesindeki güncel başvuru formunu ve usulleri incelemek önem arz etmektedir. Doktrinde, 47. maddenin uygulanmasının okuma yazma bilmeyenler, internet erişimi olmayanlar ya da adli yardım alamayan kişiler için adalete erişimde zorluklar yaratabileceği ve bu kişilerin başvuru yapmalarının zorlaşabileceği gibi eleştiriler dile getirilmiştir (Gerards ve Glas, 2017: 23). Bu durum, katı uygulamanın bu kesimlerin Mahkeme'ye başvuru yapmasını engellemeye yönelik olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Her ne kadar 47. madde uygulaması, başvuranın durumu veya başvurunun Sözleşme mekanizmasının etkili işleyişi bağlamında önemli konular içermesi durumunda istisnalara açık olsa da idari ret kararlarının kamuya açık olmaması nedeniyle bu istisnaların ne kadar kullanıldığı ya da doğru şekilde uygulanıp uygulanmadığını değerlendirmek zordur. Eski Mahkeme Başkan Yardımcısı ve Alman Millî Hâkimi Nussberger'e göre 47. maddenin uygulanması, Yazı İşleri Müdürlüğü'nün inisiyatifinde olduğundan bazı hata risklerini barındırmakla birlikte genel anlamda istenen sonuçların elde edilmesini sağlamıştır (Nussberger, 2020: 49).

3.1.2. AİHM'nin Yargısal Kararları

Kabul Edilebilirlik İncelemesi

AİHM'nde bir başvuruya ilişkin yargısal sürecin ilk adımı, kabul edilebilirlik kararı verilmesidir. İçtüzüğün 47. maddesindeki uygunluk incelemesini geçen başvurular, Mahkeme tarafından AİHS'nin 35. maddesinde belirtilen kabul edilebilirlik kriterleri açısından değerlendirilir. 35. madde, bu kriterleri düzenleyerek başvurunun Mahkeme tarafından ele alınıp alınamayacağına ilişkin temel ölçütleri belirlemektedir. AİHM içtüzüğü uyarınca, kabul edilebilirlik incelemesi Mahkeme'nin tek hâkim, komite, daire ya da büyük daire gibi tüm karar organları

[267]Malysh ve Ivanin/Ukrayna, B. No: 40139/14, 41418/14, Karar Tarihi: 09.09.2014.

[268]Tam metin için bkz. 'Analysis of statistics 2020'. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Stats_analysis_2019_ENG

tarafından yapılabilmekte ve bir başvurunun kabul edilemez olduğuna karar verilebilmektedir[269].

Kabul edilebilirlik incelemesinde öncelikli olarak, başvurunun usule ilişkin koşulları ele alınır. Bu çerçevede, başvurunun kabul edilebilir olup olmadığı şu faktörlere bağlı olarak değerlendirilmektedir: İç hukuk yollarının tükenip tükenmediği, başvuru süresinin altı aylık süreye riayet edilip edilmediği, başvuranın kimliğinin belirlenip belirlenmediği, başvurunun önceki bir başvuruyla aynı nitelikte olup olmadığı ve başvuru hakkının kötüye kullanılıp kullanılmadığı gibi kriterler göz önünde bulundurulur. Ardından, başvurunun kişi, yer, zaman ve konu açısından Mahkeme'nin yetki alanına girip girmediği incelenir. Son aşamada ise esas yönünden yapılan değerlendirmede, başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olup olmadığı ve başvuranın maruz kaldığı zararın önemli bir boyutta bulunup bulunmadığı dikkate alınır[270].

Esas İncelemesi

AİHM, bir temyiz merci olarak görev yapmadığından, ulusal mahkemelerin kararlarını değiştirme veya bozma yetkisine sahip değildir (Ergül, 2004: 89). Mahkeme, kendisine sunulan başvuruları değerlendirirken, yalnızca AİHS'nde tanımlanan hakların ihlal edilip edilmediğini inceler ve buna bağlı olarak "ihlal" (violation) ya da "ihlal yok" (no violation) şeklinde karar verir. İhlal durumu, Sözleşme'ye aykırı bir şekilde dar yorumlanan iç hukuk kurallarından kaynaklanabileceği gibi doğrudan iç hukuk kuralının kendisinden de doğabilir. Bu tür ihlaller genellikle dört ana sebep çerçevesinde ortaya çıkar (Doğru, 2000: 197):

- Sözleşme kapsamında tanınan bir hakkın iç hukuk tarafından tamamen yasaklanmış olması durumunda,
- Sözleşmede öngörülen bir hakkın iç hukukta herhangi bir düzenleme olmadığı için fiilen kullanılamaz hale gelmesi durumunda,
- İç hukukun tanıdığı bir hakkın, demokratik toplumun gerekliliklerini aşacak şekilde orantısız bir şekilde kısıtlanması durumunda,
- İç hukukta düzenlenmiş bir hak, idari makamların keyfi uygulamalarına karşı yeterli koruma mekanizmalarına sahip değilse.

AİHM, bir başvuruda ihlal tespit etmesi halinde, AİHS'nin 41. maddesi uyarınca adil tazmine karar verme yetkisine sahiptir. Bu madde, öncelikli olarak eski hale iadenin (restitutio in integrum) sağlanmasını amaçlamaktadır. Eski hale iade, devam eden ihlalin sona erdirilmesini ve ihlalden önceki durumun yeniden tesis edilmesini ifade eder. Ancak eski hale iadenin mümkün olmadığı durumlarda Mahkeme, adil tazmine hükmetmektedir. Sözleşme'nin 41. maddesi bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

> "Madde 41
>
> Adil tazmin 111
>
> Eğer Mahkeme bu Sözleşme ve Protokollerinin ihlal edildiğine karar verirse ve ilgili Yüksek Sözleşmeci Taraf'ın iç hukuku bu ihlalin sonuçlarını ancak kısmen ortadan kaldırabiliyorsa, Mahkeme, gerektiği takdirde, zarar gören taraf lehine adil bir tazmine hükmeder."

[269]Sabri Güneş/Türkiye, B. No: 27396/06, Karar Tarihi: 12.05.2014.

[270]Tam metin için bkz. 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi '. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/482020133438Admissibility_guide_TUR.pdf

Eski hale iade ilkesi, AİHS'nin 41. maddesinde açıkça belirtilmemiş olsa da zımni bir biçimde uygulanmaya devam etmektedir (Ichim, 2015: 30). Sözleşme, "Yüksek Sözleşmeci Taraf'ın iç hukuku bu ihlalin sonuçlarını ancak kısmen ortadan kaldırabiliyorsa…" ifadesiyle ihlalden kaynaklanan sonuçları ortadan kaldırma yükümlülüğünü doğrudan ihlali gerçekleştiren devlete yüklemiştir. Bu doğrultuda, taraf devletin iç hukuk mekanizmaları ihlalin sonuçlarını tamamen giderebiliyorsa, AİHM adil tazmin yoluna başvurmayacak ve yalnızca ihlali tespit etmekle yetinerek, telafi sürecini ulusal hukuk sistemine bırakacaktır. Bu yaklaşım, AİHM'nin ikincillik (subsidiarity) ilkesine uygun hareket ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak olayın niteliği gereği tam bir telafi mümkün değilse veya sağlanması mümkün olsa dahi yeterli bulunmuyorsa, Mahkeme adil tazmin kararı verecektir.

Adil tazmin, AİHM tarafından genellikle parasal tazminat şeklinde karara bağlanmaktadır. Ancak Mahkeme'nin bazı kararlarında, ihlalin tespit edilmesinin tek başına yeterli bir adil tazmin oluşturduğuna hükmedilen durumlar da bulunmaktadır. Her ne kadar eski hale iade ilkesi öncelikli bir çözüm yöntemi olarak benimsenmiş olsa da bu ilkenin uygulanması her zaman mümkün olmamaktadır (Laffranque, 2014: 95). Özellikle, Sözleşme'nin 2. maddesi kapsamında korunan yaşam hakkı veya 3. maddede düzenlenen işkence yasağı gibi hakların ihlal edildiği durumlarda, bir kişinin hayatını geri getirmek ya da işkencenin etkilerini tamamen ortadan kaldırmak fiilen mümkün değildir. Bu tür durumlarda, adil tazmin sağlama yöntemi, zararın niteliğine ve kapsamına uygun şekilde farklı bir boyut kazanır[271]. Hatta, bazen başvuran eski hale iade talebinde bulunmak istememektedir[272]. Bu tür durumlarda Mahkeme'nin elinde kalan tek seçenek, adil tazmin olmaktadır. Bu bağlamda ifade edilmelidir ki, ihlaller karşısında temel ilke eski hale iade olmakla birlikte, 41. maddenin başlığında "adil tazmin" kavramının açıkça yer alması; buna karşılık eski hale iade ilkesinin yalnızca örtük biçimde düzenlenmiş olması, uygulamada adil tazmin mekanizmasının daha fazla tercih edildiğine işaret etmektedir (Ichim, 2015: 32).

Bu alanda yapılan çalışmalarda AİHS'nin 41. maddesi (önceden 50. madde olarak bilinmektedir) yazım dili nedeniyle eleştirilmiş ve maddenin belirsiz, garip ve hatta hatalı bir şekilde kaleme alındığı ifade edilmiştir (Tomuschat, 2011: 641). Bu eleştirilere katılmamak zordur. 1998-2016 yılları arasında AİHM'de görev almış olan Sloven hâkim Bostjan M. Zupancic'e göre 41. maddenin kaleme alınma sürecinde, İtalyan delege T. Perassi'nin yönlendirmesi doğrultusunda, 1921 yılında Almanya ve İsviçre arasında imzalanan diplomatik koruma ve devletlerarası tahkim anlaşmaları ile 1928 tarihli "Pasifik Adalarındaki Milletlerarası Uyuşmazlıkların Çözümüne Dair Genel Anlaşma"nın dilinden etkilenildiği belirtilmiştir. Bu yaklaşım, müzakerelerdeki çıkmazı aşmak için Sözleşmeye tam uyum sağlamayan bir metnin kabul edilmesine neden olmuştur (Zupancic, 2019: 120). Tomuschat (2011: 631), "satisfaction" (tatmin) teriminin uluslararası hukukta genellikle manevi zararların giderilmesi amacıyla kullanıldığını ancak Sözleşme bağlamında bu kelimenin başlangıçtan itibaren "reparation" (onarım) ile eş anlamlı olarak anlaşıldığını belirtmiştir. Ayrıca "adil tazmin" ifadesinin, Mahkeme'nin üstlenmesi gereken görevin kapsamını ve derinliğini tam anlamıyla yansıtmadığını vurgulamıştır (Tomuschat, 2011: 642). Bu eleştiriler, maddenin mevcut yapısının, uluslararası hukukun genel ilkeleri ile Sözleşme'nin amacı arasında tam bir uyum sağlamadığına işaret etmektedir.

Eski Hale İade

Eski hale iade kavramı, uluslararası hukuk literatüründe "restitutio in integrum" olarak karşılık bulmuştur. Latince kökenli olan "restitutio" kelimesi, restorasyon kavramının temelini

[271]Guzzardi/İtalya, B. No: 7367/76, Karar Tarihi: 06.11.1980 § 113.

[272]Doğan vd./Türkiye, B. No: 8803/02, Karar Tarihi: 13.07.2006 § 49.

oluşturmakta olup önceki duruma döndürme anlamına gelmektedir. "In integrum" ise tamamen, bütün olarak ya da eksiksiz anlamlarına gelir. Bu durumda, "restitutio in integrum" ifadesi, tam anlamıyla önceki duruma döndürme olarak tercüme edilebilir (Fellmeth ve Horwitz, 2009: 256).

Eski hale iade, uluslararası hukukta geniş ve dar kapsamlı olmak üzere iki farklı şekilde yorumlanmaktadır. Geniş anlamda eski hale iade, zarar veren eylemin hiç gerçekleşmemiş olduğu varsayımıyla olayın yol açtığı zararın telafi edilmesi ve mağdurun zarar görmediği bir duruma ulaştırılmasını ifade eder. Dar anlamda ise haksız fiilin meydana gelmesinden önceki durumun (statu quo ante) aynen yeniden tesis edilmesi anlamına gelmektedir (Bilgin, 2014: 78). Mahkeme ile Bakanlar Komitesi'nin bu kavramı ele alışında net bir ayrım olduğunu söylemek zor görünmektedir. Örneğin Bakanlar Komitesi'nin statu quo ante'nin sağlandığı gerekçesiyle icra dosyasını kapattığı bazı davalar mevcuttur. Öte yandan Mahkeme'nin "Adil Tazmin Talepleri" isimli uygulama talimatında, hükmedilebilecek tazminat kalemleri şu şekilde ifade edilmiştir[273]:

> "Maddi zararın amacı başvurucunun tespit edilen ihlalin gerçekleşmemiş olması halinde bulunması muhtemel olan duruma mümkün olduğunca kavuşturulmasıdır. Başka bir ifadeyle restitutio in integrum'dur. Maddi zarar gerçekten maruz kalınan zararı (damnum emergens) ve gelecekteki kayıpları veya mahrum kalınan kârı da (lucrum cessans) içerebilir."

Teorik olarak, eski hale iade, taraf devletin geçmişteki ihlalin etkilerini ortadan kaldırmak için etkili kararlar alması, belirli eylemleri yerine getirmesi ya da bu tür eylemlerden kaçınması ile sağlanabilir. Ancak pratikte bu yöntem her zaman uygulanabilir değildir. Bazı durumlarda eski hale iade mümkün veya makul olmayabilir; hatta mümkün ve makul olduğu durumlarda bile, taraf devlet bu yönteme başvurmayı tercih etmeyebilir. Bu tür zorlukları dikkate alan AİHM, genellikle eski hale iadeyi dayatan kararlar vermekten kaçınmış ve bunun yerine adil tazmine hükmetme yetkisini öncelikli olarak kullanmayı tercih etmiştir (Ichim, 2015: 31).

AİHM, faaliyete geçtiği ilk yıllarda doğrudan eski hale iadeye hükmetmekten uzun süre kaçınmıştır. Bu dönemde Mahkeme, defalarca kendi yetkisinin ihlalin sonuçları taraf devlet tarafından giderilemediği ölçüde tazminata hükmetmekle sınırlı olduğunu vurgulamıştır. Mahkeme'nin bu tutumu, AİHS'nin 41. maddesinin temkinli ve sınırlı bir şekilde yorumlanmasının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Tomuschat, 2011: 642). Bu bağlamda Mahkeme, ihlalin nasıl giderileceği konusunda ihlalci devlete özel talimatlar veremeyeceğini, kararlarının yalnızca açıklayıcı nitelikte olduğunu ve nihai kararın ilgili devlet tarafından alınacağını belirtmiştir[274]. Bu nedenle eski hale iade, Mahkeme tarafından rehber bir ilke olarak değerlendirilmesine rağmen fiilen uygulanabilir bir yöntem haline gelememiştir[275].

2000'li yıllardan itibaren Mahkeme'nin eski hale iade konusundaki yaklaşımında değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Ancak Mahkeme'nin hangi şartlarda ve ne zaman doğrudan spesifik yargısal emirler verdiği, yani eski hale iadeye hükmettiği net bir şekilde ortaya konulmuş değildir (Keller ve Marti, 2015: 841). Mahkeme, bu konuda giderek daha cesur adımlar atıyor olsa da genel bir uygulama şablonu çıkarmak şu an için mümkün görünmemektedir.

Eski hale iade ilkesinin AİHM tarafından daha sıkı ve standart bir uygulama biçimi ha-

[273]Tam metin için bkz. 'Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı 2007)', https://www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_TUR.pdf

[274]Marckx/Belçika, B. No: 6833/74, Karar Tarihi: 13.06.1979, § 58.

[275]De Wilde, Ooms and Versyp/Belçika (Madde 50), B. No: 2832/66, Karar Tarihi: 10.3.1972, § 20.

line getirilmesi gerektiğine ilişkin akademik tartışmalar bulunmaktadır. Ancak üye devletlerin büyük çoğunluğunun açık rızası olmaksızın, bu ilkenin tartışmalı bir standart olarak sürekli uygulanmasının Mahkeme açısından doğru bir yaklaşım olmayacağı belirtilmektedir. Özellikle son dönemlerde, İngiltere ve Danimarka gibi bazı üye devletlerin, ikincillik ilkesine daha fazla vurgu yaparak, takdir marjı doktrininin daha sıkı bir şekilde hayata geçirilmesini talep ettiği gözlemlenmektedir. Bu durum, Mahkeme'nin 2011'den itibaren ikincillik ve takdir marjı ilkelerine daha fazla önem vermesine neden olmuştur (Alleweldt, 2019: 232).

Mahkeme'nin mevcut pozisyonunu, üye devletlerden gelen tepkiler doğrultusunda ikincillik ve takdir marjı ilkeleri lehine esnetmek zorunda kaldığı düşünülürse, eski hale iade şeklindeki yargısal emirlerin daha fazla tepki çekeceği öngörülebilir. Bu bağlamda AİHM'nin otoritesini ve meşruiyetini, mevcut sınırlar içinde optimum bir dengede tutmaya çalıştığını varsaymak mantıklı görünmektedir. Mahkeme'nin rolü üzerine süregelen tartışmalarda, siyasiler, akademisyenler ve hâkimler arasında iki farklı yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir: Bir grup, Mahkeme'nin 1990'lı yıllara kadar oynadığı sınırlı ve denetleyici rolü sürdürmesi gerektiğini savunurken, diğer bir grup ise Mahkeme'nin Avrupa Anayasa Mahkemesi'ne benzer bir pozisyona evrilmesini talep etmektedir (Lambert, 2013: 264). Bu tartışmaların ortasında kalan Mahkeme, her iki tarafın beklentileri arasında bir denge kurarak meşruiyetini koruma çabası içindedir. Mahkeme kararlarının, ülkelerdeki insan hakları reformlarına "meşru bir dış müdahale aracı" olarak algılandığı düşünüldüğünde, meşruiyetin zedelenmesinin hem Mahkeme hem de üye devletler için ciddi olumsuz sonuçlar doğurabileceği ifade edilmektedir (Hillebrecht, 2014: 1106). Bu nedenle Mahkeme, bu türden olumsuz sonuçlardan kaçınmaya özen göstermekte ve eski hale iade kararlarını sadece fevkalade durumların varlığında istisnai olarak vermektedir.

a. Mülkiyet hakkı

AİHM kararlarında eski hale iade ilkesinin en sık uygulandığı başvurular, mülkiyet hakkına ilişkin olanlardır (Leach, 2013: 149). Bu bağlamda göze çarpan ilk önemli örnek Papamichalopoulos vd./Yunanistan kararıdır[276]. Bu karar, AİHM'nin geleneksel olarak izlediği katı yaklaşımından ayrıldığı ilk dava olarak dikkat çekmekte ve bu yönüyle ayrı bir önem taşımaktadır (Tomuschat, 2011: 643). Arazilerinin devletleştirilmesi nedeniyle başvuruda bulunan bireylerin mülkiyet hakkının ihlal edildiğine hükmeden Mahkeme, eski hale iade ilkesine dair pozisyonunu daha net bir şekilde ortaya koymuştur (Ichim, 2015: 29). Kararda, davalı devlete iki seçenek sunulmuş; bahse konu arazinin üzerindeki yapılarla birlikte altı ay içinde başvuranlara iade edilmesi ya da bu sürede telafi sağlanamaması halinde maddi tazminat ödenmesi hükme bağlanmıştır. Papamichalopoulos vd. davasında Mahkeme, hüküm kısmında, hükümetin birincil sorumluluğunu açıkça ifade etmekten kaçınmamış, bu kararıyla eski hale iade kavramına ilişkin yaklaşımını değiştirmiştir. Ancak bu değişiklik radikal bir nitelik taşımamış; eski hale iade, yalnızca davalı devlete sunulan bir seçenek olarak değerlendirilmiştir.

AİHM, birkaç yıl sonra önüne gelen Brumarescu/Romanya davasında[277], Papamichalopoulos vd. kararındaki yaklaşımını sürdürerek, eski hale iade ilkesini yine alternatif bir çözüm olarak sunmuştur. Bu bağlamda Mahkeme, davalı devletin öncelikli sorumluluğunun mülkiyet hakkı ihlaline yol açan uygulamayı sona erdirmek, yani başvuruya konu olan araziyi başvurana

[276]Papamichalopoulos vd./Yunanistan, B. No: 14556/89, Karar Tarihi: 31.11.1995, § 34.

[277]Brumarescu/Romanya, B. No: 28342/95, Karar Tarihi: 23.01.2001.

iade etmek olduğunu vurgulamıştır. Eğer bu yükümlülük yerine getirilemezse, belirlenen maddi tazminatın ödenmesi gerektiğine karar verilmiştir.

Diğer bir örnek dava ise Dacia S.R.L./Moldova kararıdır[278]. Bu olay kapsamında, başvuran, 1999 yılında düzenlenen bir açık artırma ile devlete ait bir oteli satın almış ve otelin bulunduğu araziyi yetkili yerel idareden devralmıştır. Satış işleminin ardından, başvuran oteli kapsamlı şekilde tefriş ederek yeniden kullanılabilir hale getirmiştir. Ancak 2003 yılında, savcılığın talebi doğrultusunda, açık artırma işlemi usule ilişkin eksiklikler öne sürülerek iptal edilmiş ve otelin mülkiyeti devlete iade edilmiştir. Bu iptal süreci sonucunda, başvurana yalnızca 1999 yılındaki açık artırma bedeli iade edilmiştir. AİHM, başvuranın gerekli tüm hukuki yükümlülüklerini yerine getirdiğini ve usulî eksikliklerin ortaya çıkmasından sorumlu tutulamayacağını tespit etmiştir. Ayrıca savcılığın başvurusunun yasal süresi aştıktan sonra yapıldığını ve bu durumun, herhangi bir mücbir neden olmaksızın, devlet lehine ayrımcı bir avantaj yarattığını değerlendirmiştir. Mahkeme, mülkiyet hakkı ile adil yargılanma hakkının ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Kararında, otelin ve arazinin müştemilatıyla birlikte başvurana iade edilmesine, bunun sağlanamadığı durumlarda ise maddi tazminat ödenmesine hükmetmiştir.

Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı/Türkiye başvurusuna[279] Osmanlı Devleti döneminde kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde de faaliyetlerini sürdüren başvurucu Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı, 1952 yılında bir gayrimenkul hissesini bağış yoluyla edinmiş, 1958 yılında ise kalan hisseleri satın alarak mülkün tamamına sahip olmuştur. Ancak 1992 yılında Hazine, Lozan Antlaşması'na dayanarak, vakfın yalnızca 1936 beyannamesinde belirtilen mülkleri edinme hakkına sahip olduğu gerekçesini sunarak tapu iptali talebiyle dava açmıştır. Yerel mahkeme, Yargıtay'ın 1976 tarihli içtihadını esas alarak davayı kabul etmiş ve tapunun iptaline karar vermiştir. Bu karar, Yargıtay tarafından da onanmıştır. AİHM, ilgili gayrimenkulün edinildiği tarihte, 1976 tarihli içtihadın öngörülemez nitelikte olduğunu değerlendirerek mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, kararında, söz konusu gayrimenkulün yeniden başvuran vakıf adına tapuya kaydedilmesine, bu mümkün olmadığı takdirde ise uygun bir tazminat ödenmesine hükmetmiştir.

Benzer şekilde, Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı/Türkiye (No.2) kararında[280] AİHM, başvuran vakfın uzun yıllar boyunca ilgili mülklerin malik sıfatıyla zilyetliğini sürdürdüğünü belirlemiştir. Mahkeme, devletin kendi mevzuatına uygun olarak vakıf adına tapuya kaydedilmesi gereken bu mülklerin talebini reddetmesini, mülkiyet hakkının ihlali olarak değerlendirmiştir. Hükümde, söz konusu mülklerin tapuda başvuran vakıf adına kaydedilmesine, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise uygun bir tazminat ödenmesine karar verilmiştir.

Saghinadze/Gürcistan davası[281] AİHM'nin mülkiyet hakkına ilişkin dikkat çekici kararlarından bir diğeridir. Gürcistan'ın Abhazya bölgesinde yaşamakta olan ve 1992-1993 yıllarındaki silahlı çatışmaların etkisiyle yerinden edilen bir aile, yaşadıkları zorunlu göç nedeniyle bu başvuruyu yapmıştır. Çatışmaların ardından, Gürcistan İçişleri Bakanlığı, ailenin babasına Teftiş Departmanı Başkanlığı görevini önermiştir. Babasının bu teklifi kabul etmesi üzerine bakanlık, aile için bir sayfiye evi tahsis ederek barınma sorununu geçici olarak çözmeye çalışmıştır. Baba, 1998 yılında emekli olmuş ancak 2003 yılındaki Gül Devrimi sonrası yeni İçişleri Bakanı tarafından yeniden göreve çağrılmıştır. Bu süreçte, başvuran, üst düzey devlet görevlilerini kapsayan bir soruşturma yürütmüş ve bu durum Başsavcı tarafından "fazla ileri gitmemesi" konu-

[278] Dacia S.R.L./Moldova, B. No: 3052/04, Karar Tarihi: 24.02.2009.

[279] Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı/Türkiye, B. No: 34478/97, Karar Tarihi: 09.01.2007.

[280] Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı/Türkiye, B. No: 37646/03, Karar Tarihi: 06.10.2009.

[281] Saghinadze/Gürcistan, B. No: 18768/05, Karar Tarihi: 06.10.2009, 13.01.2015.

sunda uyarılmasına neden olmuştur. Başvuranın görevine, Başsavcı'nın İçişleri Bakanı olarak atanmasının ardından son verilmiştir. Aynı yıl, başvuranın sayfiye evi, kendisi evde bulunmadığı sırada polis tarafından basılmış ve ailesi zorla tahliye edilmiştir. AİHM, davayı incelerken Gürcistan'da yürürlükte olan 1996 tarihli "Yerinden Edilmiş Kişiler ve Mülteciler Kanunu"nu dikkate almıştır. Bu yasa, yerinden edilmiş kişilerin iyi niyetle sahip oldukları meskenlerin maddi değerini korumakta ve bu kişilerin, benzer bir mesken sağlanmadıkça veya uygun bir tazminat ödenmedikçe tahliye edilemeyeceğini hükme bağlamaktadır. Mahkeme, başvuranın sayfiye evini iç hukuka uygun şekilde ikametgâh olarak kullanma hakkına sahip olduğunu ve bu hakkın bir mülkiyet teşkil ettiğini tespit etmiştir. Ayrıca tahliyenin İçişleri Bakanı'nın yalnızca sözlü emriyle gerçekleştirilmiş olması ve bu süreçte bir mahkeme kararının bulunmaması nedeniyle tahliyenin yasal bir dayanağı olmadığını değerlendirmiştir. Mahkeme, bu tespitler ışığında mülkiyet hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir. Ancak doğrudan eski hale iade kararı vermemiştir. Bunun yerine, sayfiye evinin başvurana iade edilmesine; bu mümkün olmadığı takdirde, uygun bir başka konut sağlanmasına karar vermiştir. Eğer bu seçenekler de gerçekleştirilemezse, başvurana tarafların üzerinde mutabık kalacağı bir tazminat ödenmesi gerektiğini belirtmiş; bu konuda da bir uzlaşmaya varılamadığı takdirde, uygun tazminat miktarının Mahkeme tarafından belirleneceğini hükme bağlamıştır.

Mahkeme, mülkiyet hakkı ihlali içeren başvurularda sıklıkla eski hale iadeye alternatifli (terditli) olarak hükmetmiştir. Bu yaklaşım, Mahkeme'nin yetki sınırlarını dikkatle gözettiğini ve ihtiyatlı bir tutum benimsediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte doktrinde bu yönteme yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Bu eleştiriler, Mahkeme'nin bu tutumunun eski hale iade ilkesinin önemini gölgelediği ve taraf devletlere ihlali "satın alma" olanağı sunduğu yönündedir (Loucaides, 2008: 186).

b. Adil Yargılanma Hakkı

AİHM'nin Sözleşme'nin 6. maddesi çerçevesinde bir yargılamanın adil yargılanma hakkını ihlal ettiğini tespit etmesi, ilk aşamada pratikte anlamlı bir sonuç doğurmamıştır (Leach, 2013: 152). Adil yargılanma hakkının ihlal edildiğinin tespiti, doğal olarak bu yargılamanın yeniden görülmesini (iade-i muhakeme yapılmasını) gerektirir gibi görünse de uzun bir dönem bu konu Mahkeme'nin gündeminde yer almamıştır. Ancak bu yaklaşım 2000'li yılların başından itibaren, mülkiyet hakkı başvurularında olduğu gibi değişmeye başlamıştır (Leach, 2013: 153). Bu değişime örnek olarak, Mahkeme'nin benzer sebeplerle ihlal tespit ettiği ancak farklı sonuçlara vardığı Incal/Türkiye ve Gencel/Türkiye kararları gösterilebilir. Incal kararında Mahkeme bu konuda sessiz kalırken, Gencel kararında en uygun çözümün yargılamanın yenilenmesi olduğunu açıkça belirtmiştir.

AİHM, Haziran 1998 tarihli Incal/Türkiye kararında[282], Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde yer alan askerî hâkim üyenin varlığının, bu mahkemelerin AİHS'nin 6. maddesinin 1. fıkrasında belirtilen "tarafsız ve bağımsız mahkeme" kriterine uygun olmadığını tespit etmiştir. Bu değerlendirme sonucunda, adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Ancak Mahkeme bu kararında, ihlalin giderilmesi için yargılamanın yenilenmesi yönünde herhangi bir tavsiyede bulunmamıştır. Gencel/Türkiye kararında[283] ise, Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde askerî hâkim üyenin bulunması nedeniyle Sözleşme'nin 6. maddesi kapsamında adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir. Bu kararında Mahkeme, hüküm kısmında doğrudan bir ifade yer almamakla birlikte gerekçeli kararında ihlalin giderilmesi için en uygun çözümün iade-i muhakeme olduğunu açıkça ifade etmiştir.

[282]Incal/Türkiye, B. No: 22678/93, Karar Tarihi:09.06.1998.

[283]Gencel/Türkiye, B. No: 53431/99, Karar Tarihi:23.10.2003.

AİHM'nin bu tutumu, Temmuz 2008 tarihli Vladimir Romanov/Rusya kararında[284] da devam etmiştir. Bu davada, Rus vatandaşı Vladimir Romanov, hırsızlık suçundan dokuz yılı aşkın ağırlaştırılmış hapis cezasına çarptırılmıştır. Başvuru, yargılama sırasında birinci derecede önemli bir görgü şahidinin ifadesinin yalnızca yazılı olarak alınması ve bu ifadenin mahkemede başvuranın yokluğunda okunmasına dayanmaktadır. AİHM, bu durumun, başvuranın ifadeye karşı savunma yapma hakkını yeterince sağlamadığı sonucuna varmış ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini tespit etmiştir. Mahkeme, hüküm kısmında yeniden yargılama veya mevcut yargılamanın yenilenmesine ilişkin açık bir ifade kullanmamış olsa da gerekçeli kararında ihlalin giderilmesi için en uygun yolun ya yeni bir yargılama yapılması ya da mevcut yargılamanın yenilenmesi olduğunu açıkça dile getirmiştir. Bu karar, AİHM'nin zamanla, ihlal kararlarının telafisine ilişkin daha net bir yaklaşım benimsediğini ve bu yönde adımlar attığını göstermektedir.

2003 yılından itibaren AİHM'nin verdiği kararlar, taraf devletlerin ihlal kararlarının ardından iade-i muhakemeye başvurmasını sıkça teşvik etmeye başlamıştır. Bu teşviklerin dilinin zaman zaman talimat niteliği taşıdığı bile söylenebilir (Leach, 2013: 152). Bununla birlikte AİHM'nin doğrudan yeniden yargılamaya hükmedip edemeyeceği konusundaki tartışmalar, Haziran 2009 tarihli Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)/İsviçre (no. 2) davasında[285] Büyük Daire tarafından ele alınmıştır. Büyük Daire, bu kararında, Mahkeme'nin iade-i muhakemeye doğrudan hükmetme yetkisinin bulunmadığını kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Bununla birlikte AİHM'nin 1. Dairesi, aynı yıl görülen Maksimov/Azerbaycan davasında[286] doğrudan yargılamanın yenilenmesine hükmetmiştir. Bu davada, terör suçundan yargılanarak müebbet hapis cezasına mahkûm edilen başvuran, temyiz mahkemesinde yapılacak duruşmanın tarihinden haberdar edilmemiştir. Duruşma, başvuranın yokluğunda gerçekleştirilmiş olup, bu durumun adil yargılanma hakkını ihlal ettiği değerlendirilmiştir. Mahkeme, oybirliğiyle AİHS'nin 6. maddesinin 1. fıkrasının ihlal edildiğine karar vermiştir. Ayrıca dört oya karşı üç oyla alınan bir kararla, davalı devletin temyiz duruşmasının yeniden görülmesi için gerekli adımları atması gerektiğine hükmetmiştir.

Hukuk davaları bağlamında, AİHM'nin ceza yargılamalarına kıyasla iade-i muhakemeye hükmetme konusunda daha temkinli bir yaklaşım sergilediği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte bu temkinli tutuma istisna teşkil eden örneklerden biri, Lungoci/Romanya davasıdır[287]. Bu davada başvuran, babasının 1947 yılında yaptığı bir anlaşmaya dayanarak bazı apartmanların kendisine devredilmesini talep etmiştir. Ancak yerel mahkeme, tapu belgesinin bulunmaması gerekçesiyle başvuranın talebini reddetmiştir. Daha sonra, başvuran bir tespit davası açmış ve bu davada 1947 tarihli anlaşmanın geçerli olduğunu ve babasının yükümlülüklerini yerine getirdiğini mahkeme nezdinde kabul ettirmiştir. Başvuran tarafından tapu tescili amacıyla açılmış olan dava, kesin hüküm bulunduğu gerekçesiyle bir kez daha reddedilmiştir. AİHM, bu durumun adil yargılanma hakkı çerçevesinde mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiğine kanaat getirmiştir. Mahkeme, başvuranın talep etmesi halinde yargılamanın yenilenmesi gerektiğini ifade etmiş ve hukuki süreçteki çelişkili kararların düzeltilmesi için taraf devletin gerekli önlemleri alması gerektiğini hükme bağlamıştır. Bu karar, AİHM'nin hukuk davalarında da iade-i muhakemeye hükmedebileceğini ortaya koyan önemli bir örnek niteliğindedir.

AİHM'nin Lungoci ve Maksimov kararlarından önce ve sonrasında genellikle iade-i muhakemeye doğrudan hükmetmek yerine bu yolu tavsiye etmeyi tercih ettiği göz önüne alındığında, bu iki kararın istisnai bir nitelik taşıdığı söylenebilir (Leach, 2013: 156).

[284]Vladimir Romanov/Rusya, B. No: 41461/02, Karar Tarihi: 24.07.2008, § 118.

[285]Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)/İsviçre, B. No: 32772/02, Karar Tarihi: 30.06.2009, § 89.

[286]Maksimov/Azerbaycan, B. No: 38228/05, Karar Tarihi: 08.10.2009, § 46.

[287]Lungoci/Romanya, B. No: 62710/00, Karar Tarihi: 26.01.2006, § 56.

Büyük Daire'nin Cudak/Litvanya kararı[288] dikkat çekici ve önemli bir dava olarak öne çıkmaktadır. Bu davada, başvuran Bayan Cudak, Vilnius'taki Polonya Büyükelçiliği'nde sekreter ve santral görevlisi olarak çalıştığı dönemde cinsel tacize maruz kaldığını ileri sürmüştür. Söz konusu iddialar, yetkili makamlarca incelenmiş ve doğrulanmıştır. Ancak buna rağmen başvuranın işine izinsiz devam etmediği gerekçesiyle son verilmiştir. Başvuran, işe iade talebiyle Litvanya yargı mercilerine başvurmuştur. Ancak yerel mahkemeler, görevin Polonya devleti adına yerine getirildiği ve bu nedenle Litvanya mahkemelerinin davada yargı yetkisine sahip olmadığı gerekçesiyle başvuruyu reddetmiştir. AİHM, Litvanya mahkemelerinin devlet bağışıklığı ilkesini gereğinden fazla katı bir şekilde uyguladığını değerlendirmiş ve bunun başvuranın mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiği sonucuna varmıştır. Mahkeme, kararın gerekçesinde, ihlalin giderilmesi için en uygun yöntemin yargılamanın yenilenmesi olduğunu vurgulamış ancak hüküm kısmında bu yönde doğrudan bir ifadeye yer vermemiştir.

Bununla birlikte Büyük Daire'nin bu prensibe her zaman bağlı kalmadığı ve zaman zaman bu yaklaşımdan sapmalar gösterdiği de belirtilmelidir. Bu bağlamda Scoppola/İtalya kararı[289] önemli bir örnektir. Bu davada, başvuran, cinayet ve diğer suçlardan yargılanarak müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır. Olayın meydana geldiği tarihte yürürlükte bulunan kanun, müebbet hapis cezasının azami süresini 30 yıl olarak belirlemiş ve bu düzenlemenin uygulanması gerekmiştir. Ancak, olayın ardından yürürlüğe giren bir kanun kapsamında başvurana şartlı tahliyesiz müebbet hapis cezası verilmiştir. AİHM Büyük Dairesi, bu durumu inceleyerek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkının ve 7. maddede düzenlenen kanunsuz ceza olmaz ilkesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Kararında, taraf devletin başvuranın cezasını Mahkeme'nin belirlediği kriterlere uygun şekilde değiştirmesi gerektiğini vurgulamış ve bu doğrultuda azami 30 yıl hapis cezası uygulanmasını şart koşmuştur. Büyük Daire'nin bu kararı, yalnızca iade-i muhakemeye hükmetmekten öteye geçerek doğrudan eski hale iade niteliği taşımaktadır. Mahkeme, verilecek ceza için net bir üst sınır belirlemiş ancak bu sınırın uygulanma yöntemini ihlalden sorumlu devlete bırakmıştır.

c. Haksız Tutukluluk (Tahliye Emri)

AİHM, Sözleşme'nin 5. maddesinde düzenlenen hürriyet ve güvenlik hakkının ihlali durumlarında genellikle daha temkinli bir yaklaşım sergilemektedir. Bununla birlikte mülkiyet hakkı veya adil yargılanma hakkı ihlallerine kıyasla, bu tür durumlarda daha hızlı ve doğrudan müdahaleler gerekebilir. Mülkiyet hakkı ihlallerinde, Mahkeme çoğunlukla eski hale iadeye terditli olarak hükmetmekte ve yalnızca birkaç istisnai durumda doğrudan bir karar vermektedir. Adil yargılanma hakkı ihlallerinde ise karar gerekçelerinde sıklıkla en uygun onarım yolunun yargılamanın yenilenmesi olduğunu ifade etmektedir. Ancak Sözleşme'nin 5. maddesi kapsamındaki ihlaller, kişisel özgürlükle doğrudan ilişkili olduğu için bu tür durumlarda Mahkeme, ihlalin derhal sona erdirilmesi yönünde bir tutum benimsemektedir. Bu nedenle Mahkeme, doğrudan tahliye kararları vererek ihlali hızlı bir şekilde gidermeyi amaçlamaktadır.

AİHM'nin doğrudan başvuranın tahliyesine hükmettiği ilk dava, Assanidze/Gürcistan kararıdır[290]. Bu davada, başvuran, ilk derece mahkemesi tarafından mahkûm edilip cezaevine konulmuş ancak temyiz mahkemesi tarafından beraat ettirilmiştir. Beraat kararına rağmen serbest bırakılmamış ve dava tarihi itibarıyla hâlâ hücre hapsinde tutulmaya devam etmiştir. AİHM, hürriyet ve güvenlik hakkının bu durumda ciddi şekilde ihlal edildiğini belirlemiş ve doğrudan eski hale iadeye hükmederek, başvuranın derhal serbest bırakılmasına karar vermiştir. Bu karar, Mahkeme'nin bireylerin temel haklarını koruma konusundaki hızlı ve kesin mü-

[288]Cudak/Litvanya, B. No: 15869/02, Karar Tarihi: 23.03.2010, §79.

[289]Scoppola/İtalya, B. No: 10249/03, Karar Tarihi: 17.09.2009, §152-154.

[290]Assanidze/Gürcistan, B. No: 71503/01, Karar Tarihi: 08.04.2004, §202-203.

dahalelerinin önemli bir örneği olarak öne çıkmaktadır.

Bir diğer dava Ilascu vd./Moldova & Rusya kararı[291] örnek gösterilebilir. Moldova ile Romanya'nın birleşmesini savunan faaliyetlerde bulunan başvuranlar, Moldova sınırları içerisinde yer alan özerk bir bölge olan Transdinyester Moldova Cumhuriyeti yetkilileri tarafından tutuklanmış ve mahkûm edilmiştir. Bu bölgenin güvenliği, Moldova, Rusya ve yerel otoritelerin ortak kontrolü altında olduğundan AİHM, başvuranları mahkûm eden mahkemelerin, Sözleşme'nin 6. maddesi kapsamında tanımlanan "mahkeme" kavramına uygun olmadığını belirlemiş ve başvuranların hürriyet ve güvenlik haklarının Sözleşme'nin 5. maddesi çerçevesinde ihlal edildiğine karar vermiştir. Dava sürecinde başvuranlardan ikisinin serbest bırakılmasına karşın diğer ikisinin tutukluluk hâlinin devam ettirilmesini dikkate alan AİHM, taraf devletlere, başvuranların derhâl serbest bırakılmasını temin etmek amacıyla gerekli adımları atma yükümlülüğünü hatırlatmıştır. Mahkeme'nin doğrudan eski hale iadeye hükmetmesinin temel nedenleri arasında, ilk davada başvuranın beraat etmesine rağmen serbest bırakılmaması ve ikinci davada mahkûmiyet kararının, uluslararası tanınırlığı bulunmayan bir bölgenin Sözleşme'nin "mahkeme" kavramına uymayan bir organı tarafından verilmiş olması yer almaktadır. Bu kararlar, AİHM'nin Sözleşme'ye taraf devletlerin yetkili mahkemeleri ile uluslararası hukuki statüsü bulunmayan bölgelerin organlarının kararlarını aynı ölçütlerle denetleyip denetlememesi gerektiği sorusunu gündeme getirmiştir (Tomuschat, 2011: 646). AİHM bu konuyu Aleksanyan/Rusya kararında[292] netleştirmiştir. Bu davada, başvuranın Rus mahkemesi kararıyla tutuklu bulunduğunu göz önünde bulunduran Mahkeme, başvuranın tutukluluğuna son verilmesi gerektiğine karar vermiştir.

Tehrani vd./Türkiye kararı[293] da bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. İran vatandaşı dört başvuran, Halkın Mücahitleri Örgütü üyesi olarak sosyalist bir rejim kurmayı hedefleyen faaliyetlerde bulunmuşlardır. Türkiye'ye yasa dışı yollarla giriş yaptıktan sonra yakalanmış ve geri gönderilmek üzere Yabancılar Misafirhanesi›nde gözaltına alınmışlardır. Başvuranlar, İran›a iade edilmeleri hâlinde kötü muameleye maruz kalacakları iddiasıyla AİHM'e başvuruda bulunmuşlardır. Mahkeme, başvurularını kabul ederek başvuranların İran'a iade edilmemesine karar vermiştir. Buna ek olarak, Mahkeme, başvuranlardan ikisinin Yabancılar Misafirhanesi'nde tutulma koşullarını incelemiş ve bu durumun AİHS'ni ihlal ettiğine hükmederek derhal serbest bırakılmalarını kararlaştırmıştır. Mahkeme, yalnızca mevcut tutukluluğu sonlandırmakla kalmamış, daha önce salıverilmiş olan diğer iki başvuranın tekrar alıkonulmaması gerektiğini de belirterek, özgürlük ve güvenlik hakkının korunmasını teminat altına almıştır.

Fatullayev/Azerbaycan kararı[294] da benzer nitelikler taşıyan davalar arasındadır. Dağlık Karabağ meselesinde hükümeti ve bazı bürokratları sert bir şekilde eleştiren bir yazı kaleme alan gazeteci başvurucu, yazısının ardından şikâyetlere konu olmuş ve yargılanarak hapis cezasına çarptırılmıştır. AİHM, başvuranın ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, başvuranın bu makalesi nedeniyle mahkûm edilip hapse atıldığını dikkate alarak derhal serbest bırakılması gerektiğine hükmetmiştir. Bununla birlikte başvuran Mahkeme'nin bu kararına rağmen Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın affı ile yaklaşık on dört ay sonra serbest bırakılmıştır.

Adil Tazmin

---

[291]Ilaşcu vd./Moldova ve Rusya, B. No: 48787/99, Karar Tarihi: 08.07.2004, §490.

[292]Aleksanyan/Rusya, B. No: 46468/06, Karar Tarihi: 22.12.2008, §239-240.

[293]Tehrani vd./Türkiye, B. No: 32940/08, Karar Tarihi: 3.04.2010, §107.

[294]Fatullayev/Azerbaycan, B. No: 40984/07, Karar Tarihi: 22.04.2010, §107.

AİHS'nin 41. maddesi, Mahkeme'nin gerekli gördüğü durumlarda adil tazmine hükmedebilmesine olanak tanımaktadır. Adil tazmin, eski hale iade ilkesini tamamlayan ve destekleyen bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Bununla birlikte eski hale iade ilkesinin öncelikli bir yaklaşım olmasına rağmen çoğu durumda zararın -en azından bir kısmının- telafisi mümkün olmayacak şekilde geri çevrilemez bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Ayrıca AİHM'nin yerel mahkeme kararlarını bozma veya yargısal emir verme yetkisine sahip olmaması, eski hale iade ilkesinin uygulanabilirliğini sınırlayan önemli bir faktördür. Bu nedenle Mahkeme, zararın giderilmesi için sıklıkla adil tazmin yoluna başvurmaktadır (Barkhuysen ve Emmerik, 2005: 4).

AİHM, temel prensip olarak, sadece ihlal kararı verdiği durumlarda tazminata hükmedebilmektedir. Ancak ihlal tespit edildiğinde bile Mahkeme tazminata hükmetmek zorunda değildir. Mahkeme, ihlal tespitinin tek başına yeterli bir adil tazmin sağladığına karar verip, maddi tazminata gerek olmadığını belirleyebilir[295]. Adil tazminin sağlanabilmesi için ihlalle talep edilen tazminat arasında sıkı bir illiyet bağı bulunması gerekmektedir. Yani, başvurulan tazminatın, ihlalin doğrudan bir sonucu olarak haklı görülmesi önemlidir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013:117). Eğer bireyin uğradığı zarar daha büyük olsa da Mahkeme yalnızca bu zararla doğrudan ilişkisi olan kısmı tazminat olarak kabul eder ve tazminat, sadece illiyet bağı kurulabilen kısımla sınırlı olarak ödenir[296].

Adil tazmin, kamu düzenine ilişkin bir konu olmadığı için AİHM, başvurulan davalarda re'sen (kendi inisiyatifiyle) bu konuda herhangi bir işlem yapmamaktadır (Gözler, 2018: 539). Adil tazmine hükmedilmesini isteyen başvuranın bu talebi açıkça yapması gerekmektedir. Talep yoksa, Mahkeme ihlal bulsa dahi dosya üzerinde başka bir işlem yapmamaktadır[297]. Özetle, AİHM'nin adil tazmin hükmü verebilmesi için aşağıdaki beş koşulun oluşması gerekmektedir:

- Mahkemenin ihlal kararı vermesi,
- İç hukuk yollarının eski duruma döndürmeye kısmen izin vermesi,
- Ortaya çıkan zarar ile ihlal arasında illiyet bağının olması,
- Başvurucunun adil tazmin talebinde bulunması,
- Mahkemenin adil tazminin gerekli olduğuna karar vermesi.

AİHM, nakdî tazminat kararlarını "maddi zarar", "manevi zarar", "masraf ve giderler" olmak üzere üç temel başlık altında incelemektedir: Maddi zarar, başvuranın uğradığı somut kayıpları (damnum emergens) ve gelecekteki kazanç eksikliklerini ya da kaybedilen gelirleri (lucrum cessans) içermektedir (Ichim, 2015: 100-106). Manevi zarar ise başvuranın fiziksel veya ruhsal acı ve sıkıntı gibi maddi olmayan zararlarını karşılamayı amaçlar. Bu tür zararların tam anlamıyla niceliksel olarak hesaplanması mümkün olmasa da Mahkeme, içtihatlarında belirlediği kriterlere dayanarak adil bir tazminat miktarı belirleme çabasını sürdürmektedir. Manevi tazminatın hesaplanmasında genellikle, AİHS'nin ihlallerine dair genel değerlendirmelere dayanan ve ülkelerin koşullarına göre uyarlanmış tablolar esas alınmaktadır (Nussberger, 2020: 162).

Masraf ve giderler meselesine kısaca değinmek gerekirse, AİHM, başvuranın hem yerel mahkemelerde hem de kendi önünde gerçekleştirdiği yargı süreçlerinde yaptığı harcamaların tazminine karar verebilir[298]. Bu tür harcamalar genellikle avukatlık ücretlerini, dava ile ilgili mahkeme harçlarını ve benzeri diğer giderleri içerir[299]. Ayrıca duruşmaya katılım zorunluluğu

[295]Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı 2007)

[296]Saunders/Birleşik Krallık, B. No: 19187/91, Karar Tarihi:17.12.1996, § 86.

[297]Nagmetov/Rusya, B. No: 35589/08, Karar Tarihi: 30.03.2017, § 93.

[298]Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı 2007)

[299]Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı 2007)

nedeniyle oluşan seyahat ve konaklama masrafları da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Masraf ve giderlerin miktarı, başvuran tarafından sunulan belgeler temelinde hesaplanır[300]. Bununla birlikte Mahkeme, talep edilen masrafların makul sınırların üzerinde olduğunu tespit ederse, kendi değerlendirmesine dayanarak daha düşük bir miktara hükmetme yetkisine sahiptir.

AİHM, Sözleşme Hukuku çerçevesinde Euro'yu referans para birimi olarak benimsemiştir (Karaman, 2014: 415). Hükmedilen tazminat genellikle Euro üzerinden belirlenmekle birlikte çoğu durumda bu miktar, ödeme tarihinde geçerli döviz kuru esas alınarak davalı devletin ulusal para birimine çevrilerek ödenebilir. Bununla birlikte başvuranların davalı devletin sınırları dışında ikamet etmesi veya özel durumların varlığı gibi gerekçelerle, Mahkeme ödemenin doğrudan Euro olarak gerçekleştirilmesine de hükmedebilir[301].

Moreira de Azevedo/Portekiz kararından[302] sonra, ödemelerin yapılması için genellikle 3 aylık bir süre belirlemesi ilkesi benimsenmiştir. Bu süre içinde ödeme gerçekleştirilmediği takdirde, faiz uygulanmaya başlanır. Gecikme durumunda kullanılan faiz oranı, "Avrupa Merkez Bankası" tarafından marjinal kredi kolaylıklarına uygulanan oran üzerine 3 puan eklenerek hesaplanır ve bu oran gecikme faizi olarak ödenir. Ayrıca Bakanlar Komitesi, yalnızca ödemenin yapılmasını değil, aynı zamanda gecikme faizinin ödenip ödenmediğini de denetlemektedir (Karaman, 2014: 415).

3.1.3. Alternatif Çözümler

Dostane Çözüm

AİHS, başvuran ile davalı devleti, dostane çözüm (friendly settlement) yöntemiyle uzlaşmaya teşvik etmektedir. Bu yöntem, Sözleşme'nin 39. maddesinde düzenlenmiş olup, Sözleşme'nin temel ilkelerinden biri olan ikincillik ilkesinin bir yansımasıdır (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013: 109). Eğer başvurunun kabul edilebilirliği hakkında bir karar verilmeden önce taraflar arasında dostane bir çözüm sağlanırsa, dava kamuya açık bir karar olmaksızın düşürülür. Ancak Mahkeme başvurunun kabul edilebilirliğine ilişkin bir ön karar aldıktan sonra dostane çözüm gerçekleşirse, söz konusu olaylara ve varılan uzlaşıya dair kısa ve kamuya açık bir karar Mahkeme'nin internet sitesinde yayımlanır.

Tarafların dostane çözüme ulaşması, tek başına davanın düşürülmesi için yeterli değildir. AİHM, yalnızca varılan çözümün insan haklarına saygı ilkesine uygun olduğunu teyit ettikten sonra dosyayı düşürür (İçtüzük m. 62/3). Ayrıca dostane çözüm sürecindeki görüşmeler gizlilik esasına dayanmaktadır. Eğer taraflar arasında bir uzlaşma sağlanamazsa, bu süreçte yapılan görüşmeler, ihtilaflı yargılama sırasında tarafların iddialarını etkilemez. Dostane çözüm sürecinde sunulan herhangi bir yazılı veya sözlü beyan, öneri ya da itiraf, devam eden yargılamada delil olarak kullanılamaz (İçtüzük m. 62/2).

Dostane çözüm sürecinde, başvuranın şikayetinin giderilmesine ek olarak hükümetler tarafından başka vaatler de sunulabilir. Örneğin E/İrlanda davasında[303], başvuran evlilik dışı doğan çocuğu nedeniyle birtakım eşitsizliklerle karşılaşmış ve İrlanda hükümeti dostane çözüm kapsamında, aile hukukunun modernize edileceğini vaat etmiştir. Hükümet, kesin bir tarih vermemekle birlikte küçük yaştaki bireylere ebeveynlerinin medeni durumlarına bakılmaksızın eşit muamele edileceğini garanti etmiştir.

---

[300] Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı 2007)

[301] Fellner vd./Türkiye, B. No: 13312/08, Karar Tarihi: 10.10.2017, §48.

[302] Moreira de Azevedo/Portekiz, B. No: 11296/84, Karar Tarihi: 28/08/1991.

[303] E/İrlanda, B. No: 42734/09, Karar Tarihi: 01.10.2013, §4.

Buna benzer bir durum, Selim/Kıbrıs davasında[304] yaşanmıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) bölgesinde yaşayan Türk azınlığa mensup bir bireyin medeni nikah kıyma konusundaki sorunu dostane çözüm yoluyla çözüme ulaştırılmıştır. Bu çerçevede, GKRY, Türk toplumunun da medeni nikah yapabilmesine olanak tanıyacak bir düzenleme getireceğine dair taahhütte bulunmuştur.

Devletlerarası başvuruların da dostane çözüm yoluyla sonuçlanması mümkündür. Örneğin Danimarka/Türkiye davasında[305], bir Danimarka vatandaşının Türkiye'de işkenceye maruz kaldığı iddiaları incelenmiştir. Türk hükümeti, dostane çözüm deklarasyonunda olayla ilgili üzüntüsünü ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Danimarka makamlarıyla insan haklarına ilişkin bireysel başvuruları kapsayan siyasi diyaloğun sürdürüleceğini ve özellikle İşkencenin Önlenmesi Komisyonu gibi uluslararası insan hakları kurumlarıyla iş birliğinin devam ettirileceğini taahhüt etmiştir.

Tek Taraflı Deklarasyon

Tek taraflı deklarasyon (unilateral declaration), taraf devletin, başvuru konusu olayda AİHS'nde düzenlenen bir hakkın ihlal edildiğini kabul ettiğini beyan ettiği resmi bir açıklamadır. Genellikle, başvuranın dostane çözüm teklifini kabul etmediği durumlarda, taraf devlet, Mahkeme'ye bir tek taraflı deklarasyon sunarak davanın kayıttan düşürülmesini talep edebilir. Bunun yanı sıra istisnai durumlarda ve yeterli gerekçelerin bulunduğu hallerde, taraf devlet, öncesinde herhangi bir dostane çözüm girişimi olmaksızın da Mahkeme'ye tek taraflı bir deklarasyon sunabilir.

Tek taraflı deklarasyon, AİHS'nde doğrudan düzenlenmemiş olmakla birlikte dayanağını Sözleşme'nin 37. maddesinden almaktadır. Bu madde, Mahkeme'nin bir ihtilafın çözümlendiği kanaatine varması halinde, başvurunun kayıttan düşürülmesine karar verebileceğini öngörmektedir. Tek taraflı deklarasyon ile devlet, başvuruya konu olan ihlali kabul ettiğini beyan eder ve bu durum, ihtilafın sona erdiği şeklinde değerlendirilir. Ancak Mahkeme bu beyanı kabul etmekle yükümlü değildir; deklarasyonun insan haklarına saygı ilkesine uygun olması ve önerilen çözümün tazmin edici nitelik taşıması gereklidir. Tek taraflı deklarasyon ile dostane çözüm arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Tek taraflı deklarasyonda, devlet ihlali açıkça kabul ederken, dostane çözümde ihlalin varlığına dair herhangi bir kabul olmadan taraflar arasında uzlaşı sağlanır. Mahkeme, insan haklarına saygı ilkesine uygun bir çözüm sağlandığına kanaat getirirse, başvuranın itirazına rağmen başvurunun tamamını veya bir kısmını kayıttan düşürebilir (İçtüzük m. 62A/3).

3.1.4. Pilot Karar Usulü

Pilot Karar Usulü, AİHM'nin, ulusal düzeydeki yapısal sorunlardan kaynaklanan mükerrer başvurularla karşılaştığında başvurduğu bir mekanizmadır[306]. Bu usul, benzer ihlallerin arkasında yatan yapısal sorunların tespit edilmesi ve devletlerin bu sorunları çözme sorumluluğunun altını çizen bir süreç olarak geliştirilmiştir. Mahkeme, birden fazla başvurunun aynı yapısal sorundan kaynaklandığını tespit ettiğinde, pilot karar usulünü devreye sokarak, yalnızca bir veya birkaç başvuruyu öncelikli olarak ele alır. Pilot karar usulü, AİHM İçtüzüğü'ne resmi olarak eklenmeden önce, Mahkeme tarafından içtihat yoluyla geliştirilmiş bir yöntemdi ve ilk olarak, Broniowski/Polonya davasında[307] uygulanmıştır. Bu davadan sonra da Mahkeme, pi-

[304]Selim/Kıbrıs, B. No: 47293/99, Karar Tarihi:16.07.2002, §14-16.

[305]Danimarka/Türkiye, B. No: 34382/97, Karar Tarihi: 05.04.2000, §21.

[306] Tam metin için bkz. 'Pilot Judgements (Mayıs 2020)', https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_ENG.pdf

[307]Broniowski/Polonya, B. No: 31443/96, Karar Tarihi: 22.06.2004, §162, §193.

lot karar usulünü Sözleşme'nin 46. maddesine dayanarak farklı davalarda kullanmaya devam etmiştir. Bu yöntem, yapısal sorunların çözümüne yönelik devletlerin yükümlülüklerini belirlemek ve mükerrer başvuruların önüne geçmek amacıyla etkin bir araç olarak benimsenmiştir (Nussberger, 2020: 170).

Pilot karar süreci, Mahkeme'nin İç Tüzüğü uyarınca, taraflardan başvurunun, sistematik bir sorun veya işlevsel aksaklık nedeniyle mi ortaya çıktığını ve pilot karar usulünün uygun olup olmadığını değerlendirmelerini talep etmesiyle başlar (İç Tüzük m. 61/a). Bu süreçte, Mahkeme sadece bir ihlal tespiti yapmakla kalmaz, aynı zamanda bu ihlalin temelinde yatan yapısal sorunun çözülmesi için alınması gereken tedbirler hakkında açık bir çerçeve çizer. İlgili devletin, bu tedbirleri belirli bir süre içinde uygulaması beklenir. Mahkeme, pilot karar verildikten sonra mükerrer başvuruları askıya alabilir ancak bazen hakkaniyet gereği bu başvuruları değerlendirmeye devam edebilir.

Pilot dava usulü, etkili bir çözüm yöntemi olmakla birlikte taraf devletlerin iş birliği sürecin başarısı için kritik öneme sahiptir. Burmych vd./Ukrayna davası[308], bu konuda olumsuz bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Ekim 2009 tarihli Yuriy Nikolayevich Ivanov/Ukrayna kararında[309], Mahkeme, Ukrayna'daki yerel mahkeme kararlarının uygulanmaması veya ciddi gecikmelerle uygulanması gibi sistematik bir sorunu tespit etmiştir. Ukrayna'ya bu sorunun çözülmesi için bir yıl süre verilmiş ancak ülke çözüm üretmediği için benzer başvurular devam etmiştir. 2017'deki Burmych vd./Ukrayna kararında ise Mahkeme, önünde bulunan 12.143 dosyayı, Ivanov kararında belirtilen sorunla ilgili çözüm zaten belirlendiği için kayıttan düşürmüş ve bu dosyaların takibini Bakanlar Komitesi'ne devretmiştir.

Bu karara katılan on hâkimden biri olan Nussberger (2020: 172), durumu "nefsi müdafaa" ya da "iflas bayrağı çekme» olarak değerlendirebileceğini ve bu her iki senaryonun da Mahkeme'nin kapasite sınırlarını net bir şekilde ortaya koyduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda Mahkeme'nin dosyaları kayıttan düşürme kararının isabetli olduğu vurgulanmış; çünkü Mahkeme'nin, yerel yargı organlarının yerine geçmek amacıyla kurulmadığı ve Ukrayna'da yaşanan icra sorunlarını gidermek gibi bir yükümlülüğü bulunmadığı ifade edilmiştir. Aksi takdirde, bu durum kaynak israfına yol açacak ve Mahkeme'nin kuruluş amacından sapmasına neden olacağı ifade edilmiştir. Mahkeme, temel insan hakları meselelerinde en yüksek içtihat organı olarak bu rolü koruması gereği vurgulanmıştır (Speck, 2020: 154). Pilot karar usulünün bu dengeyi korumada, Mahkeme'nin elindeki en güçlü araçlardan biri olduğu söylenebilir.

3.1.5. Geçici Tedbir Kararı

AİHM İçtüzüğü'nün 39. maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek protokollerinde açıkça düzenlenmemiş olsa da, ihtiyati tedbirlerin alınmasına ilişkin bir düzenleme getirmektedir. Bu madde, mahkemeye başvuru yapmış olan taraflardan birinin ya da ilgili herhangi bir kişinin talebi üzerine, hatta bazı durumlarda AİHM'nin kendiliğinden, geçici tedbirler alabilmesine olanak tanımaktadır. Bu tedbirlerin amacı, tarafların menfaatlerinin korunması ve yargılamanın düzgün bir şekilde yürütülmesinin sağlanmasıdır. AİHM, söz konusu tedbirlerin alındığına dair tarafları bilgilendirmekte ve gerektiğinde tedbirleri güncelleyebilmektedir[310].

Geçici tedbir kararı, yalnızca olağanüstü durumlarda ve tüm ilgili koşullar dikkatlice değerlendirildikten sonra alınır[311]. AİHM, tedbir kararlarını genellikle AİHS'nin 2. maddesi (yaşam hakkı), 3. maddesi (işkence ve kötü muamele yasağı) ve 8. maddesi (özel ve aile hayatına

[308]Burmych vd./Ukrayna, B. No: 46852/13, Karar Tarihi: 12.10.2017, §8.

[309]Yuriy Nikolayevich Ivanov/Ukrayna, B. No: 40450/04, Karar Tarihi: 15.10.2009, §83, §90-92.

[310]Mamatkulov ve Askarov/Türkiye, B. No: 46827/99; 46951/99, Karar Tarihi: 04.02.2005, §108.

[311]Kasymakhunov/Rusya, B. No: 29604/12, Karar Tarihi: 14.11.2013, §181.

saygı hakkı) gibi temel hayati haklar bağlamında almaktadır[312]. Geçici tedbir kararlarının büyük bir kısmı, sınır dışı etme veya suçlu iadesi işlemleriyle bağlantılı başvuruları kapsamaktadır.

Sözleşme'de açıkça yer almayan geçici tedbir kararlarının bağlayıcılığı, uzun yıllar boyunca tartışmalı kalmıştır. Cruz Varas vd./İsveç kararında[313] AİHM, Sözleşme'nin hiçbir hükmünden Mahkeme'nin bağlayıcı geçici tedbir kararı verme yetkisine sahip olduğu sonucunun çıkarılamayacağına karar vermiştir. Ancak 2003 yılında bu yaklaşımından vazgeçmiş ve Uluslararası Adalet Divanı'nın, geçici tedbirlerin bağlayıcılığının mahkeme olgusunun özünden kaynaklandığı görüşünden etkilenerek, geçici tedbir kararlarının bağlayıcı nitelikte olduğunu kabul etmiştir[314]. Bu doğrultuda geçici tedbir kararına uyulmaması AİHM'ye göre Sözleşme'nin 34. maddesinin ihlalini oluşturur.

Geçici tedbir talepleri, bu konuda özel olarak yetkilendirilmiş bir birim tarafından hızlıca değerlendirilmektedir ve talep, nöbetçi hâkim, bölüm başkanı ya da dosyanın özelliklerine göre ilgili daire tarafından ele alınmaktadır. Talepler, genellikle faks yoluyla iletilmekte olup, kararın aynı gün içinde alınabilmesi için başvurunun günün erken saatlerinde gönderilmesi büyük önem taşımaktadır. Mesai saatine yakın bir zamanda iletilen taleplerin aynı gün içerisinde sonuçlanamama ihtimali oldukça yüksektir (Reid, 2012: 22-23).

3.1.6. İhlâl Davası

14. Protokol'ün 1 Haziran 2010 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte AİHS'nin 46. maddesinde yapılan düzenlemeler, AİHM kararlarının icra edilmemesi durumunda, ihlal davası (infringement proceedings) adı verilen bir sürecin başlatılmasına imkân tanımıştır. Bu mekanizma, taraf devletin Avrupa Konseyi üyeliğinin sonlandırılması gibi ciddi sonuçlara kadar ilerleyebilecek bir süreci tetikleyebilir. Bu çerçevede, şimdiye dek Azerbaycan aleyhine bir dava açılmış ve bu süreç sonucunda ihlal kararı verilmiştir[315].

3.1.7. Danışma Görüşü

AİHS kapsamında iki farklı danışma görüşü mekanizması yer almaktadır. İlki, Sözleşme'nin 46 ila 49. maddeleri çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu mekanizma uyarınca, Bakanlar Komitesi, Mahkeme'den Sözleşme ve ek protokollerin yorumlanmasına dair hukuki konular hakkında görüş talep edebilmektedir. Şimdiye kadar Mahkeme'ye bu bağlamda üç danışma görüşü talebi iletilmiş; bunlardan biri reddedilirken, diğer ikisi hakkında görüş bildirilmiştir (Reid, 2012: 5).

İkinci danışma görüşü mekanizması, 1 Ağustos 2018 tarihinde yürürlüğe giren 16 No.lu Protokol ile getirilmiştir. Bu düzenleme, taraf devletlerin yüksek mahkemelerine, Sözleşme'de ve ek protokollerde yer alan hak veya özgürlüklerin yorumlanması ya da uygulanmasıyla ilgili karşılaştıkları sorunlar hakkında AİHM'den görüş talep etme imkânı tanımaktadır. Söz konusu talepler, beş hâkimden oluşan bir panel tarafından değerlendirilmekte ve kabul edilebilir bulunması durumunda, danışma görüşü AİHM Büyük Dairesi tarafından sunulmaktadır. Ancak bu kapsamda verilen danışma görüşleri, hukuki bağlayıcılığa sahip değildir; yol gösterici nitelik-

[312]Mamatkulov ve Askarov/Türkiye, B. No: 46827/99; 46951/99, Karar Tarihi: 04.02.2005, §104.

[313]Cruz Varas vd./İsveç, B. No: 15576/89, Karar Tarihi: 20.03.1991,§102–103.

[314]Paladi/Moldova, B. No: 39806/05, Karar Tarihi: 10.03.2009, §88.

[315]Ilgar Mammadov/Azerbaycan, B. No: 15172/13, Karar Tarihi: 29.05.2019, §207-213, §218.

tedir.

Mahkeme, bu yeni mekanizma çerçevesindeki ilk danışma görüşünü, Fransız Yargıtayı'nın 12 Ekim 2018 tarihli başvurusunun ardından, yaklaşık altı aylık bir sürede hazırlayarak, 10 Nisan 2019 tarihinde kamuoyuna açıklamıştır[316]. Fransız Yargıtayı'nın yönelttiği soru, taşıyıcı annelik yoluyla yurtdışında dünyaya gelen bir çocuğun, biyolojik baba ve hedef anne adına nüfus kaydının yapılmasının mümkün olup olmadığına ve bu durumun Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında değerlendirilen özel hayat hakkıyla nasıl bağdaştırılabileceğine ilişkindir. Mahkeme, çocuğun tanınmasıyla ilgili mutlak ve genel bir yasağın, çocuğun üstün yararına aykırı olduğunu ifade etmiştir ancak Sözleşme'ye uygun olarak belirlenmesi gereken asgari kriterler konusunda detaylı bir açıklamada bulunmamıştır.

3.1.8. Diğerleri

Revizyon Kararı

Revizyon kararı, AİHS'nde açıkça yer almamakla birlikte AİHM İçtüzüğü'nün 80. maddesi kapsamında düzenlenmiştir. Bu maddeye göre taraflardan biri, Mahkeme tarafından verilen kararın tefhim edildiği tarihte bilinmeyen ve kendi bilgisi dışında kalan bir olgunun kararın sonucunu etkileyebileceğini öğrendiğinde, bu yeni durumu öğrendiği tarihten itibaren altı ay içinde Mahkeme'ye revizyon talebinde bulunabilir.

Revizyon kararı, bir hükmün yeniden değerlendirilmesini sağladığı için olağanüstü bir başvuru yoludur ve oldukça katı şartlara bağlıdır[317]. Talepte, hangi kararın düzeltilmesinin istendiği açıkça belirtilmeli ve talebin gerekliliklerini karşılamak amacıyla ilgili tüm bilgiler detaylı bir şekilde sunulmalıdır (İçtüzük m. 80/2). Bu tür başvurular, kararı veren orijinal Daire tarafından incelenir (İçtüzük m. 80/3).

AİHM, başvuranın karar öncesinde vefat ettiği durumlarda, taraf devletin revizyon talebini kabul ederek, başvuranın ölümünün karar üzerinde belirleyici bir etkisi olabileceğini değerlendirmiştir[318]. Bunun yanı sıra vefat etmiş bir başvuranın varislerinin, hükmedilen tazminatı alabilmesi amacıyla Mahkeme tarafından revizyon kararı verilen durumlar da bulunmaktadır[319]. Ayrıca Mahkeme'nin kendi yaptığı hatalar nedeniyle revizyon kararları verdiği örnekler de mevcuttur. Özellikle, gözden kaçırılan belgelerin kararın sonucunu etkileyebileceği durumlar, bu tür revizyon kararlarına örnek olarak gösterilebilir[320].

Damir Sibgatullin/Rusya başvurusunda[321], AİHM, Rus hükümetinin belirli evrakları istenen sürede sunmadığı varsayımıyla bir değerlendirme yapmıştır. Ancak Rus makamları, talep edilen belgelerin zamanında iletildiğini göstermek amacıyla bilgisayar ekran görüntülerini Mahkeme'ye sunmuştur. AİHM, teknolojik sistemlerin mutlak bir hata payı taşımayacağını dikkate alarak kararında revizyona gitmiştir.

---

[316] Fransa/Danışma Görüşü - Protokol 16 'Yurt dışında taşıyıcı annelik yoluyla doğan çocuk ile amaçlanan anne arasında yasal ebeveyn-çocuk ilişkisinin iç hukukta tanınmasına ilişkin istişari görüş', B. No: P16-2018-001, Karar Tarihi: 10/04/2019.

[317] Pardo/Fransa, B. No: 13416/87, Karar Tarihi10.07.1996, § 21.

[318] Bajramı/Arnavutluk, B. No: 35853/04, Karar Tarihi: 18.12.2007, § 7-8.

[319] Nadtoka/Rusya, B. No: 29097/08, Karar Tarihi: 06.10.2020, § 8-10.

[320] Fonyódi/Macaristan, B. No: 30799/04, Karar Tarihi: 07.04.2009, § 8.

[321] Damir Sibgatullin/Rusya, B. No: 1413/05, Karar Tarihi: 28.05.2014, § 6-10.

Tashih Kararı

Tashih kararı, AİHM İçtüzüğü'nün 81. maddesi kapsamında düzenlenmiştir. Bu maddeye göre Mahkeme, "kararların revizyonu ve başvuru listesinin yenilenmesine ilişkin hükümler saklı kalmak üzere, kararın açıklanmasından itibaren bir ay içinde, re'sen ya da taraflardan birinin talebiyle yazım, hesap hataları veya açık yanlışlıkları düzeltebilir."[322] Örneğin Mahkeme, bir kararında yer alan "oy çokluğu ile" ifadesini, "altı oya karşı bir oyla" olarak düzeltmiştir[323]. Benzer şekilde, ihlal edilen maddeye atıf yapmak amacıyla da tashih kararı vermiştir[324].

Yorum Kararı

Son kararın yorumlanması, AİHM İçtüzüğü'nün 79. maddesi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu maddeye göre taraflardan biri, kararın tefhim edilmesinden itibaren bir yıl içinde kararın yorumlanmasını talep edebilir (İçtüzük m. 79/1). Yorum talebinde bulunan taraf, hangi hüküm fıkrasının yorumlanmasını istediğini ve bununla ilgili konuları açıkça belirtmelidir (İçtüzük m. 79/2). Kararın yorumlanması, ilk kararı veren orijinal daire tarafından gerçekleştirilir (İçtüzük m. 79/3). Kararın yorumlanması, temyiz niteliği taşımamakla birlikte ilk kararda verilen hükmün ne anlama geldiğini açıklığa kavuşturmayı amaçlayan bir süreçtir (Schabas, 2015: 852).

3.2. Kararların İcrasında Taraf Devlet Sorumluluğu

Uluslararası kamu hukuku açısında AİHS, çok taraflı bir uluslararası antlaşma olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede, Sözleşme'ye taraf olan devletler, belirli yükümlülükleri yerine getirme taahhüdünde bulunmuştur (Aybay, 2013: 135). Sözleşme tarafından güvence altına alınan hakların ihlali, bir uluslararası kamu hukuku kuralının ihlali anlamına gelir ve devlete sorumluluk yükler (Erkiner, 2010: 9). Devletin sorumlu tutulabilmesi için bu ihlalin devlete atfedilebilecek bir eylem veya eylemsizlik sonucu gerçekleşmesi ve uluslararası bir yükümlülüğün ihlali niteliği taşıması gerekir (Sur, 2022: 281). AİHM, nihai kararıyla bu uygunluk hakkında hüküm vermektedir (Haider, 2013: 71).

Uluslararası mahkeme kararlarının icrası konusunda genel kabul gören durum, devletlerin uluslararası bir mahkemenin yargı yetkisini kabul ettiklerinde bu kararlara genellikle uyacakları yönünde olduğu söylenebilir (Huneeus, 2013: 11-12). Ancak kararın içeriği de icra oranını etkileyen önemli bir faktördür. Özellikle tazminat gibi mali yükümlülükler içeren kararlarda icra oranı daha yüksek iken, taraf devletten ulusal hukuktaki bir dizi işlemi uygulamasını gerektiren veya belirsiz hükümler içeren kararlarda icra oranı daha düşük olabilmektedir (Huneeus, 2013: 13).

AİHS bağlamında, taraf devletlerin sorumluluğu iki ana dayanağa dayandığı söylenebilir. Birincisi, AİHS'nin 1. maddesi uyarınca, taraf devletler egemenlik alanlarındaki herkese Sözleşme'de güvence altına alınan hakları derhal sağlama yükümlülüğüne sahiptir. Bu sadece devletin yasalarının değil, tüm ulusal mevzuatın AİHS ile uyumlu olmasını gerektirir (Merrills ve Robertson, 2001: 23). İkinci dayanak, AİHM tarafından verilen kesinleşmiş kararlara uyma zorunluluğudur (Güneş, 2020: 416). İhlal kararının uygulanması, ihlalin sonuçlarının ortadan kaldırılması anlamına gelir ve bu, devletin tüm organlarını kapsar (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013: 124; Arold, 2007: 31). Ulusal hukuk sisteminin düzenlenmesi konusunda uluslararası hu-

[322]Tam metin için bkz. 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Mahkeme İç Tüzüğü', https://www.anayasa.gov.tr/media/7263/aihm_ictuzuk_2023.pdf

[323]K.H. vd./Slovakya, B. No: 32881/04, Karar Tarihi: 28.04.2009.

[324]Barišič/Slovenya, B. No 32600/05, Karar Tarihi: 18.10.2012.

kukun da dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak Sözleşmeye uyum sağlama yöntemi, taraf devletlerin takdir yetkisine ve ulusal mevzuatlarına bırakılmıştır (Merrills ve Robertson, 2001: 24). Bu çerçevede, taraf devletler AİHM'nin İçtüzüğün 39. maddesi uyarınca verdiği geçici tedbirlere uyma yükümlülüğüne sahiptir. Geçici tedbirlere uyulmaması, AİHS'nin 34. maddesinin ihlaline yol açabilir ve bu durum özerk bir ihlal olarak değerlendirilmektedir[325].

AİHS'nin 1. maddesi, taraf devletlere, Sözleşme kapsamındaki hakları ulusal düzeyde etkili bir şekilde koruma yükümlülüğü getirmektedir. Ancak bu yükümlülüğün nasıl uygulanacağı konusunda Avrupa Konseyi üyesi devletler arasında tek tip bir yaklaşım bulunmamaktadır. Örneğin Hollanda, AİHS'i anayasal normların üzerinde bir statüde değerlendirirken, İspanya ve Avusturya, Sözleşme'yi anayasa ile aynı seviyede kabul etmektedir. Buna karşılık, Birleşik Krallık, düalist bir yaklaşım benimseyerek Sözleşme'yi 1998 İnsan Hakları Kanunu aracılığıyla ulusal hukuka dahil etmiştir (Harris vd., 2018: 29).

AİHM, Sözleşme'nin taraf devletlerce doğrudan ulusal hukuk sistemlerine dahil edilmesinin bir zorunluluk teşkil etmediğini ifade etmektedir[326]. Bu bağlamda Sözleşme'nin sağladığı hakların ulusal hukuk sistemlerinde hangi yöntemle korunacağına dair taraf devletlere belirli bir model dayatılmamaktadır[327]. Önemli olan, AİHS'nin 1. maddesinden doğan genel yükümlülüğün yerine getirilmesidir[328]. Türkiye Cumhuriyeti, 2004 yılında yaptığı Anayasa değişikliği ile (Anayasa m. 90/5) temel haklara ilişkin uluslararası antlaşmalara özel bir statü vererek, bunları kanunların öncelik-sonralık etkisinden korumuştur (Akıllıoğlu, 2010: 111). Bu değişikliğe yönelik farklı görüşler mevcuttur. Akıllıoğlu'na göre (2010: 111) insan haklarına ilişkin normlar, uluslararası düzeyde en üst norm olarak Anayasa ile eş değerdedir. Buna karşılık, Özbudun (2018: 396- 397) ise uluslararası antlaşmaların Anayasa'dan üstün olamayacağını savunmaktadır. Sur (2022: 63), temel haklar konusundaki antlaşmaların kanunlardan üstün hale getirildiğini ifade ederken, Salihpaşaoğlu (2022: 350-351) bu yorumun Anayasa'nın öngörmediği bir hükmün eklenmesi anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Ergül'e göre (2014: 68), AİHS'nin ulusal hukukla uyumlu hale getirilmesi zorunlu olduğundan, Sözleşme'nin normlar hiyerarşisi açısından en üstte yer aldığı söylenebilir. 2004 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile temel hak ve özgürlüklere dair uluslararası anlaşmalara özel bir yer verilmiş olsa da bu düzenleme bu anlaşmalara kanunlar üzerinde üstünlük tanınması anlamına gelmemektedir. Yine de bir uluslararası antlaşma ile kanun arasında bir çelişki olması durumunda, kanunun ihmal edilerek uluslararası antlaşmanın uygulanması gerektiği savunulmaktadır (Ergül, 2014: 85). Bu yaklaşıma göre ulusal mevzuat, Sözleşme ile uyumlu hale getirilmelidir. Gülmez'e göre (2004. 157), Anayasa'nın 90/5. fıkrasına göre uluslararası antlaşmalar, kanunlarla çeliştiği durumlarda uluslararası antlaşmalar esas alınmalı, bu antlaşmalara aykırı kanunlar çıkarılmamalıdır. Bu yaklaşım, uluslararası antlaşmaların hukuk sisteminde önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Ancak Şahbaz'a (2004: 204) göre bu tür antlaşmaların Anayasa'dan üstün olduğunu söylemek mümkün değildir. Onlara göre bu tür antlaşmalar, normlar hiyerarşisinde Anayasa ile kanunlar arasında bir konuma sahiptir. Yani, antlaşmalar kanunlara göre üstün olsalar da Anayasa'dan üstün olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.

AİHM'nin 1998 tarihli Incal/Türkiye[329] ve Çıraklar/Türkiye[330] kararları da bu tartışmaya katkı sağladığı söylenebilir. AİHM, bu kararlarda Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde görevli askeri hakimlerin varlığının mahkemelerin bağımsızlık ilkesini ihlal ettiğini tespit etmiştir.

[325]Mahmutkulov ve Askarov / Türkiye, B. No: 46827/99, 46951/99, Karar Tarihi:, 04.02.2005, §128.

[326] Observer ve Guardian / Birleşik Krallık, B. No: 13585/88, Karar Tarihi: 26.11.1991, §76.

[327]James vd. / Birleşik Krallık, B. No: 8793/79, Karar Tarihi: 21.02.1986, §84.

[328] İsveç Motorlu Taşıt Sürücüleri Sendikası / İsveç, B. No: 5614/72, Karar Tarihi: 06.02.1976, §40.

[329] Incal/Türkiye, B. No: 22678/93, Karar Tarihi:09.06.1998.

[330]Çıraklar / Türkiye, B. No: 19601/92, Karar Tarihi: 28.10.1998, §40-41.

AİHM'nin bu kararlarının ardından Türkiye'de 1999 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile askeri hakimlerin Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde görev yapmasına son verilmiş ve ulusal hukuk, AİHS'e uyumlu hale getirilmiştir.

Bu gelişmeler ışığında, AİHS'e taraf olan bir devletin, Anayasa gibi en üst düzeydeki hukuki normlarla bile AİHS hükümleri veya AİHM kararları arasında bir çatışma olduğunda, AİHS'nin üstün geleceği düşüncesi daha da güçlenmiştir. Bu da uluslararası insan hakları antlaşmalarının iç hukukta ne kadar önemli bir yer tutması gerektiğine dair önemli bir örnekler şeklinde değerlendirilebilir.

Sözleşme mekanizmasının ikincil nitelikte olduğu daha önce de vurgulanmıştı[331]. Bu özellik, Sözleşme'ye taraf olan devletlerin, AİHS kapsamında güvence altına alınan temel hak ve özgürlükleri öncelikle kendi ulusal hukuk sistemleri aracılığıyla koruma yükümlülüğüne sahip olduklarını ifade etmektedir (Altıparmak, 2021: 75). Taraf devletlerin bu yükümlülüğü, bireylerin ulusal düzeydeki haklarını korumayı öncelikli hale getirir. Ancak bu koruma yetersiz kaldığında AİHM devreye girer ve bireyler AİHM'e başvurabilir. Denetleme süreci olarak adlandırılan bu aşama, tamamlayıcılık ilkesiyle işler ve Sözleşme mekanizmasının denetleyicilik rolünü ortaya koyar (Jahn, 2014: 26). AİHM, devletin AİHS m. 1 ve m. 13'te yer alan yükümlülüklerine aykırı hareket ettiğini tespit ederse, devlet AİHM'nin verdiği kararlarla bağlı olduğunu ve AİHS m. 46/1'e göre bu karara uyacağını taahhüt eder (Haider, 2013: 71). Bu, taraf devletin uluslararası hukukta üzerine düşen sorumluluğun ikinci boyutunu teşkil eder[332].

Taraf devlet, AİHS m. 46/1'e göre AİHM tarafından Sözleşme'ye aykırı davrandığının tespit edilmesi halinde, bu karara uymayı taahhüt eder (Greer, 2008: 156). Bu taahhüt kapsamında devlete düşen görev, ihlale son vermek ve başvurucunun ihlal öncesi durumunu mümkün olan en yüksek ölçüde geri kazandırmaktır. Eğer bu tam olarak sağlanamıyorsa, AİHM'nin belirlediği adil tazminatı ödeme ve aynı ihlallerin tekrarını önlemek için gerekli ulusal değişiklikleri yapma yükümlülüğünü de yerine getirmektir (Ünal, 1997: 200).

AİHM, AİHS'nin 41. maddesinin uluslararası hukukun genel ilkeleri ile uyumlu şekilde lex specialis niteliğinde olduğunu vurgulamıştır. Bu madde, adil karşılık (tazminat) hükmü bağlamında, uluslararası hukuk kurallarıyla uyum içinde yorumlanmalıdır[333]. AİHM, taraf devletin AİHS md. 41 kapsamındaki eski hale getirme (restitutio in integrum) yükümlülüğünü değerlendirirken, Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun hazırladığı "Uluslararası Haksız Eylemler Nedeniyle Devletlerin Sorumluluğuna Dair Taslak Maddeler"in 35. maddesine atıfta bulunmuş ve başvurucunun eski durumuna getirilmesinin önemine dikkat çekmiştir[334]. AİHM, başvurucunun haklarının eski hale getirilmesi yükümlülüğünde, Birleşmiş Milletler'in UHENDS Taslak Maddeleri'nin 35. maddesini benimsemiştir[335]. Buna göre taraf devletin eski hale getirme yükümlülüğünden ancak iki durumda muaf tutulabileceği belirtilmiştir: Eski hale getirmenin maddi olarak imkânsız olduğu hallerde veya ölçülülük ilkesi uyarınca tazminata göre daha az fayda sağlayacağı durumlar olarak nitelendirilebilir[336]. Ancak devletin eski hale getirme yükümlülüğünden muaf olması, adil karşılık (tazminat) ya da diğer genel tedbirler konusundaki sorumluluklarını ortadan kaldırmaz.

Taraf devletler, AİHS'nin 46/1. maddesi uyarınca, AİHM'nin kesinleşmiş kararlarını

[331]Akdıvar / Türkiye, B. No: 21893/93, Karar Tarihi: 16.09.1993, §5-6.

[332]Papamichalopoulos vd. / Yunanistan, B.No: 14556/89, Karar Tarihi: 31.10.1995, §34.

[333]Ilgar Mammadov/Azerbaycan, B. No: 15172/13, Karar Tarihi: 29.05.2019, §164.

[334]Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)b / İsviçre (No:2), B. No: [BD], B.No: 3772/02, Karar Tarihi: 30.06.2009, §85.

[335]Papamichalopoulos vd. / Yunanistan, §36

[336]Ilgar Mammadov/Azerbaycan, §151

yerine getirmekle yükümlüdür (Kılınç, 2006: 230). Bu yükümlülük kapsamında, devletin yerine getirmesi gereken birkaç temel sorumluluk vardır: Haksız fiilin sona erdirilmesi, başvurucunun yaşadığı mağduriyetin telafi edilmesi (uygun bir tazminat ödenmesi) ve benzer hak ihlallerinin tekrarının önlenmesine yönelik gerekli önlemlerin hayata geçirilmesi (Karaman, 2014: 414). Eğer taraf devlet, bu kararları kısmen ya da tamamen uygulamazsa, uluslararası sorumluluğu gündeme gelecektir[337]. Bu süreç, AİHS mekanizmasının zorlayıcı yönünü de gözler önüne sermektedir.

AİHM, Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) (No: 2) / İsviçre kararında[338], AİHS'nin 46. maddesi uyarınca taraf devletlerin kesinleşmiş AİHM kararlarına uyma yükümlülüğünü detaylandırmıştır. Bu yükümlülüğe göre bir AİHM kararı kısmen veya tamamen icra edilmediğinde, devlet uluslararası hukuk açısından sorumlu tutulur. İcra süreci sadece adil karşılığın ödenmesiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda ihlalin sona erdirilmesi, başvurucunun ihlal öncesi durumuna mümkün olduğunca geri getirilmesi ve ihlalin etkilerinin telafi edilmesi gerekmektedir. AİHM, taraf devletlerin bu yükümlülüğü yerine getirirken uygulayacakları yöntemlerde özgür olduğunu kabul ederken, bu yöntemlerin mutlaka kararın özüne ve amacına uygun olması gerektiğine vurgu yapar. Yani, devlet icra sürecinde hangi adımları atarsa atsın, bu adımların AİHM'nin kararında belirlenen sonuçlara ve kararın genel ruhuna uygun şekilde olması zorunludur[339]. Ek olarak, AİHS m. 46/1 kapsamında taraf devletin alacağı tedbirlerin uygulanabilir, zamanında, etkili ve yeterli olması gerektiği de özellikle belirtilmiştir[340]. AİHM, bazı durumlarda özellikle ihlalin sistematik sorunlardan kaynaklandığı hallerde, devletin alabileceği bireysel ya da genel tedbirleri de kararında açıkça belirtebilir[341]. Bu şekilde AİHM'nin, uygun çözüm yollarının tespiti ve kararın icrasının denetlenmesi açısından hem taraf devlete hem de Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne (AKBK) rehberlik yaptığı söylenebilir (Schneider, 2015: 153).

AİHS'nin 46. maddesi, taraf devletlerin AİHM'nin kesinleşmiş kararlarına uyması gerektiğini vurgulayan önemli bir düzenlemedir. 46/1 maddesi, devletin kararla bağlı olduğunu belirtirken, 46/2 maddesi, bu kararların nasıl icra edilmesi gerektiğini açıklar (Altıparmak, 2021: 75). İcra süreci, sadece mahkeme tarafından hükmedilen adil karşılıkların ödenmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda ihlalin sona erdirilmesi ve başvurucunun ihlal öncesi duruma getirilmesi için alınması gereken bireysel ve genel tedbirleri de kapsar. Bu yükümlülük, taraf devletlerin Sözleşme'ye uyum sağlamasını ve AİHM'nin verdiği kararların hayata geçirilmesini güvence altına alır. AKBK, AİHS'nin 46/2 maddesi kapsamında devletlerin bu kararları nasıl icra ettiğini denetlemekle yükümlüdür. Bazı yazarlar, AİHS'nin 46/1 maddesinde kullanılan "kesinleşmiş kararlarla bağlılık" ifadesinin, kararların sadece icra edilmesinden daha geniş bir anlam taşıdığını ve kararda yer almasa dahi devletin bireysel ve genel tedbirler almasını gerektirebileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, devletin ihlalin etkilerini ortadan kaldırmak için yapısal reformlar gerçekleştirmesini de kapsar. Buna karşın, AİHS'nin 46/2 maddesi genellikle kararın hüküm kısmında belirtilen ihlal tespiti ve adil karşılık ödenmesi gibi unsurlara işaret eder. Ancak AKBK'nin denetim sürecinde sadece hükmedilen adil karşılıkların ödenmesi değil, aynı zamanda devletin gerekli bireysel ve genel tedbirleri alıp almadığı da incelenir (Sicilianos ve Kostopoulou, 2021: 131). Bu kapsamda devletin sorumluluğu sadece adil karşılık ödemekle sınırlı kalmaz; aynı zamanda, klon başvuruların önlenmesi ve sistemsel sorunların giderilmesi amacıyla genel tedbirlerin uygulanmasını da içerir. Bu süreç, sadece AİHM'nin verdiği korumanın etkinliğini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda mahkemenin meşruiyeti ve yetkisinin

[337]Ilgar Mammadov/Azerbaycan, B. No: 15172/13, Karar Tarihi: 29.05.2019, §150.

[338]Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)b / İsviçre (No:2), B. No: [BD], B.No: 3772/02, Karar Tarihi: 30.06.2009, §85.

[339]Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)b / İsviçre (No:2), §90

[340]Ilgar Mammadov/Azerbaycan, §155

[341]Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)b / İsviçre (No:2), §88

korunmasına da hizmet eder. AİHM kararlarının icrası, Sözleşme'nin etkili bir şekilde uygulanmasının yanı sıra devletlerin uluslararası sorumluluklarını yerine getirmelerini ve hukukun üstünlüğünü korumalarını da temin eder (Hillebrecht, 2009: 362).

Taraf devletin AİHM kararlarının icrası konusunda benimseyeceği tutum ve uygulamalar, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin (AKBK) denetimine tabi tutulmuştur (Kılınç, 2006: 230). Bu denetim, devletin bireysel tedbirler (örneğin tazminat ödenmesi) ve daha geniş kapsamlı genel tedbirler (mevzuat ya da idari değişiklikler) alma süreçlerini kapsamaktadır. Taraf devlet, icra yöntemlerini seçerken ilkesel olarak serbesttir[342]. Ancak bu serbesti, AİHM ve AKBK'nin değerlendirmelerine göre sınırlanabilir[343] ya da bazı durumlarda tamamen ortadan kalkabilir[344].

Uluslararası hukuk ve yargı süreçlerinin kendine has özellikleri nedeniyle uluslararası mahkemeler tarafından verilen kararların doğrudan ulusal hukuk sisteminde uygulanması her zaman mümkün olmaz. Bu kararların yürürlüğe girebilmesi, ulusal hukuk sistemleri tarafından tanınmalarını gerektirir (Huneeus, 2013: 8). AİHM kararları açısından, taraf devletler arasında bu sürece dair tek bir standart bulunmamaktadır. Kararların uygulanması, ülkelerin iç hukuk düzenlemelerine ve uluslararası antlaşmalara uyum süreçlerine göre farklılık göstermektedir. Her devlet, yargı, kamu idaresi ve yasama organlarıyla bu süreci yönetir[345]. AİHM kararlarının icra edilmesi, doğası gereği iç hukuki bir süreçtir ancak bu süreç giderek daha fazla yargısal bir nitelik kazanmaktadır. AİHM, kararlarında belirli ihlallerin nasıl giderileceği konusunda daha açık talimatlar vererek, kararların uygulanmasına dair söylemlerini geliştirmiştir. Mahkeme, bu süreçte sorumluluğun sadece kararın muhatabı olan devlete değil, aynı zamanda tüm taraf devletlere ait olduğunu vurgulamaktadır. Bu da kararların icrasının ortak bir sorumluluk olarak değerlendirildiğini göstermektedir (Keller ve Marti, 2015: 831).

3.3. AİHM Kararlarının Yerine Getirilmemesi Durumunda Uygulanabilecek Yaptırımlar

3.3.1. Bakanlar Komitesi'nin Sahip Olduğu Yaptırım Araçları

Genel Olarak

Uluslararası hukuk bağlamında, uluslararası yargı makamlarının kararlarının uygulanması, Mahkeme yetkisini tanıyan devletlerin doğal bir sorumluluğudur. Sözleşmeye aykırı du-

[342] Papamichalopoulos vd. / Yunanistan, B.No: 14556/89, Karar Tarihi: 31.10.1995, §34.

[343] Gençel / Türkiye, B.No: 53431/99, Karar Tarihi: 23.10.2003, §27.

[344] Alexanian / Rusya, B.No: 46468/06, Karar Tarihi: 12.12.2008, §240.

[345] Le Compte, Van Leuven and De Meyere / Belçika (Madde 50), B.No: 6878/75, 7238/75, Karar Tarihi: 18.10.1982, §13.

rumların düzeltilmesi, ilgili devletin yükümlülüğüdür ve bu süreç, devletin ihlalin tekrarlanmaması için gerekli adımları atmasını içerir. Bakanlar Komitesi, devletin bu yükümlülükleri yerine getirip getirmediğini denetler. Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin dışişleri bakanlarından oluşan Komite, Mahkeme kararlarının uygulanmasından sorumlu en yüksek organdır. Komite, Sözleşme sistemindeki ortak sorumluluk ilkesi çerçevesinde denetimi yürütmektedir (Bilir, 2006a: 2).

Bakanlar Komitesi, AİHM kararlarının uygulanmasını, AİHS'nin 46. maddesinin 2. fıkrası kapsamında belirlenmiş olan kurallar doğrultusunda denetlemektedir. Karar, Komite'ye iletildiğinde, gündeme kaydedilir ve savunmacı devletten alınan tedbirler hakkında bilgi istenir. Karar, her toplantıda, en az altı ayda bir olmak üzere gözden geçirilir. 17 numaralı kurala göre[346], gerekli tüm tedbirlerin alındığı sonucuna varıldığında, Komite, devletin kararın gereklerini yerine getirdiğini belirten bir nihai karar alır (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013: 30).

Bakanlar Komitesi'nin karar görüşmeleri gizlilik ilkesine dayanmaktadır ve Avrupa Konseyi Statüsü'nün[347] 21. maddesi uyarınca bu toplantılar gizli tutulur. 14 No.lu Ek Protokol'ün kabulüyle birlikte Komite'nin şeffaflığını artırmak amacıyla kurallar yeniden düzenlenmiş ve dört ana bölüme ayrılmıştır[348]. Komite'nin çalışmaları, Kararların İcrası Servisi tarafından desteklenir ve tazminatın ödendiğine dair kanıt sağlanmasını talep edebilir. Ayrıca savunmacı devletten ödemeyi teyit ederek gecikme faizi dahil tazminatın ödendiğinden emin olunmasını isteyebilir[349].

Sözleşme'nin 46. maddesi uyarınca, başvurucuya yönelik ihlalin sonuçlarının giderilmesi için öngördüğü tedbirler arasında adil tazminin ödenmesini yeterli görebilir. Bu tür durumlarda, Bakanlar Komitesi, Mahkeme'nin kararına uygun olarak başka bir tedbir alınmasına gerek olmadığına dair açık bir beyan vermekle yükümlüdür[350]. Ancak bazı durumlarda sadece tazminatın ödenmesi yeterli olmamaktadır. Adil tazminin yetersiz olduğu hallerde, "eski hale iade yükümlülüğü" (restitutio in integrum) ilkesi devreye girebilir. Bu kapsamda Bakanlar Komitesi, başvurucunun ihlal öncesi durumuna döndürülmesini sağlamak için maddi olmayan bireysel tedbirlerin alınmasını da talep edebilir. Bu, tazminatın yanı sıra başvurucunun ihlal öncesi durumuna döndürülmesi için gerekli diğer önlemlerin de alınabileceği anlamına gelir[351].

Bakanlar Komitesi, ihlallerin önlenmesi ve Mahkeme kararlarının etkili bir şekilde uygulanması amacıyla devletlerin gerekli bireysel ve genel tedbirleri alıp almadığını yakından izler[352]. Özellikle, devletlerin yargısal uygulamaları nasıl benimsediğine ve Mahkeme kararlarının iç hukukta doğrudan etkisine dair kanıtlar sunmasını talep eder. Gecikme veya direnç durumunda ise Komite, ara kararlar alabilir ve Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8. maddesinin uygulanmasını gündeme getirebilir. Bu süreç, devletlerin sorumluluğunu artırmayı ve ihlallerin tekrarlanmasını önlemeyi amaçlamaktadır.

---

[346]Tam metin için bkz. 'Bakanlar Komitesi'nin 10 Mayıs 2006 tarihli 964. Daimi Temsilciler Toplantısı'nda kabul edilen kurallar.', https://rm.coe.int/16806eebf0

[347]Tam metin için bkz. 'Avrupa Konseyi Statüsü.', https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020093815001_tur.pdf

[348]'Bakanlar Komitesi'nin 10 Mayıs 2006 tarihli 964. Daimi Temsilciler Toplantısı'nda kabul edilen kurallar.

[349]Allenet de Ribemont/Fransa (Yorumlama), B.No: 15175/89, Karar Tarihi:07/08/1996, §19.

[350]Ribeiro Ferreira Ruah/Portekiz, B.No: 38325/97, Karar Tarihi: 16/11/2000 ve Komite Kararı: ResDH(2001)104, Karar Tarihi: 23/07/2001, https://search.coe.int/cm?i=09000016804a191e

[351]Yvon /France, B.No: 44962/98, Karar Tarihi: 24/04/2003 ve Komite Kararı: CM/Del/Aralık(2007)997, Karar Tarihi: 23/07/2001, https://search.coe.int/cm?i=09000016805d5caf

[352]AKBK Kararı: ResDH(98)10, Karar Tarihi: 18/02/1998.

Ara Kararların Alınması

Bakanlar Komitesi, Sözleşme'nin 46. maddesinin 2. fıkrası doğrultusunda, bir kararın uygulanması ile ilgili süreci izlemek ve gerektiğinde müdahalelerde bulunmak amacıyla ara kararlar alabilir. 16 numaralı kural uyarınca, Komite, uygulamaya ilişkin ilerlemeleri gözden geçirmek, kaygılarını dile getirmek veya ilgili devlete öneriler sunmak amacıyla bu tür ara kararlar kabul etmektedir (Aybay, 2013: 216). Bu kararlar, özellikle uygulamanın yetersiz olduğu durumlarda devleti harekete geçirmek için alınan stratejik adımlar olarak işlev gördüğü söylenebilir.

Bakanlar Komitesi, Ben Yaacoub davasıyla[353] başlayan uygulamada, adil tazminin ödenmesi ve gecikme faizi gibi konularda devlete yönelik taleplerini ara kararlarla iletmiştir. Özellikle Raffineries Grecques Stran ve Stratis Andreadis davalarında Yunanistan'ın adil tazminin ödenme yöntemine karşı çıkması üzerine, Komite Yunan hükümetinden tazminatın güvence altına alınması için gecikme faizinin ödenmesini talep etmiştir (Bilir, 2006b: 98-99). Ara kararlar, uygulanmayan kararları kamuoyuna duyurmak veya devletleri teşvik etmek gibi çeşitli amaçlarla alınabilir.

Bakanlar Komitesi, Türkiye[354] ve Kuzey İrlanda'daki[355] güvenlik güçlerinin eylemleriyle ilgili olarak aldığı kararlarda, devletin aldığı genel tedbirleri ve bu tedbirlerin sonuçlarını dikkatlice incelediği gibi uygun önerilerde de bulunmuştur. Loizidou/Türkiye davasında olduğu gibi üçüncü kategoriye giren kararlar istisnai olup, bu kararlarda devlet, ciddi tedbirlerle tehdit edilmektedir (Bıçak, 2000: 113). Ilaşcu vd./Moldova ve Rusya Federasyonu davasında ise Mahkeme'nin kararlarına uymanın koşulsuz ve Avrupa Konseyi üyeliğinin bir gereği olduğu hatırlatılmıştır[356].

Bakanlar Komitesi, bir devletin Mahkeme kararlarına uyma yükümlülüğünü yerine getirip getirmediğini denetlerken geniş yetkilere sahiptir. Gereken tedbirlerin uygulanıp uygulanmadığını gözlemlemek için devletlerden yazılı raporlar talep edebilir[357]. Özellikle davaların çözüm sürecini hızlandırmak amacıyla Kararların İcrası Servisi tarafından hazırlanan bilgilendirici belgeleri kullanarak devletin aldığı tedbirleri değerlendirir. Bu belgeler, ilgili devletin çalışmalarını ve bunların sonuçlarını açıklığa kavuştururken, diğer devletlerin yararlı uygulamalarını duyurma imkanı da sunar (Karaman, 2014: 427)

Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8. Maddesinin Uygulanması

Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8. maddesi, üye devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda uygulanabilecek en ağır yaptırımları düzenlemektedir. Bu maddeye göre 3. madde kapsamında belirlenen hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan haklarına saygı ilkelerini ciddi şekilde ihlal eden bir üye devlet, temsil hakkından mahrum bırakılabilir. Ayrıca 7. maddeye dayanılarak üye devletin, Konsey'den çekilmesi talep edilebilir ya da üyeliği tamamen sona erdirilebilir. Bu yaptırımların en ağır biçimi, yükümlülüklerini yerine getirmemekte ısrar eden devletlerin, üyelikten çıkarılması ya da üyeliğinin askıya alınmasıdır. Ancak şimdiye dek böyle bir yaptırım uygulanmamıştır (Aybay, 2010: 256). Bu durum, Avrupa Konseyi'nin genellikle üye devletlere karşı daha uzlaşmacı ve diyalog odaklı bir yaklaşımı tercih ettiğini

[353]AKBK Kararı: ResDH(88)13, Karar Tarihi: 26/10/1988.

[354]AKBK Kararı: İntResDH(99)434, Karar Tarihi: 09/06/1999.

[355]AKBK Kararı: CM/ResDH(2007)73, Karar Tarihi: 06/06/2007.

[356]AKBK Kararı: CM/Sel/Ara(2007)1002, Karar Tarihi: 16/07/2007.

[357]AKBK Kararı: CM/Inf/DH(2007)30-rev, Karar Tarihi: 14/06/2007.

göstermektedir (Döner, 2003: 80).

Örneğin Loizidou/Türkiye davasında Türkiye, kararın icrasını reddederken, Bakanlar Komitesi defalarca uyarıda bulunmuş, fakat doğrudan bir yaptırıma başvurmamıştır. Komite, 24 Temmuz 2000 tarihli kararında Türkiye'ye yönelik olarak ilk kez yaptırım araçlarına başvurabileceğini belirtmiş ve 26 Haziran 2001 tarihli ara kararda ise açıkça Konsey'in 8. maddesine atıfta bulunmamasına rağmen Türkiye'nin yükümlülüklerine uyması gerektiğini vurgulamıştır (Cengiz, 2003: 4). Bununla birlikte Bakanlar Komitesi, Türkiye'yi kararı yerine getirmeye zorlamak için güçlü bir araç olarak 14 No.lu Ek Protokol ile getirilen tedbirleri kullanma kapasitesine sahiptir. Bu araçlar, mahkeme kararlarının uygulanmasını sağlama konusunda daha geniş bir çözüm yelpazesi sunmaktadır (Karaman, 2014: 428).

3.3.2. AİHM Tarafından Kullanılan Kontrol Araçları

Mahkemenin kararları beyan niteliğinde olduğundan ve doğrudan yaptırım yetkisine sahip olmadığından, devletler üzerinde kararlarının etkisi sınırlı kalabilmektedir. Buna rağmen Mahkeme, kararlarını uygulamayan devletlerin eksikliklerini detaylı bir şekilde belirleyebilme yeteneğine sahiptir. Bu durum, ilgili devletin sorumluluklarını yerine getirme baskısını artırır (Cengiz, 2003: 2). Papamichalopoulos vd./Yunanistan davasında[358] AİHM, maddi zararlar için tazminat ödemesi veya devlete eski hale iade (restitution in integrum) gibi seçenekler sunmuştur. Mahkeme, ilgili apartmanın iadesini veya bunun yerine bir miktar tazminat ödenmesini hükme bağlamıştır. Kararın hüküm fıkrasında mülkün iade edilmesinin bulunması, hükme daha fazla zorlayıcı bir değer katmıştır. Ayrıca Mahkeme, devletler üzerinde baskı oluşturmak için kararın hüküm fıkrasında genel tedbirlere yönelik tavsiyelerde bulunabilmektedir[359]. Bu, pilot karar usulü ile genelleşmiş[360] bir niteliğe bürünmüştür.

3.3.3. 14 No.lu Protokol ile Getirilen Yenilikler

14 No.lu Ek Protokol, AİHM'nin kararlarının uygulanmasını denetleme sürecine ilişkin önemli değişiklikler getirmiştir. Bu protokol ile Bakanlar Komitesi'ne, kararların uygulanmasında yaşanan tereddütler durumunda Mahkeme'ye başvurma yetkisi tanınmıştır (Eren, 2007: 600). Böylece, Sözleşmeci devletler kararın anlamı konusunda emin olamadığında ya da uygulamada sorun yaşandığında, Mahkeme kararı yorumlama yetkisine sahip olur. Bu yeni yetki, Bakanlar Komitesi'nin kararların infazında Mahkeme'den yardım almasını mümkün kılmaktadır (Bilir, 2006b: 153).

Kararın "Yorumlanmasının Zorluğu" Halinde Mahkemeye Başvuru

Sözleşme'nin 46. maddesinin 3. fıkrası, AİHM kararlarının anlaşılması ve uygulanması aşamalarında ortaya çıkabilecek olası sorunlara çözüm getirmek amacıyla ek bir başvuru imkânı sunmaktadır. Mahkeme kararlarının uygulanması sırasında, kararda yer alan bir kavramın nasıl yorumlanacağı konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkması durumunda, Bakanlar Komitesi durumu Mahkemeye ileterek bu belirsizlikleri giderebilmektedir (Aybay, 2010: 257). Bu mekanizma, kararların daha hızlı ve etkili şekilde uygulanmasına katkı sağlamaktadır.

---

[358]Papamichalopoulos vd. / Yunanistan, B.No: 14556/89, Karar Tarihi: 31.10.1995, §34.

[359]Raicu/Romanya, B.No: 28104/03, Karar Tarihi: 19/10/2006, §Hüküm 1.

[360]Lungoci/Romanya, B.No: 62710/00, Karar Tarihi: 26/01/2006, §Hüküm 3.

Mahkemeye başvurulması, yalnızca Bakanlar Komitesi tarafından ve üçte iki çoğunluk sağlanarak yapılabilir. Bu kural, Mahkeme'nin iş yükünü hafifletmek amacıyla getirilmiştir. Kararın yorumlanmasına ilişkin ihtiyaç, kararın açıklanmasından uzun süre sonra ortaya çıkabileceği için süre kısıtlaması bulunmamaktadır. Bu düzenleme, Mahkeme'nin sonraki kararlarda içtihadını açıklama fırsatının olmadığı durumlar için öngörülmüştür. Bakanlar Komitesi, AİHS'nin uygulanmasını denetlerken, bir kararın infazı sırasında ortaya çıkan yorumla ilgili sorunları çözmek amacıyla belirli yetkilere sahiptir. Bu kapsamda Komite'nin 10 Mayıs 2006 tarihli kararıyla[361] düzenlenmiş olan 10 No.lu kural, Sözleşme'nin 46. maddesinin 3. paragrafında öngörülen mekanizmaya dayanmaktadır. Bu kurala göre eğer bir AİHM kararının infazında yorumla ilgili bir engelin var olduğu düşünülürse, Bakanlar Komitesi Mahkeme'ye başvurarak kararın yorumlanmasını talep edebilir. Bu tür bir başvuru, Komite üyelerinin üçte ikisinin oy çoğunluğuyla alınır ve denetleme sürecinin herhangi bir aşamasında yapılabilir (Karaman, 2014: 429-430)

Devletin Kararı Yerine Getirmedeki İhmali Halinde Mahkemeye Başvuru

Sözleşme'nin 14 No.lu Ek Protokol ile değiştirilen 46. maddesi, Bakanlar Komitesi'ne, taraf bir devletin AİHM kararını yerine getirmediği durumlarda, ilgili devlete karşı ihmali gerekçesiyle Mahkemeye başvuru yapma yetkisi vermektedir. Komite, devletin kesin karara uymadığını tespit ederse, bu konuyu Mahkeme'ye taşıyabilir. Mahkeme ise kararını vererek, eğer ihlal tespit ederse davayı önlem alınması için Bakanlar Komitesi'ne geri gönderir. İhlal yoksa, incelemeyi sonlandırarak Komite'ye iletir[362].

Başlangıçta, Bakanlar Komitesi, bazı devletlerin AİHM kararlarını uygulama konusundaki dirençlerine karşı yalnızca sınırlı müdahale araçlarına sahip olmuştur. 14 No.lu Ek Protokol'ün açıklayıcı raporuna göre hafif tedbirler (örneğin ara kararlar) ile Avrupa Konseyi Statüsü'nün 3. ve 8. maddeleri doğrultusunda üyelikten çıkarma gibi daha ağır yaptırımlar arasında etkili bir ara mekanizma bulunmamaktaydı (Karaman, 2014: 431). Devletin kararları uygulamaması halinde Mahkemeye yapılacak başvurunun gerçekten etkili bir ara tedbir olup olmayacağı ise uygulamada netlik kazanacaktır.

Bu süreçteki yargılama prosedürü, kararın icrasını denetlemekle yükümlü olan ve tamamen politik bir yapıya sahip Bakanlar Komitesi tarafından yürütülmektedir. Bu organ, uyulmayan devlete, kural olarak, en az 6 ay öncesinden bir ihtar göndererek gerekçeli bir ara karar alır. Bakanlar Komitesi'nin yönlendirmesiyle Mahkeme, ihmali değerlendirmekte ve böyle bir ihmal tespit ederse dava yeniden Komite'nin denetimine bırakılmaktadır. Aksi durumda, Komite, davayı kapatma yükümlülüğü altındadır (Karaman, 2014: 432).

3.3.4. Parlamenterler Meclisi

"Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi"nin denetim yetkisi, 1993 yılında kabul edilen ve 485 sayılı Yönerge ile şekillenmiştir. Bu düzenlemeyle birlikte Meclis'in İnsan Hakları ve Hukuki Sorunlar Komisyonu, üye devletlerde AİHM kararlarının uygulanmasını ve insan haklarına ilişkin ortaya çıkan sorunları incelemek üzere rapor hazırlama göreviyle donatılmıştır. Meclis'in denetim yetkisi, 1995 tarihli ve 508 sayılı Yönerge ile genişletilmiş, ayrıca 1993 tarihli ve 488 sayılı Yönerge ile bir gözlem prosedürü oluşturulmuştur (Abdelgawad, 2006: 68).

[361]Tam metin için bkz. 'Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements.', https://rm.coe.int/16806eebf0

[362]Tam metin için bkz. 'İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 No'lu Protokol.', https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019104819ek14.pdf

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, üye devletlerin parlamenterlerinden oluşan, insan hakları ve hukuk devleti ilkelerini desteklemeye yönelik önemli bir organ olarak işlev görmektedir. Meclis, 28 Eylül 2000 tarihinde kabul edilen 1226 sayılı kararla, AİHS'nin insan haklarının korunmasındaki temel rolüne güçlü bir şekilde vurgu yapmıştır. Bu karar kapsamında, dayanışma ilkesine atıfla, üye devletlerin yalnızca kendi taraf oldukları davaların gereklerini yerine getirmekle yetinmeyip, aynı zamanda kendi hukuk sistemleriyle bağlantılı olabilecek diğer tüm kararları da dikkate alarak gerekli adımları atmalarının zorunlu olduğu belirtilmiştir.

Parlamenterler Meclisi, ulusal düzeyde AİHS'nin uygulanabilirliğini artırmak amacıyla çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bu kapsamda Sözleşme'ye uygun yasal düzenlemelerin yapılması, Mahkeme kararlarının etkin biçimde hayata geçirilmesini sağlamak için gerekli adımların atılması ve ihtiyaç halinde yeniden yargılama süreçlerinin başlatılması önerilmiştir. Ayrıca Bakanlar Komitesi'ne, Mahkeme kararlarına ilişkin açıklayıcı yorumlar yapma yetkisinin tanınması ve üye devletlerin kararları uygulamasını zorunlu hale getirecek değişikliklerin Sözleşme'de yer alması gerektiği ifade edilmiştir (Jurgens, 2000: 1).

Parlamenterler Meclisi'nin müdahalelerinin en önemli yararı, açıklamalarının kamuoyuna açık bir şekilde duyurulmasında görülmektedir. Bu durum, Avrupalı parlamenterlerin, hükümetlerinin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde üzerlerinde baskı oluşturmasına olanak tanımaktadır. Meclis'in bu müdahalelerinin, Bakanlar Komitesi ile uyum içerisinde devam ettiği ve Komite'nin çalışmalarını desteklediği sürece daha etkili ve yararlı olacağı ifade edilebilir (Eren, 2007: 112).

AİHM kararlarının uygulanması, çoğunlukla devletlerin politik çıkarlarına dayanmakta ve yaptırım korkusundan ziyade siyasi iradeye bağlı kalmaktadır. Mahkeme kararlarının tam ve hızlı bir şekilde uygulanması her zaman mümkün olmamakta birlikte sıklıkla gecikmeler yaşandığı görülmektedir. Özellikle genel tedbirlerin geç alınması, Mahkeme'ye yönelen yeni başvuruların kaynağını oluşturmaktadır. Bu gecikmeler, kararların tam olarak uygulanamamasının bir sonucudur (Abdelgawad, 2006: 70)

Parlamenterler Meclisi'ne göre AİHM kararlarının yerine getirilmesiyle ilgili sorunlar çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar arasında politik nedenler, gerekli reformların yapılması, iç yasama süreçlerinin karmaşıklığı, bütçesel zorluklar, kamuoyu etkisi, kararların anlaşılmasının zorluğu ve yargı makamlarından doğan yükümlülükler bulunmaktadır. En sık karşılaşılan engeller, gerekli reformların çokluğu ve iç yasama süreçlerinin ağır işlemesidir. Politik zorluklar daha nadir görülse de ortaya çıktıklarında aşılması oldukça zor engeller teşkil edebilmektedir (Jurgens, 2000: 1).

Parlamenterler Meclisi, AİHM kararlarının uygulanamaması sorununa çözüm olarak, Mahkemeyi kararların doğrudan icrasını sağlayacak tedbirleri belirleme yetkisini kullanmaya teşvik etmiştir. Ancak Avrupa Birliği'nde kullanılan "itaatsizlik cezası" fikrini yaygınlaştırmakta başarılı olamamıştır. Buna rağmen AİHM kararlarının uygulanması, zamanla tüm ulusal makamların sorumluluğu haline gelmiştir. Bu bağlamda hükümetler ulusal mevzuatı AİHM kararlarına uygun hale getirmek için gereken yasa değişikliklerine öncelik vermelidir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2004: 130).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI VE TÜRKİYE

Kimi çevrelerce, AİHS'ni çevreleyen koşulların zamanla önemli ölçüde değiştiği ve bu süreçte Sözleşme'nin ilk kurulduğunda amaçlanan misyonlarının, özellikle taraf devletlerdeki otoriterleşme eğilimlerine engel olma ve ciddi insan hakları ihlallerini önleme konularında istenen başarıyı sağlayamadığı ileri sürülse de; günümüzde Sözleşme, Avrupa'nın AB üyesi ülkeleri ile üye olmayan ülkeleri birbirine bağlayan bir anayasal kimlik haline gelmiş ve AİHM de bir tür Avrupa Anayasa Mahkemesi'ne dönüşerek (Greer, 2008: 317) önemli bir hukuki işleve kavuşmuştur.

Taraf devletin hukuk devleti ilkesine bağlılığı, mevcut bürokratik kapasitesi, ekonomik kaynakları ve siyasi iradesi gibi faktörler, AİHM kararlarının uygulanmasında belirleyici olabilmektedir. Ayrıca kararın temel haklara ilişkin olup olmaması, yasal değişiklik gerektirip gerektirmemesi gibi unsurlar da süreci doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Hukukî ve kurumsal yapısı iyi işleyen devletlerdeki uygulamaların genellikle daha hızlı olduğu görülmektedir. Kararlar bağlamında ise bireysel tedbirlerin hızlı mülkiyet hakkı gibi alanlardaki kararların icrasının ise daha yavaş gerçekleştiği gözlemlenmektedir (Voeten, 2014: 230-232).

4.1. Taraf Ülkelerin Anayasa Değişiklikleri

Bazı AİHM kararları sonrası, üye devletlerde çeşitli anayasal değişiklikler gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Örneğin; AİHM'nin 1992 tarihli Open Door ve Dublin Well Woman/İrlanda davasında[363], başvuruculara bilgi alma ve verme hakkının engellenmesi nedeniyle AİHS'nin 10. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda, 1992 yılında İrlanda, Anayasasında 14 No'lu değişikliği yürürlüğe koyarak, başka bir ülkedeki kürtaj hizmetlerine ilişkin bilgi verilmesini anayasal güvence altına almıştır. Ayrıca 1995 yılında çıkarılan Bilgi Kanunu ile, bu bilgilendirme sürecinin kapsamı genişletilmiştir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, İrlanda›nın uyguladığı bu tedbirleri yeterli bularak, 1996 yılındaki Nihai Kararıyla[364] (DH(96)368) incelemeyi sonlandırmıştır.

AİHM, 1997 tarihli Hornsby/Yunanistan kararında[365], resmi makamların bir mahkeme kararını beş yıl boyunca uygulamaması nedeniyle AİHS'nin 6/1. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Bu kararın ardından, 2001 yılında Yunanistan Anayasası'nda yapılan bir değişiklikle, kamu idaresinin tüm mahkeme kararlarına uyma yükümlülüğü açıkça anayasal bir zorunluluk haline getirilmiştir. Bu anayasa değişikliğini takiben, 2002 yılında yapılan bir yasal düzenleme ile söz konusu hükmün uygulanmasına dair esaslar detaylandırılmıştır. AKBK, bu değişiklikleri yeterli bularak 2004 tarihli Nihai Kararla[366] (CM/ResDH(2004)81) incelemeyi sonlandırmıştır.

---

[363]Open Door ve Dublin Well Woman / İrlanda, B.No:14235/88, Karar Tarihi: 29.10.1992, §80.

[364]AKBK Kararı: DH(96)368, Karar Tarihi: 25.06.1996.

[365]Hornsby / Yunanistan, B.No:18357/91, Karar Tarihi: 19.03.1997, §44.

[366]AKBK Kararı: CM/ResDH(2004)81, Karar Tarihi: 08/12/2004.

AİHM, Bladet Tromso AS ve Pal Stensas/Norveç davasında[367], Norveç'in Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir. Bu ihlal kararı sonrasında, Norveç 2004 yılında anayasa değişikliği yaparak, bireylerin iyi niyetle ve ihmal içermeyen açıklamalarından dolayı sorumlu tutulamayacaklarını anayasal güvence altına almıştır. Ayrıca AİHM'nin içtihatlarına uyum sağlamak amacıyla Norveç Yüksek Mahkemesi'nin içtihatlarında değişiklik yapılmıştır. AKBK, Norveç'in bu süreçte aldığı genel ve bireysel tedbirleri yeterli bularak, 11 Haziran 2002 tarihli Nihai Kararı[368] ile, denetim sürecini sona erdirmiştir.

AİHM'nin 2000 tarihli Thlimmenos/Yunanistan kararında[369], başvurucu dini inançları nedeniyle askeri üniforma giymeyi reddettiği için Askeri Mahkeme tarafından mahkum edilmesi dava konusu edilmiştir. Başvurucunun mali müşavirlik sınavında başarılı olmasına rağmen bu mahkumiyet nedeniyle ataması yapılmamıştır. AİHM, Yunanistan'ın başvurucuyu dini inançları nedeniyle ayrımcılığa uğrattığını ve bu durumun AİHS'nin 14. ve 9. maddesine aykırı olduğunu tespit etmiştir. Kararın ardından Yunanistan, 1997 yılında Askerlik Kanunu'nda değişiklik yaparak vicdani ret hakkını tanımış ve 2001 yılında bu hakkı anayasal güvence altına almıştır. Ayrıca 2001 tarihli Af Kanunu ile 1997'den önce verilen mahkumiyet kararlarının adli sicil kayıtlarından silinmesine imkan tanınmıştır. Bu süreçte başvurucunun adli sicil kaydı silinmiş ve kendisine tazminat ödemesi gerçekleştirilmiştir. AKBK, bu bireysel ve genel tedbirlerin yeterli olduğu sonucuna vararak, 11 Ekim 2005 tarihli Nihai Karar[370] ile denetim sürecini kapatmıştır.

AİHM, 2000 tarihli Karakasis/Yunanistan kararında[371], ulusal mahkeme kararının yeterince gerekçelendirilmemesi nedeniyle AİHS'nin 6. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Bu ihlal kararı sonrası Yunanistan, 2001 yılında anayasa değişikliği yaparak mahkeme kararlarının gerekçeli ve ayrıntılı olması zorunluluğunu getirmiştir. AKBK, Yunanistan'ın aldığı tedbirleri yeterli bulmuş ve 11 Şubat 2003 tarihli Nihai Karar[372] ile denetim sürecini sonlandırmıştır.

AİHM'nin Horvat/Hırvatistan kararında[373], yargılamanın aşırı uzun sürmesinin AİHS'nin 6. maddesine aykırı olduğu ve bu uzun yargı sürecine karşı başvurabilecek etkili bir ulusal yolun bulunmamasının 13. maddeyi ihlal ettiği sonucuna varılmıştır. AİHM'nin bu ihlal kararının ardından Hırvatistan, 2002 yılında Anayasa Mahkemesi Kanunu'nda değişiklik yaparak, yargılamaların uzun sürmesine ilişkin şikayetler için Hırvat Anayasa Mahkemesi'ne başvuru yapılmasına imkân tanımıştır. Bu değişiklik, uzun yargı süreçlerinin önüne geçilmesini sağlarken, başvuranlara da hızlı sonuçlar alma imkanı sunmuştur. Ayrıca yargılamaların hızlandırılması ve tazminat ödenmesi gibi iki farklı çözüm yolu sunularak başvuranların mağduriyetinin giderilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. 2005'te yapılan yeni düzenlemelerle Hırvatistan Anayasa Mahkemesi'nin yetkisi belirli davalarla sınırlandırılmış, akabinde 2013'te Mahkemeler Kanunu'nda yapılan değişiklikler sonucunda yargılamaların hızlandırılması ve etkili tazminat yolları genişletilmiştir. Bu değişiklikler, Hırvat yargı sisteminde gerçekleştirilen bu önemli yapısal reformlar, AKBK tarafından yeterli bulunarak, 2005 yılındaki denetim süreci nihai kararla[374] kapatmıştır.

---

[367]Bladet Tromso AS ve Pal Stensas / Norveç, B.No: 21980/93, Karar Tarihi: 20.05.1999, §73.

[368]AKBK Kararı: DH(2002)70, Karar Tarihi: 11.06.2002.

[369]Thlimmenos / Yunanistan, B.No: 34369/97, Karar Tarihi: 06.04.2000, §49,§63.

[370]AKBK Kararı: CM/ResDH(2005)89, Karar Tarihi: 11.10.2005.

[371]Karakasis / Yunanistan, B.No: 38194/97, Karar Tarihi: 17.10.2000, §27.

[372]AKBK Kararı: CM/ResDH(2003)6, Karar Tarihi: 11.02.2003.

[373]Horvat / Hırvatistan, B.No: 51585/99, Karar Tarihi: 26.07.2001, §60, §66.

[374]AKBK Kararı: CM/ResDH(2005)60, Karar Tarihi: 05.07.2005.

AİHM'nin Craxi/İtalya kararında[375], sanığın savcılık tanıklarını sorgulama fırsatından yoksun bırakılması nedeniyle adil yargılama hakkının ihlal edildiği tespit edilmiştir. İtalya, bu karardan sonra anayasa ve ceza muhakemesi kanununda değişiklikler yapmıştır. 1999'da anayasal güvenceye alınan çelişmeli yargılama hakkı, 2001 yılında yapılan düzenlemeyle soruşturma sırasında alınan tanık beyanlarının ancak tüm tarafların onayıyla kullanılabileceği şeklinde genişletilmiştir. AKBK, İtalya›nın aldığı bu önlemleri yeterli bularak 2005'te nihai kararıyla[376] incelemeyi sonlandırmıştır.

AİHM'nin Tønsbergs Blad AS ve Haukom/Norveç (2007) kararında[377], gazetecilerin haber yayınlamaları neticesinde tazminat ve yargılama giderleri ödemek zorunda kalmaları, ifade özgürlüğünün ihlali olarak kabul edilmiştir. Bu kararın ardından Norveç, ifade özgürlüğünü güvence altına almak amacıyla kapsamlı düzenlemelere gitmiştir. AİHS'nin Norveç hukukuna entegrasyonu, 1999 tarihli bir yasa ile sağlanmış, 2004 yılında Anayasa'nın 100. maddesi değiştirilerek kişinin bilgi edinme ve paylaşma özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır. Bu değişiklik kapsamında Ceza Kanunu ve Medeni Kanun gözden geçirilmiş, AİHM'nin ifade özgürlüğüne ilişkin içtihatlarına uyum sağlanmıştır. Özellikle, bilgi paylaşımı, demokratik tartışmanın sürdürülmesi ve gerçeklerin araştırılması amacıyla yapılan açıklamalara ilişkin sorumluluk sınırlandırılmıştır. Bu düzenlemelerle Norveç, AİHM kararına uygun olarak ifade özgürlüğü bağlamındaki standartlarını daha da güçlendirmiştir. Kararın ardından, bu önlemler AKBK tarafından yeterli bulunarak, 9 Ocak 2009 tarihinde CM/ResDH(2009)7 sayılı Nihai Kararla[378] dosya kapatılmıştır.

AİHM'nin 2011 tarihli Paksas/Litvanya kararında[379], başvurucu Rolandas Paksas, Litvanya Cumhurbaşkanı olarak görev yaparken ağır anayasal ihlaller nedeniyle görevden alınmış ve parlamento seçimlerine katılması yasaklanmıştır. AİHM, bu yasaklamanın 1 No'lu Protokol'ün 3. maddesi kapsamında "serbest seçim hakkını" ihlal ettiğini tespit etmiştir. Bu kararın ardından, Litvanya Anayasa Mahkemesi 2012 yılında verdiği kararla, seçim yasaklamasına dayanak olan ulusal kanunun Anayasa'ya aykırı olduğunu belirterek, ihlali ortadan kaldırmak için anayasa değişikliği gerektiğine işaret etmiştir. Anayasa Mahkemesi, bu tespitini 2016 yılında yinelemiş ancak Litvanya parlamentosu 2014, 2015 ve 2018'de anayasa değişikliği girişiminde bulunmasına rağmen başarılı olamamıştır. 2021 yılında nihayet ilgili kanun değişikliği kabul edilerek başvurucunun parlamento seçimlerine katılabilmesinin yolu açılmıştır. Bu düzenleme ile görevden alınan veya parlamento üyeliği iptal edilen kişilere yönelik daimi mahiyetteki seçim yasağı kaldırılmıştır. Bu kişiler, en az 10 yıllık bir süre geçtikten sonra yeniden parlamento seçimlerine aday olabilme hakkına sahip olmuşlardır. Mayıs 2022'de yürürlüğe giren anayasa değişikliğiyle ise, görevden alınan veya parlamento üyeliği iptal edilen kişilere yönelik getirilmiş olan uzun süreli siyasi hak sınırlamaları ortadan kaldırılmıştır[380] .

AİHM'nin 2012 tarihli Hulea/Romanya kararında[381], askerî personelin ebeveyn iznine erişimi konusunda cinsiyete dayalı ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesinin 14. maddeyle bağlantılı olarak ihlal edildiğine hükmetmiştir. Kararın ardından, Romanya Anayasa Mahkemesi, cinsiyet temelli ayrımcılığa dayanak olan Askeri Kadronun Statüsüne Dair Kanunu (No:80/1995) anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir. Sonrasında 18/2006 sayılı Kanun ile bu düzenleme değiştirilmiş ve askeri personel için ebeveyn izni

[375]Craxi / İtalya, B.No: 34896/97, Karar Tarihi: 15.12.2002, §108.

[376]AKBK Kararı: CM/ResDH(2005)28, Karar Tarihi: 05.04.2005.

[377]Tønsbergs Blad AS ve Haukom / Norveç, B.No: 510/04, Karar Tarihi: 01.03.2007, §103.

[378]AKBK Kararı: CM/ResDH(2009)7, Karar Tarihi: 09.01.2009.

[379]Paksas / Litvanya, B.No: 34932/04, Karar Tarihi: 06.01.2011, §112.

[380]AKBK Kararı: CM/ResDH(2022)253, Karar Tarihi: 20.09.2022.

[381]Hulea / Romanya, B.No: 33411/05, Karar Tarihi: 02.10.2012, §47.

eşit statüye getirilmiştir. Bu değişiklikle birlikte askeri personelin ebeveyn izninden yararlanma hakkı cinsiyete dayalı ayrımcılık olmaksızın kabul edilmiştir. Romanya'nın bu düzenlemeleri hayata geçirmesiyle AİHM'nin kararı doğrultusunda adımlar atılmış ve ebeveyn izni açısından eşit haklar sağlanmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, Bakanlar Komitesi (AKBK) Romanya'nın genel ve bireysel tedbirleri yerine getirdiğine kanaat getirerek, 24.09.2013 tarihli ve CM/ResDH(2013)194 sayılı Nihai Kararı[382] ile incelemenin sonlandırılmasına karar vermiştir.

Avetisyan/Ermenistan davasında[383], AİHM, sanığın, aleyhindeki tanıkları sorgulama hakkına sahip olmaması nedeniyle adil yargılanma hakkının (AİHS m.6/1 ve 6/3) ihlal edildiğine hükmetmiştir. 2015'te Ermenistan'da yapılan Anayasa değişikliği ile adil yargılanma hakkı, tanıkların sorgulanması dâhil olmak üzere geniş bir çerçevede güvence altına alınmıştır. Ayrıca yeni Ceza Muhakemesi Kanunu ile sanıkların her aşamada tanıklarla yüzleşebilmesi sağlanmıştır. Ermenistan'ın bu tedbirleri yeterli bulunarak AKBK tarafından 2018'de denetim sonlandırılmıştır[384].

Zakova/Çek Cumhuriyeti davasında[385] AİHM, başvurucunun mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Çek Cumhuriyeti, AİHM kararlarına dayanarak 2013 yılında Anayasa Mahkemesi Kanunu'nda değişiklik yapmış ve medeni hukuk davalarında yargılamanın iadesi başvurusunu olanaklı hale getirmiştir. AKBK, Çek Cumhuriyeti tarafından hayata geçirilen bu genel ve bireysel tedbirleri yeterli bularak, 05.06.2018 tarihli ve CM/ResDH(2018)202 sayılı Nihai Kararı[386] ile incelemeyi sonlandırmıştır.

Ramishvili/Gürcistan davasında[387], AİHM, hükümlülerin oy kullanma haklarına dair ciddi bir ihlali tespit etmiştir. Gürcistan Anayasası'nın eski düzenlemesi uyarınca tüm hükümlüler genel seçimlerde oy kullanmaktan mahrum bırakılmıştır. 2011'de yapılan anayasa değişikliğiyle bu yasak hafifletilerek sadece "ciddi olmayan" suçlardan mahkûm olanların oy kullanabilmesine izin verilmiştir. 2017'de yapılan bir diğer anayasa değişikliğiyle bu düzenleme tekrar gözden geçirilmiş ve sadece "ciddi suç" işleyen hükümlülerin oy kullanmaması kararlaştırılmıştır. Gürcistan, ayrıca Seçim Kanunu'nu bu değişikliklere uyumlu hale getirmiştir. AİHM'nin bu kararının ardından Gürcistan'ın aldığı tedbirler, AKBK tarafından yeterli bulunmuş ve dava 12.03.2019'da nihai olarak kapatılmıştır[388].

4.1.1. Türkiye Açısından Anayasa Değişiklikleri

AİHM, 1997 tarihli Sakık vd./Türkiye kararında[389], Halkın Emek Partisi üyesi başvuruculara gözaltına alınma süreçleriyle ilgili olarak AİHS'nin 5. maddesinin çeşitli hükümlerinin (m.5/3, m.5/4 ve m.5/5) ihlal edildiğine hükmetmiştir. Türkiye, 1997 yılında Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda (CMUK) gözaltı sürelerini kısaltan bir değişiklik yapmış olsa da bu düzenleme anayasal sınırlamalar nedeniyle yeterli bulunmamıştır. 2001 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile toplu suçlarda gözaltı süresi 4 günle sınırlandırılmıştır (m.19/5). AKBK, bu düzenlemeleri yeterli bularak, 07 Ekim 2002 tarihli Nihai Kararla[390] (ResDH(2002)110) inceleme sürecini sonlandırmıştır.

[382]AKBK Kararı: CM/ResDH(2013)194, Karar Tarihi: 24.09.2013.

[383]Avetisyan / Ermenistan, B.No: 13479/11, Karar Tarihi: 10.11.2016, §68.

[384]AKBK Kararı: CM/ResDH(2018)405, Karar Tarihi: 14.11.2018.

[385]Žáková / Çek Cumhuriyeti, B.No:2000/09, Karar Tarihi: 06.04.2017, §95-97.

[386]AKBK Kararı: CM/ResDH(2018)202, Karar Tarihi: 05.06.2018.

[387]Ramishvili / Gürcistan, B.No: 48099/08, Karar Tarihi: 31.05.2018, §26.

[388]AKBK Kararı: DH(2019)49, Karar Tarihi: 12.03.2019.

[389]Sakık vd. / Türkiye, B.No: 23878/94, Karar Tarihi: 26.11.1997, §46, §54, §61.

[390]AKBK Kararı: ResDH(2002)110, Karar Tarihi: 07.10.2002.

1998 tarihli Türkiye Birleşik Komünist Partisi/Türkiye kararında[391] AİHM, partinin kapatılmasının AİHS'nin 11'inci maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir (İhtiyaroğlu, 2021: 331). Bu durum, partinin tüzüğünde yer alan ifadeler nedeniyle gerçekleşmiştir. Karar sonrasında Türkiye, 2001 yılında Anayasa değişikliklerine gitmiş, Anayasa'nın 13. maddesindeki genel sınırlama kaldırılmıştır (Sezer, 2014: 376). Ek olarak, m.69/6'ya getirilen yeni düzenleme, parti kapatma koşullarını zorlaştırmıştır (Gönenç ve Ergül, 2002: 30). Ayrıca 2010 Anayasa değişikliği ile Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı getirilmiştir. Bu süreç, partilerin tüzük veya programlarında yer alan ifadeler nedeniyle kapatılmalarının önüne geçilmesi yönünde önemli bir adım olmuştur. Partilerin kapatılmasının yerine daha ölçülü yaptırımların uygulanmasını sağlayan bu düzenlemeler, siyasal hakların korunması açısından büyük bir ilerleme sayılabilir. Ayrıca 2012'de yürürlüğe giren AYM'ne bireysel başvuru hakkı ile, korunan temel hak ve özgürlüklerin ihlaline karşı bireylerin başvurabileceği bir mekanizma olarak işlev kazanmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin bu değişiklikle kazandığı yetki, AİHM kararlarının iç hukuka daha etkin bir şekilde yansımasını sağlamıştır. AKBK, Türkiye'nin bu düzenlemeleri hayata geçirmesinin ardından, 2007 yılında dava özelinde alınan genel ve bireysel tedbirleri yeterli bulmuş ve incelemesini nihai olarak sonlandırmıştır[392].

1998 tarihli Incal/Türkiye[393] ve Çıraklar/Türkiye davaları[394], AİHM'nin Türkiye'ye yönelik önemli kararları arasında yer almaktadır. Mahkeme, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde (DGM) görev yapan askeri hâkimlerin varlığının, yargının bağımsızlık ve tarafsızlık ilkesini ihlal ettiğine karar vermiştir. Bu ihlalin temel nedeni, askeri hâkimlerin askeri hiyerarşi içinde yer alması ve dolayısıyla sivil davalarda bağımsız karar veremeyecekleri yönündeki endişelerdir. AİHS'nin 6/1. maddesi kapsamında adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini belirten Mahkeme, bu davalarda Türkiye'yi mahkûm etmiştir. Bu kararların ardından Türkiye, AİHM'nin belirlediği yükümlülükler doğrultusunda birtakım anayasal değişiklikler yapmıştır. 18 Haziran 1999 tarihinde kabul edilen Anayasa değişikliği ile Anayasa'nın 143. maddesi değiştirilmiş ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ndeki askeri hâkimlerin görevine son verilmiştir. Bu düzenleme, Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerine uyum sağlama sürecinde atılmış önemli bir adım olarak kabul edilmiştir. Söz konusu anayasa değişikliği Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve DGM'ler kaldırılmıştır. Türkiye'nin, bu davalar özelinde gerçekleştirdiği reformlar ve alınan tedbirler AKBK tarafından da yeterli bulunmuştur. Türkiye'nin, AİHM kararlarını uygulama noktasındaki bu adımları, AKBK tarafından da takip edilmiş ve sonuçta 1999 yılında AKBK, Türkiye'nin gerekli tedbirleri aldığına karar vererek incelemeyi sonlandırmıştır[395]. Ayrıca 2004 yılında yapılan yeni bir anayasa değişikliği ile DGM'ler tamamen kaldırılmış ve bu mahkemelerin yetkileri diğer adli birimlere devredilmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin uluslararası insan hakları normlarına uyum sağlama çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmekte ve AİHM kararlarının icra edilmesinde atılan önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. AİHM kararlarının icrası ve bu icra sürecindeki anayasal reformlar, Türkiye'nin insan hakları konusunda daha ileri adımlar atmasına olanak sağlamıştır.

Benzer bir diğer dava AKBK Sertkaya/Türkiye başvurusunda[396] verdiği ihlal kararı doğrultusunda, Türkiye'nin Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ni kapatma sürecini izlemeye devam etmiştir. 2006 tarihli bu başvuru, DGM'lerin kapatılması ve başvurucuya AİHM'nin hükmettiği

[391] Türkiye Birleşik Komünist Partisi vd. / Türkiye, B.No: 19392/92, Karar Tarihi: 30.01.1998, §61.

[392] AKBK Kararı: CM/ResDH(2007)100, Karar Tarihi: 05.06.2007.

[393] Incal/Türkiye, B. No: 22678/93, Karar Tarihi:09.06.1998.

[394] Çıraklar / Türkiye, B. No:19601/92, Karar Tarihi: 28.10.1998, §40-41.

[395] AKBK Kararı: DH(99)555, Karar Tarihi: 08.10.1999.

[396] Sertkaya / Türkiye, B. No: 77113/01, Karar Tarihi: 22.06.2006, §21.

adil tazminatın ödenmemesi gibi konuları içermiştir. AKBK, DGM'lerin kapatılmasına rağmen başvurucuya tazminatın ödenmemesine dikkat çekse de, 17 Eylül 2008 tarihinde CM/ResDH(2008)83 sayılı Nihai Karar[397] ile denetim sürecini sonlandırmıştır.

AİHM'nin 2008 tarihli Demir ve Baykara/Türkiye kararında[398], belediye çalışanlarının sendika kurma hakkının engellenmesi ve yapılan toplu sözleşmenin iptal edilmesi, AİHS'nin 11. maddesinin ihlali olarak değerlendirilmiştir. AİHM, sendikal özgürlüklerin ve toplu sözleşme hakkının AİHS kapsamında güvence altına alınması gerektiğini vurgulamış, devletin bu hakları sınırlayıcı düzenlemeleri kaldırmasını talep etmiştir. Sözkonusu AİHM kararı Türkiye'de önemli anayasal değişikliklere yol açmıştır. 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile devlet memurlarına sendika kurma ve toplu sözleşme yapma hakkı tanınmıştır. AKBK, bu değişiklikleri ve Türkiye'nin aldığı diğer tedbirleri yeterli bularak, 29 Kasım 2011 tarihinde CM/ResDH(2011)308 sayılı Nihai Karar[399]ile davayı kapatmıştır. Bu karar, Türkiye'de kamu görevlilerinin sendikal haklarının tanınması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

AİHM'nin 2015 tarihli Tanışma/Türkiye kararında[400], Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nde (AYİM) görevli muvazzaf subayların terfi süreçlerinin hiyerarşik üstlerinin önerilerine bağlı olarak gerçekleştiğini ve askeri hakimler için anayasal güvencelerin eksik olduğunu tespit etmiştir. Bu durum, AİHS'nin 6/1. maddesinin ihlali olarak değerlendirilmiştir. 2017 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile askeri mahkemeler tamamen kaldırılmıştır. Ayrıca başvurucuya adil tazminat ödenmiş ve karar Türkçeye çevrilerek kamuoyuyla paylaşılmıştır. Türkiye'nin bu kapsamda aldığı tedbirler neticesinde AKBK 14 Kasım 2018 tarihli CM/ResDH(2018)422 sayılı Nihai Kararla[401] inceleme sürecini sonlandırmıştır.

4.1.2. Adil Yargılanma Açısından Mevzuat Değişiklikleri

AİHM, 1997 tarihli Findlay/Birleşik Krallık kararında[402], askeri mahkemelerin bağımsızlık ve tarafsızlık görüntüsü veremediğini belirleyerek, AİHS'nin adil yargılanma hakkına ilişkin 6. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Bu karar üzerine, Birleşik Krallık 1955 tarihli Ordu Kanunu'nu değiştirerek askeri mahkemelerde sivil danışman hakimlerin görev yapmasını sağlamıştır. Ayrıca askeri mahkemelerin verdiği kararların sivil mahkemelerde temyiz edilmesi mümkün hale getirilmiştir. Böylece nihai karar, tamamen yargısal bir denetime tabi kılınmıştır. Askeri mahkemelerin kararlarının daha bağımsız ve tarafsız bir şekilde alınmasını sağlamayı amaçlayan bu tedbirler AKBK tarafından yeterli bulunmuş ve 1998 yılında nihai[403] olarak dosya kapatılmıştır.

AİHM, 2002 tarihli Stafford/Birleşik Krallık kararında[404], müebbet hapis cezasına mahkûm edilen bir kişinin cezasının infazının tamamlanmasına rağmen, gelecekte suç işleme olasılığı gerekçesiyle serbest bırakılmamasının hukuki dayanağının bulunmadığına hükmetmiş ve bu durumun AİHS'nin 5/1 ve 5/4. maddelerini ihlal ettiğini belirtmiştir. Bu karar sonrasında, Birleşik Krallık 2003 Ceza Adaleti Kanunu'nda değişiklik yaparak, Şartlı Tahliye Kurulu'na müebbet hapis cezasına mahkûm mahpusların şartlı tahliyelerine karar verme yetkisi vermiştir. Ayrıca Adalet Bakanının bu Kurulun kararlarına müdahale etmesi yasaklanmıştır. Bu düzenle-

[397]AKBK Kararı: CM/ResDH(2008)83, Karar Tarihi: 17.09.2008.

[398]Demir ve Baykara / Türkiye, B. No: 34503/97, Karar Tarihi: 12.11.2008, §170.

[399]AKBK Kararı: CM/ResDH(2011)308, Karar Tarihi: 29.11.2011.

[400]Tanışma / Türkiye, B. No: 32219/05, Karar Tarihi: 17.11.2015, §83-84.

[401]AKBK Kararı: CM/ResDH(2018)422, Karar Tarihi: 14.11.2018.

[402] Findlay / Birleşik Krallık, B. No: 22107/93, Karar Tarihi: 25.02.1997, §80.

[403]AKBK Kararı: DH(98)11, Karar Tarihi: 18.2.1998.

[404] Stafford / Birleşik Krallık, B. No: 46295/99, Karar Tarihi: 28.05.2002, §83, §90.

melerle birlikte kamusal makamların İnsan Hakları Kanunu uyarınca AİHS'ne aykırı kararlar alması engellenmiş ve başvurucuya AİHM'nin hükmettiği adil karşılık tutarı ödenerek serbest bırakılmıştır. AKBK, Birleşik Krallık tarafından alınan bu tedbirleri yeterli bularak, 2011 yılında dosyayı kapatmıştır[405].

AİHM, 2004 tarihli S.C./Birleşik Krallık kararında[406], öğrenme ve anlama güçlüğü çeken başvurucunun yargılamaya etkin bir şekilde katılımının sağlanamadığı gerekçesiyle AİHS m.6/1'in ihlal edildiğine hükmetmiştir. Bu karar sonrasında, Birleşik Krallık'ta çocuk ve gençlerin yargılamadaki etkin katılımını güvence altına almak amacıyla yasal değişiklikler yapılmıştır. "Çocukların ve Gençlerin Kraliyet Mahkemelerinde Yargılanmasına Dair Uygulama Yönergesi" başta olmak üzere çocukların yargılama sürecinde korunmasına yönelik birçok düzenleme kabul edilmiştir. Bu düzenlemeler, çocuk sanıkların mahkeme sürecine etkin şekilde katılabilmesi için fiziksel koşulların iyileştirilmesini, mahkeme salonlarında çocuk dostu bir ortam oluşturulmasını, müdafiyle etkin iletişim kurulmasını ve duruşmalarda basının sadece kameralar aracılığıyla yer almasını içermektedir. Ayrıca 2006 tarihli Polis Kanunu ve Gençler İçin Adalet ve Ceza Delili Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, kırılgan sanıkların mahkeme dışından video bağlantısıyla dinlenmesi sağlanmıştır. 2007 yılında ise baş hâkim tarafından yayımlanan yeni yönerge ile suça sürüklenen çocukların duruşma sürecini anlamalarını sağlayacak tedbirler hayata geçirilmiştir. Bu tedbirler, dilin anlaşılması ve çocukların ihtiyaçlarına göre özel düzenlemelerin yapılması gibi konuları kapsamaktadır. AİHM'nin verdiği karara uygun olarak Birleşik Krallık'ta çocuk ve genç sanıkların haklarını korumayı amaçlayan bu düzenlemeler, AKBK tarafından yeterli bulunarak denetim süreci sona erdirilmiştir[407].

AİHM'nin Kyprianou/Kıbrıs (2005) kararının[408] konusu, bir avukatın mahkeme esnasında kullandığı bir ifadenin, mahkemeye hakaret olarak değerlendirilip aynı duruşmada yargılanarak beş gün hapis cezasına çarptırılmasıdır. Avukatın, mahkemede hakimlerin kendi aralarında not paylaşımı yaptıklarını belirtmesi üzerine özür dilememesi, mahkeme tarafından ceza verilmesine neden olmuştur. AİHM, başvurucunun tarafsız ve bağımsız bir mahkemede yargılanma hakkının ve ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, aynı duruşmada hem yargılamayı yapıp hem de ceza vermesinin adil bir yargılama hakkına aykırı olduğunu tespit etmiştir. Kararın ardından Kıbrıs'ta mahkeme düzenini bozan ifadelerle ilgili düzenlemeler değiştirilmiş ve mahkemeye hakaret suçlamalarının başka bir mahkeme tarafından ele alınması gerektiği kararlaştırılmıştır. 2009 yılında yürürlüğe giren yasa değişiklikleriyle mahkemede düzeni bozduğu iddia edilen avukatların yalnızca baro disiplin kurulları tarafından soruşturulabileceği kabul edilmiştir. Mahkemeye hakaret suçlaması da bu kapsamda disiplin cezalarıyla sınırlandırılmıştır. Bu süreç, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlık ilkesinin korunmasının yanında ifade özgürlüğünün sınırları konusunda önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bu karar, Kıbrıs'ta adli reformlara zemin hazırlayarak avukatların mahkeme içindeki haklarını daha iyi korumak amacıyla düzenlemeler yapılmıştır[409].

4.1.3. Adil Yargılanma Açısından Türkiye'de Mevzuat Değişiklikleri

AİHM, 2002 tarihli Göç/Türkiye davasında[410], Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tara-

[405]AKBK Kararı: CM/ResDH(2011)179, Karar Tarihi: 13.09.2011.

[406]S.C. / Birleşik Krallık, B. No: 60958/00, Karar Tarihi: 15.06.2004, §36-37).

[407]AKBK Kararı: CM/ResDH(2011)171, Karar Tarihi: 13.09.2011.

[408]Kyprianou / Kıbrıs, B. No: 73797/01, Karar Tarihi: 15.12.2005, §135, §183.

[409]AKBK Kararı: CM/ResDH(2015)47, Karar Tarihi: 01.04.2015.

[410]Göç / Türkiye, B. No: 36590/97, Karar Tarihi: 11.07.2002, §58.

fından hazırlanan tebliğnamenin sanığa iletilmemesi nedeniyle sanığın savunma hakkı etkili şekilde kullanamadağı gerekçesiyle AİHS'nin 6/1. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Türkiye, bu eksikliği gidermek için 17 Aralık 2004'te yürürlüğe giren Ceza Muhakemesi Kanunu'nda (CMK) değişiklik yaparak, tebliğnamelerin sanığa iletilmesi zorunluluğunu getirmiştir. Ayrıca karar Türkçeye çevrilerek kamuoyuna duyurulmuş ve başvurucuya AİHM'nin belirlediği adil tazminat ödenmiştir. AKBK, Türkiye'nin bu karar kapsamında aldığı önlemleri yeterli bularak 29 Kasım 2011 tarihinde süreci sonlandırmıştır[411]. Bu süreç, Türk adalet sistemine önemli bir yargısal reform kazandırmış ve adil yargılanma hakkının korunması adına atılan adımların bir örneğini oluşturmuştur.

Gencel/Türkiye davasına[412] ilişkin AİHM, başvurucunun bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerini karşılamayan bir mahkemede yargılandığını belirterek, AİHS m.6/1'in ihlal edildiğine karar vermiştir. Bu karara dayanan AİHM, 1998 tarihli Çıraklar/Türkiye kararına[413] atfen en etkili çözüm yolunun yeniden yargılama olduğunu belirtmiştir[414]. Bu bağlamda Türkiye, 30 Nisan 2013 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan "İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"[415] ile önemli değişiklikler yapmıştır. Kanuna göre AİHM'nin kesinleşmiş kararlarıyla etkin soruşturma yapılmadan verilen "kovuşturmaya yer olmadığı" kararlarının tespiti halinde, kararın kesinleşmesinden itibaren üç ay içinde yeniden soruşturma açılabilmesi mümkün hale getirilmiştir[416]. Ayrıca AİHM'nin ihlal kararlarıyla ceza hükmü verilen davalarda yargılamanın yenilenmesi talebinde bulunulabilmesi sağlanmıştır. Böylece CMK'nın 311. maddesi uyarınca, kesinleşmiş AİHM kararlarının gerekçeleri doğrultusunda yeniden yargılama taleplerinin üç aylık süre içerisinde yapılabilmesi imkânı temin edilmiştir.

Türkiye, bu düzenlemelerin ardından AİHM'nin belirlediği ihlaller kapsamında bireysel başvuru yolunu sağlayarak etkin yargılama süreçlerini teşvik etmiştir. Bu kanun değişiklikleriyle Türkiye'nin AİHM kararlarına uyum sağlama çabalarının bir parçası olarak önemli adımlar atılmış, adil yargılanma hakkının korunması yönünde daha geniş kapsamlı bir çerçeve çizilmiştir. Buna ek olarak, 2018 yılında yürürlüğe giren 7145 sayılı Kanun, AİHM'nin kararları doğrultusunda ceza soruşturmalarının yeniden açılmasını mümkün kılmış ve yargılamanın iadesi sebeplerini genişletmiştir. Böylece, AİHM'nin verdiği kayıttan düşürme kararları, soruşturmanın yeniden açılmasının ve yargılamanın iadesinin önünü açarak iç hukukta etkili bir çözüm mekanizması oluşturmuştur. AKBK, bu düzenlemeler ışığında Türkiye'nin AİHM kararlarını yerine getirme konusunda hayata geçirdiği bireysel ve genel tedbirlerin yeterli olduğunu kabul ederek denetim sürecini sonlandırmıştır[417].

AİHM'nin 2004 tarihli Ormancı vd./Türkiye[418] ve Ümmühan Kaplan/Türkiye[419] kararlarında, Türkiye'deki yargı süreçlerinin makul süreyi aşması ve bu duruma dair etkili bir başvuru mekanizmasının bulunmaması nedeniyle AİHS m.6/1 ve m.13 hükümlerinin ihlal edildiği tespit edilmiştir. Bu kararlar, Türkiye'nin yargı sisteminde ciddi reformlar yapılmasını zorunlu kılmıştır. AİHM, Ümmühan Kaplan kararı ile Türkiye'nin benzer davalar için yeni bir iç hu-

[411]AKBK Kararı: CM/ResDH(2011)307, Karar Tarihi: 29.11.2011.

[412]Gençel / Türkiye, B. No: 53431/99, Karar Tarihi: 23.10.2003, §19.

[413]Çıraklar / Türkiye, B. No:19601/92, Karar Tarihi: 28.10.1998.

[414]Gençel / Türkiye, B. No: 53431/99, Karar Tarihi: 23.10.2003, §27.

[415]RG, Tarih: 30 Nisan 2013, Sayı: 28633, '6459 İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'.

[416]Ümran Durmaz / Türkiye, B. No: 3621/07, Karar Tarihi: 13.11.2014, §34, §68.

[417]AKBK Kararı: CM/ResDH(2013)256, Karar Tarihi: 03.12.2013.

[418]Ormancı vd. / Türkiye, B. No:43647/98, Karar Tarihi: 21.12.2004, §47.

[419]Ümmühan Kaplan / Türkiye, B. No: 24240/07, Karar Tarihi: 20.03.2012, §50, §58, §75.

kuk yolu oluşturması gerektiğine işaret etmiş, bu bağlamda 2013 yılında 6384 sayılı AİHM'ye Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun[420] yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla, AİHM önündeki yargılamanın makul sürede tamamlanmaması ve eksik icra edilmesi gibi yakınmalara karşı başvuranlar için tazminat öngörülmüş, İnsan Hakları Tazminat Komisyonu bu başvuruları incelemek ve karara bağlamak üzere yetkilendirilmiştir. Kanun, özellikle makul sürede yargılama yapılmayan veya mahkeme kararlarının geç icra edildiği başvurulara yönelik çözüm sunmayı amaçlamıştır. Süreç içinde, 2014 ve 2016'da çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararları ile Komisyon'un yetkileri genişletilmiş; kamulaştırma davaları, cezaevlerindeki disiplin cezalarına ilişkin başvurular, Türkçe dışındaki yazışmaların engellenmesi gibi çeşitli konular da Komisyon'un yetki kapsamına alınmıştır. 2019 yılında yayımlanan 809 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile, AİHM'nin adil tazminata hükmetmediği durumlarda, Komisyona maddi ve manevi tazminat taleplerini inceleme yetkisi verilmiştir. Bu yeni mekanizma, AİHM'ye başvuru yapan kişilerin tazminat alabilmesini sağlarken, aynı zamanda gelecekte benzer ihlallerin önlenmesi amacıyla yargı sistemine yeni yetki alanları getirmiştir. AKBK, Türkiye'nin gerekli bireysel ve genel tedbirleri almış olması nedeniyle 2014'te incelemeyi tamamlamış ve nihai kararı[421] açıklamıştır.

AİHM, 2006 tarihli Adem Arslan/Türkiye kararında[422], sanığın duruşma yapılmaksızın, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 386. maddesi uyarınca para cezasına çarptırılmasının adil yargılanma hakkına aykırı olduğunu tespit etmiştir. Mahkeme, duruşmalı inceleme yapılmadan verilen bu kararın, AİHS'nin 6/1 maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir. Türkiye'de yürürlüğe giren yeni Ceza Muhakemesi Kanunu ile "sulh ceza kararnamesi" kurumu kaldırılmış ve bu durum düzeltilmiştir. AKBK, Türkiye'nin hayata geçirdiği tedbirleri yeterli bularak, 2010 yılında dosyanın incelemesini sonlandırmıştır[423].

AİHM'nin 2007 tarihli Meral/Türkiye kararında[424], Danıştay savcısının görüşlerinin başvurucuya iletilmemesi nedeniyle AİHS'nin 6/1. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Bu kararın ardından, Türkiye 2012 yılında Danıştay Kanunu'nda bir değişiklik yaparak savcıların görüş sunma uygulamasını kaldırmış ancak Danıştay'ın ilk derece mahkemesi olarak görev yaptığı davalarda sunulan savcı görüşlerinin taraflara iletilmesini zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca AİHM kararı Türkçeye çevrilmiş ve başvurucuya adil tazminat ödenmiştir. AKBK, Türkiye'nin bu karar kapsamında aldığı tedbirleri yeterli bularak, 4 Aralık 2012 tarihinde inceleme sürecini sonlandırmıştır[425].

AİHM'nin 2007 tarihli Bakan/Türkiye kararında[426], kolluk güçleri tarafından açılan ateş sonucu hayatını kaybeden bir kişinin ailesinin tazminat talebiyle ilgili olarak adli yardım talebinin reddedilmesi nedeniyle AİHS madde 6/1'in ihlal edildiğine karar verilmiştir. Adli yardım taleplerine erişim konusunda yaşanan bu ihlal, başvuruculara mahkemeye etkin erişim hakkının engellendiği gerekçesiyle tespit edilmiştir. Bu karar, Türkiye'de adli yardım kurumunun yeniden ele alınmasını ve düzenlemelerin kapsamlı bir biçimde gözden geçirilmesini tetiklemiştir. 1 Ekim 2011 tarihinde yürürlüğe giren Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK) ile adli yardıma ilişkin yeni ve daha ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir. Böylece adli yardım taleplerinin kabul edilme kriterlerinin daha net hale getirilmesi ve adli yardımın kapsamının genişletilmesi sağ-

[420]RG, Tarih: 19 Ocak 2013, Sayı: 28533, '6384 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun'.

[421]AKBK Kararı: CM/ResDH(2014/298), Karar Tarihi: 17.12.2014.

[422]Adem Arslan / Türkiye, B. No: 75836/01, Karar Tarihi: 19.12.2006, §29.

[423]AKBK Kararı: CM/ResDH(2010)64, Karar Tarihi: 01.06.2010.

[424]Meral / Türkiye, B. No: 33446/02, Karar Tarihi: 27.11.2007, §39.

[425]AKBK Kararı: CM/ResDH(2012)226, Karar Tarihi: 04.12.2012.

[426]Bakan / Türkiye, B. No: 50939/99, Karar Tarihi: 12.06.2007, §79.

lanmıştır. Daha sonra, 30 Nisan 2013'te yayımlanarak yürürlüğe giren 6459 sayılı Kanun kapsamında adli yardım konusundaki çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Özellikle adli yardımın hangi durumlarda verileceği, başvuruların hangi şartlarda kabul edileceği gibi konular daha detaylı belirlenmiştir. Bu kanun kapsamında, "haklı oldukları yolunda kanaat uyandırmak" gibi subjektif ifadeler metinden çıkarılmış, başvuruların itiraz yolu ile yeniden incelenebilmesinin önü açılmıştır. Ayrıca adli yardım kararlarıyla ilgili mahkemelere, adli yardımdan yararlananların mağduriyetini göz önünde bulundurarak ödeme muafiyeti getirme yetkisi tanınmıştır. Bu kararın sonucunda Türkiye, adli yardım mekanizmasında önemli reformlar gerçekleştirerek vatandaşların hukuka erişimini kolaylaştırmış ve bu reformların bir parçası olarak ulusal mevzuatını AİHS standartlarına uygun hale getirmiştir. AKBK, Türkiye'nin bu konudaki genel ve bireysel tedbirlerini yeterli bularak, 31 Ocak 2018 tarihinde kararın nihai[427] olarak kapatılmasına karar vermiştir.

Salduz/Türkiye davası[428], adil yargılanma hakkı ve gözaltındaki şüphelilerin avukat erişimi konularında önemli bir dönüm noktasıdır. AİHM, başvurucunun avukata erişiminin engellenmesi ve avukatı olmadan verdiği kolluk ifadesinin yargılamada kullanılmasının adil yargılama hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir. Kararda, AİHS madde 6/3 (c) ile madde 6/1 birlikte ihlal edilmiştir. Türkiye, bu ihlalin düzeltilmesi amacıyla 2003 yılında kapsamlı değişiklikler yapmış ve yeni Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) ile gözaltındaki şüphelilere her aşamada avukat erişimi sağlamıştır. Bu düzenleme, DGM'nin görev alanına giren suçlar açısından geçerli olan avukatla görüşme yasağını kaldırmış ve şüphelilere her aşamada müdafileriyle görüşme hakkı tanımıştır. Ancak 2016 yılında çıkarılan bir düzenleme ile belirli ağır suçlar açısından şüphelilerin avukatla ilk 24 saat görüşme hakkı sınırlandırılmıştır ve bu süre zarfında şüpheli hakkında hiçbir ifade alma işlemi yapılmayacağı hüküm altına alınmıştır. AKBK, Türkiye'nin bu düzenlemelerle AİHM kararına uygun adımlar attığını ve gerekli genel ve bireysel tedbirleri hayata geçirdiğini belirterek 2018 yılında davanın icra sürecini sonlandırmıştır[429]. Bununla birlikte AKBK, AİHM kararında belirtilen diğer ihlallerle ilgili genel tedbirlerin uygulanması konusunda diğer dosyalarda incelemenin sürdüğünü ifade etmiştir. Bu davanın, avukat erişimi ve gözaltı sürecindeki hakların korunması konusunda hem ulusal hem de uluslararası düzeyde önemli bir etkisi olmuş, Türkiye'nin ceza muhakemesi hukukunda temel reformlar yapılmasına vesile olmuştur.

[427] AKBK Kararı: CM/ResDH(2018)37, Karar Tarihi: 31.01.2018.

[428] Salduz / Türkiye, B. No: 36391/02, Karar Tarihi: 27.11.2008, §61-63.

[429] AKBK Kararı: CM/ResDH(2018)219, Karar Tarihi: 05.06.2018.

SONUÇ

Temel hak ve özgürlüklerin yalnızca ulusal hukuk sistemleriyle değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde de korunması fikri, görece yeni bir olgu olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, İkinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan soykırım ve kitlesel insan hakları ihlalleri gibi trajik olaylara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. 1945 yılında BM'nin kurulmasıyla başlayan süreç, 20. yüzyılın ikinci yarısında insan hakları konusunda önemli bir kırılma yaratmış ve bu dönemi bir insan hakları çağına dönüştürmüştür. Artık insan hakları, tüm bireyler için evrensel ve vazgeçilmez standartlar olarak benimsenmiştir. Bu dönemin en dikkat çekici yönlerinden biri, insan haklarını koruma ve güvence altına alma amacıyla hazırlanan uluslararası ve yerel belgelerin yanı sıra bu belgelerin işlerliğini sağlamak için yargısal ve yarı yargısal mekanizmaların oluşturulmasıdır. İnsan haklarının uluslararası alanda tanınması ve korunmasına yönelik atılan en önemli adımlardan biri, 4 Kasım 1950 tarihinde Türkiye'nin de dahil olduğu Avrupa Konseyi üyesi ülkeler tarafından imzalanan ve 3 Eylül 1953'te yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmuştur.

AİHS, bir giriş bölümü ile üç ana bölümden ve 59 maddeden oluşmaktadır. Sözleşme'nin giriş kısmında, imzacı ülkelerin insan haklarına bakış açıları ve Sözleşme'nin temel ilkeleri açıklanmaktadır. Bu bağlamda Avrupa Konseyi üyesi devletler, Konsey'in amacını "üyeleri arasında daha güçlü bir birlik inşa etmek" olarak belirlemiş ve "insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesini" bu hedefe ulaşmada önemli bir araç olarak kabul etmiştir. Böylece, Avrupa Konseyi üyesi ülkeler, AİHS ile Avrupa'da insan hakları alanında "ortak bir güvence mekanizması" kurmayı amaçlamışlardır. Ayrıca giriş kısmında AİHS'nin, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde (İHEB) yer alan bazı hakları güvence altına aldığına da dikkat çekilmektedir. Ancak AİHS, İHEB'de yer alan sosyal hakları kapsamamaktadır; yalnızca birinci kuşak haklar olarak adlandırılan temel hak ve özgürlükleri içermektedir. Sözleşme, hak ve özgürlükleri birinci bölümde (madde 2-14) düzenlemekte olup, bu haklar arasında ayrımcılık yasağı, etkili bir hukuki yola başvurma hakkı, evlenme hakkı, dernek kurma ve toplantı özgürlüğü, ifade özgürlüğü, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, özel hayatın ve aile hayatının korunması, cezaların yasallığı ilkesi, adil yargılanma hakkı, özgürlük ve güvenlik hakkı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, işkence yasağı ve yaşama hakkı yer almaktadır. Zaman içinde, ek protokollerle Sözleşme'nin kapsamı genişletilmiş ve daha fazla hak ve özgürlük güvence altına alınmıştır.

Sözleşme hükümlerinin etkin bir biçimde uygulanabilmesi için en önemli unsur, bu hakların ihlali durumunun, bireysel başvuru veya devlet başvurusu yoluyla AİHM tarafından denetlenmesidir. Türkiye, AİHS›i 1954 yılında onaylayarak iç hukukunun bir parçası haline getirmiştir. Ancak Sözleşme'nin Türk hukukundaki etkisi, bireysel başvuru hakkının 28 Ocak 1987›de tanınması ve 22 Ocak 1990›da AİHM'nin zorunlu yargı yetkisinin kabulü ile daha belirgin hale gelmiştir. 2001 yılında yapılan anayasal değişiklikle, 1982 Anayasası'nın 36. maddesinin ilk fıkrasına adil yargılanma hakkı eklenmiştir. Fakat, bu düzenlemeler, adil yargılanma hakkına ilişkin tüm hukuki sorunların çözülmesi için yeterli olmamıştır. Çünkü tanınan hakların uygulanması, beklenen etkinlik ve verimlilikle sağlanamamaktadır. Bu çalışmanın içeriğinde de görüleceği üzere hem AİHM'nin Türkiye aleyhine verdiği kararlar hem de Anayasa Mahkemesi'nin içtihatları göz önünde bulundurulduğunda, adil yargılanma hakkının güvence altına alınıp alınmadığına dair tartışmaların devam ettiği söylenebilir.

Türkiye, AİHS'nin 1, 2, 3, 5, 6, 8, 11 ve 13. protokollerine taraf olmuştur. AİHS ile güvence altına alınan hakların kapsamını genişleten 1. Protokolü onaylayan Türkiye, bu protokol

kapsamında mülkiyet, eğitim ve serbest seçim haklarını kabul etmiştir. Ancak Türkiye, eğitim hakkıyla ilgili olarak 2. maddeye çekince koyarak 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun hükümlerinin geçerli kalacağını ifade etmiştir. Türkiye ayrıca, AİHM'e istişari görüş sunma yetkisi tanıyan 2. Protokol ile birlikte Sözleşme sisteminde usul değişiklikleri getiren 3., 5., 8. ve 11. protokolleri de imzalayıp kabul etmiştir. Uzun süre taraf olmadığı 6. Protokol'ü ise Kasım 2003'te onaylayarak, "savaş hali veya savaş tehlikesi bulunan durumlar" dışında ölüm cezasını kaldırma yükümlülüğünü üstlenmiştir. Ölüm cezasını tamamen kaldıran 13. Protokol ise 20 Şubat 2006'da Türkiye tarafından onaylanmış ve 1 Haziran 2006 itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Böylece Türkiye, ölüm cezasını hukuki düzenlemelerden tamamen çıkarmıştır.

İnsan hakları, demokratik bir düzenin temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Demokratik bir toplumda adaletin sağlanması süreci, sadece hukuk sisteminin varlığıyla değil, aynı zamanda bu sürecin nasıl işlediğiyle de yakından ilişkilidir. Başka bir ifadeyle yargılama sürecinin adil ve şeffaf bir biçimde yürütülmesi, verilen kararların meşruiyetini sağlamak açısından kritik bir rol oynamaktadır. AİHS'nin 6. maddesi, adil yargılanma hakkını güvence altına alarak, bu sürecin korunmasını ve yargılamaların adil bir biçimde yapılmasını sağlamayı hedeflemektedir. Sözleşme sistemi, yalnızca demokratik bir yönetimi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda Türkiye açısından da özel bir anlam taşımaktadır ve bu durum, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de düzenlenen Avrupa Birliği Konseyi toplantısında yayımlanan Bin Yıl Bildirgesi ile, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke statüsü resmen kabul edilmiştir. Ancak "aday ülke" statüsünden "üye ülke" statüsüne geçişin ön şartı olarak, belirli alanlarda reformların gerçekleştirilmesi gerektiği açıkça vurgulanmıştır. İnsan hakları alanındaki ilerlemeler ise bu koşullar arasında öncelikli bir yer tutmaktadır (Bıçak, 2000: 87).

Avrupa Birliği'ne tam üyelik hedefinin yoğunlaştığı bir dönemde Türkiye'nin tam üyeliği için şart koşulan alanlardan biri olan insan haklarında iyileştirmeler yapılması öncelik haline gelmiştir. Bu çerçevede AİHM'nin Türkiye'ye ilişkin değerlendirmeleri de ayrı bir önem taşımaya başlamış, adil yargılanma hakkına dair asgari standartlar belirleyen AİHS içsel ve dışsal etkenler sayesinde Türkiye'de güncel bir mesele haline gelmiştir. AİHM'nin ulusal hukuk sistemlerini geçersiz kılma, idari kararları iptal etme veya yerel mahkemelerin kararlarını bozma yetkisi bulunmamakla birlikte; Mahkeme adaletin sağlanmasına yönelik standartlar oluşturmaya ve bireyin uluslararası hukuk çerçevesinde hak ve özgürlüklerini genişletmeye katkı sunmuştur. Sözleşme ile korunan insan haklarının güvence altına alınmasında asıl sorumluluk taraf devletlere ve onların yargı organlarına ait olmakla birlikte AİHS, bu süreçte iç hukuku tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir.

AİHM'e göre adil yargılanma hakkının tüm bileşenleri önemli olmakla birlikte, bu hakkın gerçek anlamda varlığından söz edebilmek için yargılamanın tarafsız ve bağımsız bir mahkeme önünde yapılması gereklidir. Hukuki uyuşmazlıkları çözme ve yasama ile yürütme organlarının faaliyetlerini denetleme işlevi gören yargıçların bağımsızlık ve tarafsızlık ilkeleri tehdit altına girdiğinde, doğal olarak adil yargılanma hakkı da ciddi şekilde riske girmektedir. Bir devletin hukukun üstünlüğü ilkesine dayalı olarak işleyişi, bağımsız ve tarafsız bir yargı sistemine dayanır. Yargı bağımsızlığı, hiç kimsenin, herhangi bir devlet organı ya da kurumun, yargıçların kararları üzerinde baskı yapma veya müdahale etme yetkisini taşımadığı bir durumu ifade eder. Yargının tarafsızlığı ise yargıcın davaya taraf olan kişiler karşısında nesnel hareket etmesini ve kişisel önyargılarından bağımsız olarak karar verebilmesini gerekli kılar. Bu iki ilke birbirini tamamlayan niteliktedir; çünkü bağımsız olmayan bir yargının tarafsız kararlar alabilmesi beklenemez. 1982 Anayasası'nda yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkelerinin tanınması, bu doğrultuda önemli bir adım olsa da, bu düzenlemelerin tek başına yeterli olmadığı

yönünde genel bir kanaat mevcuttur. 2010 ve 2017 yıllarında anayasada yapılan değişikliklere rağmen yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığının tam anlamıyla sağlanıp sağlanmadığına ilişkin tartışmalar ise halen devam etmektedir.

AİHM, mahkemelerin bağımsızlık kriterlerini belirlerken üyelerin nitelikleri, atanma ve görevden alınma usulleri, dış etkilere karşı sağlanan güvenceler, görev süreleri ve mahkemelerin bağımsız bir görünüm sunması gibi unsurları dikkate almaktadır. AİHM, mahkemelerin bağımsız bir görünüme sahip olmalarına büyük önem atfetmektedir. AİHM'e göre adaletin sağlanması yeterli değildir; aynı zamanda adaletin sağlandığının görülmesi de zorunludur. İncal/Türkiye davasında başvurucu, Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde (DGM) yer alan bir askeri yargıcın, yargılamanın bağımsız bir mahkeme önünde yapılmadığına dair bir gerekçe sunduğunu belirtmiştir. AİHM, mahkemede görev yapan askeri yargıcın, DGM'nin tarafsızlığı ve bağımsızlığı konusunda ciddi bir şüphe doğurduğunu ifade etmiş ve bu durumun AİHM'nin 6/1. maddesi çerçevesinde ihlal oluşturduğuna karar vermiştir. Bu kararın ardından, Türkiye'de Anayasa'nın 143. maddesinin 3. fıkrasında yapılan bir düzenleme ile Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde askeri yargıçların görev alması uygulamasına son verilmiştir.

Yasayla kurulmuş mahkeme ilkesi uyarınca, mahkemelerin kuruluşu, yetki sınırları ve uymaları gereken yargılama usulleri, yasalarla belirlenmiş olmalıdır. Ayrıca mahkemelerin, dava konusu olan uyuşmazlık henüz ortaya çıkmadan önce tesis edilmiş olması şarttır. Bu ilkenin başlıca amacı, belirli kişi veya olaylara özel mahkemeler kurulmasının önüne geçerek geçici veya olağanüstü mahkemelerin yasama ya da idari yollarla oluşturulmasını engellemektir.

Adil yargılanma hakkının önemli bir bileşeni, AİHM içtihatlarında geniş bir biçimde ele alınan "hakkaniyete uygun yargılanma hakkı"dır. Her ne kadar Sözleşmede doğrudan belirtilmemiş olsa da AİHM, «çelişmeli yargılama», «susma hakkı», «silahların eşitliği», «duruşmada hazır bulunma» ve «gerekçeli karar» gibi unsurları zımnen AİHS'nin 6. maddesi kapsamına alarak, bunları hakkaniyete uygun yargılanma hakkının bir parçası olarak kabul etmiştir. Ayrıca 6. maddenin 2. fıkrasıyla belirlenen masumiyet karinesi ve 3. fıkrada güvence altına alınan savunma hakları da bu kapsama dâhil edilmiştir. Sanığa, suçlamaları anlayabileceği bir dilde bildirme hakkı, savunma hazırlığı için yeterli zaman ve imkân sağlanması, bizzat veya bir avukat aracılığıyla savunma yapabilme hakkı, tanıkları dinletme ve sorgulama hakkı ile ücretsiz tercüman temin edilmesi hakkı, ceza yargılamasında hakkaniyete uygun yargılanma hakkının temel ve özel uygulamalarını oluşturur. Adil yargılama için gerekli diğer koşullar arasında, yargılamanın açık bir şekilde yapılması ve verilen kararın aleni olarak açıklanması bulunmaktadır. Yargılamanın aleni bir şekilde yapılması, halkın yargı sistemine olan güvenini korumanın yanı sıra yargılama sürecinin kamuoyu denetimine açık olmasını sağlar ve gizli yargılamalardan doğabilecek keyfi uygulamaların önüne geçmeyi amaçlar. Aleniyet ilkesinin bir diğer sonucu olarak, yargılama sürecinde duruşmaların açık yapılması gereği ortaya çıkar.

AİHS kapsamında tanımlanan adil yargılanma hakkı; medeni haklar, yükümlülükler, ceza davaları ve tahkim süreçlerinde geçerli olup, sadece taraf devletlerin vatandaşlarını değil, taraf devletlerin yetki alanında bulunan diğer ülke vatandaşları ve vatansız bireyleri de koruma altına almaktadır. Bu hak, devletlerin idari ve coğrafi sınırlarını aşarak fiili ya da yasal kontrollerinin olduğu her yerde geçerli olup, devletlerin bu çerçevedeki sorumluluğunu açıkça ortaya koymaktadır. AİHS, yargılamanın aleni olarak yürütülmesi, bireylere tarafsız ve bağımsız bir mahkemeye başvurma, adil bir yargılama sağlanması ve makul sürede sonuçlanması taleplerinde bulunma hakkı tanımaktadır. Suç isnadıyla karşı karşıya kalan bireyler için masumiyet ilkesi temel alınmakta; iddiaları kanıtlama yükümlülüğü iddia sahibine ait olmaktadır. Ayrıca bireyler suçlamalar hakkında bilgilendirilme, savunma için yeterli süre ve imkanlardan yararlanma, bir savunma avukatı ile temsil edilme, tanık dinletebilme/sorgulama ve ücretsiz tercüman hiz-

metinden yararlanma haklarına sahip olmaktadır. Adil yargılanma hakkının tüm unsurlarının ayrıntılı olarak incelendiği bu metinde; AİHM kararlarına dayanarak AİHS'nin 6. maddesinin dar kapsamlı yorumlanmaması gerektiği kanaatine ulaşılmaktadır. Bu açıdan bakılacak olursa maddenin metninde yer alan belirgin hakların yanı sıra örtülü unsurların da mevcut olduğu ve kapsamlı bir yorumla ele alınması gerektiği vurgulanmalıdır.

Türkiye, AİHM'nin 6. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkına ilişkin asgari standartları kabul etme sorumluluğunu taşıyan bir ülke olarak, bu yükümlülüğü yerine getirebilmek amacıyla ilgili ulusal hukukunu zaman içinde güncellemiştir. 1982 Anayasası'nın çeşitli maddeleri de bu yükümlülükle uyumlu hükümler içermektedir. Örneğin Anayasa'nın 2. maddesinde, "Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına saygılı bir hukuk devleti olduğu" vurgulanırken; 9. maddesinde "yargı yetkisinin bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağı" belirtilmektedir. Bu bağlamda Anayasa'nın 19. maddesi "makul süre içinde yargılanma hakkını", 36. maddesi ise "hak arama özgürlüğü ve adil yargılanma hakkını" güvence altına almaktadır. 37. madde, "kanuni hâkim güvencesini", 38. madde ise "kanunsuz suç ve ceza olmaz" ilkesini ve "masumiyet karinesini" teminat altına almaktadır. Ayrıca 138. madde "mahkemelerin bağımsızlığını", 139. madde "hâkimlik teminatını", 141. madde "duruşmaların aleniliği ile kararların gerekçeli olması ve davaların mümkün olan en az masrafla ve hızlıca sonuçlandırılmasını" ve 142. madde ise "mahkemelerin kanunla kurulması" ilkesini düzenlemektedir. Yargılama usulüne ilişkin mevzuat da adil yargılanma hakkını destekleyen çeşitli somut düzenlemeler içermektedir. Tüm bu düzenlemeler, Türkiye'nin AİHS çerçevesindeki yükümlülüklerine ve adil yargılanma hakkının iç hukukta güvence altına alınmasına yönelik taahhütlerini yansıtmaktadır.

AİHM, kurulduğu tarihten bu yana binlerce karar yayınlayarak, yalnızca Avrupa'da değil, küresel ölçekte insan hakları ve özgürlüklerin korunması açısından kritik bir rol üstlenmiştir. Hem AİHS'nin hem de AİHM'nin gelişim süreci, Avrupa kıtasında hak ve özgürlüklerin korunmasına dair politika tercihleri ile doğrudan şekillenmiştir. Özellikle 1970›lerden itibaren giderek güçlenen AİHM, Avrupa›nın kamu düzeninin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Mahkeme, bu dönemde Avrupa›daki birçok hukukî ve sosyal yapıyı etkilemiş, devletlerin iç hukuk düzenlemelerine yönelik güçlü bir denetim mekanizması oluşturmuştur. Ancak 2000'li yılların başından itibaren AİHM'nin etkisi yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerin sayısındaki hızlı artış, bireysel başvuruların artan bilinirliliği ve yaygınlığı, Mahkeme'nin çeşitli konularda aktivist bir duruş benimseyerek üye devletlerin takdir yetkilerini sınırlandırması gibi etkenler, bu güç kaybının temel nedenleri arasında gösterilebilir. Özellikle yapısal sorunlardan kaynaklanan ihlalleri önlemek amacıyla taraf devletlerin gerekli uyum süreçlerini aksatması veya yavaşlatması da bu süreci desteklemektedir. Yapısal sorunlara yönelik kararların denetim sürecinin Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi (AKBK) nezdinde oldukça uzun ve sancılı bir şekilde ilerlemesi de güç kaybının belirleyici bir unsurudur. Örneğin AİHM'nin Hirst/Birleşik Krallık (No:2) kararı[430], İngiltere açısından ilk büyük çatışmanın başlangıcını oluşturmuştur; bu süreçte İngiltere'nin katkısıyla hazırlanan 15 No'lu Protokol, 1 Ağustos 2021'de yürürlüğe girmiş ve AİHS'nin önsözüne ikincillik ilkesi ile takdir marjı doktrini eklenmiştir. Bu değişiklikle Mahkeme'nin aktivist tutumunu sınırlandırmak ve taraf devletlerin hassasiyetlerine daha fazla önem vermek amaçlanmıştır. İngiltere'nin AB'den ayrılması sürecinde AİHS ve AİHM'nin ülkedeki etkisini azaltmaya yönelik bir eğilimin ortaya çıkması ise dikkat çekicidir.

Benzer bir yaklaşımla, Rusya Federasyonu'nun da bu bağlamda önemli bir örnek teşkil ettiği söylenebilir. 1990'ların sonlarında, demir perdenin kalkmasıyla Batı'ya yakınlaşma çabası içine giren Rusya, Çeçenistan ve Gürcistan'daki çatışmalarda yaşanan ciddi insan hakları ihlalleri sebebiyle AİHM tarafından verilen kararlara karşı mesafeli bir duruş sergilemeye

[430]Hirst / Birleşik Krallık, B.No: 74025/01, Karar Tarihi: 06.10.2005.

başlamıştır. Bu süreçte Avrupa Konseyi (AK) ve AİHM'e eleştirileri artan Rusya, 2015 yılında aldığı bir kararla AİHM kararlarının doğrudan uygulanmasına yönelik sınırlamalar getirmeye çalışmıştır. Rusya'nın 2022 yılı başlarında AK'den çıkarılması doğrudan bu sürecin sonucu olmasa da Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin 3. maddesini ihlal eden Ukrayna işgaliyle tetiklenmiştir. Buna rağmen Rusya'nın AİHM ve AİHS'e yönelik önceki mesafeli tavrının sisteme verdiği zarar, İngiltere'nin yaklaşımı kadar belirgindir. Ayrıca son yıllarda İtalya, Polonya ve Almanya gibi bazı Avrupa ülkelerinin de AİHS ve AİHM'nin kendi üzerlerindeki etkisini sınırlamaya yönelik çabaları dikkat çekmektedir. Ilgar Mammadov/Azerbaycan kararıyla başlayan ve Kavala/Türkiye kararıyla belirginleşen durum, bazı ülkelerin politik tercihler veya yerel mevzuat nedeniyle AİHM kararlarını uygulamaktan kaçınmaları olarak kendini göstermektedir. AİHM açısından bu durum, yapısal bir kırılmanın ilk izleri gibi görünmektedir; bu kırılmanın temelinde ise AİHM veya AİHS'nin işleyişine dair sorunlardan çok, Avrupa ve dünyada hak temelli siyaset anlayışının üye devletlerde güç kaybetmesi yatmaktadır.

AİHM kararlarının bağlayıcılığı konusu, Türkiye kamuoyunda sıklıkla gündeme gelmektedir. Türkiye, AİHM'nin yargı yetkisini tanıyarak bu konudaki tercihini ortaya koymuştur. Bu karar, ülke olarak insan hakları alanında Sözleşme'de belirtilen standartlara ulaşmayı ve AİHM tarafından tespit edilen ihlalleri gidermeyi amaçlamaktadır. Türkiye, 4 Ekim 1950'de AİHS'i onaylayarak bu Sözleşme'nin ilk imzacılarından biri olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye'nin 1950'lerden bu yana Avrupa Konseyi standartlarını ve AİHS kapsamında güvence altına alınan hakları tanıma yönünde süreklilik arz eden siyasi bir hedefinin olduğu söylenebilir.

Avrupa Konseyi üyesi olarak Türkiye, üyelik gerekliliklerini yerine getireceğini siyasi bir tercih olarak belirtmenin ötesinde, AİHS gibi bir uluslararası sözleşmeye taraf olmanın getirdiği yükümlülükleri de üstlenmiştir. AİHM kararlarının uygulanması, AİHS'nin kapsamlı yorumları ışığında, özellikle 1. ve 46/1. maddelerinin belirleyici hükümleri göz önünde bulundurulduğunda, makro düzeyde taraf devletler için özelde ise Türkiye için uluslararası hukuk çerçevesinde bağlayıcı bir yükümlülük halini almaktadır. Bununla birlikte uygulamada Türkiye'nin bu kararları hayata geçirme ve AİHM standartlarını sağlama konusunda eksiklikler taşıdığı gözlenmektedir. Bu durumun önemli nedenlerinden biri, kamuoyu ve yargı mensupları ile yasama ve yürütme organları temsilcileri tarafından AİHM kararlarının Türk iç hukukunda bağlayıcı olmadığı görüşünün yaygın bir şekilde dile getirilmesi olduğu çıkarımı yapılabilir.

Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca, AİHS iç hukukta kanun niteliğinde kabul edilmektedir. Bu çerçevede, AİHS'nin 1. ve 46. maddeleri doğrultusunda Türkiye'nin AİHM kararlarına uyma zorunluluğu, iç hukuk açısından da bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte temel hak ve özgürlükleri düzenleyen uluslararası anlaşmalar ile iç hukuk kuralları arasında bir uyuşmazlık bulunması durumunda, Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrası, uluslararası anlaşma hükümlerinin öncelikli olarak uygulanacağını açıkça hükme bağlamıştır. Bu düzenleme doğrultusunda, AİHS ve bu Sözleşme'nin yargısal organı olan AİHM'nin verdiği kararlar, teoride Türk hukuk sisteminde doğrudan bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

Anayasa hükümlerine göre AİHM kararlarının uluslararası ve iç hukuk açısından bağlayıcılığı açıkça görülmektedir. Ancak bu bağlayıcılık hususunda görüş ayrılığı yaratan ana mesele, kararların "tespit kararı" niteliğinde olmasının doğurduğu sonuçlarla ilgilidir. AİHM kararlarının yalnızca tespit amaçlı olduğu, bu nedenle doğrudan uygulanmasının zorunlu olmadığı ve Türkiye'nin ihlalleri giderme yöntemlerini belirleme konusunda serbest olduğu, sıklıkla vurgulanan argümanlardır. İlk etapta, AİHM kararlarının tespit niteliği taşıması bu düşünceyi destekler gibi görünse de tespit niteliği ile kararların gereğinin yerine getirilmesi arasında doğrudan bir ilişki kurmak yanıltıcıdır. Kararların bağlayıcılığı, karar türünden çok, dayandığı uluslararası sözleşme ve hukuk düzeninden kaynaklanmaktadır.

Avrupa Konseyi'nin en büyük sorunlarından biri, üye devletlerin AİHM kararlarını her zaman tam olarak ve eksiksiz yerine getirmemeleridir. Bu sorunun çözüm yollarını ele almadan önce Konsey'in yapısına bakmak faydalı olacaktır. Üye devletlerin hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan hakları gibi temel ilkelere dayalı iş birliği yaptığı ve bu ilkeleri teşvik eden mekanizmalarla desteklediği bir yapıya sahip olan Avrupa Konseyi, kararlarını oybirliği ile almaktadır. Bu anlamda Konsey, ekonomik ve siyasi bir birlik olan ve standartları regülasyonlar ve yaptırımlarla uygulayan Avrupa Birliği'nden farklılaşmaktadır.

Avrupa Konseyi, mahkeme kararlarının uygulanmaması sorununa çözüm üretirken iş birliği ve teşvik odaklı bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu sürecin başarılı bir şekilde ilerleyebilmesi için Konsey'in "Parlamenterler Meclisi", "Bakanlar Komitesi", "Kararların İcrası Dairesi" ve "İnsan Hakları Komiseri" gibi organlarının, üye devletlerin yasama, yürütme ve yargı organlarıyla etkili bir iş birliği içinde çalışması gerekir. Kararların İcrası Dairesi tarafından tespit edilen eksikliklerin giderilmesi, Bakanlar Komitesi'nin denetim ve yönlendirme faaliyetleri, Parlamenterler Meclisi'nin araştırma ve raporlama çalışmaları ile İnsan Hakları Komiseri'nin teşvik edici rolü sayesinde mümkün olmaktadır. Ayrıca üye devletlerin yasama ve yargı organlarıyla sürdürülen çok yönlü iş birliği, bu sürecin etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır.

AİHM'nin kuruluşundan günümüze varan kararları neticesinde giderek anayasal bir mahkeme niteliğine kavuştuğu söylenebilir. Bu çerçevede, bireysel başvuru mekanizmasının etkinliğinin azaltılmaması gibi iç hukukta da işleyen bir hak arama sistemi kurulana dek bu mekanizmanın işlevselliği muhafaza edilmelidir. Bu bağlamda pilot dava usulü, özellikle karmaşık sorunlara yönelik önemli bir çözüm yöntemi sunmaktadır. Pilot dava usulü, AİHM'nin 2004 yılında Broniowski/Polonya kararıyla uygulamaya koyduğu bir yargılama yöntemi olup, dinamik yorum metodunun en yenilikçi örneklerinden biridir. AİHM, Sözleşme kapsamında mevcut olan çeşitli yargılama usullerini harmanlayarak özgün bir yöntem geliştirmiştir. Mahkemenin içtihatlarında güçlü bir yeri olan emsal karar ve öncü dava uygulamaları, yapısal ve sistematik sorunların tespit edilmesinde büyük bir rol oynamıştır. Pilot dava usulü, Belçika Dil Davası'ndan başlayarak, Papamichalopoulos/Yunanistan, Assanidze/Gürcistan ve Brusco/İtalya davalarında sistemik sorunların tespiti ve çeşitli giderim yollarının bir araya getirilmesiyle geliştirilmiştir.

AİHM'nin pilot dava usulünü benimsemesinin başlıca nedenlerinden biri, mahkemenin iş yükünün artık yönetilemez bir düzeye ulaşmış olmasıdır. Diğer bir neden ise; AİHM kararlarının üye devletler tarafından etkili bir şekilde uygulanmadığının gözlemlenmesidir. Pilot dava usulü kapsamına alınan uyuşmazlıklar, AİHM'nin önüne daha önce birçok kez gelmiş ve ihlal kararı ile sonuçlanmış konuları içermektedir. Buna rağmen ilgili devletler bu kararları dikkate almayıp gerekli tedbirleri almamışlardır. Ayrıca Bakanlar Komitesi'nin denetim mekanizmasının yetersiz kaldığı da göz ardı edilemez bir sorundur. Bu nedenlerle, AİHM, pilot dava usulü aracılığıyla bu tür davalar için özel bir yaklaşım geliştirme gerekliliği duymuştur. AİHM İç Tüzüğü'nün 61. maddesi haricinde, pilot dava usulüne ilişkin Sözleşme ve ek protokollerde herhangi bir açık hüküm bulunmamaktadır. İç Tüzük, sadece AİHM'nin kendi yetki sınırları dahilinde kalan hususları düzenleyen bir belge niteliği taşır; dolayısıyla pilot dava usulü bakımından da Mahkeme'nin bu usulü uygulamaya dair kendi yetkisini kabul ettiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle İç Tüzük'teki bu düzenleme, AİHM'nin pilot dava usulünü yürütme yetkisini kendine tanıdığını ortaya koyar.

AİHM'nin 1959-2022 dönemi verilerine göre, Türkiye toplam 3,900 başvuru ve 3,458 ihlal kararı ile en çok ihlal kararı verilen ülkeler arasında birinci sıradadır. AİHM'nin toplam ihlal kararlarının %17'si Türkiye'ye aittir. Türkiye'yi sırasıyla 3,500 ihlal kararıyla Rusya (%16), 1,754 ihlal kararıyla Romanya (%8), 1,617 ihlal kararıyla Ukrayna (%7) ve 1,120 ihlal kararıy-

la İtalya (%5) takip etmektedir (European Court of Human Rights, 2022).

Türkiye'de en sık görülen ihlaller arasında adil yargılanma hakkı (Madde 6), özgürlük ve güvenlik hakkı (Madde 5) ve ifade özgürlüğü (Madde 10) bulunmaktadır. AİHM'nin Türkiye ile ilgili verdiği kararların yaklaşık %24'ü adil yargılanma hakkına ilişkindir. Rusya'da ise işkence yasağı (Madde 3) ve kötü muamele ihlalleri en sık karşılaşılan ihlaller arasında yer almakta ve toplam kararların %20'sini oluşturmaktadır. Romanya ve Ukrayna'da mülkiyet hakkı (Ek Protokol 1, Madde 1) ve kötü muamele yasağı öne çıkarken, İtalya'da yargılamaların makul süreyi aşması dikkat çekmektedir. Türkiye'nin bu ülkelerle karşılaştırıldığında daha geniş bir içerikte ihlal kararı aldığı görülmektedir.

Karar türlerine bakıldığında Türkiye'nin aldığı kararların büyük çoğunluğu bireysel ihlal odaklıdır. Örneğin, 6384 sayılı Tazminat Kanunu, bireysel tazmin mekanizması sağlamak için geliştirilmiştir. Bununla birlikte, pilot karar prosedürü kapsamında Rusya ve Ukrayna'da daha geniş çaplı reformlara yönelik kararlar alınmıştır. Türkiye'nin kararları genellikle yargı bağımsızlığı, tarafsızlık ve yargılamaların uzun sürmesi gibi sistematik sorunlara işaret etmektedir. AİHM'nin Türkiye ile ilgili kararlarında yapısal reformların yetersizliği ve uygulamada yaşanan eksiklikler sıkça vurgulanmaktadır.

Türkiye, AİHM'e bireysel başvuru sayısı bakımından da en üst sıralarda yer almaktadır. 2022 verilerine göre Türkiye toplamda 15,251 başvuru ile Rusya'nın ardından ikinci sırada gelmektedir. Rusya'da bu sayı 17,013; Romanya'da 3,574; Ukrayna'da 4,297 ve İtalya'da 3,188 olarak kaydedilmiştir (European Court of Human Rights, 2022). Türkiye'nin başvurularının yaklaşık %25'i en az bir hak ihlali içerdiği gerekçesiyle sonuçlanmaktadır. Bu oran, yalnızca bireysel ihlallerin değil aynı zamanda yapısal sorunların da varlığını ortaya koymaktadır.

Toplam başvuru sayısı ve ihlal türleri açısından Türkiye'nin istatistikleri incelendiğinde, insan hakları standartlarının hem bireysel hem de yapısal düzeyde ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğu söylenebilir. Rusya, yüksek başvuru sayısına rağmen işkence yasağı; Romanya ise mülkiyet hakkı ve kötü muamele ihlalleri ile sınırlı kalırken, Türkiye'nin daha geniş bir insan hakları ihlali çeşitliliğine sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, Türkiye'de adil yargılanma hakkı ihlalleri, toplam kararların %24'ünü oluştururken, bu oran Romanya'da %18, Rusya'da %20, İtalya'da ise %15 düzeyindedir. Bu veriler, Türkiye'nin yargı süreçlerinde reform ihtiyacını ve AİHM kararlarının etkili bir şekilde uygulanması gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

AİHM kararlarının Türk hukuk sistemi üzerindeki etkileri, özellikle mevzuat değişiklikleri kapsamında değerlendirildiğinde önemli bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir. AİHM'nin ihlal tespitleri ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uyum sağlama gerekliliği, Türkiye'nin insan hakları standartlarını geliştirme amacıyla gerçekleştirdiği hukuki reformları şekillendirmiştir.

1999 yılında, Anayasa'nın 143. maddesinde yapılan değişiklikle Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde (DGM) görev yapan askeri hâkimlerin yetkileri sona erdirilmiştir. Bu değişiklik AİHM'nin Incal/Türkiye ve Çıraklar/Türkiye kararlarında, DGM'lerin yargının bağımsızlık ve tarafsızlık ilkesini ihlal ettiği tespitine dayanılarak gerçekleştirilmiştir.

2001 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile Anayasa'nın 19. maddesinde düzenlenen toplu suçlarda gözaltı süreleri 4 günle sınırlandırılmış, 36. maddesi ile adil yargılanma hakkı, anayasal bir güvence altına alınmıştır. Ayrıca, 13. maddede yapılan düzenleme ile temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında daha dar ve açık kriterler getirilmiştir. Bu düzenlemeler, AİHM'nin Sakık vd./Türkiye kararındaki ihlallerin giderilmesi amacıyla yapılmıştır.

2003 yılında Ceza Muhakemesi Kanunu'nda (CMK) yapılan değişiklikle, gözaltındaki şüphelilere her aşamada avukata erişim hakkı tanınmıştır. Bu düzenleme, AİHM'nin Salduz/Türkiye kararında, avukata erişim engelinin adil yargılanma hakkını ihlal ettiğinin tespit edilmesi üzerine gerçekleştirilmiştir.

2004 yılında, Anayasa'nın 143. maddesi yeniden düzenlenerek DGM'ler tamamen kaldırılmıştır. AİHM'nin Incal/Türkiye kararında yer alan eleştiriler doğrultusunda gerçekleştirilen bu değişiklik, yargının bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerine uygun hale getirilmesini amaçlamıştır. Aynı yıl CMK'da yapılan düzenlemeyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan tebliğnamelerin sanığa iletilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Bu düzenleme, AİHM'nin Göç/Türkiye kararında tespit edilen savunma hakkı ihlallerinin giderilmesi amacı taşımaktadır.

2010 yılında yapılan anayasa değişiklikleriyle, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı tanınmış, siyasi partilerin kapatılma koşulları daraltılmıştır. AİHM'nin Türkiye Birleşik Komünist Partisi/Türkiye ve Demir ve Baykara/Türkiye kararlarında tespit edilen ihlaller doğrultusunda yapılan bu düzenlemeler, demokratik hakların korunması ve hak arama özgürlüğünün genişletilmesi hedeflerini taşımaktadır.

2012 yılında Danıştay Kanunu'nda yapılan değişiklikle savcıların görüş sunma uygulaması kaldırılmış, Danıştay'ın ilk derece mahkemesi olarak görev yaptığı davalarda savcı görüşlerinin taraflara iletilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Bu düzenleme, AİHM'nin Meral/Türkiye kararında tespit ettiği savunma hakkı ihlallerinin giderilmesi için gerçekleştirilmiştir.

2013 yılında yürürlüğe giren 6384 sayılı Kanun ile makul sürede yargılama yapılmayan davalar için tazminat mekanizması oluşturulmuş ve İnsan Hakları Tazminat Komisyonu yetkilendirilmiştir. Bu düzenleme, AİHM'nin Ormancı vd./Türkiye ile Ümmühan Kaplan/Türkiye kararlarındaki tespit edilen ihlallerin giderilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl çıkarılan düzenleme ile AİHM kararları doğrultusunda yeniden yargılama ve etkin soruşturma yapılmasının önü açılmıştır. Bu düzenleme, AİHM'nin Gencel/Türkiye kararında bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerine aykırı yargılama yapıldığının tespit edilmesi üzerine yapılmıştır.

2017 yılında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleriyle, askeri mahkemeler tamamen kaldırılmış ve Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun (HSK) yapısı yeniden düzenlenmiştir. Bu değişiklik, AİHM'nin Tanışma/Türkiye kararında askeri mahkemelerin bağımsızlık ve tarafsızlık ilkeleriyle bağdaşmadığı tespitine dayanılarak gerçekleştirilmiştir.

2018 yılında yürürlüğe giren 7145 sayılı Kanun ile ceza soruşturmalarının yeniden açılması ve yargılamanın iadesi kapsamı genişletilmiştir. AİHM'nin kayıttan düşürme kararlarının iç hukukta uygulanmasının sağlanması bu düzenlemenin temel gerekçesini oluşturmuştur

AİHM kararlarının Türk hukuk sistemi üzerindeki etkileri, özellikle anayasal ve yasal düzenlemeler çerçevesinde, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının korunması ilkeleri doğrultusunda köklü dönüşümlere yol açmıştır. AİHM'nin Türkiye'ye yönelik verdiği kararlar, yalnızca bireysel tazminat sonuçları doğurmamış, aynı zamanda hukuki sistemin yeniden şekillendirilmesine ve uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu hale getirilmesine katkı sağlamıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilen anayasa ve kanun değişiklikleri, Türk hukuk sisteminde hem yapısal hem de işlevsel reformları beraberinde getirmiştir.

Ancak, AİHM kararlarının iç hukuk üzerinde teorideki bu etkilerine rağmen, uygulamada yaşanan sorunlar ve eksiklikler de dikkat çekmektedir. Anayasal ve yasal düzenlemelere rağmen, kararların hayata geçirilme sürecindeki yapısal engeller ve yargı sistemindeki iş yükü gibi faktörler, AİHM'nin öngördüğü standartlara tam anlamıyla ulaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Bu durum, insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve hukukun üstünlüğünün sağlanması yolunda daha kapsamlı reformların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, AİHM kararlarının etkinliğini artırmak ve ulusal hukuk sistemini daha da güçlendirmek adına çözüm önerileri geliştirilmesi gerekmektedir.

AİHM kararlarının iç hukuka etkili şekilde uygulanabilmesi için var olan bireysel başvuru mekanizmalarının daha geniş kapsamlı hale getirilmesi gerekmektedir. İnsan Hakları Tazminat Komisyonu gibi yapılar, yalnızca tazminat ödemekle sınırlı kalmamalı; aynı zamanda yapısal reformların teşvik edilmesine yönelik bir rehberlik görevi de üstlenmelidir. Benzer ihlallerin önlenmesi için sistemik sorunların kök nedenlerini ele alan düzenlemelerin yapılması gereklidir.

AİHM'nin Incal/Türkiye, Çıraklar/Türkiye ve Tanışma/Türkiye gibi kararlarında vurgulanan bağımsızlık ve tarafsızlık sorunları, yapısal reformlar gerektirmektedir. Bu bağlamda, yargı mensuplarının atama, terfi ve disiplin süreçlerinde şeffaflık ve liyakat esas alınmalı; Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun (HSK) yapısı, yürütmenin etkisinden bağımsız hale getirilmelidir.

AİHM'nin Salduz/Türkiye ve Göç/Türkiye gibi davalarında tespit edilen savunma hakkı ihlallerinin önlenmesi için, gözaltındaki şüphelilerin avukata erişim hakkını fiilen engelleyen düzenlemelerin kaldırılması gereklidir. Ayrıca, ceza muhakemesi süreçlerinde sanıkların eşit şartlarda savunma yapabilmesini sağlamak için savunma mekanizmaları güçlendirilmelidir.

Yargı süreçlerinin uzunluğu, Türkiye'de sıkça eleştirilen bir konudur. Ümmühan Kaplan/Türkiye ve Ormancı vd./Türkiye davalarında tespit edilen sorunların kalıcı olarak çözülmesi için yargının iş yükünü azaltacak önlemler alınmalı, alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmaları teşvik edilmelidir. Ayrıca, davaların hızlı ve etkili bir şekilde sonuçlandırılması için yargı süreçlerini dijitalleştirme ve teknoloji kullanımını artırma yönünde yatırımlar yapılmalıdır.

AİHM kararlarının Türkiye'deki yargı sistemine entegrasyonu sürecinde, iç hukukta uyumsuzlukların önlenmesi için içtihat birliği sağlanmalıdır. Ayrıca, AİHM'nin kararlarıyla uyumlu yargı kararlarının kamuoyuyla açık bir şekilde paylaşılması ve yayımlanması, uygulamada şeffaflığı artıracaktır.

AİHM'nin tespit ettiği ihlalleri iç hukukta etkili bir şekilde çözmek amacıyla bireysel başvuru mekanizması daha etkin hale getirilmelidir. Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvurulara ilişkin verdiği kararların bağlayıcılığı artırılmalı ve kararların uygulanmasını denetleyen bir mekanizma oluşturulmalıdır.

Türkiye, AİHM ile olan işbirliğini güçlendirmeli ve Mahkeme'nin Türkiye'ye yönelik eleştirilerini dikkate alarak çözüm odaklı bir yaklaşım benimsemeye devam etmelidir. AİHM kararlarının uygulanma sürecinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ile işbirliği artırılmalı, reform süreçleri düzenli olarak raporlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Abdelgawad, E. L. (2006). Les procédures de réouverture devant le juge national en cas de "condamnation" par la Cour européenne. G. Cohen-Jonathan, J.-F. Flauss, & E. Abdelgawad içinde, *De l'effectivité des recours internes dans l'application de la Convention européenne des droits de l'homme* (s. 1-75). Bruxelles: Bruylant, Nemesis.

Akad, M., Vural Dinçkol, B., & Bulut, N. (2020). *Genel Kamu Hukuku, 16. Basım, Der Yayınları,* (16. Baskı b.). Der Yayınları, İstanbul.

Akgündüz, S. N. (2016). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları". *Dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), 4*(8):1-16.

Akıllıoğlu, T. (1995). *İnsan Hakları.* AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara.

Akıllıoğlu, T. (2010). *İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri* (2. b.). İmaj Yayınevi. Ankara.

Akıncı, M. (2010). "İdari Yargılama Hukukunda Savunmada Fırsat Eşitliği". *TAAD* (2):33-51.

Aliefendioğlu, Y. (1993). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasal Açıdan Adil Yargılanma Hakkı". *Anayasa Yargısı Dergisi,* 10: 359-372.

Alleweldt, R. (2019). "Avoiding Another Brexit: The Subsidiarity Principle, the European Convention on Human Rights and the United Kingdom". *Commonwealth & Comparative Politics, 57*(2): 223-241.

Altıparmak, C. (2006). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Altıncı Maddesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkının Esasları". *TBB Dergisi*(63): 244-270.

Altıparmak, K. (1996). "Due Process of Law Kavramının Amerikan Hukukundaki Yeri Üzerine Bir İnceleme". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 219-250.

Altıparmak, K. (1998). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. Maddesinin Uygulama Alanı". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 53*(1-4), 1-36.

Altıparmak, K. (2021). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı ve İzlenmesi.* İnsan Hakları Ortak Platformu, Buluş Matbaacılık, Ankara.

Altundiş, M. (2008). "Hukuki Güvenlik İlkesi". *Yasama Dergisi*(10): 60-94.

Amerika Birleşik Devletleri Anayasası, https://tr.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/91/abd-anayasasi.pdf adresinden alındı, (erişim tarihi: 12.06.2024)

Arold, N.-L. (2007). *The Legal Culture of the European Court of Human Rights.* Martinus Nijhoff Publishers, Boston.

Artık, S. A. (2014). *Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı.* Seçkin Yayınları, Ankara.

Aslan, N. (2014). *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri.* Karahan Kitabevi, Adana.

Aslan, V. (2012). "Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi". *İÜHFD, 3*(2): 261-296.

Atalay, İ. O. (2007). "Osmanlı Ceza Yargılaması Usulü Hukuku Üzerine Bir Deneme". *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XI*(3-4): 239-272.

Avcı, M. (1998). "Ceza Yargılaması Hukuku Tarihimizde Koruma Tedbirlerinden Tutuklama". *Kamu Hukuku Arşivi*, 27-43.

Avcı, M. (2006). "İslam'ın Ceza Hukukuna Katkısı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*(8): 113-148.

Aybay, R. (2006). *Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi.* Türkiye Barolar Birliği (İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi) Yayınları, Ankara.

Aybay, R. (2010). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Konusunda Bazı Genel Gözlemler ve 14. Protokol". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 225-261.

Aybay, R. (2013). *Uluslararası Yargı.* Alfa Basım Yayım, İstanbul.

Aydın, M. A. (2002). "Osmanlı Hukuku'nun Genel Yapısı ve İşleyişi". K. Çiçek, ve S. Koca (Ed.), *Türkler* (Cilt 10). Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Aydın, M. A. (2019). *Türk Hukuk Tarihi* (16 b.). Beta Yayıncılık, İstanbul.

Bahar, E. (2022). "Türkiye Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Adil Yargılanma Hakkı" *Adalet Dergisi*(68): 253-283.

Barkhuysen, T., & Emmerik, M. (2005). "A Comparative View on the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights". T. Christou, & J. Raymond (Ed.), *European Court of Human Rights: Remedies and Execution of Judgments* (s. 1-23). BIICL, London.

Basu, D. D. (2008). "Commentary on the Constitution of India". *LexisNexes Butterworths Wadhwa*.

Başaran, B. (2007). *Adil Yargılanma Hakkı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Başçı, G. (2021). "1808 Sened-i İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanının 1215 Magna Carta ile Anayasacılık ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 46*: 227-242. https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/article/803116 adresinden alındı

Bayındır, A. (1986). *İslam Muhakeme Hukuku-Osmanlı Devri Uygulaması.* İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.

Bekri, N. (2014). "Gerekçeli Karar Hakkı". *Ankara Barosu Dergisi*, 205-228.

Berger, V. (1992). *Case Law of the European Court of Human Rights.* Round Hall Press, ABD.

Bıçak, V. (2000). "Uluslararası İnsan Hakları Normlarını Yorum Organı Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesive Kararlarının Türk Hukukunun Gelişimine Katkısı". *Anayasa Yargısı Dergisi,* 17: 87-114.

Bilgin, B. (2016). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin İç Hukuktaki Yeri". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fak ü ltesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 22*(1): 81-130.

Bilgin, F. K. (2014). *Uluslararası Hukukta restitutio in integrum ilkesi.* Yayımlanmış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bilir, F. (2006a). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamanın Yenilenmesi". *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1*(2): 1-30.

Bilir, F. (2006b). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yapısı ve 14 Nolu Protokol". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 55*(1): 135-156.

Birleşmiş Milletler Antlaşması, https://inhak.adalet.gov.tr: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf adresinden alındı, (erişim tarihi: 25.05.2024).

Bodenheimer, E. (2001). *Jurisprudence.* Universal Law Publishing Co.Pvt.Ltd, Delhi.

Boyar, O. (2010). *İHAM Kararlarında Adli Yardım ve Adil Yargılanma Hakkı", Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları.* Beta Yayıncılık, İstanbul.

Bozkurt, E. (2003). *İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü.* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Campbell, T. (1988). *Justice.* Humanities Press, Atlantic Highlands.

Candan, T. (2012). *Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu* (5. b.). Adalet Yayınevi, Ankara.

Cavallaro, J. L., ve Schaffer, E. J. (2004, Aralık). "Less as More: Rethinking Supranational Litigation of Economic and Social Rights in the Americas". *Hastings Law Journal,* 56: 217-282.

Cengiz, S. (2003). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası ve Sürecin Denetlenmesi". *Toplum ve Hukuk Dergisi*, 1-34.

Clayton, R., & Tomlinson, H. (2009). *The Law of Human Rights* (2. b., Cilt 1). Oxford University Press, ABD.

Clayton, R., ve Tomlinson, H. (2010). *Fiar Trial Rights.* Oxford University Press, New York.

Çağıl, O. (1971). *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş.* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Çavuşoğlu, N. (1994). "Frau-İtalya Davası: Frau v. Italy: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinde 'Makul Süre' Şartı". *İnsan Hakları Merkezi Dergisi, AÜSBF Yayınları, 2*.(1).

Çavuşoğlu, N. (1994). *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topluluk Hukukunda.* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara.

Çayan, G. (2016). *Adil Yargılanma Hakkı* (1 b.). Legal Yayınları, İstanbul.

Çeçen, A. (1975). "Hukukta Norm ve Adalet". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 32*(1): 71-115.

Çeçen, A. (2007). *Adalet Kavramı.* Turhan Kitabevi, Ankara.

Çelik, A. (2007). *Adil Yargılanma Hakkı (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukuku).* Adalet Yayınevi, Ankara.

Dicey, A. V. (1889). *Introduction to the study of the Law of Constitution.* Macmillan and Co, Londra.

Dinç, G. (2005). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Adil Yargılanma Hakkı.* İzmir Barosu Yayınları, İzmir.

Doğru, O. (2000). "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuklara Etkileri". *Anayasa Yargısı Dergisi*(17): 194-225.

Döner, A. (2003). *İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi.* Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Durmuş, T., Erdem, M., ve Sancaktar, O. (2002). *Avrupa İnsan hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu.* Seçkin Yayınevi, Ankara.

Dursun, S. (2005). "5271 Sayılı CMK'da Müdafii" . *Hukuki Yorum ve Haber Dergisi*, 125-130.

Edel, F. (2007). *The Length of Civil and Criminal Proceedings in the Case-Law of The European Court of Human Rights* (2. b.). Council of Europe Publishing, Strasbourg.

Emini, M. E. (2004). "Hak Kavramı". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(12): 203-216. https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61776/923538 adresinden alındı

Emmerson, B., Ashworth, A., & Mcdonald, A. (2012). *Human Rights and Criminal Justice* (3. b.). Sweet&Maxwell, Londra.

Engels, F. (2021). *Alman Köylü Savaşları* (2. Baskı b.). (O. Gönensin, Çev.) Yordam Kitap, İstanbul.

Erdoğan, M. (2019). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku* (7 b.). Hukuk Yayınları, Ankara.

Eren, A. (2007). *Türkiye'de İnsan Haklarının Korunması (Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü).* Turhan Kitapevi, Ankara.

Ergül, E. (2004). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uygulaması.* Yargı Yayınevi, Ankara.

Ergül, O. (2014). "Usulüne Göre Yürürlüğe Konulmuş Milletlerarası Andlaşmalar Kanun Hükmündedir". *Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 1*(1): 65-86.

Erkiner, H. H. (2010). *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Sorumluluğu* (1. b.). On İki Levha Yayıncılık A.Ş, İstanbul.

Erkut, C. (2004). *Kamu Kudreti Ayrıcalıkları ve Tutuk Adalet Anlayışı.* Yenilik Basımevi, İstanbul.

Farbey, J. (2011). *The Law of Habeas Corpus* (3 b.). Oxford University Press, Londra.

Fellmeth, A. X., ve Horwitz, M. (2009). *Guide to Latin in International Law.* Oxford University Press, New York.

Fendoğlu, H. T. (2000). *Türk Hukuk Tarihi.* Filiz Kitabevi, İstanbul.

Feyzioğlu, M. (1995). "Anglo-Sakson ve Anglo-Amerikan Hukuk Düzenlerinde Habeas Corpus Kurumu". *AÜHFD, 44*(1-4): 665-688. 06 09, 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/auhfd/issue/42690/514848 adresinden alındı

Feyzioğlu, M. (1999). "Suçsuzluk Karinesi: Kavram Hakkında Genel Bilgiler ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 48*: 135-160.

Gearty, C. A. (2001). "Unravelling Osman". *The Modern Law Re, 64*(2): 159-190. 04 13, 2024 tarihinde https://www.jstor.org/stable/1096991 adresinden alındı

Gemalmaz, M. S. (2005). *Ulusal Üstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş* (5. Baskı b.). Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş, İstanbul.

Gerards, J., & Glas, L. (2017). "Access to Justice in the European Convention on Human Rights System". *Netherlands Quarterly of Human Rights, 35*(1).

Gordon, R., & Ward, T. (2000). *Judicial Review & the Human Rights Act.* Routledge-Cavendish, London.

Gökpınar, M. (2008). *Adil Yargılanma Hakkının Asgari Gerekleri Karşısında Türk Kamu Hukuku.* Adalet Yayınevi, Ankara.

Gölcüklü, F. (1994). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde "Adil Yargılama"". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 49*(01): 199-234. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3114/43195 adresinden alındı

Gözübüyük, A. Ş ve Gölcüklü, F. (2003). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulanması-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi.* Turhan Kitapevi, Ankara.

Gönenç, L., ve Ergül, O. (2002). "Yaşayan Anayasa, 2011 Yılı Anayasa Gelişmeleri". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(1): 13-83.

Gören, Z. (2018). *Anayasa Hukuku* (3. b.). Yetkin Yayınları, Ankara.

Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku.* Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

Gözler, K. (2018). *İnsan Hakları Hukuku.* Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

Gözler, K. (2020). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (2. b., Cilt 1). Ekin Yayınevi, Bursa.

Gözübüyük, A. Ş., Gölcüklü, F., ve Saygılı, A. (2019). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması* (12. b.). Turhan Kitabevi, Ankara.

Gözübüyük-, S., ve Gölcüklü, F. (2004). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması: Avrupa İnsan*

Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi (11. Ek Protokole Göre Hazırlanıp Genişletilmiş 4. Bası b.). Turhan Kitapevi, Ankara.

Gözübüyük, Ş. (1992). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Devlet Başvurusu. *Amme İdare Dergisi, 24*(1).

Gözübüyük, Ş., ve Gölcüklü, F. (2013). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması:* (13. Ek Protokole Göre Hazırlanıp Genişletilmiş 10. Bası. b.). Turhan Kitabevi, Ankara.

Grabenwarter, C. (2004). "Yargılama Güvenceleri-Adil Yargılama Hakkı (İHAS Md.6)",. K. İçel, & Y. Ünver (Ed.) *Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku* (O. Can, Çev., s. 181-244). Seçkin Yayınevi, Ankara.

Greer, S. (2008). *The European Convention on Human Rights, Achievements, Problems and Prospects.* Cambridge University Press, New York.

Grotrian, A. (1994). *Article 6 of the European Convention on Human Rights: The Right to a Fair Trial.* Council of Europe Press, Strazburg.

Güher Ergun vd., 2012/13 (AYM 07 02, 2013). 04 11, 2024 tarihinde https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/13 adresinden alındı

Gülmez, M. (2000). *Farklı Bakış Açılarıyla İnsan Hakları Uygulamaları.* A.P.K. Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Gülmez, M. (2004). "Anayasa Değişikliği Sonrasında İnsan Hakları Sözleşmelerinin İç Hukukta Yeri ve Değeri". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(54): 147-162.

Gültaş, V. (2004). *Geçmişten Günümüze İnsan Hakları.* Bilge Yayınevi, Ankara.

Günay, M. (2014). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Adil Yargılanma Hakkı". *Adalet Dergisi*, 234-261. http://www.yayin.adalet.gov.tr/adaletdergisi/48.sayi/10_meryem_gunay.pdf adresinden alındı

Gündoğan, A. O. (2004). "Hak ve Adalet". H. Ökçesiz (Ed.), *Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arkiv* , İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul.

Gündoğan, E. (2004). "Yönetim Reformlarının Gerekliliği Bağlamında İyi Yönetişim ve Türkiye'de Uygulanabilirliği". *Sivil Toplum, 2*(6).

Güneş, A. M. (2020). *İnsan Hakları Hukukuna Giriş.* Adalet Yayınevi, Ankara.

Güran, S. (1969). *İfade Hürriyeti Üzerine İdare›nin Yetkileri.* İÜHF Yayınları, İstanbul.

Güriz, A. (2001b). *Adalet Kavramı.* Türk Felsefe Kurumu Derneği Yayınları, Ankara.

Güriz, A. (2001a). "Adalet Kavramının Belirsizliği". A. Güriz (Ed.), *Adalet Kavramı* (s. 7-37). Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.

Hadduri, M. (1991). *İslam'da Adalet Kavramı.* (S. Ayaz, Çev.) Yöneliş Yayınları, İstanbul.

Haider, D. (2013). *The Pilot Judgment Procedure of the European Court of Human Rights.* Martinus Nijhof Publishers, Boston.

Hampson, F. J. (1990). "Restrictions on Rights of Action and the European Convention on Human Rights: The Case of Powell and Rayner". *British Yearbook of International Law, 61*(1): 279-310. 04 13, 2024 tarihinde https://academic.oup.com/bybil/article-abstract/61/1/279/328614 adresinden alındı

Harris, D., O'Boyle, M., & Warbrick, C. (2018). *Law of the European Convention on Human Rights* (4. b.). Oxford Univesity Press, Birleşik Krallık.

Haveman, R., Kavran, O., & Nicholls, J. (2003). *Supranational Criminal Law: Ab System Sui Generis.* Intersentia, Antwerp-Oxford-New York.

Heywood, A. (1994). *Political Ideas and Concepts: An Introduction.* St. Martin's Press, New York.

Hillebrecht, C. (2009). "Rethinking Compliance: The Challenges and Prospects of Measuring Compliance with International Human Rights Tribunals". *Journal of Human Rights Practice, 1*(3): 362–379.

Hillebrecht, C. (2014). "he Power of Human Rights Tribunals: Compliance with the European Court of Human Rights and Domestic Policy Change". *European Journal of International Relations, 20*(4): 1100-1123.

Howe, L. (1930). "The Meaning of "Due Process of Law" Prior to the Amendment of the Fourteenth Amendment". *California Law Review, 18*(6): 583-610.

Huneeus, A. V. (2013). "Compliance with International Court Judgments and Decisions". *Oxford Handbook of International Adjudication*, 1-33.

Hünler, S. Z. (2004). "Adaletin Muadili Nedir?" H. Ökçesiz (Ed.), *Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arkivi* (s. 67-72). İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul.

Ichim, O. (2015). *Satisfaction under the European Convention on Human Rights.*, Cambridge.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, https://www.ihd.org.tr/: https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/ adresinden alındı, (erişim tarihi: 27.05.2024).

İhtiyaroğlu, U. (2021). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Siyasi Partilerin Kapatılmasına İlişkin Yaklaşımı v e Refah Partisi Kapatma Kararı Özelinde Din ve Vicdan Hürriyeti". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 29*(1): 329 - 361.

İlal, E. (1968). MAGNA CARTA. *Journal of Istanbul University Law Faculty, 34*(1-4), 210-242. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/9088/113508#article_cite adresinden alındı

İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye.* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İnceoğlu, S. (2007). *Adil Yargılanma Hakkı ve Yargı Etiği.* Ankara: Şen Matbaası.

İnceoğlu, S. (2013). *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı Kamu Hukuku ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler.* Beta Yayınları, İstanbul.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, https://www.hsk.gov.tr/: https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf adresinden alındı, (erişim tarihi: 27.05.2024).

Jacot-Guıllarmod, O. (1993). *Rights Related to Good Administration of Justice (Article 6)", The European System for the Protection of Human Rights.* Martinus Nijhoff Publishers, Boston.

Jahn, J. (2014). "Ruling (In)directly Through Individaul Measures?" *ZaöRV, 74*: 1-39.

Jurgens, E. (2000). *Execution of judgments of the European Court of Human Rights.* 06 03, 2024 tarihinde assembly.coe.int: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17471# adresinden alındı

Kaboglu, İ. Ö. (2003). *Özgürlükler Hukuku.* İmge Kitabevi, Ankara.

Kalabalık, H. (2017). *İnsan Hakları Hukuku* (5. b.). Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri.* Yetkin Yayınları, Ankara.

Karaman, E. (2014). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 72*(1): 411 - 434.

Kartal, B. (2005). "Türkiye'de Adil Yargılanma Hakkı". *Yargıtay*, 5-26. 05 28, 2022 tarihinde http://www.yargitaykararlaridergisi.gov.tr/dergiler/yd/ocak2005.pdf adresinden alındı

Kaşıkara, M. S. (2009). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye* (Birinci Baskı b.). Adalet Yayınevi, Ankara.

Keller, H., & Marti, C. (2015). "Reconceptualizing Implementation: The Judicialization of the Execution of the European Court of Human Rights' Judgments". *European Journal of International Law, 26*(4): 829-850.

Kerr, O. S. (2007). "How to Read a Legal Opinion- A Guide For New Law Students". *The Green Bag, 11*(1).

Kılınç, B. (2006). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İnfazı.* Seçkin Yayınları, Ankara.

Kırmaz, B. (2009). *Avrupa Birliği Sürecinde Hakimlerin Denetimi ve Yargı Bağımsızlığı* (1. b.). Adalet Yayınevi, Ankara.

Koç, Y. /., Yunus, k., ve Tuğluca, M. (2006). "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*(2): 7-24.

Kunter, N., Yenisey, F., ve Nuhoğlu, A. (2006). *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku* (14. b.). Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Kuyaksil, A. (2022). *İnsan Hakları Bilgileri.* Eylül Kitap &Yayınevi, Ankara.

Kuzu, B. (1988). *1876 Kanun-u Esasisinde Suç Muhakemesine İlişkin Hükümlerin Sonraki Anayasalarımızla Karşılaştırmalı Olarak Açıklanması.* Bayrak Matbaacılık, İstanbul.

Kuzu, B. (1994). "Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının İnsan Hakları Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi". *İÜHF, 54*(1-4): 71-101.

Ladewig, H.-M. (2004). "Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku". K. İçel, & Y. Ünver (Ed.), *Yargılama Güvenceleri-Adil Yargılama Hakkı (İHAS Md. 6)* (H. Hakeri, Çev., s. 87-98). Ankara.

Laffranque, J. (2014). "Can't Get Just Satisfaction". A. Seibert-Fohr, & M. E. Villiger (Ed.), *Judgments of the European Court of Human Rights - Effects and Implementation* (s. 75-114). Nomos, Baden.

Lambert-Abdelgawad, E. (2013). "The Court as a part of the Council of Europe: the Parliamentary Assembly and the Committee of Ministers". A. Føllesdal (Ed.), *Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context* (s. 263-300). Cambridge University Press, Cambridge.

Leach, P. (2013). "No longer offering fine mantras to a parched child? The European Court's developing approach to remedies". E. a. Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National(Ed.), *Andreas Føllesdal* (s. 142 - 180). Cambridge University Press, Cambridge.

Lloyd, D. (1991). *The Idea of Law, Landon.* Penguin Books, Landon.

Loucaides, L. G. (2008). "Reparation for Violations of Human Rights under the European Convention and Restitutio in Integrum". *European Human Rights Law Review, 2*: 182-192.

Luggat. *Kaza,* https://www.luggat.com/ adresinden alındı, (erişim tarihi: 27.05.2024).

Lütfi, D. (1982). *İdare Hukuku Ders Notları.* Fakülteler Matbaası, İstanbul.

Merrills, J., & Robertson, A. (2001). *Human Rights in Europe, A Stkorkmaz udy of the European Convention on Human Rights.* University Press, Mancheste.

Miller, C. (1977). "The Forest of Due Process of Law: The American Constitutional Tradition". R. Pennock, & J. Chapman (Ed.), *NOMOS XVIII,* (s. 362). New York University Press, New York. 06 12, 2022 tarihinde https://www.jstor.org/stable/24219200 adresinden alındı

Mole, N., & Harby, C. (2001). *Adil Yargılanma Hakkı* (1. b.). İnsan Hakları Kitapçıkları, No.3. 04 13, 2024 tarihinde https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019113922adil_yargilanma.pdf adresinden alındı

Mott, R. (1973). *Due Process of Law.* Da Capo Press, New York.

Mumcu, A., & Kuzeci, E. (2019). *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri* (8. Baskı b.). Turhan Kitabevi,

Ankara.

Musulin, J. (1983). *Hürriyet Bildirgeleri.* (N. Zeka, Çev.). Belge Yayınları, İstanbul.

Nowak, J., & Rotunda , R. D. (2009). *Constitutional Law* (8. b.). West Publishing.

Nussberger, A. (2020). *The European Court of Human Rights.* Oxford University Press, Oxford, New York.

Okan, N., Taşkın, O. E., Özenbaş Boydağ, N., & Karakehya, H. (2005). *Ceza Muhakemesi Hukuku.* Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Örgütü, U. A. (2001). *Adil Yargılanma Hakkı.* (F. A. Tamer, & E. Kaplan, Çev.), İstanbul.

Özbilgen, E. (1985). *Osmanlı Hukuku'nun Yapısı.* Nihal Kitabevi, İstanbul.

Özbudun, E. (2017). *Anayasalcılık ve Demokrasi* (2. b.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Özbudun, E. (2018). *Türk Anayasa Hukuku* (18 b.). Yetkin Yayınları, Ankara.

Özekes, M. (2003). *Medenî Usul Hukukunda Hukukî Dinlenilme Hakkı.* Yetkin Yayınları, Ankara.

Özeller, N. (2017). "İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Karşılaştırılması". *YBHD, 2*: 43-62.

Özkiraz, A., & Hamdemir, B. (2009). "Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm Ve Osmanlı". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11*(2): 59-78. https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuiibfd/issue/28325/301000 adresinden alındı

Özkök, G. (2002). "İnsan hakları bakımından adalet teorileri: John Rawls". *HFSA Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*(4): 33-50.

Özkul, F. (2016). "Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı". *Ankara Barosu Dergisi*(3): 201 - 263.

Öztürk, B., & Erdem, M. R. (2008). *Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku* (12. b.). Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Paksoy, M. (2014). "Cumhuriyet Savcısının Bağımsızlığı Meselesi". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(1): 45-66.

Pennock, R. (1977). Introduction. R. Pennock, & J. Chapman içinde, *Nomo's XVIII Due Process* (s. 362). New York University Press, New York.

Penrose, M. M. (2010). "The Emperor's Clothes: Evaluating Head of State Immunity Under International Law". *Santa Clara J. Int'l L., 7*(2): 85-144.

Plucknett, T. (2001). *A Concise History of Common Law* (5. Edition b.). The Lawbook Exchange Ltd, New Jersey.

Reid, K. (2012). *A Practitioner's Guide To The European Convention on Human Rights* (4. b.). Sweet&-Maxwell, Londra.

Resnic, D. (1977). "Due Process and Procedural Justice". R. Pennock, & J. Chapman (Ed.), *Nomos XVIII* (s. 362). New York University Press, New York.

Salihpaşaoğlu, Y. (2022). "Anayasa'nın 90. Maddesinin 5. Fıkrası ve Türk Yargı Uygulamasındaki Görünümü". *Anayasa Yargısı, 39*(1): 339–352.

Schabas, W. (2015). *The European Convention on Human Rights: A Commentary.* Oxford University Press, Oxford, United Kingdom.

Schmidtz, D. (2010). *Adaletin Unsurları.* (H. Özler, Çev.) Liberte Yayınları, Ankara.

Schneider, J. (2015). *Reparation and enforcement of judgments: a comparative analysis of the European and Inter-American human rights systems.* epubli GmbH, Berlin.

Sezer, T. D. (2014). "1982 Anayasasına Göre Özel Sınırlama Sebebi Bulunmayan Temel Hak Ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması Sorunu ve Anayasa Mahkemesi Kararları". *Anayasa Hukuku Dergisi, 3*(5): 375-413.

Shapiro, A. H. (1993). "Political Theory and the Growth of Defensive Safeguards in Criminal Procedure: The Origins of the Treason Trials Act of 1696". *Law and History Review, 11*(2): 215-255.

Sicilianos, L.-A., & Kostopoulou, M. (2021). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Bireysel Başvuru.* Avrupa Konseyi, Şen Matbaa, Ankara.

Sınar, H. (2015). "Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukuku Yönünden Ceza Muhakemesinde Adil Yargılanma Hakkının Tarihsel Temelleri". *TAAD*, 169 - 227.

Smith, R. K. (2005). *İnternational Human Rights Text Book.* Oxford University Press, Oxford.

Soysal, M. (1997). *100 Soruda Anayasanın Anlamı* (11. b.). Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Speck, A.-K. (2020). "The European System of Human Rights Protection: No Rolls-Royce, but a Solid Engine Fit for the Future? In Conversation with Council of Europe Insiders". *Journal of Human Rights Practice, 12*(1): 149-156.

Starmer, K. (1999). *European Human Rights Law- The Human Rights Act 1998 and the European Convention on Human Rights.* Legal Action Group, Londra.

Stavros, S. (1992). *The Guarantees For Accused Persons Under Article 6 of The European Convention on Human Rights.* Martinus Nijhoff Publishers, Boston.

Story, J. (1987). *Commentaries on the Constitution of the United States.* (R. D. Rotunda, & J. Nowak, Dü) Carolina Academic Press, New York.

Sur, M. (2022). *Uluslararası Hukukun Esasları* . Beta Basım A.Ş, İstanbul.

Şahbaz, İ. (2004). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türk Yargı Sistemindeki Yeri". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(54): 178-217.

Şeker, H. (2007). "Strazburg Yargı Kararlarında Doğru, Haklı, Yasal ve Makul Gerekçe Biçimleri". *Ankara Barosu Dergisi*(2): 14-43.

Şeker, H. (2010). *Esbab-ı Mucibe'den-Retoriğe Hukukta Gerekçe.* Beta Yayıncılık, İstanbul.

Şen, M. (2015). "İslam Hukuk Geleneği Perspektifinden Yargı Etik İlkeleri". *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*(6): 505-534.

Şentuna, M. T. (2001). "İnsan Hakları Hukuku›nda «Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkı»nın Gelişimi". *TBB Dergisi, 3*: 983-985. 06 09, 2022 tarihinde http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2001-20013-828 adresinden alındı

Taner, F. A., & Kaplan, E. (2000). *Uluslararası Af Örgütü, Adil Yargılanma Hakkı.* İletişim Yayınları, İstanbul.

Taşdelen, O. (2016). "Çelişkili Yargı Kararlarının Adil Yargılanma Hakkı Bağlamında Değerlendirilmesi". *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*(7): 987-1024.

TDK. (2022, 05 23). *Yargı, Yargılama*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/ adresinden alındı

TDK. (21.05.2022). *hak*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.tdk.gov.tr/ adresinden alındı

Tezcan, D., Erdem, M., & Sancaktar, O. (2003). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu.* Seçkin Yayınları, Ankara.

Teziç, E. (2019). *Anayasa Hukuku* (23 b.). Beta Yayınları, İstanbul.

Timur, T. (2017). *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi.* İstanbul: Yordam Kitap.

Tomuschat, C. (2011). "Reperation Orders by International Human Rights Bodies - Financial Compensation or Restitutio in Integrum". D. Spielmann (Ed.), *La Convention Européenne Des Droits de l'homme, Un Instrument Vivant: Mélanges En l'honneur de Christos L. Rozakis = The European Convention on Human Rights, a Living Instrument : Essays in Honour of Christos L. Rozakis.* Bruylant, Bruxelles.

Turan, H. (2009). "Adil Yargılanma Hakkının İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ndeki Yeri ve Önemi". *TBB Dergisi*(84). http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2009-84-548 adresinden alındı

Turan, H. (2016). *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı.* Adalet Yayınevi, Ankara.

Türmen, R. (2006). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. Maddesinde Düzenlenen Adil.* Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara.

TÜSİAD. (2003). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma İlkesi Işığında Hukuk Devleti ve Yargı Reformu, Anayasa Hukuku İdare Hukuku ve Ceza Hukuku Açısından.* Lebib Yalkım Yayınları, İstanbul.

Uygur, G. (2004). "Adalet ve Hukuk Devleti". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29-38. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000464 adresinden alındı

Üçok, C., Mumcu, A., & Bozkurt, G. (2007). *Türk Hukuk Tarihi* (12 b.). Turhan Kitabevi, Ankara.

Ünal, Ş. (1997). *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku.* Yetkin Yayınları, Ankara.

Ünal, Ş. (2001). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri.*, Ankara.

Van Dijk, P., Vanhoof, F., Van Rijn, A., & Zwaak, L. (2006). *Theory and Practice of The European Convention on Human Rights* (4. b.). Intersentia.

Vecchıo, G. D. (1952). *Hukuk Felsefesi.* (S. Erman, Çev.) İstanbul.

Vitkauskas, D., & Dıkov, G. (2012). *Protecting The Right to a Fair Trial Under The European Convention on Human Rights.* Strasbourg: Council of Europe Human Rights Handbooks.

Voeten, E. (2014). "Domestic Implementation of European Court of Human Rights Judgments: Legal Infrastructure and Government Effectiveness Matter: A Reply to Dia Anagn ostou and Alina Mungiu Pipidi". *The European Journal of International Law, 25*(1): 229–238.

White, R., & Ovey, C. (2010). *The European Convention on Human Rights* (5. b.). Oxford University Press, New York.

Yavuz, B. (2012). *Kuruluş ve İşleyişi Açısından Türkiye'de Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı* (1. b.). Adalet Yayınevi, Ankara.

Yurdanur, U. U., & Güner, T. (2014). "İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması: Amerikan Sistemi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9*(2): 309-332.

Yurseven, Y., & Şahin, G. N. (2016). "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahın Yargı Yetkisi". *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* (1): 159-216.

Yüksel, H. (2010). *Uluslararası Sözleşmelerde ve Türk Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı.* Yayınlanmamış Başbakanlık Uzmanlık Tezi, Ankara.

Zupancic, B. M. (2019). *On the European Court of Human Rights: An Insider's Retrospective.* Eleven International Publishing, Utrecht.

AİHM Kararları ve İnternet Kaynakları

1924 Anayasası, https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/ (erişim tarihi: 19.03.2024).

1961 Anayasası, https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/ (erişim tarihi: 26.03.2024).

1981 Anayasası, https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/ (erişim tarihi: 26.03.2024).

Adem Arslan / Türkiye, B. No: 75836/01, Karar Tarihi: 19.12.2006, §29, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-78642 , (erişim tarihi: 27.06.2024).

Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı 2007), https://www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_TUR.pdf, (erişim tarihi: 03.05.2024).

AİHM İçtüzüğü, https://www.anayasa.gov.tr/media/7263/aihm_ictuzuk_2023.pdf, erişim tarihi (01.05.2024).

Airey v. Ireland, Başvuru No: 6289/73, 09.10.1979, §22-28, § 24. https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-57420%22]}, (erişim tarihi: 13.04.2024).

AKBK Kararı: CM/Inf/DH(2007)30-rev, Karar Tarihi: 14/06/2007, https://search.coe.int/cm?i=09000016805d5622, (erişim tarihi: 30.05.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2003)6, Karar Tarihi: 11.02.2003, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-22170, (erişim tarihi: 12.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2004)81, Karar Tarihi: 08/12/2004, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-22120, (erişim tarihi: 10.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2005)28, Karar Tarihi: 05.04.2005, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-42845 , (erişim tarihi: 12.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2005)60, Karar Tarihi: 05.07.2005, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-12145, (erişim tarihi: 12.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2005)89, Karar Tarihi: 11.10.2005, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-22168 , (erişim tarihi: 10.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2007)100, Karar Tarihi: 05.06.2007, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-81572,(erişim tarihi: 15.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2007)73, Karar Tarihi: 06/06/2007, https://search.coe.int/cm?i=09000016805d5e32, (erişim tarihi: 30.05.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2008)83, Karar Tarihi: 17.09.2008, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-5558 ,(erişim tarihi: 17.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2009)7, Karar Tarihi: 09.01.2009, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-191, (erişim tarihi: 12.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2010)64, Karar Tarihi: 01.06.2010, https://hudoc.exec.coe.int/ENG?i=001-99669 , (erişim tarihi: 27.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2011)171, Karar Tarihi: 13.09.2011, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-106981 ,(erişim tarihi: 20.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2011)179, Karar Tarihi: 13.09.2011, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-106994 ,(erişim tarihi: 20.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2011)307, Karar Tarihi: 29.11.2011, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-108565, (erişim tarihi: 20.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2011)308, Karar Tarihi: 29.11.2011 https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-5500 ,(erişim tarihi: 17.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2012)226, Karar Tarihi: 04.12.2012, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-116578 , (erişim tarihi: 27.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2013)194, Karar Tarihi: 24.09.2013, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-16901, (erişim tarihi: 12.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2013)256, Karar Tarihi: 03.12.2013, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-140755 , (erişim tarihi: 26.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2014/298), Karar Tarihi: 17.12.2014, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-5522 , (erişim tarihi: 27.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2015)47, Karar Tarihi: 01.04.2015, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-153927,(erişim tarihi: 20.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2018)202, Karar Tarihi: 05.06.2018, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-37, (erişim tarihi: 12.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2018)219, Karar Tarihi: 05.06.2018, https://hudoc.exec.coe.int/ENG?i=004-37270 , (erişim tarihi: 27.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2018)37, Karar Tarihi: 31.01.2018, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-181041 , (erişim tarihi: 27.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2018)405, Karar Tarihi: 14.11.2018, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-46121, (erişim tarihi: 12.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2018)422, Karar Tarihi: 14.11.2018, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-37242 ,(erişim tarihi: 17.06.2024).

AKBK Kararı: CM/ResDH(2022)253, Karar Tarihi: 20.09.2022, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-4324, (erişim tarihi: 12.06.2024).

AKBK Kararı: CM/Sel/Ara(2007)1002, Karar Tarihi: 16/07/2007, https://search.coe.int/cm?i=-09000016805d54cb , (erişim tarihi: 30.05.2024).

AKBK Kararı: DH(2002)70, Karar Tarihi: 11.06.2002, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-173, (erişim tarihi: 10.06.2024).

AKBK Kararı: DH(2019)49, Karar Tarihi: 12.03.2019, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-49609,(erişim tarihi: 12.06.2024).

AKBK Kararı: DH(96)368, Karar Tarihi: 25.06.1996, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55824, (erişim tarihi: 10.06.2024).

AKBK Kararı: DH(98)11, Karar Tarihi: 18.2.1998, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55878 ,(erişim tarihi: 20.06.2024).

AKBK Kararı: DH(99)555, Karar Tarihi: 08.10.1999, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55729,(erişim tarihi: 15.06.2024).

AKBK Kararı: İntResDH(99)434, Karar Tarihi: 09/06/1999, https://search.coe.int/cm?i=09000016804b1910, (erişim tarihi: 30.05.2024).

AKBK Kararı: ResDH(2002)110, Karar Tarihi: 07.10.2002, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-5470,(erişim tarihi: 15.06.2024).

AKBK Kararı: ResDH(88)13, Karar Tarihi: 26/10/1988, https://search.coe.int/cm?i=09000016804b7fb4 (erişim tarihi: 25.05.2024).

AKBK Kararı: ResDH(98)10, Karar Tarihi: 18/02/1998, https://search.coe.int/cm?i=09000016805b0f9d (erişim tarihi: 25.05.2024).

Akdıvar / Türkiye, B. No: 21893/93, Karar Tarihi: 16.09.1993, §5-6, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58152 , (erişim tarihi: 20.05.2024).

Albert ve Le Compte/Belçika, Başvuru No: 7299/75, 7496/76, 10/2/1983, § 30, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57421, (erişim tarihi: 17.04.2024).

Aleksanyan/Rusya, B. No: 46468/06, Karar Tarihi: 22.12.2008, §239-240, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90390 , (erişim tarihi: 06.05.2024).

Alexanian / Rusya, B.No: 46468/06, Karar Tarihi: 12.12.2008, §240, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90390, (erişim tarihi: 20.05.2024).

Allenet de Ribemont/Fransa (Yorumlama), B.No: 15175/89, Karar Tarihi:07/08/1996, §19, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62546, (erişim tarihi: 25.05.2024).

Allenet de Rıbemont/Fransa, B. No: 15175/89, Karar Tarihi:10/2/19955, § 47, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62470, (erişim tarihi: 25.05.2024).

Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, http://tr.wikisource.org/wiki/Amerikan_Bağımsızlık_Bildirgesi, (erişim tarihi: 12.06.2022).

Analysis of statistics 2020, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Stats_analysis_2019_ENG, (erişim tarihi: 01.05.2024).

Anđelković/Sırbistan, B. No: 1401/08, Karar Tarihi: 9/4/2013, § 24, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-118334, (erişim tarihi: 25.05.2024).

Ankerl/İsviçre, B. No: 17748/91, Karar Tarihi: 23/10/1996, § 38, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58067, (erişim tarihi: 23.04.2024).

Artico v. İtalya, B. No: 6694/74, Karar Tarihi: 13.05.1980, §33-37, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-74954, (erişim tarihi: 23.04.2024).

Ashıngdane v. The Unıted Kıngdom, Başvuru No: 8225/78, 28.05.1985, §59 https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57425, (erişim tarihi: 13.04.2024).

Assanidze/Gürcistan, B. No: 71503/01, Karar Tarihi: 08.04.2004, §202-203, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61875, (erişim tarihi: 06.05.2024).

Atanasovski/Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti, B. No: 36815/03, Karar Tarihi: 14/1/2010, § 38, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-96673, (erişim tarihi: 06.05.2024).

Avetisyan / Ermenistan, B.No: 13479/11, Karar Tarihi: 10.11.2016, §68, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-168390, (erişim tarihi: 12.06.2024).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/482020133438Admissibility_guide_TUR.pdf, (erişim tarihi: 03.05.2024).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Mahkeme İç Tüzüğü, https://www.anayasa.gov.tr/media/7263/aihm_ictuzuk_2023.pdf, (erişim tarihi: 18.05.2024).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 6. Madde, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_TUR (erişim tarihi: 11.04.2024).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf, (erişim tarihi:14.06.2022).

Avrupa Konseyi Statüsü, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020093815001_tur.pdf, (erişim tarihi: 25.05.2024).

Axen/Almanya, B. No: 8273/78, 8/12/1983, § 28.

Aydoğdu/Türkiye, B. No: 40448/06, Karar Tarihi 30.08.2016 § 50-53, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168621, (erişim tarihi: 01.05.2024).

AYM, Ali Atlı, B. No: 2013/500, 20/03/2014, §49, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/500?BasvuruNoYil=2013&BasvuruNoSayi=500, (erişim tarihi: 13.04.2024).

AYM, Eğil Asliye Hukuk Mahkemesi, B. No: 2011/33, 11/04/2012, §16, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121013-9.htm , (erişim tarihi: 15.04.2024).

AYM, Güher Ergun ve diğerleri, B. No: 2012/13, 2/7/2013, §38, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/13, (erişim tarihi: 11.04.2024).

AYM, Hasan Kaya, B. No: 2018/37568, 13/1/2022, §§ 40-42, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/37568, (erişim tarihi: 13.04.2024).

AYM, İsmail Taşpınar, B. No: 2013/3912, 6/2/2014, § 21, §23, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/3912, (erişim tarihi: 13.04.2024).

AYM, Kenan ve Turan Yıldırım, B. No: 2013/711, 03/04/2014, §58, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/711?BasvuruNoYil=2013&%20BasvuruNoSayi=711, (erişim tarihi: 15.04.2024).

AYM, Levent Ersöz, B. No: 2013/5274, 16/7/2014, §116, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/5274?BasvuruNoYil=2013&BasvuruNoSayi=5274, (erişim tarihi: 13.04.2024).

AYM, Mehmet Güçlü ve Ramazan Erdem, B. No: 2015/7942, 28/5/2019, § 28, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/7942, (erişim tarihi: 13.04.2024).

AYM, Nermin Polat, B. No: 2012/1223, 05.11.2014, §37, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/1223?BasvuruNoYil=2012&BasvuruNoSayi=1223, (erişim tarihi: 13.04.2024).

AYM, Özkan Şen, B. No: 2012/791, 07.11.2013, §52, §58. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/791?BasvuruNoYil=2012&BasvuruNoSayi=791, (erişim tarihi: 13.04.2024).

AYM, Serkan Acar, B. No: 2013/1613, 02.10.2013, §39, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/1613?BasvuruNoYil=2013&BasvuruNo%20Sayi=1613, (erişim tarihi: 13.04.2024).

B./Avusturya, B. No: 1968/86, Karar Tarihi: 28/03/1990, § 54-55, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57625, (erişim tarihi: 18.05.2024).

Bajramı/Arnavutluk, B. No: 35853/04, Karar Tarihi: 18.12.2007, § 7-8, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84050 , (erişim tarihi: 18.05.2024).

Bakan / Türkiye, B. No: 50939/99, Karar Tarihi: 12.06.2007, §79, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-81007, (erişim tarihi: 27.06.2024).

Bakanlar Komitesi'nin 10 Mayıs 2006 tarihli 964. Daimi Temsilciler Toplantısı'nda kabul edilen kurallar, https://rm.coe.int/16806eebf0, (erişim tarihi: 25.05.2024).

Bakanlar Komitesi'nin 10 Mayıs 2006 tarihli 964. Daimi Temsilciler Toplantısı'nda kabul edilen kurallar, https://rm.coe.int/16806eebf0, (erişim tarihi: 25.05.2024).

Barbera, Messegue ve Jabardo v. İspanya, B. No: 10590/83, Karar Tarihi: 06.12.1988, Ser. A, no 146, §77, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57429, (erişim tarihi: 18.05.2024).

Barišič/Slovenya, B. No 32600/05, Karar Tarihi: 18.10.2012, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113805, (erişim tarihi: 18.05.2024).

Beaumartin/Fransa, B. No: 15287/89, Karar Tarihi: 24/11/1994, § 33, § 38-39, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57898 , (erişim tarihi: 16.04.2024).

Beian/Romanya, B. No: 30658/05, Karar Tarihi: 6/12/2007, § 37, 39, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-83819, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Belilos/İsviçre, B. No: 10328/83, Karar Tarihi: 29/04/1988, §66 https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57434, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Bendenoun/Fransa, B. No: 12547/86, Karar Tarihi: 24/2/1994, § 52-53, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62420, (erişim tarihi: 10.06.2024).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf, (erişim tarihi 14.06.2022).

Bladet Tromso AS ve Pal Stensas / Norveç, B.No: 21980/93, Karar Tarihi: 20.05.1999, §73, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58369, (erişim tarihi: 10.06.2024).

Bock/Almanya, B. No: 11118/84, Karar Tarihi: 29/3/1989, § 37, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57440, (erişim tarihi: 10.06.2024).

Boddaert/Belçika, B. No: 12919/87, Karar Tarihi: 12/10/1992, § 39, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57768, (erişim tarihi: 23.04.2024).

Bönisch/Avusturya, B. No: 8658/79, Karar Tarihi: 6/5/1985, § 31-35, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62001, (erişim tarihi: 04.05.2024).

Bonzi-İsviçre, Başvuru No: 7854/77, Karar Tarihi: 12/07/1978, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-74394, (erişim tarihi: 23.04.2024).

Borgers/Belçika, B. No: 12005/86, Karar Tarihi: 30/10/1991, §§ 25-29, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62276, (erişim tarihi: 23.04.2024).

Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı/Türkiye, B. No: 37646/03, Karar Tarihi: 06.10.2009, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94800 , (erişim tarihi: 04.05.2024).

Brandstetter/Avusturya, B. No: 11170/84, 12876/87, 13468/87, 28/8/1991, § 42, § 44-45, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57683, (erişim tarihi: 16.04.2024).

British American Tobacco Company/Hollanda, Başvuru No: 19589/92, Karar Tarihi: 20/11/1995, § 78, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57953, (erişim tarihi: 17.04.2024).

Broniowski/Polonya, B. No: 31443/96, Karar Tarihi: 22.06.2004, §162, §193, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61828 , (erişim tarihi: 10.05.2024).

Brumarescu/Romanya, B. No: 28342/95, Karar Tarihi: 23.01.2001, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59159, (erişim tarihi: 04.05.2024).

Buchholz/Almanya, B. No: 7759/77, Karar Tarihi: 6/5/1981, § 39-40, § 47, § 50. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62009, (erişim tarihi: 21.04.2024).

Büker/Turkey, B. No: 29921/96, Karar Tarihi: 24/10/2000, §34, https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58902, (erişim tarihi: 15.04.2024).

Bulut/Avusturya, B. No: 17358/90, Karar Tarihi: 22/2/1996, § 30, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57971, (erişim tarihi: 17.04.2024).

Burmych ve Diğerleri/Ukrayna, B. No: 46852/13, Karar Tarihi: 12.10.2017, §8, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082 , (erişim tarihi: 10.05.2024).

Butkevicius v. Litvanya, B. No: 48297/99, Karar Tarihi: 26.03.2002, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-60344, (erişim tarihi: 15.04.2024).

Campbell ve Fell / Birleşik Krallık, Başvuru No: 7819/77; 7878/77, Karar Tarihi:28.06.1984, §139 https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57456, (erişim tarihi: 13.04.2024).

Capuano/İtalya, B. No: 9381/81, 25/6/1987, §22, § 25, § 28. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57458, (erişim tarihi: 04.05.2024).

Çıraklar / Türkiye, B. No:19601/92, Karar Tarihi: 28.10.1998, §40-41, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58253, (erişim tarihi: 15.06.2024).

Ciricosta ve Viola/İtalya, B. No: 19753/92, Karar Tarihi:

18/01/1995, § 30, § 28-32, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62511, (erişim tarihi: 13.04.2024).

Colozza/İtalya, B. No: 9024/80, Karar Tarihi:

12/02/1985, § 27, § 28, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62020, (erişim tarihi: 13.04.2024).

Comingersoll S.A./Portekiz, B. No: 35382/97, 6/4/2000, §18, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58562,, (erişim tarihi: 21.04.2024).

Craxi / İtalya, B.No: 34896/97, Karar Tarihi: 15.12.2002, §108, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-60812, (erişim tarihi: 12.06.2024).

Crociani, Palmiotti, Tanassi, Lefebvre D'Ovidio/İtalya, Başvuru No: 8603/79, 18/12/1980, §12 https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-74942 , (erişim tarihi: 16.04.2024).

Cruz Varas ve Diğerleri/İsveç, B. No: 15576/89, Karar Tarihi: 20.03.1991,§102–103, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57674, (erişim tarihi: 15.05.2024).

Cudak/Litvanya, B. No: 15869/02, Karar Tarihi: 23.03.2010, §79, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97879, (erişim tarihi: 04.05.2024).

Dacia S.R.L./Moldova, B. No: 3052/04, Karar Tarihi: 24.02.2009, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91479 , (erişim tarihi: 04.05.2024).

Damir Sibgatullin/Rusya, B. No: 1413/05, Karar Tarihi: 28.05.2014, § 6-10, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144141 , (erişim tarihi: 18.05.2024).

Danimarka/Türkiye, B. No: 34382/97, Karar Tarihi: 05.04.2000, §21, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58542 , (erişim tarihi: 10.05.2024).

Danıştay Onuncu Dairesinin 29/3/2022 tarihli ve E. 2021/6648, K. 2022/1647 sayılı kararı, https://www.ictihatlar.com.tr/ictihatdetay-118332-danistay-Danistay-10-Daire-2021-6648-Esas-2022-1647-Karar-Sayili-Ilami.html, (erişim tarihi: 21.04.2024).

De Cubber/Belçika, Başvuru No: 9186/80, Karar Tarihi: 26/10/1984, § 29-30, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62023, (erişim tarihi: 16.04.2024).

De Haas ve Gijsels/Belçika, B. No: 19983/92, Karar Tarihi:24/2/1997, § 58, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58015, (erişim tarihi: 15.05.2024).

De Moor/Belçika, B. No: 16997/90, Karar Tarihi:23/6/1994, §§ 55-57, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62433, (erişim tarihi: 03.05.2024).

De Wilde, Ooms and Versyp/Belçika (Madde 50), B. No: 2832/66, Karar Tarihi: 10.3.1972, § 20, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57607, (erişim tarihi: 03.05.2024).

Delcourt/Belçika, B. No: 2689/65, Karar Tarihi: 17/01/1970 § 37. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62025, (erişim tarihi: 15.05.2024).

Demicoli/Malta, B. No:13057/87, Karar Tarihi: 27/8/1991, § 41, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62240, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Demir ve Baykara / Türkiye, B. No: 34503/97, Karar Tarihi: 12.11.2008, §170, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-89558, (erişim tarihi: 17.06.2024).

Desde/Türkiye, B. No: 23909/03, Karar Tarihi: 1/2/2011, § 124, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-103135, (erişim tarihi: 04.05.2024).

Diennet/ France, Başvuru No: 18160/91, Karar Tarihi: 26/09/1995, §31, §34-35, § 38. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57957 , (erişim tarihi: 19.04.2024).

Doğan ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 8803/02, Karar Tarihi: 13.07.2006 § 49, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76309, (erişim tarihi: 03.05.2024).

Dombo Beheer/Hollanda, B. No: 14448/88, Karar Tarihi: 27/10/1993, § 33, § 34-35, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57850 , (erişim tarihi: 15.05.2024).

E/İrlanda, B. No: 42734/09, Karar Tarihi: 01.10.2013, §4, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127874, (erişim tarihi: 10.05.2024).

Eckle/Almanya, B. No: 8130/78, Karar Tarihi: 15/07/1982, § 16, § 66, § 77, §84, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57476, (erişim tarihi: 03.05.2024).

Editions Periscope/Fransa, B. No: 11760/85, Karar Tarihi: 26/03/1992, § 44. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57790, (erişim tarihi: 10.05.2024).

Edwards/Birleşik Krallık, B. No: 13071/87, Karar Tarihi: 16/12/1992, § 36, § 37-39, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57775, (erişim tarihi: 19.04.2024).

Ekbatanı/ Sweden, B. No: 10563/83, Karar Tarihi:26/05/1988, §32-33, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62035, (erişim tarihi: 19.04.2024).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/06turkish/TIntCovEcSocCulRights.pdf, (erişim tarihi: 14.06.2022)

Emel Boyraz/Türkiye, B. No: 61960/08, Karar Tarihi: 02/12/2014, § 74, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-148271, (erişim tarihi: 10.05.2024).

Ettl And Others/ Austrıa, Başvuru No: 9273/81, Karar Tarihi: 23/04/1987, §38, §42-43, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62042, (erişim tarihi: 19.04.2024).

Fatullayev/Azerbaycan, B. No: 40984/07, Karar Tarihi: 22.04.2010, §107, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98401, (erişim tarihi: 06.05.2024).

Fayed/Birleşik Krallık, B. No: 17101/90, Karar Tarihi:21/09/1990, §65, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57890, (erişim tarihi: 13.04.2024).

Fejde/ Sweden, Başvuru No: 12631/87, Karar Tarihi:29/10/1991, §31, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57700, (erişim tarihi: 19.04.2024).

Feldbrugge/Hollanda, B. No: 8562/79, 29/05/1986, § 44.

Fellner ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 13312/08, Karar Tarihi: 10.10.2017, §48, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-18082 , (erişim tarihi: 07.05.2024).

Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı/Türkiye, B. No: 34478/97, Karar Tarihi: 09.01.2007, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78866 , (erişim tarihi: 04.05.2024).

Findlay/Birleşik Krallık B. No: 22107/93, 25/2/1997, §77-80, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58016, (erişim tarihi: 15.04.2024).

Fıscher/Austrıa, B. No: 16922/90, Karar Tarihi:26/04/1995 §44, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57916 , (erişim tarihi: 19.04.2024).

Fonyódi/Macaristan, B. No: 30799/04, Karar Tarihi: 07.04.2009, § 8, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92081 , (erişim tarihi: 18.05.2024).

Fransa/Danışma Görüşü - Protokol 16 'Yurt dışında taşıyıcı annelik yoluyla doğan çocuk ile amaçlanan anne arasında yasal ebeveyn-çocuk ilişkisinin iç hukukta tanınmasına ilişkin istişari görüş', B. No: P16-2018-001, Karar Tarihi: 10/04/2019, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-6380464-8364383, (erişim tarihi: 18.05.2024).

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, Adil Yargılanmaya İlişkin Maddeler, https://tr.wikisource.org/wiki/%C4%B0nsan_ve_Yurtta%C5%9F_Haklar%C4%B1_Bildirisi, (erişim tarihi: 12.06.2022).

Fredın /Sweden (No. 2), Başvuru No: 18928/91, 23/02/1994, §14, §22, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57867, (erişim tarihi: 19.04.2024).

Gäfgen/Almanya, B. No: 22978/05, Karar Tarihi: 01/06/2010, § 187-188, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-99015, (erişim tarihi: 19.04.2024).

García Mateos/İspanya, B. No: 38285/09, Karar Tarihi: 19/2/2013, § 45-49, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-116985, (erişim tarihi: 07.05.2024).

Gençel / Türkiye, B. No: 53431/99, Karar Tarihi: 23.10.2003, §19, §27 https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-61392, (erişim tarihi: 26.06.2024).

Göç / Türkiye, Başvuru No: 36590/97, 11/07/2002, §48, §52, §58 https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-60597 , (erişim tarihi: 19.04.2024).

Golder v. The Unıted Kıngdom, Başvuru No: 4451/70, 21.02.1975, §35. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57496, (erişim tarihi: 13.04.2024).

Gözüm/Türkiye, B. No: 4789/10, Karar Tarihi: 20.01.2015, § 18, §31, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156974 , (erişim tarihi: 01.05.2024).

Guincho/Portekiz, B. No: 8990/80, 10/7/1984, § 31, § 32, § 36, 41, § 11-13. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62055 , (erişim tarihi: 21.04.2024).

Guzzardi/İtalya, B. No: 7367/76, Karar Tarihi: 06.11.1980 § 113, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57498, (erişim tarihi: 03.05.2024).

H./Belçika, B. No: 8950/80, Karar Tarihi: 30/11/1987, §50, § 53-55. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62059, (erişim tarihi: 15.04.2024).

H./Birleşik Krallık, B. No: 9580/81, Karar Tarihi: 08/07/1987, § 81, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57504, (erişim tarihi: 15.04.2024).

H./Fransa, B. No: 10073/82, Karar Tarihi: 24/10/1989, § 53-55, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57502, (erişim tarihi: 21.04.2024).

Hadjıanastassıou/Yunanistan, B. No: 12945/87, Karar Tarihi: 16/12/1992, § 33, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57779, (erişim tarihi: 13.04.2024).

Hakansson ve Sturesson / İsveç, B. No: 11855/85, Karar Tarihi:21/02/1990, §66-68, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57638, (erişim tarihi: 19.04.2024).

Helmes/İsveç, B. No: 11826/85, Karar Tarihi: 29/10/1991, § 38-39, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57701, (erişim tarihi: 01.05.2024).

Hentrich/Fransa, B. No: 13616/88, Karar Tarihi: 22/9/1994, § 42, § 56, https://hudoc.echr.coe.

int/?i=001-57903, (erişim tarihi: 01.05.2024).

Hiro Balani/İspanya, B. No:18064/91, Karar Tarihi: 9/12/1994, § 28, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57910, (erişim tarihi: 13.04.2024).

Hirst / Birleşik Krallık, B. No: 74025/01, Karar Tarihi: 06.10.2005, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-70442, (erişim tarihi: 02.07.2024).

Holm/İsveç, Başvuru No: 14191/88, 5/11/1993, § 32-33, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57851, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Hornsby / Yunanistan, B. No:18357/91, Karar Tarihi: 19.03.1997, §40,§44. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58153, (erişim tarihi: 10.06.2024).

Horvat / Hırvatistan, B.No: 51585/99, Karar Tarihi: 26.07.2001, §60, §66, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-59616, (erişim tarihi: 12.06.2024).

Hulea / Romanya, B.No: 33411/05, Karar Tarihi: 02.10.2012, §47, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-113547, (erişim tarihi: 12.06.2024).

Hulki Güneş/Türkiye, B. No: 28490/95, Karar Tarihi: 19/6/2003, § 86, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-65727, (erişim tarihi: 10.06.2024).

Ilaşcu ve Diğerleri/Moldova ve Rusya, B. No: 48787/99, Karar Tarihi: 08.07.2004, §490, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61886, (erişim tarihi: 06.05.2024).

Ilgar Mammadov/Azerbaycan, B. No: 15172/13, Karar Tarihi: 29.05.2019, §150, §151, §155, §164, §207-213, §218, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193543, (erişim tarihi: 15.05.2024).

İncal/Türkiye, Başvuru No: 22678/93, 9/6/1998, § 72-73, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58197, (erişim tarihi: 17.04.2024).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 10. Madde, https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights / (erişim tarihi: 25.05.2022).

İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 No'lu Protokol, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019104819ek14.pdf , (erişim tarihi: 03.06.2024).

İnsanov/Azerbaycan, B. No: 16133/08, Karar Tarihi: 14/03/2013, § 146, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-117132, (erişim tarihi: 15.05.2024).

Iordan Iordanov/Bulgaristan, B. No: 23530/02, Karar Tarihi: 2/7/2009, § 47, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-93376, (erişim tarihi: 17.04.2024).

İsveç Motorlu Taşıt Sürücüleri Sendikası / İsveç, B. No: 5614/72, Karar Tarihi: 06.02.1976, §40, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57527, (erişim tarihi: 20.05.2024).

James ve Diğerleri / Birleşik Krallık, B. No: 8793/79, Karar Tarihi: 21.02.1986, §84, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57507, (erişim tarihi: 20.05.2024).

Jan-Ake Andersson/ Sweden, Başvuru No: 11274/84,29/10/1991, §29-30, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57698, (erişim tarihi: 19.04.2024).

K.H. ve Diğerleri/Slovakya, B. No: 32881/04, Karar Tarihi: 28.04.2009, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92418, (erişim tarihi: 18.05.2024).

Kamasinski/Avusturya, B. No: 9783/82, 19/12/1989, § 107.

Karakasis / Yunanistan, B.No: 38194/97, Karar Tarihi: 17.10.2000, §27, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58876, (erişim tarihi: 12.06.2024).

Karakoç ve diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 27692/95, 15/10/2002, § 60, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-65243, (erişim tarihi: 16.04.2024)

Kasymakhunov/Rusya, B. No: 29604/12, Karar Tarihi: 14.11.2013, §181, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128055 , (erişim tarihi: 15.05.2024).

Katte Klitsche De La Grange/İtalya, Başvuru No: 12539/86, 27/10/1994, § 61, § 61-63. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57893, (erişim tarihi: 21.04.2024).

Kerojärvi/Filandiya, B. No: 17506/90, Karar Tarihi: 19/7/1995, § 39, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57941, (erişim tarihi: 12.06.2024).

Kleyn ve diğerleri/Hollanda, B. No: 39343/98; 39651/98; 43147/98; 46664/99, 6/5/2003, §§ 200-202, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-61077, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Kök/Türkiye, B. No:1855/02, Karar Tarihi: 19/10/2006, § 32, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-77593, (erişim tarihi: 13.04.2024).

König/Almanya, B. No: 6232/73, Karar Tarihi: 28/06/1978, § 98, § 100, § 105, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57512, (erişim tarihi: 21.04.2024).

Kraska/İsviçre, B. No: 13942/88, Karar Tarihi: 19/4/1993, §26, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57828. (erişim tarihi: 21.04.2024).

Kremzow/Avusturya, B. No: 12350/86, Karar Tarihi:21/9/1993, § 67-69, § 75, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57829, (erişim tarihi: 12.06.2024).

Kress/Fransa, B. No: 39594/98, Karar Tarihi: 7/6/2001, § 72,§ 72-76, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-59511, (erişim tarihi: 23.04.2024).

Kröcher ve Möller-İsviçre, B. No: 8463/78, Karar Tarihi: 09/07/1981, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-74006, (erişim tarihi: 23.04.2024).

Kyprianou / Kıbrıs, B. No: 73797/01, Karar Tarihi: 15.12.2005, § 34, §41, §47, §135, §183, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-71671, (erişim tarihi: 20.06.2024).

Le Compte, Van Leuven and De Meyere / Belçika (Madde 50), B.No: 6878/75, 7238/75, Karar Tarihi: 18.10.1982, §13, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62079, (erişim tarihi: 20.05.2024).

Le Compte, Van Leuven ve De Meyere/Belçika, Başvuru No: 6878/75-7238/75, 23/6/1981, § 58, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62079, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Les Travaux Du Midi/Fransa, B. No. 12275/86, Karar Tarihi: 2/7/1991, https://insanhaklari.gen.tr/Karar.aspx?m=H&b=12275%2f86&t=02.07.1991, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Luedicke, Belkacem ve Koç v. Almanya, B. No:6210/73, 6877/75, 7132/75, 28.11.1978, §42, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-55413 , (erişim tarihi: 23.04.2024).

Lungoci/Romanya, B. No: 62710/00, Karar Tarihi: 26.01.2006, §Hüküm 3, § 56, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72174 , (erişim tarihi: 04.05.2024).

Magee-Birleşik Krallık, B. No: 28135/ 95, Karar Tarihi: 06.06.2000, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58837, (erişim tarihi: 23.04.2024).

Mahmutkulov ve Askarov / Türkiye, B. No: 46827/99, 46951/99, Karar Tarihi:, 04.02.2005, §128, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68183, (erişim tarihi: 20.05.2024).

Maksimov/Azerbaycan, B. No: 38228/05, Karar Tarihi: 08.10.2009, § 46, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94871, (erişim tarihi: 04.05.2024).

Malysh ve Ivanin/Ukrayna, B. No: 40139/14, 41418/14, Karar Tarihi: 09.09.2014, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147032, (erişim tarihi: 01.05.2024).

Mamatkulov ve Askarov/Türkiye, B. No: 46827/99; 46951/99, Karar Tarihi: 04.02.2005, §104, §108, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68183, (erişim tarihi: 15.05.2024).

Mansur/Türkiye, B. No: 16026/90, Karar Tarihi: 8/6/1995, § 64, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57932, (erişim tarihi: 01.05.2024).

Marckx/Belçika, B. No: 6833/74, Karar Tarihi: 13.06.1979, § 58, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534, (erişim tarihi: 03.05.2024).

Martins Moreira/Portekiz, B. No: 11371/85, Karar Tarihi: 26/10/1988, § 60-61, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57535, (erişim tarihi: 01.05.2024).

Mcginley ve Egan/Birleşik Krallık, B. No: 21825/93; 23414/94, Karar Tarihi:9/6/1998, § 86-91, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58452, (erişim tarihi: 03.05.2024).

McGonnell/Birleşik Krallık, Başvuru No: 28488/95, Karar Tarihi: 8/2/2000, § 55-58, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58461 , (erişim tarihi: 16.04.2024).

Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme Madde 14, https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/bm-siyasi-ve-medeni-haklar-uluslararasi-sozlesmesi.pdf, (erişim tarihi: 14.06.2022).

Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, (https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/bm-siyasi-ve-medeni-haklar-uluslararasi-sozlesmesi.pdf, erişim tarihi: 14.06.2022)

Meltex Ltd. ve Mesrop Movsesyan/Ermenistan, B. No: 32283/04, Karar Tarihi: 17/6/2008, § 88, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-87003, (erişim tarihi: 20.05.2024).

Meral / Türkiye, B. No: 33446/02, Karar Tarihi: 27.11.2007, §39, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-83504, (erişim tarihi: 27.06.2024).

Minelli v İsviçre, B. No: 8660/79, Karar Tarihi:25.03.1983, §37, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57540, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Mitap ve Müftüoğlu/Türkiye, B. No: 15530/89, 15531/89, Karar Tarihi: 25/3/1996, §§ 36-37, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57979, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Mlynek/Avusturya, B. No: 15016/89, Karar Tarihi: 27/10/1992, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62342, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Monnell ve Morris/Birleşik Krallık, B. No: 9562/81, 9818/82, Karar Tarihi: 02/03/1987, § 58, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57541, (erişim tarihi: 20.05.2024).

Montovanelli/Fransa, B. No: 21497/93, Karar Tarihi:18/3/1997, §§ 33-36, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58023, (erişim tarihi: 13.04.2024).

Moreira de Azevedo/Portekiz, B. No: 11296/84, Karar Tarihi: 28/08/1991, §66, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62238, (erişim tarihi: 07.05.2024).

Murray's Lessee v. Hoboken Land & Improvement Co., 59 U.S. 272 (1856), https://supreme.justia.com/cases/federal/us/59/272/ , (erişim tarihi: 12.06.2022).

Nadtoka/Rusya, B. No: 29097/08, Karar Tarihi: 06.10.2020, § 8-10, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204833, (erişim tarihi: 18.05.2024).

Nagmetov/Rusya, B. No: 35589/08, Karar Tarihi: 30.03.2017, § 93, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172440 , (erişim tarihi: 07.05.2024).

Nejdet Şahin ve Perihan Şahin/Türkiye [BD], B. No: 13279/05, Karar Tarihi: 20/10/2011, § 50, § 57, § 94-95, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-107156, (erişim tarihi: 07.05.2024).

Neumeister/Avusturya, B. No: 1936/63, Karar Tarihi: 27/6/1968, § 20, § 21, § 22, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57544, (erişim tarihi: 07.05.2024).

Nideröst-Huber/İsviçre, B. No: 18990/91, Karar Tarihi: 18/2/1997, § 29, § 29-32, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62586, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Nortier/Hollanda, Başvuru No: 13924/88, Karar Tarihi: 24/8/1993, § 35-37, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57835, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Oberschlick/Avusturya, Başvuru No: 11662/85, Karar Tarihi: 23/5/1991, § 51-52, § 72, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57716 , (erişim tarihi: 17.04.2024)

Observer ve Guardian / Birleşik Krallık, B. No: 13585/88, Karar Tarihi: 26.11.1991, §76, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57705, (erişim tarihi: 20.05.2024).

Öcalan/Türkiye, Başvuru No: 46221/99, 12/3/2003, § 115-116-121, § 160-163, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-69022 , (erişim tarihi: 17.04.2024).

Oliari ve Diğerleri/İtalya, B. No: 18766/11, 36030/11, Karar Tarihi: 21.07.2015 § 68, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156265, (erişim tarihi: 01.05.2024).

Olujıć/ Hırvatistan, Başvuru No: 22330/05, 05/02/2009, §72, §75-76, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-91144 , (erişim tarihi: 19.04.2024).

Open Door ve Dublin Well Woman / İrlanda, B. No:14235/88, Karar Tarihi: 29.10.1992, §80, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62346, (erişim tarihi: 10.06.2024).

Ormancı ve Diğerleri / Türkiye, B. No: 43647/98, Karar Tarihi: 21.12.2004, §47, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-67760 , (erişim tarihi: 27.06.2024).

Ortenberg/Avusturya B. No: 12884/87, Karar Tarihi: 25/11/1994, §29-34, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57896, (erişim tarihi: 15.04.2024).

Özen ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 29272/08, Karar Tarihi: 3.02.2016 § 40, 45, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-164224, (erişim tarihi: 01.05.2024).

Öztürk v. Almanya, B. No: 8544/79. Karar Tarihi: 21.02.1984, §48-50, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-94467, (erişim tarihi: 13.04.2024).

Padovani/İtalya, B. No: 13396/87, Karar Tarihi: 26/2/1993, § 26, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62369, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Paksas / Litvanya, B.No: 34932/04, Karar Tarihi: 06.01.2011, §112, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-102617, (erişim tarihi: 12.06.2024).

Paladi/Moldova, B. No: 39806/05, Karar Tarihi: 10.03.2009, §88, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91702 , (erişim tarihi: 15.05.2024).

Pammel/Almanya, B. No: 17820/91, Karar Tarihi: 1/7/1997, § 71-72, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58045, (erişim tarihi: 15.05.2024).

Papamichalopoulos ve Diğerleri / Yunanistan, B.No: 14556/89, Karar Tarihi: 31.10.1995, §34, §36, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57961, (erişim tarihi: 20.05.2024).

Pardo/Fransa, B. No: 13416/87, Karar Tarihi: 10.07.1996, § 21, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57994, (erişim tarihi: 18.05.2024).

Pavletic/Slovakya, B. No: 39359/98, Karar Tarihi:10/11/2004, § 105-106, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-61835, (erişim tarihi: 17.04.2024).

Pelissier ve Sassi v. Fransa, B. No: 25444/ 94, Karar Tarihi: 25.03.1999, § 60-63, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62795, (erişim tarihi: 23.04.2024).

Pellegrın v. France, B. No: 28541/95, Karar Tarihi: 08/12/1999, §64-66, https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58402, (erişim tarihi: 15.04.2024).

Perna/İtalya, B. No: 48898/99, Karar Tarihi: 6/5/2003, § 32, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61075 , (erişim tarihi: 16.04.2024).

Petur Thor Sigurdsson/İzlanda, B. No: 39731/98, Karar Tarihi: 10/7/2003, § 45-46, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-61020, (erişim tarihi: 16.04.2024);

Pfeifer ve Plankl/Avusturya, B. No: 10802/84, Karar Tarihi: 25/2/1992, § 37-39, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57753, (erişim tarihi: 17.04.2024).

Piersack/Belçika, Başvuru No: 8692/79, Karar Tarihi: 1/1/1982, § 30-32, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57557 , (erişim tarihi: 16.04.2024).

Pilot Judgements (Mayıs 2020), https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_ENG.pdf, (erişim tarihi: 10.05.2024).

Poiss/Avusturya, B. No: 9816/82, Karar Tarihi: 23/4/1987, § 48, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57560, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Posokhov/Rusya, B. No: 63486/00, Karar Tarihi: 4/6/2003, §68-69, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-60967, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Powell, Rayner / Birleşik Krallık, B. No: 9310/81, Karar Tarihi: 21.02.1990, §36 https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57622, (erişim tarihi: 13.04.2024).

Pretto ve Diğerleri / İtalya, B. No: 7984/77, Karar Tarihi: 08/12/1983, §24-28, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62119 , (erişim tarihi: 19.04.2024).

Procola/Lüksemburg, B. No: 14570/89, Karar Tarihi: 28/9/1995, §§ 45-46, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62499, (erişim tarihi: 16.04.2024)

Prozsak/Polonya, B. No: 25086/94, Karar Tarihi: 16/12/1997, § 40, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58121, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Pudas v. Sweden, B. No: 10426/83, Karar Tarihi: 27.10.1987, §40-41, https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57562, (erişim tarihi: 15.04.2024).

Raicu/Romanya, B. No: 28104/03, Karar Tarihi: 19/10/2006, §Hüküm 1, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-77600, (erişim tarihi: 01.06.2024).

Ramishvili / Gürcistan, B. No: 48099/08, Karar Tarihi: 31.05.2018, §26, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-188443, (erişim tarihi: 12.06.2024).

Reisner/Türkiye, B. No: 46815/09, Karar Tarihi: 21.07.2015 § 35-36, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171641, (erişim tarihi: 01.05.2024).

RG, Tarih: 19 Ocak 2013, Sayı: 28533, 6384 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130119.htm , (erişim tarihi: 27.06.2024).

RG, Tarih: 30 Nisan 2013, Sayı: 28633, ’6459 İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’, https://resmigazete.gov.tr/fihrist?tarih=2013-04-30, (erişim tarihi: 26.06.2024).

Ribeiro Ferreira Ruah/Portekiz, B.No: 38325/97, Karar Tarihi: 16/11/2000, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-63962 ve Komite Kararı: ResDH(2001)104, Karar Tarihi: 23/07/2001, https://search.coe.int/cm?i=09000016804a191e (erişim tarihi: 25.05.2024).

Ringeisen/Avusturya, B.No: 2614/65, Karar Tarihi: 16/7/1971, § 97, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57565 , (erişim tarihi: 16.04.2024)

Rowe ve Davis/Birleşik Krallık [BD], B. No: 28901/95, Karar Tarihi: 16/2/2000, § 60, https://hudoc.echr.

coe.int/?i=001-58496, (erişim tarihi: 25.05.2024).

Ruiz Torija/İspanya, B. No: 18390/91, Karar Tarihi: 09/12/1994 § 29, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57909, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Ruiz-Mateos/İspanya, B. No: 12952/87, Karar Tarihi:23/6/1993, § 43.§ 63, § 63-68, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57838, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements, https://rm.coe.int/16806eebf0 , (erişim tarihi: 03.06.2024).

Ruotolo/İtalya, B. No: 12460/86, Karar Tarihi: 27/02/1992 §17, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57756, (erişim tarihi: 26.06.2024).

S.C. / Birleşik Krallık, B. No: 60958/00, Karar Tarihi: 15.06.2004, §36-37, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-61826, (erişim tarihi: 20.06.2024).

S.S. Balıklıçeşme Beldesi Tarım Kalkınma Kooperatifi ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 3573/05… 17293/05, Karar Tarihi: 30/11/2010, § 28, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-102026, (erişim tarihi: 20.06.2024).

Sabri Güneş/Türkiye, B. No: 27396/06, Karar Tarihi: 12.05.2014, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111957, (erişim tarihi: 01.05.2024).

Sadak ve diğerleri v. Türkiye, B. No: 29900/96, Karar Tarihi: 17.07.2001, § 44-59, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-59594, (erişim tarihi: 23.04.2024).

Saghinadze/Gürcistan, B. No: 18768/05, Karar Tarihi: 06.10.2009, 13.01.2015, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150227 , (erişim tarihi: 04.05.2024).

Saidi/Fransa, B. No: 14647/89, 20/9/1993, § 47.

Sakık ve Diğerleri / Türkiye, B.No: 23878/94, Karar Tarihi: 26.11.1997, §46, §54, §61, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58117, (erişim tarihi: 15.06.2024).

Salabiaku-Fransa, B. No: 10519/83, Karar Tarihi: 16/04/1986, §30-31, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-27371, (erişim tarihi: 23.04.2024).

Salduz / Türkiye, B. No: 36391/02, Karar Tarihi: 27.11.2008, §61-63, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-89893 , (erişim tarihi: 27.06.2024).

Santos Pinto /Portekiz, B. No: 39005/04, Karar Tarihi: 20/5/2008, § 41, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-86329, (erişim tarihi: 15.06.2024).

Saunders/Birleşik Krallık, B. No: 19187/91, Karar Tarihi: 17.12.1996, § 86, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009, (erişim tarihi: 06.05.2024).

Schenk/İsviçre, B. No: 10862/84, Karar Tarihi: 12/7/1988, §§ 45-46, § 47-49, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57572, (erişim tarihi: 06.05.2024).

Schuler/Zgraggen/ İsviçre, B. No: 14518/89, Karar Tarihi: 24/06/1993, § 50-51, §58, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57840, (erişim tarihi: 19.04.2024).

Schwarzkopf ve Taussik/Çek Cumhuriyeti (k.k.), B. No: 42162/02, Karar Tarihi:2/12/2008, § 1, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90431, (erişim tarihi: 06.05.2024).

Scoppola/İtalya, B. No: 10249/03, Karar Tarihi: 17.09.2009, §152-154, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94135, (erişim tarihi: 04.05.2024).

Sekanina v. Avusturya, B. No: 13126 / 87, Karar Tarihi: 25.08.1993, §30, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57842, (erişim tarihi: 23.04.2024).

Selim/Kıbrıs, B. No: 47293/99, Karar Tarihi:16.07.2002, §14-16, http://hudoc.echr.coe.int/en-

g?i=001-60611, (erişim tarihi: 10.05.2024).

Sertkaya / Türkiye, B. No: 77113/01, Karar Tarihi: 22.06.2006, §21, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-75974, (erişim tarihi: 17.06.2024).

Sramek/Avusturya, B. No: 8790/79, Karar Tarihi: 22/10/1984, §36, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62137, (erişim tarihi: 15.04.2024).

Stafford / Birleşik Krallık, B. No: 46295/99, Karar Tarihi: 28.05.2002, §83, §90, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-60486, (erişim tarihi: 20.06.2024).

Stallınger and Kuso/Austrıa, B. No: 14696/89;14697/89, Karar Tarihi: 23/04/1997, §27-28, §51, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62589, (erişim tarihi: 19.04.2024).

Stefanica ve diğerleri/Romanya, B. No: 38155/02, Karar Tarihi: 2/11/2010, § 34, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-101491, (erişim tarihi: 19.04.2024).

Stoilkovska/Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti, B. No: 29784/07, Karar Tarihi: 18/7/2013, § 49, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-122427, (erişim tarihi: 19.04.2024).

Stran Greek Refineries ve Stratis Andreadis/Yunanistan, B. No: 13427/87, Karar Tarihi: 9/12/1994, § 49-50, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57913, (erişim tarihi: 20.06.2024).

Süssmann/Almaya, B. No: 20024/92, Karar Tarihi: 16/9/1996, §§ 39-41, § 56-62, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57999, (erişim tarihi: 20.06.2024

Sutter / İsviçre, B. No: 8209/78, Karar Tarihi: 22/02/1984, §33-34, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62141, (erişim tarihi: 19.04.2024).

Sutter/Swıtzerland, Başvuru No: 8209/78, 22/02/1984, §29-30, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57585, (erişim tarihi: 19.04.2024).

Tanışma / Türkiye, B. No: 32219/05, Karar Tarihi: 17.11.2015, §83-84, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-158966 , (erişim tarihi: 17.06.2024).

Tehrani ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 32940/08, Karar Tarihi: 3.04.2010, §107, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98259 , (erişim tarihi: 06.05.2024).

The National&Provincial Bulding Society, The Leeds Permanent Building Society ve The Yorkshire Building Society/Birleşik Krallık, B. No: 21319/93, Karar Tarihi: 23/10/1997, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58109, (erişim tarihi: 06.05.2024).

Thlimmenos / Yunanistan, B.No: 34369/97, Karar Tarihi: 06.04.2000, §49, § 60-62, §63, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58561, (erişim tarihi: 10.06.2024).

Thomann/İsviçre, B.No: 17602/91, Karar Tarihi: 10/6/1996, § 35-37, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57996 , (erişim tarihi: 16.04.2024).

Tønsbergs Blad AS ve Haukom / Norveç, B.No: 510/04, Karar Tarihi: 01.03.2007, §103, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-79659, (erişim tarihi: 12.06.2024).

Trevisan/İtalya, B. No: 13688/88, Karar Tarihi: 26/2/1993, §§ 10-15, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57815, (erişim tarihi: 12.06.2024).

Tudor Tudor/Romanya, B. No: 21911/03, Karar Tarihi: 24/03/2009, § 30-31, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-91885, (erişim tarihi: 15.06.2024).

Türkiye Birleşik Komünist Partisi ve Diğerleri / Türkiye, B.No: 19392/92, Karar Tarihi: 30.01.1998, §61, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58128 , (erişim tarihi: 15.06.2024).

Ülger/Türkiye, B. No: 25321/02, Karar Tarihi: 26/6/2007, § 44, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-81197, (erişim tarihi: 21.04.2024).

Ümmühan Kaplan / Türkiye, B. No: 24240/07, Karar Tarihi: 20.03.2012, §50, §58, §75, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-109778 , (erişim tarihi: 27.06.2024).

Ümran Durmaz / Türkiye, B. No: 3621/07, Karar Tarihi: 13.11.2014, §34, §68, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-147871 , (erişim tarihi: 26.06.2024).

Unédic/Fransa, B. No: 20153/04, Karar Tarihi: 18/12/2008, § 74, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-90353, (erişim tarihi: 27.06.2024).

Unión Alımentarıa Sanders S.A./İspanya, B. No: 11681/85, Karar Tarihi: 07/07/1989, § 41-42, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57618, (erişim tarihi: 27.06.2024).

Unterpertinger/Avusturya, B. No: 9120/80, Karar Tarihi: 24/11/1986, § 29, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57588, (erişim tarihi: 21.04.2024).

Van de Hurk/Hollanda Başvuru No: 16034/90, Karar Tarihi: 22/5/1984, §45, §54-55, § 59, § 61, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57878, (erişim tarihi: 15.04.2024).

Van Orshoven/Belçika, B. No: 20122/92, Karar Tarihi: 25/6/1997, §§ 41-42, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58055, (erişim tarihi: 15.04.2024).

Venditelli/İtalya, B. No: 14804/89, Karar Tarihi: 18/7/1994, §§ 27-29, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57885, (erişim tarihi: 21.04.2024).

Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)/İsviçre, B. No: 32772/02, Karar Tarihi: 30.06.2009, §85, §88,§ 89, §90. http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93265, (erişim tarihi: 04.05.2024).

Vermeulen/Belçika, B.No: 19075/91, Karar Tarihi: 20/2/1996, § 33, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57985, (erişim tarihi: 21.04.2024).

Vernillo/Fransa, B. No: 11889/85, Karar Tarihi: 20/2/1991, § 30, §34, §39, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-62228, (erişim tarihi: 21.04.2024).

Vilho Eskelinen ve diğerleri/Finlandiya, B. No: 63235/00, Karar Tarihi: 19/4/2007, § 40 https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-80249, (erişim tarihi: 13.04.2024).

Virginia Haklar Bildirisi 8. Bölüm, https://hukukbook.com/virginia-insan-haklari-bildirgesi/ (erişim tarihi: 12.06.2022).

Vladimir Romanov/Rusya, B. No: 41461/02, Karar Tarihi: 24.07.2008, § 118, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87836, (erişim tarihi: 04.05.2024).

Waite ve Kennedy/Almanya, B. No: 26083/94, Karar Tarihi: 18/2/1999, § 54, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58912, (erişim tarihi: 04.05.2024).

Waldberg/Türkiye, B. No: 22909/93, Karar Tarihi: 6/9/1995, § 25, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-28090, (erişim tarihi: 01.05.2024).

Wemhoff/Almanya, B No: 2122/64, Karar Tarihi: 27/6/1968, § 8, § 64, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57595, (erişim tarihi: 04.05.2024).

Wierzbicki/Polonya, B. No: 24541/94, Karar Tarihi: 18/6/2002, § 45, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-60507, (erişim tarihi: 13.04.2024).

X./Fransa, B. No: 18020/91, Karar Tarihi: 31/03/1992, § 47-49, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57801, (erişim tarihi: 13.04.2024).

X./İsveç, B. No: 434/58, Karar Tarihi: 30/6/1959, https://insanhaklari.gen.tr/Karar.aspx?m=H&b=434%2f58&t=30.06.1959, (erişim tarihi: 04.05.2024).

X./İsviçre, B. No: 7370/76, Karar Tarihi: 28/2/1977, https://insanhaklari.gen.tr/Karar.aspx?m=H&b=7370%2f76&t=28.02.1977, (erişim tarihi: 04.05.2024).

Yüksel/Türkiye, B. No: 49756/09, Karar Tarihi: 01.10.2013, § 40-42, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127880, (erişim tarihi: 01.05.2024).

Yuriy Nikolayevich Ivanov/Ukrayna, B. No: 40450/04, Karar Tarihi: 15.10.2009, §83, §90-92, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95032, (erişim tarihi: 10.05.2024).

Yvon /France, B.No: 44962/98, Karar Tarihi: 24/04/2003, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-61053 ve Komite Kararı: CM/Del/Aralık(2007)997, Karar Tarihi: 23/07/2001, https://search.coe.int/cm?i=09000016805d-5caf (erişim tarihi: 25.05.2024).

Žáková / Çek Cumhuriyeti, B.No:2000/09, Karar Tarihi: 06.04.2017, §95-97, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-126544 , (erişim tarihi: 12.06.2024).

Zana/Türkiye, B. No: 18954/91, Karar Tarihi: 25/11/1997, § 70, § 69-73, § 78-83, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58115, (erişim tarihi: 01.05.2024).

Zand/Avusturya, Başvuru No: 7360/76, Karar Tarihi: 16/5/1977, §41-44, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74962, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Zielinski, Pradal, Gonzalez ve digerleri/Fransa [BD], B. No: 24846/94, .34173/96, Karar Tarihi: 28/10/1999, § 59, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58592, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Zimmermann-Steiner/İsviçre, B. No: 8737/79, Karar Tarihi: 13/07/1983, § 12-17, §§ 29-32, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57609, (erişim tarihi: 25.05.2024).